

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

164.459

múltunk
könyvek

Stefano Bottoni

SZTÁLIN
A SZÉKELYEKNÉL

Stefano Bottoni
SZTÁLIN A SZÉKELYEKNÉL
A Magyar Autonóm Tartomány története
(1952–1960)

Stefano Bottoni

SZTÁLIN A SZÉKELYEKNÉL
A Magyar Autonóm Tartomány története
(1952–1960)

Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2008

164.459

Ez a munka az MTA Kisebbségkutató Intézet
és a Pro-Print Könyvkiadó
közös könyvkiadási programja keretében készült.

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány támogatta.

Lektorálta:
Bárdi Nándor
Vincze Gábor

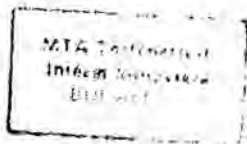
Sorozatszerkesztő:
Bárdi Nándor

Borítóterv:
Bíró Gábor

© Stefano Bottoni
© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 978-973-8468-80-1

55219/2008

R12

Előszó

2000. június 4-én Marosvásárhelyen önkormányzati választásokat tartottak. Az első fordulót Fodor Imre, 1996 óta hivatalban levő polgármester, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) jelöltje nyerte, aki azonban nem tudott abszolút többséget szerezni, így második fordulóra került sor. Közel 70 százalékos részvétel mellett Dorin Florea, Maros megye prefektusa, a Demokrata Párt jelöltje majdnem háromezer szavazatnyi különbséggel legyőzte magyar riválisát. Történelmében először választott¹ román nemzetiségű polgármestert a Székelyföld legnépesebb települése, ahol a 2002-es népszámlálás óta a magyarok hivatalosan is kisebbségben vannak, noha ma is a legnagyobb határon túli magyar városi közösséget alkotják. Marosvásárhelyen sokan tragédiaként értelmezték a változásokat; mások rámutattak arra, hogy a demográfiai erózió már az 1990. márciusi etnikai konfliktus utáni időszakban elindult, amikor több ezer magyar fiatal hagyta el a várost; volt, aki a helyi magyar elit színvonaltalanságával magyarázta a vereséget. Nem kevesen azonban egészen pragmatikus okokból szavaztak az azóta már kétszer újraválasztott román polgármesterre (legutóbb 2008. június 1-jén, amikor könnyedén legyőzte a pragmatikusan és szakszerűen kampányoló Borbély László fejlesztési, középítkezési és lakásügyi minisztert). A politikai és szimbolikus vereségek sorozata és a román nemzetiségű szavazópolgárok jogos örömmámora azon a főtéren, amit 1990-ben még a magyar fél birtokolt, egyértelműen jelzi, hogy Erdély többi

1 A két világháború közötti román polgármestereket, Ioan Harşia-t (1920–1922), valamint Emil Dandea-t (1922–1926, 1934–1937) nem a város lakossága választotta, hanem a kormányzó Nemzeti Liberális Párt nevezte ki. Az egyetlen választott polgármester Bernády György volt (1926–1929), akit liberális támogatással választottak meg az Országos Magyar Párt színeiben.

nagyvárosához hasonlóan Marosvásárhelyen is véget ért egy történelmi korszak, nemcsak demográfiai, hanem politikai és társadalompszichológiai vonatkozásban is. Miközben a kisebbségi vezetők szimbolikus ügyekkel próbálják meg mozgósítani a lakosságot, szavazóik elsősorban mindennapi gondok megoldását várják a megválasztott politikusoktól. Világosan látszik, hogy az 1989 utáni erdélyi magyar közgondolkodás számára egyre nagyobb kihívást jelent a román habituális világ normáit követő, 2000 óta gyorsuló és egyre sikeresebb modernizációs folyamat.

Ez a könyv azt az időszakot és azt a szerkezetet tárgyalja, amikor és amelyben a politikai változások nyomán Székelyföld hagyományos társadalmi szerkezete változni kezdett. Az ötvenes években magyar kommunisták lehetségesnek látták, hogy az egykor periférikus, elmaradott Székelyföldön magyarul hirdessék az „új világ” vívmányait, és magyarul, az ott élő magyar embereknek építsék a szocializmust. A Magyar Autonóm Tartomány megszüntetése óta néha-néha jelentkező nosztalgia ellenére fontos leszögezni, hogy ennek éppen az ellenkezője történt. Bár egyes párthivatalnokok és főleg értelmiségiek komolyan vették a „kis Magyarország” programját, és 1956 előtt egyfajta lokális nemzetépítésbe kezdtek, a magyar forradalom elfojtásával együtt felügyeletük alatt indították el Székelyföld társadalmi betagozódását az egységes román kommunista államba.

A mai magyar kisebbségkutatás egyik kulcskérdése a kisebbségi csoportok és a Monarchia utódállamainak nemzetalkotó hatalmi struktúrái közötti viszonyrendszer alakulása.² A két világháború

2 A rendszerváltást követően a két világháború közötti időszak állt a tudományos érdeklődés középpontjában, majd a kilencvenes évek második felétől több kutató az 1945 utáni időszak felé fordult (elsősorban a területi vitákról az 1947-es békeszerződés előtt, a kitelepítésekről, a politikai/etnikai/társadalmi megtorlásokról születtek fontos könyvek, tanulmányok, dokumentumgyűjtemények). A kilencvenes évek végétől a hagyományos „sérelmi” kisebbségtörténet mellett új irányzatok és megközelítések jelentek meg: a változást jól szemléltetik az 1997-es

között e viszonyt a kisebbség alárendelt státusa és annak politikai, jogi és gazdasági kiszolgáltatottsága jellemezte. Az erélyes és deklarált államnacionalizmus és a legkülönbözőbb nemzetépítési technikák alkalmazásakor gyakorlatilag lehetetlenné tették a partneri alapú többség–kisebbség viszonyt.³ Válaszként az új „nemzetiesedő” (Brubaker) közép-európai államok kizárólagos államépítési kísérleteire, a magyar közösségek a budapesti kormányzatoktól egyszerre befelé és kifelé fordultak: lényegében visszautasították az új nemzetállamok érdekekeit szolgáló, de a kisebbségeknek is felkínált politikai integrációt – Csehszlovákiában is, ahol kevésbé diszkriminatív, sok tekintetben a francia eszmerendszer szerinti demokratikus keretek között folyt az államépítés, és a budapesti kormánytól várták az 1938–1941 között bekövetkezett visszarendeződést.⁴ Az elvesztett második világháború azonban nem csupán az ideiglenesen visszacsatolt területek újbóli elvesztését eredményezte, hanem új korszakot nyitott. A legfontosabb változást Magyarország védőszerepének megszűnése jelentette. Noha a

székelyudvarhelyi és a 2005-ös somorjai konferenciáról kiadott tanulmánykötetek: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999; Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum Intézet, 2006. A kisebbségtörténet tematikai és módszertani fejlődése jól követhető a szakfolyóiratokban (*Regio, Kisebbségkutatás, Pro Minoritate*), valamint a *Korall* tematikus számában a magyar kisebbségek társadalomtörténetéről (2004. december). A többség–kisebbség viszonyáról elméleti és filozófiai megközelítésben lásd Salat Levente: *Etnopolitika. A konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely, Mentor, 2001; és egy kisebbségtörténeti „problémakatalógus” Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.

- 3 Nemzetépítési technikának nevezem azokat a legális és jogszerűnek ítélt intézkedéseket, amelyeknek köszönhetően az adott állam előnybe juttat (vagy fordítva: hátrányos helyzetbe hoz) egy meghatározott etnikai csoportot. Ilyenek például az irányított urbanizáció (a városok etnikai arányának megváltoztatása), az államnyelv kötelezővé tétele a közigazgatásban, az oktatásban, a gazdasági/kulturális egyesületek etnikum szerinti támogatása. Fontos itt megjegyezni, hogy a 20. századi kelet-európai államok még a szocializmus korszakában sem nevezhetők „etnikailag semlegesnek”.
- 4 Lásd Szarka László, Simon Attila és Angyal Béla tanulmányát. In Bárdi–Simon: *Integrációs stratégiák*, i. m.

magyar történetírás megosztott a tekintetben, hogy Budapest részéről beszélhetünk-e releváns és önálló kül- és szomszédságpolitikai kezdeményezésről az 1945–1989 közötti időszakban, világosan látszik, hogy a Rákosi Mátyás, majd 1956 után a Kádár János vezette rendszer nem tudott és nem is igazán kívánt érdemben foglalkozni egy maradi, letűntnek ítélt, de mégis továbbélő és az új rendszer legitimitásának szempontjából roppant kellemetlen kérdéssel.⁵ A Szovjetunió által meghatározott új koordinátarendszerben 1944-től egészen az 1980-as évek végéig megszűnt Magyarország *védőszerepe* a határon túli magyar önazonosságú közösségek fölött. Ennek következményeként erősödött és felgyorsult az 1918-ban kezdődött „szétfejlődési” folyamat a magyar állam és a politikai, társadalmi és immár gazdasági beilleszkedési kényszerbe került kisebbségi társadalmak között.

Ebbe a keresztmetszetbe illeszthető az 1952 nyarán Székelyföld területén létesített, majd 1960 decemberében jelentősen átalakított, lényegében felszámolt Magyar Autonóm Tartomány (a továbbiakban MAT) története. Jelen kötet nem törekszik az állam- és pártközi magyar–román viszony elemzésére.⁶ Arra keresi a választ, miként vált lehetségessé és hogyan működött Sztálin kezdeményezésére a MAT az ötvenes években, amikor Székelyföldön a döntően magyar származású kommunista párt- és államapparátus

5 A nemzeti/kisebbségi kérdés kezeléséről a Rákosi-korszakban lásd Martin Mevius kitűnő munkáját: *Agents of Moscow. The Hungarian communist party and the origins of socialist patriotism 1941–1953*. Oxford, Oxford UP, 2005. Az ezt követő időszakról sajnos nem született korszerű szemléletű, alaposan dokumentált összefoglaló. A Romániára vonatkozó 1956 utáni magyar politikáról lásd Földes György összefoglaló tanulmányát: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

6 A korabeli magyar–román kapcsolatokról lásd két korábbi tanulmányomat: A romániai magyarság a brit diplomáciai iratok tükrében (1948–1971). Elemzési kísérlet. In Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 99–124; Románia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet-Gondolat Kiadó, 2007, 155–177.

politikai integrációja a legmagasabb szintig jutott, és kezében tartotta a hatalmat. Hogy mindezt „autonómiának” nevezhetjük-e, nehéz egyértelmű választ adni. Székelyföldön a középkori rendi autonómia iránti nosztalgia már a 19. század második felében súlyos modernizációs dilemmát takart. Az 1848-as forradalom és szabadságharc teremtette meg az egységesnek képzelt magyar politikai nemzetet, amelyben először integrálódtak a székelyek is, de a magyar állami keretekbe való betagolódás az önálló közigazgatási rendszer, a szék intézményének feladását jelentette. Az 1870-es évektől Erdélyben beinduló intenzív modernizációs és urbanizációs folyamat a Székelyföldet alig érintette néhány város, elsősorban Marosvásárhely és Székelyudvarhely kivételével. Az 1902-ben Tusnádfürdőn összehívott Székely Kongresszus célja éppen az volt, hogy a térség politikai és főleg társadalmi gondjaira (pl. a tömeges kivándorlásra) irányítsa a budapesti politika figyelmét.

A 20. századi székely autonómiatörekvések sorozatos kudarcot vallottak mind Bukaresttel, mind 1918 előtt és 1940–1944 között Budapesttel szemben. Az okok között felsorolható a gyéren lakott és gazdaságilag elmaradott térség stratégiai jelentéktelensége, valamint az a körülmény, hogy mindkét ország elitje minden ideológiai törésvonaltól függetlenül elutasította a területi autonómiát. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy mind az első, mind a második világháborút követő időszakban a székelyföldi lakosság zöme nem területi autonómiában gondolkodott, hanem két reális alternatíva között választhatott: vagy a határok revízióját és Magyarországhoz való visszacsatolást támogatta, vagy elfogadta a román állami keretekbe való egyéni integrációt. Az Erdélyre vagy akár csak a Székelyföldre vonatkozó területi autonómia és az 1920-as évektől életre keltett transzilvanizmus nem volt más, mint csekély társadalmi támogatással bíró kompenzációs ideológia. Az 1848 utáni magyar–román párhuzamos nemzetépítés egyik sémája éppen az „erdélyiség” megideologizálása volt. Ezt ugyanakkor

mindig a vesztes, vagy az éppen nem hatalmi pozícióban levő fél kísérelte meg. Az I. világháború előtti román föderatív elképzelések, valamint az 1919-es Paál Árpád-féle székely autonómiatervek soha nem jelentettek reális alternatívát a nemzetállammal szemben. Székelyföld viszonylatában a területi autonómia felvetése további bonyodalmat okozott a második világháború után is. Az erdélyi magyarok és a politikai képviselőiket ellátó Magyar Népi Szövetség (MNSZ) elleneztek a partikuláris székely érdekek megjelentését akkor, amikor a Petru Groza vezette kormány integratív kisebbségpolitikát folytatott a teljes romániai magyarság irányában.

A székely autonómia szószólói saját közösségükben is kisebbségi álláspontot képviseltek, és senki nem számított arra, hogy 1952-ben, éppen a „nemzetellenes” kommunista rendszer egyik legnehezebb évében valósul meg a székely területi autonómia ügy, hogy tulajdonképpen senki nem kérte. A területi „autonómia” ugyanakkor Magyarországtól elszigetelten (a magyar-román határtól 300-500 kilométeres távolságban), a magyar állam akaratától függetlenül és totalitárius keretek között jött létre. Az egyetlen megvalósuló erdélyi magyar „autonómia” forrása ugyanis nem a svájci kantonrendszer, hanem a lenini és sztálini ihletésű szovjet nemzetiségpolitika volt. 1922-ben a Szovjetunió föderatív állammá válásakor, az új állam területét autonóm köztársaságokra, tartományokra, rajonokra (járásokra) és falvakra tagolták. Terry Martin az 1920-as évekbeli Szovjetuniót *affirmative action empire*⁷-nek nevezi. A bolsevik párt deklarált célja az ún. *korenizacija* volt, vagyis a „meggyökeresedés” a nem orosz ajkú népcsoportok körében is.⁸ Az SZKP 1921-ben megtartott X. kongresszusán

7 Ezt az angol kifejezést csak körmondatokban lehet magyarra átültetni: azt jelenti, hogy a Szovjetunió olyan speciális birodalmat alkotott, amelyik aktívan támogatta a különböző népcsoportok kulturális önazonosságának megjelenítését.

8 A „korenizacija” a „koren”, vagyis gyökér szóból képzett szó, az 1920-as években jelent meg az orosz nyelvben. A fogalom mögött a „korennoj narod”, „korennaja nacija”, „korennaja nacionalnoszty” kifejezések állnak („gyökeres” vagyis helyi, bennszülött „nép”, „nemzet” és „nemzetiség”; ezek a kifejezések természetesen a

elhatározta, hogy a több éven át tartó polgárháborút követően fordulatra van szükség mind gazdaságpolitikai téren (NEP), mind a nemzeti kérdés kezelésében. Bár továbbra is bírálták az ausztro-marxisták által felvázolt kulturális autonómiát, a klasszikus kommunista-internacionalista megközelítésből eltérően, széles nyelvhasználati jogokkal ruházták fel a nemzetiségeket. Minden adott területen a többségi csoport (néhány esetben kisebbségben levő nemzetiségek is voltak) „tituláris” nemzetté vált. Miközben politikailag és társadalmilag integrálódott a szovjet államba, nemzeti önazonosságát fejleszthette, szabadon használhatta és ápolhatta saját nyelvét és kultúráját.⁹ A *korenizacija* meghirdetett politikája a helyi közigazgatási- és pártapparátusnak a helyi nemzetiséghez tartozó káderekkel való feltöltését jelentette, vagyis „bennszülötté” tételét. Ez több mindent hozott magával: az ügyintézés átállítását a helyi nyelvre, a helyi nemzetiséget preferáló kvóták bevezetését az apparátusba, sőt egyes helyeken az orosz lakosság erőszakos kitelepítését is (pl. Észak-Kaukázusban), és feltételezte a helyi nyelvek, kultúrák fejlődését. A szovjet állam életének első 8-10 évében sajátos, integratív etnopolitikát folytatott, amelynek lényege egy orosz történész szerint az volt, hogy a szovjet „ház” fedelet biztosított az összes „lakásbérlő” népcsoport számára.¹⁰ Összesen 192 nyelvet és több száz „autonóm” területet ismertek el, kivételt csupán a nagyrészt oroszlakta Orosz Föderatív Köztársaság

nem orosz területekre vonatkozóan használatosak). A „korennoj narod”, „korennaja nacija” kifejezések szoros kapcsolatban állnak a „tituláris” nép, nemzet, nemzetiség fogalmával. Ezek a kifejezések abból az elképzelésből táplálkoznak, hogy minden területnek megvan a maga helyi, „bennszülött” népe, mintegy az adott terület, föld gazdája, amely másoknál szorosabb, sőt elthetetlen kapcsolatban áll azzal a területtel (ezért is a névadója), számarányától függetlenül. Köszönettel tartozom Sisák Gabornak, az MTA Kisebbségkutató Intézet munkatársának a fogalom tisztázásában nyújtott segítségért.

9 Terry Martin: *The affirmative action empire. Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca&London, Cornell UP, 2001.

10 Yuri Slezkine: „The USSR as a communal apartment, or how a socialist state promoted ethnic particularism”. In S. Fitzpatrick (ed.). *Stalinism: new directions*. London, Routledge, 1999, 318.

(RSZFSZR) képezett. A „nagyorosz sovinizmus” éles kritikáját a grúz származású Sztálin Lenintől kölcsönözte, és a harmincas évek elejéig erre alapozta nemzetiségpolitikáját. Az 1930-as évek elejétől kezdve Moszkva azonban összetűzésbe került a nyelvi-kulturális jogaitak féltő nem orosz elitekkel (elsősorban az ukránokkal), majd Sztálin ösztönzésére radikális kultúrpolitikai váltás következett: a történelemkönyvek átírásával új nemzeti-bolsevista „etnocentrikus” szemlélet született, amiben főleg a második világháború után kulcsszerepet kapott az orosz nép vezető pozíciója. 1948-tól kezdődően – és részben a hidegháború hatására – mindez erősödő állami antiszemitizmussal, idegengyűlölettel társult. 1953 után Hruscsov lényegében folytatta Sztálin nemzetiségpolitikáját. Ukrajnában, Fehéroroszországban és a Baltikumban határozott oroszosítási politikát alkalmazott, és ezt a körülményt 1959 után maximálisan kihasználta a saját rendszerének „nemzetiesítésében” érdekelt román kommunista vezetés. A szovjet föderatív rendszer ennek ellenére túlélte a politikai feszültségeket, sőt, mivel óhatatlanul is új nemzetek kialakulásához vezetett, az 1980-as évek közepétől ez a Szovjetunió válságának egyik fő okozója lett. Részben a szovjet állam mintájára épült fel 1945-ben a soknemzetiségű kommunista Jugoszlávia. A hat szövetségi köztársaságból és két autonóm tartományból álló föderatív berendezkedést 1974-ben szentesítette az alkotmány, és néhány elemét átvette 1968 után a szlovák kérdés kezeléséhez a csehszlovák állam is.

Romániában ezzel ellentétben népszerűtlen, veszélyes gondolatnak ítélték a magyar kisebbség egy részének megadandó területi autonómia gondolatát. Ez folyamatos feszültséget eredményezett a két világháború között és 1945 után nemcsak a magyar-román államközi és pártközi kapcsolatokban, hanem a Román Kommunista Párton (RKP) és általában a romániai baloldali mozgalmakon belül, ahol társadalomtörténeti okoknál fogva igen jelentős volt a nem román ajkúak képviselete. A szovjet típusú autonómia, bár semmilyen politikai mozgásteret nem biztosított a kedvezménye-

zetteknek és szigorúan totalitárius keretek között működött, mégis hivatkozási alapot jelentett a teljes erdélyi magyar baloldal számára (szociáldemokraták, kommunisták, madoszosok¹¹, szakszervezeti vezetők). Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alatt álló megyéiben magyar baloldali vezetés alatt rövid életű, de rendkívül tanulságos közigazgatási gyakorlat jött létre, melynek deklarált ideológiai alapja a szovjet népek önrendelkezési joga volt. Magyar alternatív pártok hiányában, a román politikai szervek bojkottja mellett a teljes politikai hatalom a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) és az RKP helyi vezetésének kezében koncentrálódott. Az autonómia a teljes kétnyelvűség bevezetését is jelentette, ami az akkori szokásoknak megfelelően (a román lakosság nagy része ekkoriban még értette és beszélt a magyar nyelvet) valójában a magyar nyelvi szupremáciát eredményezte.

1945. március 6-át követően az Észak-Erdélyben és Székelyföldön is berendezkedő román hatóságok azonnal megszüntették a területi különállást, a magyar részről gyakran bírált román kisebbségpolitika közép-európai összehasonlító perspektívában egyedülállóan integratívnak (és legalább a magyarok tekintetében pozitívnak) bizonyult. Olti Ágoston kutatásai nyomán azonban kijelenthető, hogy mindez döntően *külpolitikai* okokra vezethető vissza. 1945–1946-ban a román Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának szakértői kitelepítés- és lakosságcseréről szóló tervezeteket is készítettek.¹² A szovjet vezetés azonban nem engedélyezte Romániának, hogy vesztes államként megszabaduljon kisebbségeitől. A kulcskérdés tehát a nem román népesség, elsősorban a másfél milliós erdélyi magyarság politikai integrációja lett. A fejlett nemzeti öntudattal és erős társadalmi-gazdasági pozíciókkal rendelkező erdélyi magyar közösséget be kellett vonni Románia

11 Az 1933-ban alakult, baloldali programot hirdető Magyar Dolgozók Szövetségének vezetői (pl. Balogh Edgár, Demeter János, Nagy István író).

12 Olti Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége (1944-46), 29-55. *Századok* 2007. 1. sz. 29-55.

politikai életébe (erre volt hivatott az 1944 őszén létrehozott Magyar Népi Szövetség). Az integráció azonban csak új, baloldali keretek között volt lehetséges. Az 1930-as években még döntően konzervatív-keresztény (kisebb részben jobboldali¹³) beállítottságú erdélyi magyar közösség 1944–1945 között az egyetlen engedélyezett, monopolhelyzetben levő politikai, kulturális és társadalmi szervezethez, a Magyar Népi Szövetséghez fordult. A társadalomtörténeti kontextus mellett (erős városi munkásság, élő szociáldemokrata hagyományok, a kisebbségi szerveződések szociális érzékenysége) fontosnak bizonyult a pillanatnyi helyzet: az 1940 és 1944 között lezajlott drámai eseménysorozat hatása, Erdély kettészakítása és a budapesti köztisztviselők (az úgynevezett ejtőernyősök) térfoglalása; az 1944. március 19-i német megszállás; ezt követően a zsidók deportálása Észak-Erdélyből; végezetül 1944 őszén a rövid életű román és szovjet katonai közigazgatás mély nyomot hagyott a romániai magyarság kollektív emlékezetében.¹⁴ Sokan úgy érezték, hogy az egymást kizáró nacionalizmusok zsákutcájába kerültek. Az internacionalizmustól vezérelt kommunista eszmében kiutat és kitörési pontot láttak. Sok erdélyi magyar fiatal lépett be a Román Kommunista Pártba és/vagy a Magyar Népi Szövetségbe, és meg volt győződve arról, hogy csak új, szocialista keretek között valósulhat meg a nemzeti egyenjogúsítás. 1945-ben az RKP tagjainak 19 százaléka, 1947-ben pedig 12,2 százaléka volt magyar nemzetiségű, ez kb. százezres tömeget jelentett. Ezzel párhuzamosan az MNSZ-nek félmillió regisztrált tagja volt, a felnőtt magyar lakosság fele. A második világháborút

13. Erről lásd Horvát Sz. Ferenc úttörő munkáját: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.

14. A II. bécsi döntésről lásd Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002. A Maniu-gárdák tevékenységéről és a szovjet katonai közigazgatás bevezetéséről Észak-Erdélyben 1944 őszén lásd Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: *Centralisták és autonomisták. Észak-Erdély a románok két bejövetele között (1944 szeptember – 1945 március)*. Kolozsvár–Budapest, EME–Teleki László Intézet, 2004.

követően az erdélyi magyar világ betago­lódott a román állami szerkezetbe, majd 1948 után a kommunista román államba, anélkül, hogy kulturális önazonosságának feladására kényszerült volna. Ezért fordulhatott elő, hogy az anyanyelvhasználat biztosítása, a nemzeti szimbólumok engedélyezése és egyáltalán a magyarul épülő szocializmus utópiája sokak előtt elfedte, hogy öntudatlanul is segédkeznek egy rendkívül kemény diktatúra kiépítésében. A MAT története is ehhez a súlyos következményekkel járó „félreértéshez” tartozik. Az 1952-ben létrehozott területi autonómia ugyanis nem a nemzetiségi jogok bővítését, vagy a már többször megoldottnak nevezett nemzetiségi kérdés „tökéletesebb” megoldását szolgálta. A magyar kérdést, amelyet addig országos szintű problémaként kezeltek, regionális kérdéssé szűkítették le, és a MAT célja a székelyföldi lakosság fokozott politikai és társadalmi integrációja volt. 1956 után a román hatóságok pedig átértelmezték az egész magyar kérdést: Erdély ismét politikai, sőt állambiztonsági ügyé vált.

A MAT történetének tudományos relevanciáját elsősorban a központ és a periféria kapcsolatrendszerének vizsgálatában látom. Dolgozatom főszereplői azok a helytartók, döntően magyar nemzetiségű pártkáderek, gazdasági szakemberek és értelmiségiek, akik az „autonómia” mindennapi működéséért feleltek és napi kapcsolatba kerültek az őket folyamatosan irányító és ellenőrző, dicsérő vagy éppen keményen bíráló román központi hatóságokkal. A makro- és a mikroszintek, a „fenti” és „lenti” világok interakciója döntően befolyásolta a kutatást és a könyv szerkezetét. Érdeklődésem középpontjában és a nacionalizmus­kutatás állt (és ezen belül a lenini/sztálini nemzetiségpolitikai gyakorlat¹⁵, vagyis az

15 A szovjet nemzetiségpolitikai koncepcióról és annak gyakorlati megvalósításáról a különböző tagköztársaságokban és autonóm területeken lásd Terry Martin alapvető munkáját: *The affirmative action empire*. i. m., valamint R. Pipes, R. Szporluk, H. Carrère d'Encausse, R. G. Suny és W. Connor korábbi írásait a korai

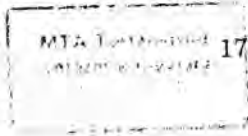
államszocializmus és a nemzeti kérdés, az etnikai konfliktus viszonya), de munka közben be kellett látnom, hogy a rendkívül centralizált román (és általában véve a kelet-európai) államszocialista rendszerek kutatása csak akkor eredményes, ha egyfajta „totális” történelemre törekszik. Együtt jelenik meg a politikatörténet, a kulturális antropológia, a nemzetiségyszociológia. Azt gondolom, hogy e mozgalmas korszak sajátosságai akkor válnak igazán érthetővé, ha sikerül bemutatnunk az általunk megkonstruált valóság bonyolult keresztmetszetét, amelyben szétválaszthatatlanul érintkezik a nemzetközi viszonyrendszer, az országos politika, a helyi érdekszféra és a mindenki által átélt történelem. Ez a leginkább kirakójátékhoz hasonlítható munka sok empátiát és türelmet igényel. Románia esetében annál is inkább igaz ez, mivel a kommunista rendszer politikatörténete egyszerűen *szétválaszthatatlan* az államépítés problematikájától. Ennek a többnemzetiségű országnak a (majdnem) homogén, román nemzetiségű és ortodox vallású nemzetté válása rövid 40 év alatt valósult meg, óriási gazdasági/társadalmi változások közepette, vagy pontosan azoknak köszönhetően: gondolok itt a gazdasági eszközök és javak államosítására, a városok etnikai arculatának megváltoztatására, az erőszakszervezetek és a politikai rendőrség roppant fontos *politikai* szerepére az etnikai konfliktus kezelésében. A MAT története azzal a jövőképpel került szembe, aminek kitűzött célja a többségi nemzet politikai, gazdasági, kulturális szupremáciájának megteremtése volt, hosszú távú eszközei pedig a kisebbségek elűzése (zsidók, németek), a magyarok esetében pedig a szelektív kényszerintegráció és a folyamatos kiszorítás voltak.

Mivel a MAT létrehozásáról és a tartomány belső működéséről eddig magyar nyelven is csak elvétve születtek tanulmányok, rövid összefoglalók, elsősorban a helyi és a központi hatalmi szervek

szovjet nemzetiségpolitikáról. A sztálini „nagyorosz” fordulatról lásd a *Slavic Review* 2002. tavaszi számát (Eric D. Weitz, Francine Hirsch és Amin Weiner vitája a szovjet nemzetfogalom etnicizálásáról az 1930-as évektől kezdődően).

által termelt, tekintélyes mennyiségű „szövegre” támaszkodtam. Az olvasó joggal érezheti, hogy az eseménytörténet rekonstruálása némileg háttérbe szorítja az elemzést: ezt a hiányosságot elismerem és vállalom. Úgy éreztem, hogy egy tágabb lélegzetű, összehasonlító igényű dolgozat megalkotásához (pl. a MAT és az 1974 utáni jugoszláviai Vajdaság Autonóm Tartomány szerepének, működésének vizsgálata) még nincsenek meg az alapfeltételek. Közhelynek tűnhet, de a jelenkorral foglalkozó történészek számára égető problémát jelent ezeknek a *rendkívül sajátos* képződményeknek, a szovjet mintájú kelet-európai államszocializmusoknak a vizsgálata, amely lehetetlen művelet kronológiák, forrásgyűjtemények, bibliográfiák, repertóriumok – tehát a lebecsült faktológia eszköztára – nélkül. További kérdéseket vet fel a bizalmas és szigorúan titkos jellegű iratok (elsősorban párt- és belügyi jelentések) felhasználása. Egy többnemzetiségű régióban, mint például Erdélyben, ahol egymásnak feszültek a politikai, a társadalmi és az etnikai/kulturális/vallási törésvonalak, elkerülhetetlen a zártnak képzelt kisebbségi közösségbe beékelődő, és azt belülről befolyásoló/irányító/bomlasztó totalitárius államgépezet „kemény magjának”, a politikai rendőrségnek és a hozzá köthető szerveknek a minél pontosabb feltérképezése. Az általam rekonstruált ötvenes évek mindennapi valósága a Székelyföldön távol áll azoktól a sémáktól, diskurzusoktól (hid szerepet játszó, küldetéstudattól vezérelt „etikus” kisebbség), amelyek a késő Kádár-korszakban meghatározták a magyarországi értelmiségi vitákat és az erdélyi magyar elit idealizált önképét.

Miközben komoly erőnek tekintem a brutális, törvénytelen és sikeres román kommunista államépítést, sokakkal ellentétben releváns mozzanatnak ítélem a Magyar Autonóm Tartomány nyolcéves működését is. Természetesen igazat mondott a korabeli vicc, miszerint „az autónyom magyar, de a sofőr román”. Elgondolkodtató továbbá az is, hogy Máthé János naplójában – amit a „falu tudósa” a MAT-hoz tartozó erdővidéki Magyarhermányban

írt 1944 és 1964 között – az autonómia kifejezés meg sem említődik, miközben az új rendszert kritikusan szemlélő (1952-től kuláknak minősített) gazda egészen másképp tudósít a mindennapi „szocialista” valóságról: adórendelet, erőszakos begyűjtés, fenyegető hangnemű pártgyűlés, bántalmazás, kettétört életek sokasága, román nacionalizmus. Gagyi József, Oláh Sándor, László Márton és Novák Zoltán a székelyföldi falusi pártapparátust vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a kegyetlen politikai tisztogatásokat és az erőszakos kollektivizálást az autonómia előtt és alatt egy tradicionális székely társadalmi szerkezetben élő magyar helyi pártvezetés hajtotta végre, következetesen és alaposan. Súlyos hibát követ el, aki *kollektív* jogokat kérne számon egy olyan diktatórikus rendszertől, ahol a legszűkebb *személyes* szabadságot sem engedélyezték és ahol a polgárok jelentős része valamivel jobban, de politikai értelemben alattvalóként élt.

Az átlag székely ember úgy élte meg a Magyar Autonóm Tartományt az ötvenes években, mint valamilyen természetes állapotot. Ha nem is tetszett neki ez a sztálini „autonómia”, logikusnak és jogosnak tartotta a kétnyelvűséget, a magyarok részvételét a közigazgatásban, a fokozott érvényesülési lehetőségeket. Számára ez indokolta a szocializmusba vetett hitet, és ez jelentette a minőségi különbséget a két világháború közötti román világgal szemben. Természetesen nem értette, hogy miért kell néhány évente új közigazgatási határokat rajzolni, és tartományokat, rajonokat létrehozni, majd megszüntetni. Semmit nem tudott Sztálin régi vitájáról az ausztromarxistákkal a területi és a kulturális autonómiáról, és nem volt sem lehetősége, sem ideje foglalkozni az internacionalizmus és a szocialista hazafiság furcsa viszonyrendszerével. Az osztályharc durva és embertelen voltát csendesen elítélte. De azt is látta, hogy az a „szocialista” világ, ami akarata ellenére, de felépül Székelyföldön is, elfogadhatóbb és kevésbé *idegen* számára, ha anyanyelvén szólítja meg. Úgy

érezhette, hogy az osztályharc tartalma is enyhül, ha magyar formát kap.

A kötet alapját egy 2002–2004 között elkészített olasz nyelvű doktori disszertációm képezi, amelyet a Bolognai Egyetemen védtem meg 2005 májusában. 2007 őszén olasz nyelven jelent meg ennek jelentősen átdolgozott változata (*Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale, 1944–1965. Roma, Carocci Editore*). Az eredeti kézirat magyar nyelvre való átültetése során azonban kiderült, hogy az olaszból való „visszafordítás” nem elégítheti ki az olvasót: új, adatokban gazdagabb és a magyar autonómia történetére fókuszáló kötetre van szükség. Hosszú és bonyolult folyamat eredményeként született meg az itt olvasható kötet.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik éveken át kitartottak mellettem és munkájukkal, önzetlen segítségükkel és bátorításukkal hozzájárultak a kötet megjelenéséhez. Hálás vagyok a 2008. július 9-én Marosvásárhelyen tartott szakmai vita felkért bírálói-nak: Gagyí Józsefnek, Gálfalvi Zsoltnak, Kuszálik Péternek, László Mártonnak, Pál-Antal Sándornak és hasznos észrevételeikkel segítő munkatársaimnak: Lázok Klárának, Novák Zoltánnak, Nagy Mihály Zoltánnak. Hasonló köszönet illeti Szerbhorváth Györgyöt és Vincze Gábort, akik elvállalták a kézirat kritikáját. A kézirat első, 2005-ös változatának elkészítéséhez a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és a Teleki László Alapítvány nyújtott támogatást. A kézirat véglegesítését a Magyar Tudományos Akadémia által megítélt Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta. Munkámhoz 2007-ig a Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete, az utóbbi másfél évben az MTA Kisebbségkutató Intézet teremtette meg az ideális feltételeket. Az összes munkatársnak köszönettel tartozom a sok tartalmas beszélgetésért és vitáért. Külön köszönet illeti Fedinec Csillát, aki az orosz nyelvű

források fordításában és értelmezésében nyújtott pótolhatatlan segítséget, és Rainer M. Jánost, akitől a kötet főcíme („Sztálin a székelyeknél”) származik, és nagyvonalúan hozzájárult, hogy magam is használhassam ezt. Köszönetemet szeretném kifejezni a bukaresti, budapesti és marosvásárhelyi levéltárak és könyvtárak munkatársainak, akik közel hat éven keresztül empátiával és megértéssel teljesítették a fiatal, szeszélyes és türelmetlen kutató kéréseit. Köszönettel tartozom Burus Endrének, a Pro-Print kiadó vezetőjének is, aki felvállalta a kötet megjelentetését, és Bárdi Nándornak, akinek köszönhetően a kézirat jelenlegi formáját elnyerte.

Végül, de nem utolsósorban, köszönet Rékának, aki először ültette át magyar nyelvre az eredeti olasz szöveget, majd három éven keresztül szakmai és lelki támaszt nyújtott a kézirat sorsához kötődő nehézségek leküzdésében.

Budapest, 2008. július 28.

Stefano Bottoni

1. fejezet

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása (1950–1952)

1.1. Az 1950-es közigazgatási reform és az első szovjet javaslatok

Az 1940 és 1950 közötti rövid időszakban Székelyföld lakossága átélte: a második bécsi döntést követő impériumváltást, az utolsó négy éves „magyar időt” és az ország háborús szerepvállalásával járó hadigazdálkodás nehézségeit, majd az 1944. szeptemberi szovjet-román betörést, a magyar polgári közigazgatás távozását, a román és szovjet katonai megszállást 1944 novemberéig, és az ezt követő rövid életű „észak-erdélyi” különállást 1945 márciusáig. 1946 májusában Párizsban a nagyhatalmak megegyeztek Erdély és Székelyföld területi hovatartozásáról, ezt követően az állami szervek határozottabban rendezkedtek be Románia legmagyarabb vidékén. Mindez azonban nem jelentett románosítási kísérletet, mint az első világháborút követő időszakban. A „népi demokratikus” hatóságok helyi képviselői (polgármesterek, prefektusok, rendőrök, tisztviselők, az RKP aktivistái) ugyanis nagyrészt magyar nemzetiségűek voltak. A kommunista diktatúra kiépítése sem etnikai villongásokkal, hanem inkább politikai, társadalmi és generációs konfliktusokkal járt a Székelyföldön.¹ 1948 decemberében, Magyarország védőszerepe megszűnése után, és miközben egész Kelet-Európa a szovjet birodalom részévé vált, az év elején

¹ A mai Hargita megyében levő Lövétről lásd Mihály János feldolgozását: Ideológiai harca egy székely nagyközségben 1944–1952 között. *Székelyföld*, 2006, május, 97-123.

a kommunisták és a baloldali szociáldemokratákból létrehozott „egyesült” Román Munkáspárt Központi Vezetősége (RMP KV) a nemzetiségi kérdés megoldását hirdette. Ezzel ideiglenesen lekerült a napirendről az erdélyi magyarság és a székely területi autonómia ügye is.

Az 1948. január 25-én megtartott országos népszámlálás adatai szerint a négy székely megyének (Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék) összesen 740.381 lakosa volt. Udvarhelyen 97,3%, Háromszéken 87,7%, Csíkban pedig 86,9 százalékos volt a magyar anyanyelvűek aránya. A Mezőség felé terjedő, közel 330 ezres összlakosságú Maros megyében a magyarok csekély többségben voltak (50,8%).² Két évvel később a magyarlakta megyék „státusa” a bukaresti hatóságok figyelmének előterébe került, amikor 1950. szeptember 6-én életbe lépett 1950/5. sz. ún. „rajonálási”³ törvény. A frissen hatalomra került Román Munkáspárt átfogó közigazgatási-területi reformot hajtott végre, és átrajzolta az ország belső térképét.⁴ A két világháború között francia mintára kialakított közigazgatási rendszert (falu-község/város-járás-megye) szovjet mintára szervezett területi felosztás váltotta fel (község/város/municípium-rajon- tartomány). A mintaátvétel a lehető legpon-
tosabb volt: a reformot előkészítő szakértői anyagot a román kommunista vezetés részére Moszkvában készítették elő, és a

2 Az 1948. január 25-i népszámlálás adatai. Bukarest, 1948. április 16. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), XIX-J-1-k (Külügyminisztérium, Románia 1945-1964, adminisztratív iratok), 10. doboz. Sz. n. 34/pol. Maros megyében magyar többségűek voltak Marosvásárhely és Szászrégen városok, valamint a marosi, a nyárádszeredai, a mezőbándi járás. A román lakosság többséget alkotott a szászrégeni és a maroshévízi, valamint a tekei és a mezőrücsi járásban.

3 A román rajon szó orosz eredetű. 1950-től a román közigazgatás szovjet mintára hármas tagozódású lett (város vagy község, rajon, tartomány) az előző, francia típusú rendszerrel szemben, mely megyékből állt, élükön a kormány által kinevezett prefektussal.

4 Cristina Păiusan, Dorin Ion, Mihai Retegan (szerk.): *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*. București, Tritonic, 2002. 70. Lásd Gagyi: *Határ, amely összeköt*. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 354.

Szovjetunióból már románra fordítva küldték Bukarestbe.⁵ Románia területét 28 tartományra, 117 járásra (korabeli magyar fordításban: rajonra), 148 városra és 4052 községre tagolták. Ezzel megszűnt több ezer falu közigazgatási önállósága. A községek átlagos népessége háromezer fő körül mozgott. Ez alól kivételt tettek azokon a hegyvidéki területeken, mint például a Székelyföld, ahol 1000-1500 lakosú községek működését engedélyezték azzal a céllal, hogy „figyelembe vegyék a nemzeti tényezőket is”.⁶ Az átalakítás azonban 2224 község autonómiáját szüntette meg, és súlyosan érintette a Székelyföldön kívül eső magyar „mikro-régiókat”.⁷ Gagy József szerint a területi átszervezés abba a hatalomkiterjesztési folyamatba illeszkedett, amely az 1948–1952 közötti időszakot jellemezte. Az 1950-es rajonálás a centrum-periféria viszonyrendszer átalakítását, a perifériáknak a hatalmi centrumhoz való igazodását szolgálta. Az új rendszer „egyszerre épített szerkezetet, nevelt kádereket, magyarázta és igazolta az aktuális intézkedéseket, alakította és erősítette a kognitív és a normatív rendet, azaz termelte a legitimációt”.⁸

Az újonnan megállapított tartományi és rajoni központok a tervek szerint a jövőben ipari központokká váltak volna. Az új belső közigazgatási határok meghúzásánál, valamint az új regionális központok kiválasztásánál fontos szerepet kaptak nemcsak a gazdasági, hanem a politikai, történelmi szempontok is. Jóval a törvény életbe léptetése előtt olyan propagandaanyagokat bocsátottak ki, amelyek az RMP Központi Vezetőségének 1950. május 15–17. között tartott, a közigazgatási reformmal foglalkozó ülése

5 Arhivele Naționale Istorice Centrale (a továbbiakban: ANIC), fond Comitetul Central al PCR (a továbbiakban: fond CC PCR), Cancelarie, dosar 32/1950 és 81/1950.

6 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 178/1950, 41. f.

7 A szórványban levő magyar nyelvszigeteket elleni adminisztratív fellépéseket elemzi A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. Budapest, Hétorony Kiadó, 1988, 43-59.

8 Gagy: *Határ, amely összeköt* i. m. 368.

állásfoglalását tükrözték. A történelmi városok némelyikének – például két szász városnak, Nagyszebennek és Segesvárnak, vagy az 1948-ban betiltott és üldöztetésnek kitett görög katolikus egyház érseki székhelyének, Balázsfalvának – a „lefokozását”⁹ azzal indokolták, hogy „polgári” és „reakciós” jellegű településekről van szó. Szembeállították velük a múlt rendszerben háttérben álló, most pedig fejlesztésre kijelölt munkáskörzeteket, például a Zsil-völgyi bányavidéket.¹⁰ A szovjet mintára kialakított rajonok és tartományok népszerűsítése jól tükrözte az ötvenes évek első harmadát uraló, „nemzetellenes”¹¹, „ultramodern” ideológia eszköztárát. Luka László pénzügyminiszter például az új rajonokat a „szocialista fejlődés hajtóerejének” tartotta.¹² Constantin Pârvulescu, az RMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke szerint a megyéket azért kell „likvidálni”, mert azok a felszámolásra ítélt feudális elmaradottság és elnyomás a múltból származó *szimbólumai* és maradványai.¹³

A közigazgatási reform a helyi káderek soraiban nagyarányú személycserével járt (ez 1968-ban megismétlődött, a Nicolae Ceaușescu által végrehajtott „megyésítés” idején¹⁴), de az etnikai viszonyokat is megbolygatta. Erdély területén ugyanis 11 tarto-

9 Ezeknek a központoknak a lefokozása konkrétan azt is jelentette, hogy az első öt éves tervben nem tekintették őket fejlesztendő régióknak. Az ennek következtében előálló munkahelyhiány tehát az ott élő lakosságot súlyosan érintette.

10 Lásd például a magyar nyelven is kinyomtatott brosrát: *A Román Népköztársaság területének rajonálásáról. 8 kérdés – 8 felelet*. Kiadja a Román Munkáspárt, Bukarest, 1950. 3-4. Hasonló gondolatmenetet találunk az RNK területi átszervezéséről szóló egyik útmutató kiadványban, amelyet a KV 1950. május 15. és 17. közti tanácskozásán mutattak be. ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dosar 72/1950, 2. f.

11 A kifejezés Lucian Boia román történészről származik: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest, Kriterion, 1999 (román kiadás 1997), 71.

12 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 32/1950, 56. f.

13 Uo.

14 Maros tartomány adataiból kiderül, hogy 1950 nyarán a teljes közigazgatási apparátus kicserélődött, beleértve a helyi tervbizottságok vezetőségét is, ezáltal bizonytalanság és kaosz keletkezett a közigazgatási apparátusban.

mány jött létre, ebből 9 román többségű volt. A négy „székely megyét” két tartományra osztották: Sztálin tartomány Brassó székhellyel (a város nevét 1950-ben Sztálinvárosra változtatták) és Maros tartomány Marosvásárhely központtal.¹⁵ Noha Brassóban a magyarok aránya mindössze 21,3 százalék volt¹⁶, az 540 ezer lakosú Sztálin tartományt – az 1951-ben készült bizalmas jelentés szerint – 61,8 százalékban magyarok, 31,8 százalékban románok és 5,4 százalékban németek lakták.¹⁷ Maros tartományban éppen fordított volt a helyzet: az 1948-as népszámlálás szerint a 47 ezres Marosvásárhelyt főként magyarok lakták (75%¹⁸), a tartomány egészében azonban csak minden második lakos volt magyar (54%).

Székelyföld területének kettéosztásával a pártvezetés azt akarta elérni, hogy az ország kellős közepén hatalmi centrum alakuljon ki, ráadásul olyan vidéken, ahol már az illegalitás éveiben erős és nagyrészt nemzetiségiek alkotta bázissal rendelkezett a munkásmozgalom. Az új tartományok pártapparátusának összetétele is az etnikai egyensúlyteremtési szándékot szemlélteti. Sztálin tartományban a pártvezetőség román káderekből állt: román volt az első titkár és a négyből három helyettese is.¹⁹ Ezzel szemben a Maros tartományi pártnémenklatúrát 63 százalékban magyarok, 28 százalékban románok, 6 százalékban zsidók alkották. A tartomány első titkára magyar, három helyettese román nemzetiségű volt, és a tartományi szintű Politikai Bizottság tagjai is

15 Csík megyét például úgy osztották ketté, hogy Gyergyó vidéke Maros tartományhoz, míg Csík és Udvarhely Sztálin tartományhoz került. A régi Maros megyéhez ugyanakkor a román Balázsfalvát és a vegyes, de román többségű Dicsőszentmártont csatolták. Gagy: *Határ, amely összeköt* i. m. 355.

16 A II. bécsi döntés után Brassó városa Romániában maradt, a tőle északra fekvő székely megyéket azonban visszacsatolták Magyarországhoz. Ezért sok székelyföldi román – betelepült és őslakos egyaránt – Brassóba menekült Erdély felosztásakor.

17 Gagy: *Határ, amely összeköt*. I. m. 373.

18 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992*, I. kötet (Maros, Hargita, Kovászna). Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 301-302.

19 Gagy: *Határ, amely összeköt*. I. m. 376.

négy-négy arányban oszlottak meg.²⁰ A magyarok és a zsidók a helyi végrehajtó hatalom szerveiben voltak csak túlsúlyban, főleg gazdasági-pénzügyi területen, ahol a 25 káderből 21 magyar anyanyelvű volt.

Az új szervezetek működését látszólag nem etnikai megfontolások és szempontok határozták meg. Mindkét tartomány első titkárát, Ilie Dănoiu (Sztálin) és Nagy Mihályt (Maros) 1951-ben botrányos körülmények között váltották le.²¹ Azonban egyik esetben sem volt a konfliktusnak etnikai háttere: az első esetben a központi apparátus egy fontoskodó „kiskirályt” távolított el, a másodikban pedig az agrárkérdést túl drasztikusan kezelő, túlbuzgónak mutakozó és népszerűtlenné vált helyi vezetőt váltott le.

Annak, hogy miként fogadta a helyi közvélemény a székely megyék Maros és Sztálin tartományba való átszervezését, nincs írásos nyoma. Ha volt is elégedetlenkedés, az nem lehetett olyan mértékű, hogy felkeltse a legfelsőbb pártszervek vagy a Securitate figyelmét, mint történt az az 1949-ben elindított és 1950–1952-ben leállított kollektivizálás elleni tüntetések és szórványos lázadások esetében. Még az átszervezés miatt hátrányosabb helyzetbe került részek (pl. a régi Csík megye déli része, amely – a mintegy száz kilométeres távolság ellenére – Sztálin tartományhoz került) helyi vagy rajoni szervezetei sem mertek szót emelni a Központi Vezetőség Moszkva által jóváhagyott határozatai ellen.

Nyilvánvaló, hogy Moszkvából érkeztek az első intenciók a Magyar Autonóm Tartomány megalakítására vonatkozóan is. 1951 májusában a bukaresti szovjet nagykövetség egyik tanácsosa magához kérte Teohari Georgescu román belügyminisztert és azt közölte vele, hogy hamarosan két szovjet szakértő érkezik

20 Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (a továbbiakban: ANDJM), fond 1134 – Comitetul Regional al PCR Mureș 1950–1968 (a továbbiakban: fond 1134), dosar 4/1950, 1-2. f.

21 Dănoiu leváltásának körülményeit és a Bukarestből kiküldött ellenőrző brigád tevékenységét részletesen ismerteti Gagyí József: *A Sztálin tartományi példa*. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák*. I. m. 371-382.

Romániába azzal a céllal, hogy ellenőrizze a néptanácsok munkáját és a „rajonálás” menetét (vagyis az új rajonok határainak kijelölését).²² A szovjet Külügyminisztériumnak Spandarian tanácsos azt jelentette, hogy Georgescu maga ismerte el: az új helyi szervek (az ideiglenes bizottságok, majd a néptanácsok) felállítása során teljes rövidzárlat keletkezett a központ és a helyi apparátus között. Bukarestből ugyanis ezrével érkeztek a rendeletek és körlevelek, melyek azonban sokszor ellentmondásosak voltak, és nem tartalmaztak egyértelmű utasításokat. Az RMP Központi Vezetőségében azon is vitatkoztak, hogy mi a célszerűbb: Bukarestből előre kitöltött űrlapokat küldeni a néptanácsoknak az ülések napirendjét illetően, vagy meg kell engedni, hogy az űrlapokat a helyi vezetők „önállóan” töltsék ki.

Megérkezésük után a szovjet tanácsadók nekiálltak az 1950-es reform felülvizsgálatának, és arról kérdezték a román belügyminisztert, figyelemmel voltak-e a nemzeti kisebbségekre a tartományok új határainak kijelölésekor? Ez a célzatos kérdés váratlanul érte Georgescut, aki zavaros, ellentmondásos választ adott a romániai viszonyokat kitűnően ismerő szakembereknek: „Figyelembe vettük ezt a szempontot. Maros és Sztálin tartomány például úgy lett kijelölve, hogy a lehető legtöbb magyart összefogja. De gyakorlatilag ez egy nagyon összetett dolog, mert a nemzetiségek nem kompakt tömbben élnek, hanem szétszóródva, és keveredve a román többséggel. Ezért nagyon nehéz feladat autonóm tartományokat kijelölni. Megvizsgáltuk az autonóm tartományok létrehozásának lehetőségét, de még nem születtek konkrét döntések a cél érdekében.”²³

22 *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rossziszskoj arhivov, 1944–1953* (T. M. Iszlamov, G. P. Murasko, A. F. Noszkova L. A. Rogovaja szerk.). 2 kötet, II kötet, 1949–1953. Moszkva – Novoszibirszk, Szibirszki Hronograf, 1998. 185. dokumentum. 530–532. (1951. május 14. Spandarian naplójából: beszélgetés Teohari Georgescuval a szovjet szakértők fogadásáról).

23 Uo. 532.

Georgescu ugyanis tagadta a Székelyföld „többsmagyar” jellegét, de a következő hónapokban kiderült, hogy a szovjet vezetés kiemelten kezeli a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának kérdését. Moszkva álláspontját tükrözte az az 1951. szeptember 7-i keltezésű, *Feljegyzés egy Erdélyben létrehozandó magyar autonóm tartományról* c. memorandum.²⁴ Az anyagot a román közigazgatási kérdésekért felelős két szovjet tanácsadó, P. Arhipov és P. Tumanov készítette és közvetlenül Gheorghiu-Dej-hez juttatták el. A feljegyzés két részből állt: az első elméleti és történeti síkon vizsgálta a székely tartomány létrehozását a (sztálini) szovjet nemzetiségi politika tükrében, míg a második rész az új közigazgatási egység határait és annak leendő központját taglalta. Arhipov és Tumanov a román állam többnemzetiségű jellegéből indult ki: „A Román Népköztársaságban nagy számban élnek nem román népcsoportok”, elsősorban Erdély délkeleti részében. „Sztálin tartományban öt, míg Maros tartományban három olyan rajon létezik, ahol a lakosság abszolút többsége magyar nemzetiségű.” A szakértők véleménye szerint „figyelembe véve a nemzetiségi közigazgatási területek létrehozásának Szovjetunióbeli gyakorlatát és a nemzetiségi kérdés sajátosságait az RNK-ban, ajánlatosnak látszik egy Magyar Autonóm Tartomány létrehozása Erdélyben.”²⁵

A tartomány határait illetően a szakértők két változatot terjesztettek elő. Az első tervezet szerint, ami „minimálisnak” is nevezhető és lényegében a megvalósult MAT-ot vetítette előre, a javasolt közigazgatási egység központja Marosvásárhely, és nyolc rajon tartozna hozzá (Sepsi, Csík, Udvarhely, Kézdi, Rákos, Gyergyó, Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy és a moldvai Bákó tartományhoz tartozó Moinești rajon észak-keleti része, ahol a

24 ANIC, fond CC PCR, Secția organizativă, dosar 39/1951, 1-7. f. (A dokumentumot levéltári jelzet és jegyzetapparátus nélkül közölte: *Cotidianul*, 13 octombrie 1998. Regiunea Autonomă Maghiară, operă de inspirație leninist-stalinistă).

25 Uo. 5. f.

szovjetek szerint „a lakosság többsége magyar nemzetiségű”). A szakértők igen járatosak voltak a bonyolult erdélyi etnikai viszonyokban. Az 1948-os népszámlálásból és a pártszervek által készített titkos anyagokból kiindulva táblázatban foglalták össze a román hatóságok számára az új tartomány várható nemzetiségi összetételét, amely négyötödni magyar többséget mutatott.²⁶

*1. sz. táblázat: a MAT várható nemzetiségi összetétele
(szovjet tervezet, 1951)*

rajon	összlakosság	magyarok aránya %
Csík	75.000	97
Udvarhely	87.000	98
Sepsi	30.000	90
Rákos	58.000	55
Gyergyó	66.000	76
Kézdi	69.000	93
Erdőszentgyörgy	61.000	89
Marosvásárhely	107.000	58
Marosvásárhely municípium	47.000	74
Sepsiszentgyörgy municípium	12.000	82
MAT összlakossága	612.000	79

A második változat ennél jóval ambiciózusabb volt. A történelmi Székelyföld határain túl a tartomány Erdély középső részét (pl. a Mezőség nagy részét) is magába foglalta volna. Így viszont a közel 900 ezer lakosnak csupán 60 százaléka lett volna magyar nemzetiségű. Lehetséges központnak Arhipov és Tumanov Kolozsvárt jelölte meg, amely ekkor még enyhe magyar többséggel bírt (57,6% volt a magyar anyanyelvűek aránya az 1948-as népszámlálás szerint). A szovjetek tudatában voltak annak, hogy a második változat súlyos feszültségek forrása lehet: „A tartomány központ-

²⁶ Uo.

jának Kolozsvárra való helyezése kielégítené a magyar nemzetiségű lakosságot, amely a várost magyar történelmi és kulturális központnak tekinti” – vélték a szakértők, hozzátevé (feltehetően az 1940–1944 közötti határvonalból kiindulva), hogy „Kolozsvárt csupán egy szűk korridor kötné össze a tartomány többi részével”.²⁷

A szovjet szakértők nem foglaltak egyértelműen állást egyik megoldás mellett sem, bár a szövegből kiderül, hogy a „kompakt”, kisebb területű, tulajdonképpen székelyföldi közigazgatási egység tervét kivitelezhetőbbnek látták, mint a Kolozsvár-központú tartományét. Az 1951-es második szovjet terv, különösen Kolozsvár „feladása”, visszafogta volna a bukaresti kormányt abban a szándékában, hogy a várost bekapcsolja a román államépítésbe, ezzel is bizonyítva a romániai kommunista rendszer sokszor hangsúlyozott nemzeti elkötelezettségét. Sztálin és a szovjet vezetés is tudatában volt annak, hogy 1918 óta Kolozsvár a román–magyar etnikai, politikai, társadalmi és szimbolikus konfrontáció, valamint az erdélyi szupremáciáért folytatott versengés legfőbb színtere.²⁸ A román kommunista vezetés nem felejtette el, hogy az utolsó magyar adminisztráció éveiben kiépített kulturális intézményrendszer 1945 utáni fenntartását és továbbfejlesztését az erdélyi magyarság döntően a Szovjetunió által szorgalmazott integratív nemzetiségi politikának köszönhette.

27 Uo. 5-7. f.

28 Az 1956-os népszámláláskor Kolozsvár lakosságának 47,9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (74.155 fő), 4530 fő, az összlakosság 2,9 százaléka vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, bár a kolozsvári zsidók nagy többsége magyar anyanyelvű volt. Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003. 426. Relatív román többség a város történetében először 1957-ben alakult.

1.2. Az új alkotmány előkészítése és Luka László szerepe

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása szorosan kötődött az új román alkotmány előkészítéséhez és életbe léptetéséhez. Ugyanazokban a hónapokban, amikor a közigazgatási reform zajlott, az RMP KV elhatározta az 1948-ban elfogadott „népi demokratikus” alkotmány módosítását és „korszerűsítését”. Az új alapszövegnek tükröznie kellett a szocialista állam építése terén elért eredményeket, mint például a vállalatok és pénzintézmények államosítását és a mezőgazdaság küszöbön levő „szocialista átalakítását”. Az RMP 1950. június 28-i titkársági ülésen Gheorghiu-Dej és Miron Constantinescu görcsös igyekezettel határolódott el a közelmúlt minden retrográdnak tekintett, nem eléggé szocialistának minősülő mozzanatától. Gheorghiu-Dej szerint az 1948-as alkotmány a „népi demokráciát” és nem a „proletárdiktatúrát” tükrözte. Constantinescu úgy gondolta, hogy az új alkotmányt, melyet 1951-ben terveztek bevezetni, az 1936-os sztálini alkotmányra kell alapozni, noha Románia még távol állt a szocialista Szovjetunió fejlettségi szintjétől.²⁹ Az új szöveg kimunkálásához külön bizottságot alakítottak, amely formailag a minisztertanácsnak volt alárendelve, és döntöttek arról, hogy a törvényalkotási folyamatból teljesen kizárják a nyilvánosságot. A nemzetiségi kérdés ekkor még nem került szóba. Az eredeti elképzeléshez képest azonban lassan haladt a munka. A rendelkezésre álló szovjet és román iratok azt bizonyítják, hogy ennek fő oka az a súlyos gazdasági és élelmezési válság, amelyet 1951 derekán a túlfeszített ötéves terv 4 év alatti megvalósításának kísérlete idézett elő. Ehhez egy több éve lappangó belső hatalmi konfliktus társult, melynek főszereplői egyrészt Gheorghiu-Dej első titkár, másrészt Ana Pauker külügyminiszter és Luka László pénzügyminiszter voltak.

²⁹ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dosar 48/1950, 3-9. f.

De mielőtt tovább tárgyalnánk az 1952-ben elfogadott alkotmánytervezet megalkotását, amely a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását is tartalmazta, szükséges felvázolni a korszak egyik kulcsszereplőjének rövid politikai portréját.³⁰ Luka László 1898. június 8-án született Székelyföldön, a kézdivásárhelyi járáshoz tartozó Lemhényben. Apját korán elvesztette. A nagyszebeni Theresianumban tanult. Az I. világháborúban magyar oldalon harcolt, 1919 tavaszán a rövid életű Székely Hadosztályban is szolgált, majd az 1920-as évek elején Brassóban helyezkedett el mint gyári munkás. Rövidesen Erdély legnagyobb ipari központjának egyik legismertebb szakszervezeti vezetője és az illegális RKP prominens alakja lett. Letartóztatása előtt, 1924-ben már Brassó megyei párttitkár volt, majd kiszabadulása után, 1930-ban részt vett a párton belüli „frakciós” harcokban, elveszítette minden pozícióját, majd kisebb megszakításokkal 1940-ig börtönben ült, ahonnan a Csernovicot elfoglaló szovjet csapatok szabadították ki. Szovjet állampolgárságot kapott, és 1944 őszéig a Vörös Hadsereg politikai tisztjeként, valamint az ukrainai Legfelső Szovjet tagjaként is működött. 1945-ben az Országos Demokratikus Arcvonal főtitkára lett. Annak ellenére, hogy 1946 után Sztálin már tervbe vette az RKP „románosítását” Luka László és Ana Pauker a hatalomból való kizárásával, a két pártvezető sikeresen folytatta pályafutását. 1947 novemberében Paukert külügyminiszterré, Lukát pénzügyminiszterré nevezték ki; és ezzel párhuzamosan

30 Luka László politikai életrajzáról még nem készült tudományos munka. A jövődöbeli kutatáshoz fontos támpontot jelent az ACNSAS-ban őrzött, 184 kötetre rugó perirat anyaga (Fond Penal, dosar 148 – Vasile Luca și alții), valamint a *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez* című, a Mentor Kiadónál megjelenésre váró krónika, amit Sigmond Eliz, Luka László unokahúga állított össze. Luka személyiségével, 1944–1952 közötti közéleti szereplésével a kézirat 60 oldal terjedelemben foglalkozik, korabeli iratokat és fényképeket is tartalmaz. A kézirat a Dunatáj Műhely tulajdonában van; Szederkényi Miklós bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezúttal is köszönetet mondok. Luka Lászlóról Olti Ágoston tartott előadást a „Kisebbségi életpályák” című kisebbségtörténeti konferencián (Marosvásárhely, 2007. augusztus 30-31.).

egyetlen magyarként Luka tagja lett az RKP Politikai Bizottságának és Titkárságának.³¹

Luka László

Luka László szerepe a nemzetiségi és különösen a magyar kérdés kezelésében ellentmondásokkal terhelt. Nevét 1948 után a román újságok Vasile Lucának, a magyar lapok továbbra is Luka Lászlónak írták. 1946-ban Luka irányította a Magyar Népi Szövetség éppen megerősödő belső ellenzékének szétverését, és 1947-ben egy elhíresült újságcikkben szintén ő követelte az MNSZ-től az „elvtelen magyar egység” feladását.³² 1949. február 19-én azzal indokolta a Románia és Magyarország közötti kapcsolatok minimális szintre zsugorodását, amit Rákosi Mátyás és

Gerő Ernő sérelmezett, hogy a román határ hermetikus lezárását „a Szovjetunió kéri tőlünk”, és hozzátette:

„Aki sétál ide-oda, az csak terjeszti a rémhíreket. Milyen csoda nagy dolguk van? Minden héten akarja látni az anyját, testvérét, hetvenedik ágról rokonát. Legtöbb esetben rohadt kispolgári elemek, akik terjesztenek Magyarországra mindenféle hazug híreket, mint ahogy itt is terjesztenek. Nálunk is nagyon soknak van Besszarábiában rokona és mégis ide-oda nem mászkál. Nem mintha nem bízna a Szovjetunió bennünk, vagy saját magában, hanem mikor az osztályharc kiéleződik, nem lehet ide-oda sétálni a világon.”³³

31 Luka életrajzi adatait közli a Vladimir Tismăneanu vezette Elnöki Bizottság jelentése. *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport Final*. București, Humanitas, 2007, 795-796.

32 *A romániai magyarság útja* című cikk 1947. május 22-én jelent meg a kolozsvári *Világosság* hasábján. Közli Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák - kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2003. 94-96.

33 Vincze Gábor-Fülöp Mihály (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1948-1955)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 135.

Visszaemlékezéseiben Rákosi Mátyás gúnyosan megjegyzi: „Kétségekívül nyers ember volt Luka, s beleesett sok romániai magyar kommunistának abba a hibájába, hogy katolikusabb volt a pápánál, pontosabban magyar kérdésekben románabb volt a románoknál.”³⁴

Egyértelműnek tűnik tehát, hogy Luka számára nem volt különösebb szerepe a magyar nemzethez való érzelmi tartozásnak vagy a magyar közösség egészével vallott sorsközösségnek. A nemzeti önazonosság labirintusánál sokkal otthonosabban érezte magát Luka a *mozgalomban*. A mozgalomhoz való tartozás számára teljesen felülírta az etnikai hovatartozás hagyományos kereteit. A második világháború utáni időszakban Luka azon az állásponton volt, hogy Erdély magyarlakta területén két, egyaránt veszélyes és elítélendő nacionalizmus versenye zajlik, és a kommunisták célja a kétfrontos harc. 1951 februárjában például az ő kezdeményezésére az RMP KV elhatározta, hogy Vincze János állambiztonsági tábornok³⁵ vezetése alatt ellenőrző bizottságot küld a magyar többségű Sztálin tartományba, mivel a helyi pártbizottság nem képes megbirkózni az újra és újra megismétlődő „nyílt nacionalista megnyilvánulásokkal.”³⁶ A Bukarestből küldött brigád nemcsak ott tapasztalt erős nemzeti előítéletet, ahol már előfordultak „soviniszta” megnyilvánulások – a jelentés az 1950 szeptemberi gidófalvi kollektivizálás-ellenes parasztlázadásra utalt, amelyben az összegyűlt tömeg „Székely Köztársaságot” kiáltott ki³⁷, hanem a többnemzetiségű nagyvárosban, Brassóban is, ahol

34 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940-1956* (Fejtől I.–Gellériné Lázár M.–Sipos L. szerk.), 2 kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997, II. kötet, 90.

35 Vincze János (1910–1996), romániai kommunista politikus. Részletes életrajzi adatait közli Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny keleten*, i. m. 360-361.

36 A határozat szövege: ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 99/1951, 2. f.

37 Az 1950. szeptember 22-i gidófalvi megmozdulást Balogh László dolgozta fel. Az összecsapásokban ketten meghaltak, többen súlyosan megsebesültek, hat családot pedig a Bărăganba deportáltak. Balogh László: *Történelem a homlokkráncban. Gidófalva 1950*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.

még mindig előfordultak „magyar nacionalista, antiszemita, nemzetellenes vagy magyarellenes” megnyilvánulások.³⁸ A bizottság tevékenységéről néhány hónappal később Luka és Vincze János a magyar Külügyminisztériumot is tájékoztatták. A magyar követtel Vincze azt közölte, hogy az akció keretében „46 funkcionáriust, tanácstagot, tömegszervezeti vezetőt váltottak le és igen erőteljesen folyik a nyomozás”. Mivel azonban a leváltott személyek románok voltak, az intézkedés erős ellenérzést váltott ki a városban a magyar káderek ellen: „Borzasztó az, hogy hogyha valahol ellenőrzés indul meg, rögtön ráfogják azt, hogy sovinizmusból történik a vizsgálat.”³⁹

Vincze őszinte kifakadása a korántsem lanyhuló etnikai versengésre utalt. A MAT létrehozása előtti hónapokban a kolozsvári útlevélhivatalban szolgáló magyar diplomata említést tett arról, hogy ottani ismerősei (többségük tagja a kommunista pártnak) szóvá tették, hogy a vallási ünnepek megünneplésében nem élveznek egyenlő jogokat a többséggel: „Sokan sérelmezték, magyarok, hogy nem tartották meg a magyar húsvétot, sem az iskolában, sem az üzemekben, viszont a román húsvétkor az üzemekben 2 és fél napos, az iskolákban 5-8 napos szünetet tartanak. Még arról is hallottam, hogy Gheorghiu-Dej elvtárs a tanítók kongresszusán mondott beszédében [megjelent a *Scântea* április 11-iki 2321. számában] az itt lakó nemzetiségeket minoritatii nationale-nak (nemzeti kisebbségek) említette⁴⁰ és az elvtársak között is vitára adott alkalmat, mert a »kisebbség« szó itt nagyon rossz emlékezetű és ezért reagálnak különös érzékenységgel.

38 Uo. 3. f.

39 Bukarest, 1951. május 5. MOL, XIX-J-1-j (Külügyminisztérium, Románia 1945-1964, TÜK iratok), 9. doboz. 00671. A magyar diplomata a május elsejei felvonulás alkalmával folytatta a beszélgetést Vincze Jánossal és Luka Lászlóval. Az iratot közli Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny keleten*, i. m. 215-216.

40 Helyesen: minorităţii naţionale. Gheorghiu-Dej 1952-ben a Sztálin által honosított terminológiához igazodott, aki „nemzeti kisebbségekről” beszélt.

gel erre, általában *naționalități conlocuitoare*-ként (együtt élő nemzetiségek) szokták nevezni.⁴¹

A diktatúra első éveiben Luka Lászlót és a párt- és államigazgatásban vele együtt dolgozó több száz magyar származású kádert látszólag az „etnikai semlegesség” elve vezérelte. Retorikai szinten azt hangoztatták, hogy az új rendszer nem ismer el semmilyen partikuláris „magyar” érdeket, és rendszeresen alárendelték a nemzeti/etnikai szempontokat az osztályharcnak. Későbbi negatív megítélésükben szintén kulcsszerepet játszott eredeti önazonosságuk megtagadása, egy új, román nemzeti identitás felvétele. Luka László politikai tevékenységét, valamint bukásának körülményeit vizsgálva azonban több olyan adatra és összefüggésre bukkanunk, amelyek némileg árnyalják vagy egyenesen cáfolják Luka „nemzetietlen” jellegét. Az „identitás nélküli” ember mögött nemcsak egy gazdasági kérdésekben járatos politikus állt, hanem egy székely identitással (vagy identitásfoszlányokkal) bíró személyiség is, akiben a sztálinizmus éveiben ösztönös, politikailag artikulátlan székely *lokalpatriotizmus* működött.⁴² A „mozgalom” képviselője mellett inkább csak a helyi társadalom reprezentánsának érezte magát. Ezt bizonyítják a rendelkezésre álló forrásaink is. 1952-es bukása után lázadás tört ki Lemhényben, és Kézdi rajon több hónapon át forrongott.⁴³ A letartóztatott vezetőben falutársai nem a bukaresti kommunista pénzügyminisztert láttak, hanem egy félárván nevelkedett, szegény származású magyar pártvezetőt is, aki szülőfalujának igényes művelődési házat, impozáns iskolát és a megye egyik első műútját építtette. Gheorghiu-Dej az RMP első

41 Helyesen: *naționalități conlocuitoare*. Kolozsvár, 1952. április 16. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 00934/3.

42 Luka székely patriotizmusát hosszasan bizonygatja az említett „családtörténet” is.

43 Lásd ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 48-53. f. A tartományi büro az 1952. október 13-i ülésen vitatta meg a helyzetet. A volt helyi párttitkár, Csirikás György ellen 1953-ban indult sajtóhadjárat, amit a MAT vezetőség irányított: azzal vádolták, hogy szélsőjobboldali múltú. Bukását feltehetően Luka Lászlóhoz fűződő baráti kapcsolata okozta. ANDJM, fond 1134, dosar 67/1953, 74-75. f.

titkára ezt meg is jegyezte 1954 októberében, az életfogytiglani ítélettel végződő pert követő PB-ülésen: „Luka gyakran a székelység patrónusának vagy képviselőjének képzelte magát”, és ennek következtében „románellenes módon viselkedett.”⁴⁴

Luka pénzügyminiszteri tevékenysége, gazdasági „nacionalizmus” és „buharinizmus” gyanakvást és nemtetszést váltott ki a bukaresti pártvezetésben. Az első konfliktust 1949-ben a szovjetek által szorgalmazott mezőgazdasági kollektivizálás beindítása okozta. Három évvel később, 1952 tavaszán Gheorghiu-Dej, a belső hatalmi harc győztese azzal vádolta meg Lukát, hogy szerinte „Székelyföldön nincsenek kulákok”, és hogy a mezőgazdaság kollektivizálását is helytelenítette.⁴⁵ A korábban keményvonalas-ként ismert Luka „megtérésének” racionális (politikai) és nem kizárólag érzelmi indítékai voltak. Mint székely származású ember és gazdasági szakértő jól ismerte szülőföldje birtokrendszerét, és tudatában volt annak, hogy főleg a hegyvidéki tájakon alig találhatók 10 holdnál nagyobb földbirtokok. Joggal feltételezte, hogy az 1949 után bizonyítani vágyó (román vagy magyar) helyi szervek számos jogtalanságot követtek el a „kuláklistán” összeállításakor. 1951-ben az ő parancsára csökkentették a volt székely megyékben felére, közel 5000-tól 2330-ra a „kulákgazdaságok” számát.⁴⁶ 1951-ben aztán Luka országos horderejű ügyekben is

44 Az RMP KV ülése a tartományi első párttitkárokkal. Bukarest, 1954. október 13. ANIC, CC PCR, Cămin, dosar 116/1954, 16. f. Luka magyar nacionalizmusáról azonban nem tett említést a *Scînteia* 1954. október 10-i számában közzétett életfogytiglani ítélet.

45 Luka állításait az RMP KV „titkos levele” tartalmazta, amit 1952 márciusában minden tartományi és rajoni pártbizottságon feldolgoztak. Maros tartomány bírója első ízben 1952. március 22-én ismerhette meg Luka nézeteit. ANDJM, fond 1134, dosar 42/1952, 127-141. f. Júniusig többször is megvitatták Luka állítólagos kijelentéseit és intézkedéseit Székelyfölddel kapcsolatban. A vádak a központi és helyi sajtó részletesen ismertette: lásd Robotos Imre cikkét (Fokozott éberséggel a burzsoá-nacionalista mesterkedések leleplezéséért! *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 30.), amelyben a bukaresti lap főszerkesztője azzal vádolta Lukát, hogy 1949–1951 között „eltüntette” a kulákokat a Székelyföldről.

46 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 306. f. Erről László Márton: „Acțiunile de

szembehelyezkedett a Sztálin támogatását élvező román pártvezetéssel. Robert Levy szerint a pénzügyminiszter Ana Pauker támogatásával 1951 nyarán nyíltan szembehelyezkedett a szovjet gazdaságirányítási elvekkel is.⁴⁷ A Szovjetunió sürgette ugyanis, hogy Romániában – az 1947-es pénzbeváltás után – hajtsanak végre újabb pénzreformot, de a Bukarestben tartózkodó szovjet pénzügyi tanácsadók előtt Luka kijelentette, hogy a tervezett reform „gazdaságilag megalapozatlan”, és hogy egy ilyen lépést nem az infláció mértéke vagy a nemzeti valuta gyengesége indokolna, hanem csakis az a szovjet érdek, hogy a lejt a rubelhez kössék. Luka hozzátette, hogy az első ötéves tervben előírt nehézipari fejlesztések „irreális mértékűek”, főleg a hadiiparban. Megjegyezendő, hogy Magyarország is hasonló gonddal küzdött: Gerő Ernő „kivitelezhetetlennek” tartotta az 1951–1952-re tervezett katonai fejlesztéseket. A Szovjetunió a hadi szektor erőltetett fejlesztését a két szomszédos országban, Romániában és Magyarországon feltehetően az 1953-ra tervezett, Jugoszlávia elleni hadjárathoz tartotta szükségesnek.⁴⁸

Ezen kívül Luka a tervezett nagy fejlesztéseket is elhibázottnak tartotta: köztük a Duna–Fekete-tenger csatornát és a békási Lenin-vízerőmű építését. A román pénzügyminiszter azzal indokolta álláspontját, hogy a harmincas években a Szovjetunióknak szüksége volt a gyors és erőltetett iparosításra, mivel egyedül küzdött a szocializmusért. Ezt akkor jogosan megtehetette, bár – tette hozzá Luka – a nép éheztetése árán. Arra viszont nem volt szükség, hogy Románia is ekkora áldozatot hozzon a szocializmusért. Szerinte az 1952–1955 közötti időszakban a párt legkemé-

excludere a chiaburilor din gospodăriile colective din raionul Tirgu-Mureş (1950-1952). *Anuarul Arhivelor Mureşene II.* Târgu-Mureş, 2003. 316-318.

47 Pauker és Luka mérsékelt álláspontját a mezőgazdaság kollektivizálását illetően hangsúlyozza Robert Levy: *Gloria şi decădere Anei Pauker.* Iaşi, Polirom, 2002. 88-90.

48 A magyarországi helyzetet és 1951 nyarán Gerő Rákosihoz intézett feljegyzését lásd Okvát Imre: *Bástya a béke frontján.* Budapest, Aquila, 1997. 138-139.

nyebb feladata a dolgozók életszínvonalának 80 százalékos emelése. A tárgyalás után *két nappal*, 1951. augusztus 22-én Gheorghiu-Dej első titkár Kaftaradze szovjet nagykövetnek azt nyilatkozta, hogy Luka visszavonta minden kijelentését és megígérte, hogy a szovjet szakértők segítségére lesz.⁴⁹

Luka visszavonulása taktikai lépésnek bizonyult. Szeptemberben Luka megismételte kétélyeit Miron Constantinescunak a pénzreformmal kapcsolatban, de az RMP titkársága ezúttal sem vette azokat figyelembe. A legnagyobb szakadék mégis az agrárkérdés megítélésében keletkezett. A szovjetek azzal vádolták Lukát, hogy a középparasztokra, illetve mindenekelőtt a kulákokra és a spekuláló kereskedőkre nem vetett ki külön adót. Ráadásul, miközben az országban 125.000 „kulákgazdaságot” tartottak számon, az általa vezetett Pénzügyminisztérium csak 48.000-et vont be az adóztatási rendszerbe. Luka érvelése szerint „a kulák ugyanannyi adót fizet be, mint egy minisztériumi tisztviselő”. Miközben Bukarest és Moszkva között feszült egyeztetések folytak a követendő gazdaságpolitikai irányvonalakról, Románia gazdasági és társadalmi helyzete 1951 telén katasztrofálisan festett. A mezőgazdasági termékek beszolgáltatását nem sikerült teljesíteni: a „kulákgazdaságok” összesen 21 ezer tonna búzával „tartoztak” az államnak. 1951 novemberében az RMP KV felhatalmazottakat küldött ki a 28 tartományba, hogy mindenáron hajtsák végre a beszolgáltatásokat: közülük többen csak 24 óra türelmi időt adtak a lakosságnak, és súlyos börtönbüntetéssel fenyegették a parancs megtagadóit. December 20-ig azonban így is csak a tervezett búza kétharmadát és a kukorica alig több mint felét sikerült behajtani. A szovjet tanácsadók véleménye szerint mindez Luka engedékenységeinek volt a következménye.⁵⁰ 1952 kora tavaszán a behajtás

49 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 222. dok. 612-615.

50 Erről lásd a Szovjetunió Kelet-Európa-politikájára vonatkozó orosz dokumentumgyűjteményt: *Szovjetszkij faktor u Vosztocsnoj Jevrope 1944-1953*. Tom 2. Dokumenti. (T. V. Volokityina, G. P. Murasko, O. V. Naumov, A. F. Noszkova, T. V.

jellegű pénzreform gazdasági és szociális válságot idézett elő országukban, és noha Luka ellenezte az intézkedést, a pénzügyminiszter könnyen bűnbakká válhatott. Ekkor már a szovjetek szorgalmazták a politikából való eltávolítását. Izraeli rokonságára utalva (második felesége, a csernovici születésű Elisabeta Birman az illegális mozgalomban tevékenykedett, és 1940–1944 között férjével együtt a Szovjetunióban élt) az egyik bukaresti követségi tanácsos így fogalmazott: „Lehetséges, hogy Luka nem tartja előtte a titkokat. Ily módon kialakul egy csatorna, amelyen keresztül bármilyen titok kiszivároghat, hiszen Luka a párt KV-titkára, és mindig tud minden ügyünkről.”⁵¹

1952. március 4-én Lukát felmentették kormányzati tisztségéből, majd az RMP május 26–27-én összehívott plenáris ülését követően felmentették a központi vezetőségi tagságából is, és ügyét a Központi Ellenőrző Bizottság elé vitték. Végezetül 1952. augusztus 16-án, a Magyar Autonóm Tartomány megalakulását követően letartóztatták Jakab Sándor/Alexandru Iacob volt kolozsvári illegalistával, pénzügyminiszter-helyetessel együtt. Luka bukásával, majd 1953 januárjában a már évek óta csak papíron működő Magyar Népi Szövetség „önfelszámolásával” új szakaszba lépett a román kommunista párt magyarságpolitikája. A magyar „ügyek” új felelőse, a Lukát felváltó Mogyorós Sándor ugyanis nem volt Gheorghiu-Dej egyenrangú partnere és potenciális ellenfele vagy vetélytársa, hanem a pártvezető egyik alárendeltje. A magyar kérdésen túl Luka László, Ana Pauker és a „moszkovitának” bélyegzett csoport megbuktatásával megszűnt a belső rendszerkritika lehetősége. A moszkovitákat elűző Gheorghiu-Dej, aki a román társadalmi és gazdasági valóságot ellenfeleinél is rosszabbul

Carevskaja szerk.). Moszkva, Roszpen, 2002. 213. sz. dokumentum. Moszkva, 1952. május 5. Az SZK(b)P KB nemzetközi kapcsolatok osztálya vezetőjének kísérelve Sztálinhoz, mellékelve Zlobin és Makarov szovjet tanácsadók jelentése Románia pénzügyi helyzetéről és Lukáról.

51 Gereben Ágnes: *Antiszemizmus a Szovjetunióban*. Budapest, PolgART, 2000. 562.

ismerte, szervilis módon teljesítette a szovjet (sztálini) gazdaságpolitikai és nemzetiségpolitikai elvárásokat, miközben a párt fokozatos „nemzetisítésével” egy sajátos román modell kialakítására is ügyelt.

Az RMP vezetésén belüli feszültségek és a gazdasági válság késleltették az új alkotmány előkészítését. Az új alaptörvény előkészítéséről szóló határozata után több mint egy év telt el addig, amíg az RMP első titkára táviratban kért segítséget Sztálintól az új alkotmány megszövegezéséhez.⁵² 1951. augusztus 4-én Sztálin beleegyező választ adott, de azt javasolta, hogy az RMP Központi Vezetősége saját soraiból hozzon létre egy bizottságot a tervezet kidolgozására, s ezt a szöveget véleményeztessék a szovjet szakértőkkel.⁵³ A bizottság 1951 augusztusa és szeptembere között állt fel. Az új alkotmány előkészítésével kapcsolatban több kérdés egyelőre megválaszolatlan marad, mivel kevés információ áll rendelkezésünkre az 1951. október 10-e⁵⁴ és az 1952. május 14-e⁵⁵ közötti időszakról. Megállapítható, hogy 1951. november 22-én a bizottság megvitatta a tervezetet,⁵⁶ valamint az is, hogy még ugyanebben az évben⁵⁷ megszületett az *Egy új alkotmány tervezete* c. dokumentum.⁵⁸ A Luka, Pauker és Georgescu ellen indított „frakcióellenes” támadás közepette az alkotmány kérdése másodlagos volt a Politikai Bizottság 1952. március 25-i ülésén. Sőt a jegyzőkönyvben szerepelő napirendi pontokból kiderül, hogy a már

52 Gheorghiu-Dej kérésének nincs nyoma az RMP Központi Vezetésének anyagában, amit a bukaresti Országos Központi Levéltárban módomban volt kutatni. Az információ forrása a *Vosztocsnaja Jevropa* c. kötet 208. sz. dokumentumához írt egyik lábjegyzet (582.).

53 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 582.

54 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1951. Ezen a napon ült össze az RMP Titkársága, hogy megvitassa az „új alkotmány kidolgozására felkért bizottság munkájához szükséges anyag előkészítését”.

55 Ekkor küldte el Sztálinnak Gheorghiu-Dej a „véglegesített” tervezetet.

56 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 53/1951.

57 Nem világos, hogy a szóban forgó ülés előtt, vagy azt követően történt meg.

58 Proiectul Constituției RPR (keltezési dátum nélkül). ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 88/1951.

1951 végén elkészült tervezetet Moszkvában visszatartották, és szükségessé vált néhány alapvető módosítás. Az indítvány ugyanis az *Irányelvek az új alkotmánytervezet szövegezéséhez* címet viselte, miközben 1951 őszén már teljes szöveggel rendelkezett a román fél.⁵⁹ 1952 első hónapjaiban⁶⁰ egy újabb bizottságot is felállítottak, hogy az új alkotmány tervezetének szövegén dolgozzon.⁶¹ 1952. május 14-én Gheorghiu-Dej elküldte Sztálinnak a kidolgozott tervezetet, mely nagy valószínűséggel a második verzió volt. Az első megjegyzéseket Visinszkij,⁶² a külügyminiszter-helyettes tette, aki május 25-én továbbküldte az anyagot az SZK(b)P KB-nak és személyesen Grigoriannak.⁶³ Néhány nappal később Grigorian Molotovnak adta át a szöveget, aki június 25-én tette Sztálin asztalára a módosító javaslatokat tartalmazó, Bukarestnek címzett *Választervezet*et. Sztálin azonban *nem* hagyta jóvá a Molotovtól kapott dokumentumot, hanem *saját kezűleg* egészítette ki, és úgy küldte vissza Molotovnak a végső változatot, melyet aztán 1952. július 6-án továbbítottak a bukaresti kommunista vezetésnek.⁶⁴

Mi történt Bukarest és Moszkva között 1952 tavaszán, továbbá: hogyan és ki által vetődött fel a MAT létrehozása? Forrásaink meglehetősen ellentmondóak. Egy román dokumentum arra enged

59 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 25/1952.

60 A dokumentumon nincs keltezés, de minden bizonnyal 1952 első negyedévében készült, mivel a jelöltek között még szerepel Luka László és Ana Pauker.

61 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 141/1952, 1. f. A bizottság elnöke Gheorghiu-Dej volt.

62 Visinszkij megjegyzései: *Szovjetszkij faktor*, i. m. 243. dok. 632-635. (Nem később, mint 1952. május 25. Visinszkij észrevételei a Román Népköztársaság alkotmánytervezetével kapcsolatban.)

63 V. Grigorian 1949-től vezette az SZK(b)P KB nemzetközi (különösképpen a kommunista pártokkal fenntartott) kapcsolatokért felelős bizottságát. A döntéshozatali folyamatról itt említett információk a *Vosztocsnaja Jevropa* 277. dokumentum lábjegyzeteiből valók (771.). Molotovnak Sztálinhoz írt kommentárja az RNK alkotmánytervezetével kapcsolatban, valamint Sztálin megjegyzései a dokumentumról (1952. július 6.) lásd *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 769-771. Az új román alkotmánytervezetet Visinszkij, Molotov és Sztálin mellett Malenkov, Berija, Bulganyin, Mikojan, Kaganovics és Hruscsov is áttanulmányozta.

64 *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 583.

következtetni, hogy május és június folyamán a két központi bizottság között csendes harc dúlt a magyar autonóm terület létrehozásával kapcsolatban. Június 12-én – amikor Moszkvában már az alkotmánytervezetet vizsgálták, sőt a Visinszkij által megfogalmazott szöveg már Molotov íróasztalára került – Bukarestben ülésezett a Politikai Bizottság. Az egyik napirendi pont: „Néhány módosítás az RNK közigazgatási-területi 'rajonálásának' ügyében”.⁶⁵ Az „Alkotmánytervezetet Előkészítő Bizottság”-ot a magyar nemzetiségű, de Gheorghiu-Dej vonalához csatlakozó Mogyorós Sándor vezette, aki azt javasolta, hogy a kisebb és gazdaságilag kevésbé életszerű területek összevonása révén 28-ról 20-ra csökkentsék a tartományok számát.⁶⁶ A tartományok között egy *Marosvásárhely* nevű közigazgatási egység is szerepelt, mely ugyanabból a 6 rajonból állt, mint az 1950-ben létrehozott Maros tartomány.⁶⁷ A júniusban keletkezett dokumentum semmilyen utalást nem tett az autonóm tartomány létrehozására. Néhány nappal később⁶⁸ ugyanez a bizottság kiadta a *Jelentés az RNK közigazgatási-területi rajonálásának helyesbítéséről* c. anyagot.⁶⁹ Ebben már a következőket állapították meg:

„A Kormány és a Párt elveit és iránymutatásait [a rajonok és tartományok megalakításával kapcsolatban – S. B.] nem tartották tiszteletben maradéktalanul, mert a tartományok jelentős része nem elég erős ahhoz, hogy elfogadható módon betölthesse a RMP KV által kijelölt feladatokat. Másrészt az új alkotmány tervezetének szövege egy Magyar Autonóm Tartomány

65 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 49/1952, 3. f.

66 Uo. 71. f.

67 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 49/1952, 82. A tartományi székhelyen kívül, mely 1950-től külön közigazgatási egységet alkotott, Gyergyó, Marosludas, Szászrégen, Erdőszentgyörgy, Maroshévíz és Marosvásárhely.

68 Mindenképpen július elseje előtt, mert a PB-ülés jegyzőkönyve szerint ezen a napon fejezte be munkáját a bizottság.

69 Uo. 84-105. f.

létrehozását tartalmazza, melyet a magyarok-székelyek által egy tömbben lakott területen kívánnak megvalósítani.⁷⁰

Az 1951. szeptemberi „minimális” szovjet javaslatot követve, konkrét javaslatot is tett az új egység területére és nemzetiségi összetételére vonatkozóan: „A MAT megkapja Sztálin tartományból Csík, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely rajonokat, valamint Rákos rajon keleti részét. A jelenlegi Maros tartományból Ludas rajon, valamint Szászrégen és Marosvásárhely rajonok nyugati részéről néhány község Kolozsvár tartományhoz fog tartozni.”⁷¹ Ennek a tartománynak összesen mintegy 656.000 lakosa lesz, melyből 526.000-en magyarok és 123.000-en románok.”⁷²

Miközben tehát az első változatban még utalás sem történt a MAT-ra, a másodikban, néhány nappal később, már elfogadható pontossággal nevezték meg a leendő tartomány határait, valamint statisztikai adatokat is közöltek róla. A tervezet szerint a magyarok aránya meghaladta volna a 80 százalékot, eleget téve annak a szovjet kérésnek, hogy a székelyeket „egy tömbbe” gyűjtsék. Mindez arra engedne következtetni, hogy a kulisszák mögött a két pártvezetés politikai játszmája folyt: a szovjetek, Molotovval és Sztálinnal az élen, nemcsak „csiszolgatták” a szöveget, hanem több lényegi változást is eszközöltek benne, elsősorban a Bukarestben visszatetszést keltő autonóm tartomány létrehozását illetően.

Ennek a képnek viszont ellentmondanak más, birtokunkban lévő források. A már említett májusi Visinszkij-kísérőlevél, amely alapos kritika alá vette a román vezetés által benyújtott tervezetet, egyértelműen úgy említette a MAT-ot, mintha az már a Bukarest által küldött tervezetben is szerepelt volna: „A második fejezet 18–20. cikkelyben a Magyar Autonóm Tartományról van szó.

70 Uo. 84.

71 Uo. 85.

72 Uo. 93.

Ugyanakkor az ötödik fejezet 57–58. cikkelyeiben ez a terület Székely tartomány néven szerepel. Egységes megnevezést kell alkalmazni.”⁷³ A budapesti Külügyminisztérium feljegyzése szerint is Gheorghiu-Dej már az 1952. március 26–27-én ülésező Nagy Nemzetgyűlésben tartott beszédében, amit a sajtó is közölt,⁷⁴ megemlítette a MAT létrehozását.⁷⁵ A hivatalos beszámoló azonban nem tett említést a magyar tartományról, amit akkor Bukarest nem tekintett biztos dolognak.

Mindenesetre a szovjeteknek – és személy szerint Sztálinnak – az új román alkotmány tervezetének módosításában betöltött aktív szerepe nem példa nélküli eset. 1952 nyarán Sztálin szintén saját kezűleg „szerkesztette” át a SZK(b)P KB által már jóváhagyott új lengyel alkotmányt.⁷⁶ A szovjet diktátor többek közt egy bekezdést illesztett be, amely a „lengyel nemzeti kultúráról” és a „lengyel nemzeti újjászületésről” szóltak. Ez annak a jele, hogy Sztálin – legalábbis a második világháború után – nemcsak saját birodalmában, hanem egész Kelet-Európában etnicizálódó nemzetfogalommal operált.⁷⁷ Minden bizonnyal a nemzeti formák tiszteltben tartásának paradigmája – ebben az esetben nem a többségi román, hanem a kisebbségi magyar nemzeti formákról volt szó – fogékonyabbá tette a szovjet vezetést az erdélyi magyar autonómia ügye iránt is.

73 *Szovjetszkij faktor*, i. m. 634.

74 *Romániai Magyar Szó*, 1952. március 28.

75 Bukarest, 1952. április 21. A Nagy Román Nemzetgyűlés XI. rendes ülésszaka. MOL, XIX-J-1-k, 10. doboz, 05285.

76 Krzysztof Persak: *Stalin as editor: the soviet dictator's secret changes to the Polish constitution of 1952*. Cold War International History Project, Washington DC., Bulletin no. 11, 1998. 149-154. A lengyel alkotmányt 1952. július 22-én hagyta formálisan jóvá a varsói parlament.

77 David Brandenberger: *National bolshevism. Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931–1956*. Harvard, Harvard UP, 2002.

1.3. A Magyar Autonóm Tartomány születése 1952 nyarán

A Magyar Autonóm Tartomány kikényszerített létrehozása zavarba hozta a bukaresti pártvezetést. Csak találgatni tudták, milyen üzenetet hordoz magában az új területi egység. 1952. július 10-én, miután visszakapták Moszkvából a módosított és immár végleges alkotmánytervezetet, Gheorghiu-Dej összehívta a Politikai Bizottságot, és a MAT kezeléséről kialakult vita során már megvillantotta azt a ravaszságot és alkalmazkodási készséget, amelynek segítségével 1952 tavaszán a párt belső ellenzékét is szétverte:

„*Emil Bodnăraş elvt.*: A Magyar Autonóm Tartomány megjelenésével szükségesnek tűnik megszabni az ottaniak anyanyelvhasználatát a bírósági eljárások alkalmával. A bírókat és a népi ülnököket választják. Ha olyan személyt választanak, aki nem beszél románul, hogyan fog lezajlani az eljárás?

Miron Constantinescu elvt.:⁷⁸ A szovjet alkotmány szerint minden autonóm tartományban a bírósági eljárások a vádlott anyanyelvén zajlanak. Politikai értelemben ezen csak nyerhetünk. Azerbajdzsán alkotmányát olvasva azt látjuk, hogy azokban a rajonokban, ahol a lakosság többsége orosz vagy örmény [olvassa]; mivel ezt vettem alapul, úgy fogalmazhatnánk: »A Magyar Autonóm Tartományban a bírósági eljárások nyelve a magyar, de azokban a rajonokban, melyekben román vagy más nemzetiségű

78 A hánsági születésű, értelmiségi családban felnőtt és jogot végzett Miron Constantinescu magyarul is beszélt. Már 1945-től tagja volt a KB-nak és a PB-nek is. 1945–1955 között az Állami Tervbizottság elnöke. 1956–1957-ben többször Kolozsvárra küldték, hogy a magyarellenes tisztogatásokat irányítsa a Bolyai Egyetemen és egyéb értelmiségi körökben. Életrajzi adatait közli Levy: *Gloria*, i. m. 202.

lakosság él, az adott nemzetiség nyelve.« Vannak ugyanis olyan rajonjaink, ahol a lakosság román: pl. Ludas, Marosvásárhely.⁷⁹

Gheorghe Gheorghiu-Dej elvt.: Ne menjünk tovább. Nem véletlen az, hogy az elvtársak nem tettek több megjegyzést. Hagyjuk így,⁸⁰ ne tegyünk hozzá semmit, csak a tolmács alkalmazása maradjon. Indirekt formában egy nagyon fontos dolgot állapít meg. A bírósági eljárások román nyelven folynak, biztosítva az anyanyelv használatát. Ez a mi fejlettségi szintünkön elég. Hagyjuk a 69. szakaszt [valójában 68. – S. B.] úgy ahogy van, ne módosítsuk.⁸¹

Az RMP KV másnapra összehívott plénumának az volt a célja, hogy tájékoztassa a párt szélesebb közvéleményét a munka menetéről és a propaganda előkészítéséről; Iosif Chișinevschi felesége, Liuba⁸² hozzászólása is érzékeltette azt a felemás helyzetet, ami ennek az „olyan mint a többi, de mégis más” tartománynak a státusát bonyolította: „Nem világos nekem az autonóm tartomány, nem is tudom, talán jobb lenne, ha pontosabban megfogalmaznánk, hogy miből áll ez az autonóm tartomány, milyen jogai vannak, mert így, ahogy fogalmaztunk, vagyis hogy minden tartománynak van néptanácsa, és a MAT-nak is, szóval ki kéne mondanunk, hogy ez nem egy egyszerű tartomány.”⁸³ A javaslatra a jelenlevők nem reagáltak, és rögtön áttértek az alkotmány-nép-

79 Az információ pontatlan: a román többségű Marosludas rajon nem a MAT-hoz, hanem Kolozsvár tartományhoz tartozott. Marosvásárhely rajon viszont 80 százalékban magyarul volt.

80 Gheorghiu-Dej a tervezet 68. szakaszára hivatkozott, mely kimondta: „A Román Népköztársaságban a bírósági eljárások nyelve a román, azokban a tartományokban és rajonokban, ahol nem román nemzetiségű lakosság él, a lakosok anyanyelvének használatát biztosítani kell.”

81 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 61/1952, 8-9. f.

82 Liuba Chișinevschi és Ana Pauker a párt régi tagjai, megérték a börtönöket és szovjet emigrációban is voltak. Chișinevschi 1945-től a KB tagja volt, és sokáig a szakszervezeti mozgalomban dolgozott. Férje, Iosif 1952-ben a KB agitprop osztályának vezetője, és a politikai bizottság tagja volt. 1957-ben elhajlás vádjával távolították el a szűkebb vezetőségből. Levy: *Gloria*, i. m. 204.

83 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 62/1952, 4. f.

szerüsítő kampány szervezési kérdéseire, amit a lengyel minta alapján kívántak megoldani, azaz minden fórumon (műhelyekben, kollektív gazdaságokban, kultúrházakban, iskolákban, bérházakban) külön erre a célra kiképzett agitátorok vezették a gyűléseket.⁸⁴

Az utolsó percig titkolt MAT létrehozása a meglepetés erejével hatott a romániai közvéleményre, amikor 1952. július 18-án minden megjelenő sajtótermék egész oldalas terjedelemben közölte és „vitára bocsátotta” az új alkotmány tervezetét, amelyben 3 cikkely tárgyalta a Magyar Autonóm Tartomány határait és jogosítványait:

„19. A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartománya a kompakt magyar székely lakosság által lakott területből áll, és az Autonóm Tartomány lakossága által megválasztott, autonóm adminisztratív vezetősége van. A Magyar Autonóm Tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Maroshévíz. A Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási központja Marosvásárhely város.

20. A Román Népköztársaság törvényei, a román állam központi szerveinek rendeletei és döntései a Magyar Autonóm Tartományban is érvényesek.

21. A Magyar Autonóm Tartomány Szabályzatát a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa dolgozza ki és jóváhagyás

⁸⁴ ANIC, fond CC al PCR, Căcancelarie, dosar 62/1952, 10. f. Csak a MAT-ba július 20-a és augusztus 10-e között mintegy 17.000 agitátort küldtek, akik 320 különböző „agitációs helyszínen” 3200 gyűlést tartottak, melyeken 66.700 fő jelent meg. Különös figyelem irányult a tartomány székhelyére, Marosvásárhelyre, ahol a kampányról beszámoló jelentés szerint a város összes értelmiségijét sikerült bevonni a vitákba (ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 182-184. f.).

végezt a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése elé terjeszté.⁸⁵

A „felvilágosító” kampánynak két fontos kérdésben kellett tisztáznia a párt álláspontját: abban, hogy mi indokolta a tartomány létrehozását, miután már többször megoldottnak nyilvánították a nemzetiségi kérdést, valamint abban, hogy milyen szerepet kap az autonóm tartomány a román állam keretében. Az állambiztonsági szervek elsőként reagáltak a kihívásra. Július 18-án délután 2 órakor a marosvásárhelyi központ telefonos utasítást adott a rajoni vezetőknek, hogy „mozgósítsák a hálózatot annak érdekében, hogy új Alkotmánytervezettel és a Magyar Autonóm Tartomány megalakításával kapcsolatosan tudomásunkra jusson a nemzeti kisebbségekhez tartozó népesség véleménye, valamint az osztályellenesség igazgatása.”⁸⁶ A jelentéseket naponta, délután 5 óráig kellett felterjeszteni a Securitate tartományi igazgatóságához.

Az első magyarázó cikkek július 19-én jelentek meg Iosif Chişinevschi és Bányai László aláírásával. Mindkét szerző a MAT létrehozását a romániai nemzetiségi kérdés megoldásának „magasabb fokra emelésének” tekintette, a lenini-sztálini útmutatás alapján. A bukaresti magyar napilap ugyanezen a napon megjelent vezércikkében büszkén hangsúlyozta, hogy az új román alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány alapján készült.⁸⁷ Ennél figyelemreméltebb – mivel egy olyan *diskurzív sémának* az első megnyilvánulása, melyet a következő években bőségesen kiaknáztak – egy másnap megjelent cikk, mely szembeállította a régi „feudális-polgári”, 1918 előtti magyar diszkriminatív nemzetiségi politikát és a két világháború közötti, szintén elnyomó román nemzetiségi

85 Proiectul noii Constituţii al RPR. *Scănteia*, 1952. július 18.

86 ANDJM, fond 594 (Direcţia Regională a Ministerului de Afaceri Interne Mureş-Autonomă Maghiară, 1923–1967), dosar 475/1953, 140. f.

87 Az új Alkotmánytervezet szentesíti a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 19.

politikát az 1945 utáni rendszer politikájával, mely a nemzetiségi jogok széleskörű kiterjesztésével járt.⁸⁸

A következő hetekben a sajtóban tárgyalt témák spektruma jelentősen kiszélesedett.⁸⁹ Különös hangsúlyt kapott az új rendszernek köszönhetően a nemzetiségek között kialakult példátlan harmónia ünneplése⁹⁰, ezen kívül egy olyan téma, mely iránt a székely lakosság különösen érzékeny volt: az autonóm tartomány mint a kulturális fejlődés perspektívája. A *Szabad hazánkban saját anyanyelvünkön tanulunk* c. írás például az Orvostudományi és Gyógyszerész Intézetet méltatta, mely nemcsak a MAT egyetlen egyetemi szintű intézménye, hanem „a tartomány legfontosabb kulturális központjává” is vált.⁹¹ A kulturális és a társadalmi progressziót kapcsolták össze és hangsúlyozták: a magyar munkásosztály gyermekei immár egyetemre járhatnak, az új elit műhelyébe. Ander Zoltán, az orvosi egyetem tanulmányi igazgatója szerint: „Az Alkotmánytervezet újabb fegyvert ad a kezünkbe, hogy szétzúzzuk az ellenséges, sovén, idealista vagy kozmopolita eszméket és ily módon hozzájáruljunk a tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra további fejlődéséhez”.⁹²

88 A RNK nemzeti kisebbségei teljesen egyenjogúak a román néppel. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 20.

89 Ez a helyi sajtóban megjelent cikkek mennyiségéből is látható. Csak július 20-a és augusztus 10-e között az RMP KV Agit-Prop osztályának koordinálásában a *Vörös Zászló* 79 kommentárt és riportot jelentetett meg a MAT létrehozásának okairól és gyakorlati következményeiről. ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 189. f.

90 Vö. a Szárazajtáról szóló riport, ahol súlyos zavargások és etnikai indíttatású bosszúállások fordultak elő 1940-ben, amikor a magyar rendfenntartó erők bevonultak Észak-Erdélybe, majd 1944-ben, amikor az ún. „Maniu-gárdák”, román félkatonai alakulatok vonultak be: Hazánk nemzeti kisebbségeinek virágzó élete. *Romániai Magyar Szó*, 1952. december 11.

91 *Szabad hazánkban anyanyelvünkön tanulunk*. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 3.

92 Dolgozó népünk lelkesedéssel köszönti a RNK új Alkotmánytervezetét. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 29.

Ugyanilyen fontos volt a gazdasági-egzisztenciális kérdés hangsúlyozása. A történelmi Székelyföld jobbára iparilag fejletlen, gazdaságilag elmaradott, zord éghajlatú hegyvidék, távol a közúti és vasúti közlekedési csomópontoktól. Lakosságának olyan fellendülést ígértek, mely véget vethet Erdély fejlettebb részeire, illetve a Bukarestbe és a Regátba irányuló hagyományos székely elvándorlásnak.⁹³ További tematikát jelentett a kapitalista országokban (ideértve a Titói Jugoszláviát) és a szocialista országokban élő nemzeti kisebbségek helyzetének összehasonlítása. A nemzeti kisebbségek elnyomására amerikai példát hoztak: „Az Amerikai Egyesült Államokban olasz, kínai, portorikói, maláj, néger munkások milliói élnek elnyomatásban, Marokkóban és Indonéziában a munkásoknak [a nemzetiség megnevezése nélkül – S. B.] meg van tiltva a szakszervezeti mozgalom”. Ezen kívül idéztek „közelebbi” példát is: a román és a magyar kisebbség „barbár elnyomását és üldöztetését” Jugoszláviában.⁹⁴ A *Scânteia*-ból átvett cikk viszont Szovjetunióbeli példát idézett a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségeként, méghozzá a kaukázusi (tehát hegyvidéki) Adige Autonóm Körzet, Krasznodar város közelében, amely éppen 1952-ben ünnepelte alkotmányának 30. évfordulóját.⁹⁵

Nem ez volt azonban az egyetlen, könnyen dekódolható figyelmeztető üzenet, amit Bukarest intézett a székelyföldi, valamint a többségi román lakossághoz. A legeggyértelműbb szöveg egy pártaktivistáknak szánt dagályos és doktriner cikk volt, ami a *Scânteia* július 30-i számában jelent meg. Ebben a többséget próbálták meggyőzni, hogy a MAT létrehozása „a dolgozó román nép alapvető érdekeinek megfelelő”, majd a magyarokat figyelmeztették, hogy Sztálin elvtárs is úgy véli, „az autonómia nem jelent

93 Erre jó példa a Csík rajonról készült riport, amely a *Romániai Magyar Szó* 1952. szeptember 6-i számában jelent meg, „A népi demokratikus rendszer vívmányai Csík rajonban” címmel.

94 Milyen a nemzeti kisebbségek helyzete a tőkés országokban. *Vörös Zászló*, 1952. augusztus 16.

95 Az Adigej Autonóm Tartományban. *Vörös Zászló*, 1952. július 25.

függetlenséget", ellenkezőleg, a tartományi autonómia „az egység legkézzelfoghatóbb formája”.⁹⁶ Azonos üzenetet közvetített a *Romániai Magyar Szó*ban indított rovat az alkotmánytervezet egyes pontjaival kapcsolatban: „Kérdés: hogyan kell értelmezni a RNK Alkotmánytervezetének 20. szakaszát, amely szerint a RNK törvényei, az állam központi szerveinek határozatai és rendelkezései kötelezőek a MAT területén? Válasz: a helyi néptanácsok osztályai, a milícia helyi szervei, az ügyészek, a helyi bírósági szervek alárendelik magukat a megfelelő központi szervek rendeleteinek. Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs a következőkre tanít: »A központi hatalom kezében kell meghagyni minden olyan funkciót, amely az egész ország szempontjából fontos.«.”⁹⁷

Sokszínűség az egységben: ezt a jelszót próbálta közvetíteni a propaganda, amely azonban a szigorú, gépiesnek hangzó magyarázatokon túl emberbarátibb hangnemet is igyekezett megütni, és Horváth Imrén keresztül a szocialista költészetet is az ügy szolgálatba állította:

„S hol a völgyeket a
Maros szeli át,
dolgozó magyar nyer
autonómiát,
közös birtokunkban
tágabb térre lép.
Így forr jobban össze
Az ország s a nép.”⁹⁸

96 Crearea RAM – un nou succes al politicii naționale leninist-staliniste a partidului. *Scântea*, 1952. július 30.

97 Az Alkotmánytervezettel kapcsolatban válaszolunk olvasóink kérdéseire. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 9.

98 Horváth Imre verse a MAT tiszteletére: Törünk egyre feljebb. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 6.

Sokkal gyakorlatiasabb volt az „ideiglenes bizottságok”, majd a „rajonálási” és a „kuláktalanítási” küzdelemben edzett székelyföldi pártapparátus viszonyulása az autonóm tartományhoz, amely végrehajtandó parancsnak tekintette és technikai kérdésként kezelte a MAT felállításáról szóló központi utasítást. Részükről a MAT új, nehéz kihívást jelentett és nem váltott ki különösebb lelkesedést. 1952. július 18-án, az új alkotmánytervezet hivatalos bejelentésekor az RMP Maros tartományi Politikai Bizottsága rendkívüli ülést tartott, melyen a leköszönő román első titkár bejelentette, hogy az új alkotmány keretében a párt magyar autonóm tartomány létrehozását tervezi.⁹⁹ Erre csak a tartományi néptanács elnöke, a szintén román Alexandru Cârdan reagált, aki megkérdezte, hogy az ülések jegyzőkönyvét milyen nyelven kell majd vezetni. A káderek egyik fő gondja nyilván az volt, hogy megkapják a központtól az ideológiai útmutatást, és eközben gördülékenyen le tudják bonyolítani a szükséges „etnikai” cserét a magyar többségű tartomány nomenklatúrájában.¹⁰⁰ A Cârdan által feltett kérdésnek ugyanakkor mélyebb jelentőséget tulajdoníthatunk. Egy látszólag ártatlan nyelvhasználati ügy kapcsán ugyanis azt próbálták kipuhatolni, hogy ezután kiknek (a magyaroknak vagy a románoknak) a kezében lesz-e a hatalom. Válasznak azonban nem maradt nyoma a jegyzőkönyvben.

1952. július 23-án Vincze János, az RMP KV tagja, frissen kinevezett belügyminiszter-helyettes Marosvásárhelyre utazott, és eligazítást tartott a helyi kádereknek, majd felolvasta az új pártkollégium összetételét. A három (nyilván etnikai okokból) menesztett román tag szó nélkül elfogadta a döntést, majd a KV Politikai Ellenőrző Osztályánál jelentkezett „újraelosztás” vé-

99 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 131. f.

100 Az 1956-os népszámlálás nemzetiségre vonatkozó adatai szerint a MAT lakossága 731.387 fő volt, ebből 565.510 magyar (77,3%) és 146.830 román (20,1%). Varga: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992*, i. m. 36.

gett.¹⁰¹ Tehát a tartományi PB július 24-i „beiktatási” ülésén, melyet a rajonok titkárainak bevonásával a Bukarestből kiküldött delegáció vezetett, a központból kinevezett új vezetőség már hivatalban volt, és július 30-ig végrehajtotta a MAT-hoz sorolt rajonok „átvételét”, valamint a szomszédos Kolozs és Sztálin tartományoknak ítelt helységek átadását.¹⁰² Az új vezetőség visszatükrözte a tartomány nemzetiségi összetételét (magyarok 77,3%, románok 20,1%). Magyar volt Csupor Lajos, az új tartományi első titkár és négy helyettese, valamint Bugyi Pál, a tartományi Néptanács VB elnöke is. Magyar volt az ideiglenesen kinevezett párttisztviselők zöme is: nagy részük Székelyföldön született, de sok kádert más tartományokból és a fővárosból rendelték Marosvásárhelyre.

A helyi pártvezetőket váratlanul érte a MAT létrehozása, de hamar felismerték, hogy milyen veszélyeket rejt magában a politikai fordulat, főleg annak etnikai vonatkozásai. A beiktatási ülésen Bugyi Pál a tartományban tapasztalható „jobboldali elhajlásra” (azaz a bukott Lukához kötődő személyek jelenlétére) hívta fel a figyelmet, és arra figyelmeztetett, hogy már az alkotmánytervezet megjelenésekor az ellenség sovíniszta jelszavakkal rukkolt elő. A problémát nemcsak a gazdasági lemaradás okozta, hanem a „súlyos nemzetiségi kérdés” is, melynek megoldásán „intenzíven kell dolgozni”.¹⁰³ Lukács László szervezési (tehát az állambiztonsági szervekért is felelős) titkár még világosabban fogalmazott: az autonóm tartomány létrejötte új jelenség az ország életében, és a propaganda feladata a lakossághoz eljuttatni azt az üzenetet, miszerint a MAT – nevével ellentétben – nemcsak magyaroknak ad otthont.¹⁰⁴

101 Novák Zoltán: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 384-385.

102 Gagy: Hatar, amely összeköt. In *Autonóm magyarok?* i. m. 361.

103 ANDJM. fond 1134, dosar 43/1952, 145. f.

104 Uo.

Az új apparátus kínosan vigyázott arra, nehogy az önálló cselekvés, az előremenekülés gyanújába keveredjen. Az autonóm tartomány létrehozása miatt például meg kellett változtatni az 1950-től Marosvásárhelyen megjelenő *Előre* című napilap megnevezését. 1952. július 27-án Szövérfi Zoltán propaganda és agitációs titkár Sztálinvárosba utazott, hogy átvegye az ott megjelenő *Vörös Zászlót*, melynek első „autonóm” száma 1952. augusztus 5-én látott napvilágot Marosvásárhelyen.¹⁰⁵ A tartományi PB augusztus 13-án tartott ülésén azonban Csupor első titkár kénytelen volt felvetni a fejléc megváltoztatásának körülményeit. Elmondása szerint előző nap Mogyorós magából kikelve telefonált neki Bukarestből, hogy megkérdezze, ki hatalmazta fel Csuport a fejlécen végrehajtott módosításokra. Szövérfi, az agitációs és propaganda felelős azt válaszolta, hogy a címcseréről *szóbeli* egyeztetés történt a KV Agitprop Osztályával, azonban a fejlécet valóban nem hagyták jóvá, mivel azt helyben dolgozták ki. Jellemző nemcsak a korszak szellemére, de a MAT jellegére és státusára is Csupor magyarázata a befolyásos Mogyorós dühének okairól: a változtatás a pártközpont *előzetes* hozzájárulása nélkül történt, és ezt a „fegyelmezetlenséget” csak tetézte, hogy az alkotmánytervezet még nem volt *véglegesítve*. Mi történne, ha a Nagy Nemzetgyűlés nem fogadná el ilyen formában? Az osztályellenség – zárta mondandóját Mogyorós – „biztosan kihasználná ezt a baklövést, mondván: hát milyen demokrácia ez, hogy meg sem szavaztak egy törvényt, és máris életbe lép?”¹⁰⁶

105 Az új fejléc: *Vörös Zászló – A Román Munkáspárt Magyar Autonóm Tartományi vezetősége és a Tartományi Néptanács lapja*.

106 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 180–181. f.

1.4. Mellékhatások: a lakosság reakciója

Noha már július óta működött, a MAT létrehozását hivatalosan csak az új alkotmány ismerte el, amit 1952. szeptember 24-én fogadott el a Nagy Nemzetgyűlés, és 27-én a hivatalos közlönyben is megjelent. Az új alaptörvény elfogadása az 1948 márciusában megválasztott testület utolsó ülészakán történt meg, amikor a négy éve már csak formálisan működő parlament önfeloszlatását is elhatározták, és 1952. november 30-ára nemzetgyűlési választásokat írtak ki.¹⁰⁷

1952 nyarán–őszén azonban a politikai hangulat inkább a pánik és a hisztéria jeleit mutatta. A MAT kikényszerített létrehozása egybeesett azzal a kemény megtorlási hullámmal, ami a „jobboldali elhajlók” leleplezésével vette kezdetét 1952 tavaszán, majd Luka László letartóztatását követően több ezer embert közvetlenül érintő politikai, társadalmi és etnikai bosszúhadjáratát alakult át. Az antiszemita, idegengyűlölő jelleget is öltő tisztogatásokat Moszkva utasítására, a Szovjetunió szigorú ellenőrzése alatt hajtották végre Romániában és más kelet-európai országban.¹⁰⁸

Abban az évben csak politikai okoknál fogva 36.739 állampolgárt tartóztattak le, vagy küldtek ítélet nélkül munkatáborokba. További tízezer polgári származású családot deportáltak munkatelepekre a „túlzsúfoltnak” nyilvánított városokból (pl. a Zsil-völgyi bányavárosokba, vagy a békási vízerőmű gátépítési munkálataihoz), vagy pedig kényszerlakhelyre költöztették őket a BM

107. Gagy: Határ, amely összeköt. In *Autonóm magyarok?* i. m. 355.

108. Erről részletesen Gereben: *Antiszemizmus*, i. m. 465-603. A sztálini korszak utolsó éveire jellemző szovjet hivatalos antiszemizmusról, idegengyűlöletéről G. Kostyrchenko: *Out of the red shadows: anti-semitism in Stalin's Russia*. Anherst (NY), Prometheus Books, 1995; J. Brent, V. P. Naumov: *Stalin's last crime. The plot against the Jewish doctors 1948-1953*. New York, HarperCollins, 2003 (Romániáról lásd a 9. fejezetet). A korszak politikai pereiről összehasonlító perspektívában jó összefoglalást ad Hódos György: *Kirakatperék. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948-54*. Budapest, Eötvös Kiadó, 1990.

1952/239. sz. határozata alapján.¹⁰⁹ A rendelkezésre álló levéltári adatok és számos visszaemlékezés alapján állítható, hogy aránytalanul sok volt közöttük a magyar és a magyar anyanyelvű zsidó.¹¹⁰ Az újonnan felállított Magyar Autonóm Tartományba, főleg Marosvásárhelyre és Székelyudvarhelyre több száz „volt kizsákmányoló elemet” telepítettek. Egy részük már 1949-től e városokban tartózkodott: ellenük eljárás nem folyt, csupán nemesi/nagypolgári származásuk és/vagy korábbi foglalkozásuk miatt kerültek kényszerlakhelyre (románul *Domiciliu obligatoriu* – D.O.).

Ebben a terhelt légkörben, amely elsősorban a kisebbségi közösségeket sújtotta, született meg 1952 nyarán a székely/magyar autonómia, és ez a túlfűtött hangulat vette körül a MAT-tal kapcsolatos propagandakampányt is. Azzal, hogy hivatalosan tabunak számító témákat, mint a kisebbségi jogok kérdése és az autonómia, a nyilvánosságba emelte, a hivatalos diskurzus akaratlanul is a nemzetiségi konfliktus katalizátorává vált. Az „ötvenes évekről” elhangzó idillikus megemlékezések („akkoriban nem számított, ki volt a magyar és ki a román”) ugyanis egy fiktív valóságot konstruálnak. Az erdélyi párhuzamos – és egymást kizáró – román és magyar nemzetépítés messze nem egy feudális-polgári hagyomány maradványa volt, s időnként lappangva, időnként nyíltan a mindennapok részét képezte mind a két világháború között, mind a „népi demokrácia” éveiben. Minden „felvilágosítás” ellenére az *autonómia* kifejezés a második világháború utáni időszakban népszerű hívó szó maradt az erdélyi magyar közösség számára. Sokakban azt a feltételes reflexet is működésbe

109 Állambiztonsági Tanács. Szigorúan titkos. Jelentés az állambiztonsági szervek által letartóztatott személyekről az 1950. és 1968. március 31. közötti időszakban. Bukarest, 1968. július 17. ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 21, 76-79. f. Az erdélyi városokból történő kitelepítésekre a magyar diplomácia is felfigyelt: Oształyidegen elemek kitelepítése a nagyvárosokból. Bukarest, 1952. május 10. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 00663/2.

110 A megállapítás az 1952–1953-ban kb. tízezernyi deportált/kitelepített fő adatainak elemzéséből következik: ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 6-9-16-17-21.

léptette, miszerint a területi autonómia nem más, mint a Magyarországhoz való visszatérésnek az előjele. Ezt jól érzékeltetik a népgyűlésekről készített pártbeszámolók is. A MAT lakosai azt kifogásolták, hogy a július 19-i *Scânteia*-ban megjelent cikkben miért használták ismét a „nemzeti kisebbségek” hagyományos kifejezést, melyet 1948-tól a semlegesebbnek tartott „együtt élő nemzetiségek” formula váltott fel.¹¹¹ A gyakran vasárnap, ráadásul miseidőben tartott gyűlésekről sok párttag is hiányzott. Aki részt vett, gyakran „tendenciózus kérdésekkel” élezte a vitát: a magyar nemzeti szimbólumok, elsősorban a magyar zászló használatának lehetőségét firtatta; vagy arról érdeklődött, melyik lesz a MAT-ban állomásozó katonai alakulatok hivatalos nyelve; vagy éppenséggel azt kérdezte, milyen pénzt fognak kibocsátani a tartományban.¹¹² Sok gyűlésen szóba került az a gyorsan terjedő pletyka, miszerint román–magyar lakosságcsere készül azért, hogy egy etnikailag még homogénebb magyar terület jöjjön létre.¹¹³ Jóllehet a hatóságok igyekeztek cáfolni a híreszteléseket, a feszült légkörben zajló gyűlések a szájról szájra terjedő álhírek kiindulópontjaivá váltak. Székelyföld magyar lakosságának kollektív tudatára még erősen hatott a II. bécsi döntést követő eufórikus időszak emlékezete. Ezt a közösségi élményt elevenítette fel alig tizenkét év elteltével a MAT létrehozása. Több faluban a lakosság így lelkendezett: „Megint magyarok lettünk!”, és piros-fehér-zöld kokárdákat tűztek a mellükre, a magyar himnusz énekelték. Homoródalmáson július 17-én az állambiztonsági szervek azt jelezték, hogy a lakosság rendkívül izgatott, az emberek arról beszélnek, hogy majd csak útlevelel lehet Bukarestbe menni.¹¹⁴

Ugyanakkor a MAT-ban élő (akár ott született, akár betelepült) 200 ezer román ismét „idegen”, nem kívánatos elem lett. Munka-

111 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 147. f.

112 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 185. f.

113 Uo.

114 ANDJM, fond 594, dosar 475/1953, 176. f.

helyen vagy a nyílt utcán többször előfordult, hogy az új (szovjet kifejezéssel élve) „tituláris nemzet” egyes tagjai románokat fenyegettek, inzultáltak, egy-egy esetben fizikailag is bántalmaztak.¹¹⁵ A román többségű Nyárádtőn az alkotmánytervezet megjelenése után két magyar párttag a helyi (magyar) milicistával együtt ünnepelt, majd kilakoltattak hat román kulákot, és helyükbe magyar földműveseket költöztettek. A román többségű Szászrégen rajonban pánik tört ki a lakosság körében, elkeseredetten suttogták: „Most újra a magyarok fognak dirigálni.”¹¹⁶ Az 1940-es szindróma nemcsak az ott élőket érintette. Tusnádfürdön, ahol éppen több száz bukaresti vendég nyaralt, egy ott szolgálatot teljesítő orvos szerint a rádióban is felolvasott közlemény pánikot keltett.

„Hát én akkor éppen Tusnádon voltam detasáláson ahogy akkor mondták. S reggel csödület volt a poliklinika előtt. Semmiről nem volt szó addig az újságban, én nagy újságot olvasó voltam már gyermekkoron óta. Hanem ezek az emberek ott jajgattak, vai, vai, Ardealul nostru, Tușnadul nostru, este cedat ungurilor din nou, ce porcărie,¹¹⁷ s ottan kiabáltak. Na és akkor kimentünk, hogy kérdezzük meg, miről van szó, s ők már hallották a rádiót, a kommunikét, s elmondták, hogy Tușnadul nostru este cedat, și Borsecul nostru, și Sovata noastră,¹¹⁸ mindenki el van csesdálva¹¹⁹ a magyaroknak, s ilyen disznóság, s olyan disznóság, s meg voltak ijedve, hogy itt Magyarország lesz, s pakolták a cuccukat, s pucoltak haza Bukarestbe, s ahova valók voltak. Úgy hogy egy nap alatt kiürült Tusnádfürdő, csak a magyarok maradtak, s az alkalmazottak. Aztán később, amikor kiderült, hogy ez nem csesdáré volt, s hogy ez [az autonómia – S. B.] tulajdonképpen csak név volt, s ennek semmi

115 A verbális agresszióknak több konkrét esetét tartalmazza a tartományi néptanács 1952. augusztus 10-i jelentése, ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 190-191. f. További eseteket lásd Gagyí: *Határ, amely összeköt*, i. m. 370-374.

116 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 191. f.

117 Magyarul: „Jaj, jaj, a mi Erdélyünk, a mi Tusnáduk, újra átengedték a magyaroknak, micsoda disznóság...”

118 Magyarul: „A mi Tusnáduk át van engedve, és a mi Borszékünk, és a mi Szovátánk.”

119 Magyarul helyesen: „átengedve”.

következménye és semmi közigazgatási előnye nem volt a magyarok számára, akkor kezdtek visszaszállingózni.”¹²⁰

A pártlapot rendszeresen olvasó román lakosság körében is indulatokat ébresztett a MAT megalapítása. 1952. július 18-tól szeptember közepéig a *Scântea* levelezési osztálya és a Demokratikus Népfront Országos Központi Tanácsának jogi bizottsága¹²¹ összegyűjtötte mindazt, ami a több tízezer megtartott népgyűlés „szondájából” kiderült. A *Scântea* levelezési rovatába küldött írások, ugyanúgy, mint a több mint 5000 alkotmánymódosító javaslat (teljes névvel és címmel aláírva) sokoldalúan szemléltették a „társadalom” reakcióját a „hatalom” javaslatára.¹²² A MAT-tal kapcsolatos vélemények és javaslatok nagy száma arra enged következtetni, hogy az autonóm tartomány volt a legkérdésesebb és leginkább vitára ösztönző téma az egész propaganda-kampányban; a róla alkotott véleményekben észlelhető az, ami a Gheorghiu-Dej korszakban ritkán került a hivatalos közvéleménybe: a magyarok és románok közötti etnikai feszültség továbbélése Erdélyben.

A magyarok véleménye kevésbé jelenik meg a *Scântea* levelezési rovatában, ugyanis írásban románul nehezebben fejtették ki a véleményüket; nézeteiknek inkább az alkotmánymódosítás kapcsán adtak hangot. A javaslatok többsége a kisebbség nyelvi jogainak kiszélesítésére vonatkozott: sokan kérték a földrajzi nevek használatában, a közigazgatásban (ide értve a vasutat is) és az

120 Gagyí József: Határ, amely összeköt. In *Autonóm magyarok?* i. m. 370.

121 Románul Comisia juridică a Consiliului Central al FDP. Magyarországhoz hasonlóan, Romániában is a Népfront a párt által irányított tömegszervezet volt, melyet az országos és helyi választások alkalmával, az új alkotmány elfogadtatásakor és más jelentősebb kampányok alkalmával aktivizáltak.

122 Gheorghiu-Dej kabinetfőnöke emlékirataiban arról ír, hogy az RMP első titkára nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak küldött olvasói leveleknek, rajtuk keresztül is mérni vélte az ország közhangulatát. Paul Sfectu: *13 ani in anticamera lui Dej*. București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, 83.

igazságszolgáltatásban a teljes kétnyelvűséget.¹²³ Egy udvarhelyi párttagjelölt felvetette, hogy a magyar nemzetiségű újoncoknak a katonai kiképzés során legyen lehetőség anyanyelvük használatára.¹²⁴ Érdekes javaslatok érkeztek párttagoktól, sőt a helyi apparátus vezetőitől is. A „MAT-centrikus” új nemzetiségpolitika szellemében azt javasolták, hogy költöztessék Kolozsvárról Marosvásárhelyre az Állami Kiadó magyar szerkesztőségét, és ugyanitt indítsanak magyar nyelvű hetilapot. Bolyai János, az udvarhelyi városi néptanács tagja azt kérte, hogy az alkotmány 17. szakaszában „a román nép függetlenségének megvédése” legyen kiegészítve „a nemzeti kisebbségek” megvédésével.¹²⁵ A magyar autonómia elismerése az országban élő többi nemzeti kisebbség és etnikai csoport körében is érdeklődést váltott ki; nemcsak a bánsági svábok kértek autonóm területet,¹²⁶ hanem a lași-ban nagy számban élő zsidók is.¹²⁷ Ezzel szemben a román lakosság értetlenül fogadta az etnikai érzelmek „kivirágzását”, mely – látszólag a párt jóváhagyásával – megkérdőjelezte a modern román nemzeti identitás egyik irratlan alapelvét: az állam *egységes és oszthatatlan*. Már július 22-én a Scânteia kolozsvári munkatársa a következő, román munkástól származó kérdést továbbította Bukarestbe: „Miért van szüksége a MAT-nak külön alkotmányra, ha a törvények az ország egész területére egyformán vonatkoznak?” Ugyanebben a vitában valaki hozzáfűzte: „Az alkotmány kikiáltotta a MAT-ot, jóllehet a mi területünkön található. Mi nem szövetségi köztársaság vagyunk, hanem Népköztársaság.”¹²⁸

123 Gheorghiu-Dejnek válaszolva egy bizonyos Iosif Condes pl. azt javasolta, hogy az igazságszolgáltatás nyelvéről szóló 69-es paragrafust úgy módosítsák, hogy a tárgyalásokat „félre románul, félre magyarul tartsák, hogy ne legyen tolmácsra szükség”. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 70. f.

124 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 204. f.

125 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 58. f.

126 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 12-29. f. (Buletin n. 14.)

127 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 6. f. (Secția scrisori, Buletin de sinteză 25 iulie 1952.)

128 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 4. f.

Levelek sokasága vetette a párt szemére, hogy nem védelmezi a román érdekeket: „Mi szükség volt a MAT-ra? Miért nincsenek meghatározva az Alkotmányban az RNK határai? A MAT az RNK vagy Magyarország fennhatósága alatt áll? Ha az RNK fennhatósága alá tartozik, miért van szükség autonóm tartományra? Az autonóm tartomány állam az államban lesz?”¹²⁹ Mások arról számoltak be Marosvásárhelyről, hogy városszerzte azt beszélik; az iskolákban meg fogják szüntetni a román osztályokat, és a román diákokat más tartományokba fogják körzetesíteni.¹³⁰ A „konkrét”, meglehetősen radikális megoldási javaslatok közül kitűnik a MAT-tal határos Bákó tartományból egy párttagtól érkezett ötlet, miszerint a románok és magyarok közti lakosságcserével lehetne a kérdést rendezni.¹³¹

Az autonóm tartományon kívül élő magyarok, valamint a budapesti hatóságok másképp (és tegyük hozzá: reálisabban) értelmezték a kialakult helyzetet, mint a sztálini autonómiával megajándékozott székelyek. Magyarországnak semmilyen szerepe nem volt az autonómia létrehozásában, de a jól informált bukaresti magyar követség már július 14-én, az alkotmánytervezet nyilvánosságra kerülése előtt értesült a MAT-ról: „Bukaresti magyar körökben a hangulat lelkes és egyben izgatott. Arról vitatkoznak, hogy a székelyföldi területi-közigazgatási önkormányzat milyen változást fog jelenteni az eddigi állapottal szemben. Ugyanakkor megindultak a találgatások, hogy helyi vagy pedig bukaresti vezetők kerülnek-e majd vezető pozícióba.”¹³² Néhány napig Bánya László, az oktatási minisztérium államtitkára neve keringett diplomáciai körökben, mint a kijelölt vezető, de Bukarest szürke helyi pártemberekre bízta a tartományt Mogyorós Sándor KV-tit-

129 Uo. 5-6. f.

130 Uo. 10. f.

131 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 210. f.

132 A Magyar Autonóm Tartomány visszhangja. Bukarest, 1952. július 21. MOL, XIX-J-1-k, 10. doboz, 08651.

kár és Vincze János belügyminiszter-helyettes felügyelete alatt. Az első napokban arról is lehetett hallani, hogy Petru Groza Marosvásárhelyen fog beszédet mondani. Maga Groza is úgy nyilatkozott Pataki József magyar követnek, hogy régi vágya teljesült a MAT létrejöttével.¹³³ Az RMP vezetése azonban túl veszélyesnek ítélte a helyzetet, és Groza „MAT-avató” látogatására soha nem került sor.

Kolozsváron az első pillanattól gyanakvás övezte az autonóm tartományt. Sokan azt hitték, sorompók által elzárt független területről van szó, néhány magyar munkás az elbocsátását kérte, hogy átköltözhesen a MAT-ba.¹³⁴ A városban sok magyar káder és értelmiségi élt, aki jól ismerte Luka Lászlót, és kegyvesztését követően pánikhangulat tört ki. Augusztus 16-án Bukarestben letartóztatták Jakab Sándor volt pénzügyminiszter-helyettest, az RKP Kolozs tartományi volt első titkárát, majd két héttel később néhány prominens magyar politikust és értelmiségit: Jordáky Lajost, Balogh Edgárt, Demeter Jánost, Fodor-Pataky Ádámot, valamint Veress Pált, a városi néptanács elnökét.

Wasmer János, az útlevélvhivatal vezetője valószínűleg egyetértett azokkal, akik „azt állítják, hogy a tisztogatások sokkal nagyobb eréllyel folynak a magyar és zsidó nemzetiségűekkel, mint a románokkal szemben”.¹³⁵ Wasmer helyesen látta azt is, hogy Bukarestben intézményközponttá akarják tenni a tartományt, ezzel „kiürítve” a hagyományos magyar központokat, mindennek előtt Kolozsvárt: „Szó van arról, hogy a kolozsvári Bolyai Egyetemet át fogják vinni Marosvásárhelyre és a magyar iskolákat is oda összpontosítják”.¹³⁶ Az egyetem költöztetése végül is kivitelezhetetlen tervnek bizonyult: Marosvásárhelynek nem volt elég be-

133 Politikai jelentések július hónapjáról. Bukarest, 1952. augusztus 5. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 00263/1.

134 Kolozsvár, 1952. augusztus 8. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 001373.

135 Kolozsvár, 1952. július 15. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 001087/2.

136 Kolozsvár, 1952. augusztus 4. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 001373.

fogadóképes épülete. Ugyanígy meghiúsult a „sajtókoncentráció” terve, miszerint az *Előre* szerkesztőségét és gépeit Marosvásárhelyre költöztették volna, hogy ne Bukarestben, hanem a MAT-ban jelenjen meg az országos magyar nyelvű napilap.¹³⁷ Így csak a kis példányszámú *Irodalmi Almanach* című folyóirat esett áldozatul a MAT megalakításának: helyette 1953 májusában Marosvásárhelyen jelent meg a Hajdu Győző vezette *Igaz Szó* c. irodalmi folyóirat.

Kolozsváron és általában a MAT-on kívül eső területeken ennél súlyosabb következményekkel járt a területi autonómia megadásával egybeeső nemzetiségpolitikai váltás. A megfélemlítéseket és elbocsátásokat soha nem látott letartóztatási hullám követte Kolozsváron, amely néhány ismert értelmiségin kívül több mint 1300 egyszerű állampolgárt érintett, elsősorban az ún. „munkakerülőket”, vagyis azokat, akik nem rendelkeztek regisztrált munkahellyel,¹³⁸ valamint a régi társadalmi piramis csúcsát képező „deklasszált elemeket”: a történelmi-polgári pártok aktivistáit, kulákokat, volt mágánusokat.¹³⁹ Ezzel párhuzamosan nőtt a magyarokra és a (nagyreszt magyar kultúrájú) zsidókra gyakorolt nyomás. Noha ezt csak ritkán hangsúlyozták, egyértelmű volt, hogy a magyarokat addig megillető kulturális és nyelvhasználati jogokat Bukarest (ha rövid távon nem is, hosszú távon mindenképpen) az autonóm tartományra kívánja szűkíteni. Victor Dejeu Kolozsvár tartományi első titkár szeptember elején arról számolt be a bukaresti szovjet nagykövetség kolozsvári képviselőjének, hogy az előző évekhez képest a nemzetiségi kérdés megoldásában előrelépések történtek, de több megoldandó kérdés marad: például annak

137 Bukarest, 1953. március 27. MOL, XIX-J-1-k, 16. doboz. 04354.

138 A letartóztatott személyek munkaszolgálatra kerültek, amiért csekély fizetést kaptak. Ha ott sem voltak hajlandók dolgozni, katonai munkaszolgálatra vitték őket és ha onnan is menekülni próbáltak, 5-10 éves börtönbüntetést is kiszabhattak rájuk.

139 Lásd a kolozsvári magyar útlevélfhivatal jelentését: Kolozsvár, 1952. szeptember 23. MOL, XIX-J-1-j, 001704, 9. doboz.

a több száz magyar munkáskádernek az eltávolítása, akiket 1952 elején falusi néptanácsok élére neveztek ki. Többségük román falvakba került és „nemzeti széthúzása” miatt népszerűtlenné vált: a magyar tanácselnököt és pártvezetőt azzal vádolták, hogy csak magyarokat favorizált és léptetett elő.¹⁴⁰ Dejeu azonban – feltehetően megfelelési vágyból vezérelve – nemcsak a „magyar kérdést”, hanem a zsidók szerepét is szóba hozta a szovjet partnerével folytatott beszélgetésben. Látványos túlreprezentáltságuk szerint főleg a gazdasági és a kulturális szférában volt tapasztalható. Zsidó volt például a Babeş és a Bolyai egyetemek tanárainak jelentős része. A román Dejeu úgy gondolta: helytelen, hogy nem magyarok foglalják el a magyar kisebbségnek szánt intézményeket. Arról is panaszkodott, hogy több városi üzemben a munkásság nagy része magyar, de a vezetők és mérnökök között „szinte csak zsidók” vannak. Dejeu szerint a párton belül állandó panasztéma volt, hogy nagyon kevés képzett magyar, és főleg román káderrel rendelkeznek. Dejeu állításai azt mutatják, hogy a román historiográfia által nemzetellenes szakasznak nevezett években is újratermelődtek a szocialista és osztályharcos köntösbe burkolt, régi-új etnicizált nemzetszövegek, valamint az antiszemitizmus.

A Kolozs tartományi állambiztonsági szervek parancsnoka, Mihai Nedelcu is beszámolt a szovjeteknek „a tartomány operatív helyzetéről”, elsősorban az egyetemet érintő intézkedésekről.¹⁴¹ A nyár folyamán 41 tanárt és végzős diákot vettek őrizetbe, majdnem mindegyiket a magyar egyetemről; a legtöbben „a volt uralkodó osztályokhoz” tartoztak. Sok tanár került feketelistára, például Nagy István író, akit önkritikára kényszerítettek, Csehi Gyula, akiről Nedelcu már azt is tudta, hogy néhány napon belül

140 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 289. dok. Kolozsvár, 1952. szeptember 8. Szulickij követségi tanácsos naplójából. Beszélgetés V. Dejeuval a nemzetiségi viszonyokról.

141 *Szovjetszkij faktor*, i. m. 260. dok. Bukarest, 1952. szeptember 11. Akulov beszélgetése Nedelcu ezredessel, a Kolozsvár tartományi állambiztonság vezetőjével a tartományban fennálló operatív helyzetről.

eltávolítják a Bolyai Egyetemen betöltött pozíciójából (tanulmányi igazgató volt, helyét Gáll Ernő foglalta el). Jakó Zsigmond történésznek is ideiglenesen távoznia kellett az egyetemről (Constantin Daicoviciu fogadta be a román akadémia kolozsvári fiókintézetébe). A magyar diplomácia értesülései szerint az egyébként is „osztályidegennek” bélyegzett tudós Balogh Edgárral, Nagy István-nal és Szabédi Lászlóval együtt rosszállóan fogadta a MAT-ot, nézeteit ismerőseivel és barátjaival is megosztotta és ezzel a magyar szeparatizmust élesztette újra.¹⁴² Moszkva felügyelete alatt tehát kezdetét vette az autonóm tartomány létrehozásával párhuzamos nemzetiségpolitikai váltás, melynek következménye a Magyar Népi Szövetség megszüntetése volt 1953-ban.

142 Bukarest, 1952. október 14. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 001829.

2. fejezet

Differenciálódó román nemzetiségpolitika (1953–1955)

2.1. Kényszerpályán: az autonómia kezdetei

A hivatalos beszámolókhöz és a magyar lakosság eredeti elvárásaihoz képest a MAT első hónapjai nehezen teltek. Az 1952. július 18-án bejelentett új tartomány területe és nemzetiségi összetétele csak részben felelt meg az 1951-es „minimális” szovjet javaslatnak, amely nyolc *abszolút magyar többségű* rajont fogott volna össze Marosvásárhely központtal. A MAT-ból kimaradt az 55 százalékbán magyarlakta Rákos rajon, amit két felső Maros-völgyi román többségű rajon „helyettesített”: Szászrégen és Maroshévíz (Toplica). Az autonóm tartomány a romániai magyar lakosságnak kb. egyharmadát fogta össze. Több mint egymillióan Erdély más tartományaiban éltek: közel félmillióan a Partiumban (Nagyvárad tartományban 28,4%, a nagybányaiban 27,8% volt a magyarok aránya); több mint kétszázezren az egymillió Kolozs tartományban; viszonylag nagy számban éltek Temesvár (kb. 150 ezer fő), Sztálin (Brassó) és a Zsil-völgyi Hunyad tartományokban is: mindkét területen kb. 100–100 ezer magyart tartottak számon.¹ Figyelembe véve a szovjet nemzetiségi politikát, ahol az autonómia feltételei a közös nyelv, kultúra, szokások és a kompakt terület, a Székelyföldön kialakított autonómiának nem volt azonban alternatívája. A MAT-on kívül ugyanis csak két rajonban éltek többségben a magyarok: a székelyhidiben (74%) és a nagykárolyiban (61,6%).

1 *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Vol. 2. Structura demografică a populației.* București, Direcția Centrală de Statistică, 1960. XXXIV-XXXV.

A MAT döntően rurális jellegű térség volt: 1956-ban a magyar lakosság 77 százaléka falun élt, miközben ez az arány a gazdaságilag fejlettebb tartományokban ekkorra 50 százalék alá esett. Ugyanakkor a demográfiai és gazdasági érvek mellett biztonságpolitikai megfontolások is közrejátszottak abban, hogy ne a határ menti Partiumban, hanem Székelyföldön jöjjön létre az autonóm tartomány. A MAT létrehozása elsősorban nem az érintett lakosság érdekeit, hanem döntően a politikai integrációt szolgálta, ugyanakkor nem jelentett veszélyt Románia politikai területi egységére nézve.

Mindez már az első hetekben nyilvánvalóvá vált. Miközben országszerte népgyűléseken vitatták meg a MAT jelentőségét, felhatalmazás és elméleti felkészültség hiányában az új vezetők tevékenysége a mindennapi rutinfeladatok ellátásában merült ki. 1952. augusztus és szeptember folyamán az RMP Marosvásárhelyen ülésező Búrója (a tartományi szintű Politikai Bizottság) leginkább a beszolgáltatásokról és a húsellátásban mutatkozó nehézségekről értekezett.

Szeptember 22-én a nyári beszolgáltatási tervet nem teljesítő apparátust a tartományi pártbizottság „erélyes” fellépésre buzdította. Csupor első titkár szavaival: „le kell törni a kulákok ellenállását, akik a dolgozó parasztokat is próbálták befolyásolni”.²

1952 őszén a MAT falvaiba irányított aktivisták és adóbeszedők messzemenően teljesítették a rájuk szabott feladatot. Volt, aki az éjszaka kellős közepén hívatta be a szegény- és középparasztokat, hasra fektette őket a helyi néptanács padlóján, majd arra szólította fel, hogy szolgáltatassák be a termést; egy másik adószedő a téli hónapokra félretett 17 kilogramm krumplit kobozta el egy 9 fős cigány családtól. Néhány hónappal később azzal érveltek a kivizsgáló bizottság előtt, hogy ez a fajta fellépés „az egyetlen hatékony módszer”.³ Noha később bizonyos eseteket etnikai ügyvé nyilvání-

2 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 305. f.

3 Az RMP KV-hez küldött tájékoztató. Marosvásárhely, 1953. február 4. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 60-61. f.

tottak (mondván, magyar adószedők garázdálkodtak román falvakban), valójában a politikai nyomás nemzetiségtől függetlenül sújtotta a falusi társadalmat.⁴

A Luka és Pauker-féle „elhajlók” leleplezését követő tisztogatási hullám az új tartományt sem kímélte. Marosvásárhelyen leváltották az 1945 óta polgármesteri tisztséget betöltő, Lukával jó személyes kapcsolatot ápoló Soós Józsefet, akit kispolgári hajlamokkal is vádoltak. Kézdi rajonban leváltották Csirikás György párttitkárt, majd kizárták az RMP-ből a már korábban letartóztatott Tóth Andrást, Luka egyik féltestvérét.⁵ 1952. október 13-án a tartományi pártbizottság elrendelte az összes Luka, Pauker és Georgescut ábrázoló képnek, és az általuk jegyzett vagy róluk szóló broszúráknak azonnali eltávolítását.⁶ A tisztogatások az államigazgatás működését is negatívan befolyásolták. A letartóztatások, elbocsátások, lefokozások által megtizedelt hivatalok gyakran működésképtelenné váltak. 1952 novemberében például nem került sor a bérek kifizetésére több marosvásárhelyi intézményben, még a kirakatintézménynek számító orvosi egyetemen sem. Válaszul az oktatói kar bojkottálta a november 7-i ünnepségeket. A botránysorozat a november 30-ára kitűzött nemzetgyűlési választásokkal folytatódott. Az orvosi egyetemen letépték Mogyorós Sándor PB-tag és Csupor Lajos tartományi első titkár arcképeit, akiket a MAT „fővárosában” képviselőknek jelöltek.⁷

A tartományi központban szürreális hangulatban zajlottak a választások, jelentette Rákosi Mátyásnak, Révai Józsefnek és Gerő

4 László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. A hatalom és az alávetettek. In Bárdi-Simon (szerk.): *Integrációs stratégiák* i. m. 277-293. Az első kollektivizálási hullámot több esetben súlyos atrocitás, fizikai bántalmazás és gyilkosság is kísérte. Az 1949-ben elkövetett nyárádszeredai kulákgyilkosságról Marius Oprea: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*. Iași, Polirom, 2002, 127.

5 ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 31-53. f.

6 Uo. 53. f.

7 ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 104-105. f.

Ernőnek címzett titkos jelentésében Orosz Nándor, az MDP megfigyelője. Vasárnap a szavazni induló munkások reggel 6 órakor zárt sorokban vonultak végig a még alvó városon, forradalmi indulókat énekelve, majd hosszú szünet következett. A „flekkenvárosnak” becézett Marosvásárhely polgárai (Orosz szerint „nagy többségben kispolgári elemek”) nem zavartatták magukat, csak délelőtt, a mise után és az ünnepi ebéd elfogyasztása közötti időben járultak az urnákhoz. Sokan ráadásul a szavazást összekötötték az ún. korzózással. Este 9 óráig az egyik szavazóhelyiségben az 1900 regisztrált szavazóból közel 300-an nem adták le voksukat. A renitens lakosokhoz pártaktivistákat küldtek ki. Meggyőzési módszereik hatékonyak voltak: azzal fenyegetőztek, hogy az épülő Duna–Fekete-tenger csatornához küldik azokat, akik nem szavaznak (a nem szavazók adataihoz könnyen hozzá lehetett férni az éppen akkor bevezetett fényképes személyi igazolványok segítségével, amelyek belső útlevélként is szolgáltak).⁸ A hivatalos adatok szerint rendkívül fegyelmezettek voltak a MAT szavazópolgárai: 98 százalékuk járult az urnákhoz, és közel 98,85 százalékuk a Nemzeti Front jelöltjeire voksolt.⁹ Az adatok elemzésében ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy 20 ezer állampolgárt, a potenciális választók közel 5 százalékát, fosztottak meg korábban szavazati jogától, kulák származásukra vagy német nemzetiségükre hivatkozva.

A választások alkalmával tapasztalt feszültségek, amelyek a MAT központjában, mindenki szeme láttára nyilvánultak meg, felkeltették a budapesti hatóságok érdeklődését is. De Sztálin halála előtt a román belső ügyekbe való be nem avatkozás doktrínáját nem szegték meg. 1952 decemberében a kolozsvári Útlevélhivatal vezetője nem hivatalos látogatás céljából vonattal utazott Marosvásárhelyre. Első benyomásait a 127 kilométeres

8 Budapest, 1953. január 6. MOL, 276. fond (MDP iratai), 65. cs. (Rákosi Mátyás titkársága), 112. ö. e. 70-75. f.

9 *Vörös Zászló*, 1952. december 3.

szakaszon szerzett tapasztalatok határozták meg: „Reggel 7 órától 2-ig kellett vasúton bumlizni, átszállással”. A magánemberként érkező Wasmer Jánost fontos vendégként kezelték, és azonnal fogadták a helyi előljárók, Csupor első titkár és Bugyi Pál néptanácselnök. Beszélgetésük során azonban nem léptek ki az udvariassági protokoll kereteiből:

„Csupor elvtárs reggel már várt, szívesen fogadott. Megmondtam, hogy egy beteg munkatársamat hoztam a klinikára és felhasználtam az alkalmat, hogy őket is meglátogassam. Áadtam neki a magammal hozott Rákosi, Munkácsi-albumokat, egy Grösz-per könyvet¹⁰ és egy csomag «Budapest» cigarettát. Nagy örömmel fogadta, kijelentette, hogy az ajándék nagyon kedves és értékes, mert Rákosi elvtársat ők is szeretik. [...] Elmondta, hogy a napokban ott volt Mogyorós elvtárs a pártközpontból és közölte, hogy rövidesen megkezdik a tartományon belül néhány új vasútvonalnak, útnak az építését [...] Csupor elvtárs, aki egyébként képviselő is, beszélt nagy elfoglaltságáról, ottlétem alatt három ízben is beszélt a pártközponttal, magyar nyelven.”¹¹

A lakosság körében ugyanakkor óriási volt az érdeklődés Magyarország iránt. Noha némi késéssel és korlátozott példányszámban, Erdélyben rendszeresen forgalmaztak anyaországi sajtótermékeket – napilapokat, kulturális és irodalmi folyóiratokat, képes újságokat, sportlapokat. Az ötvenes évek elején a *Szabad Népet* és a *Népszavát* 1000-1500, az *Élet és tudományt* 8 ezer, a *Ludas Matyi* szatirikus lapot több mint 15 ezer példányban terjesztették Romániában.¹² A rádióhallgatók a Kossuth Rádióval szórakoztak, és onnan értesültek a legfrissebb hírekről. Magyarország földrajzilag távol esett, sőt elérhetetlen világ volt az ötvenes

10 Grösz József kalocsai érseket 1951-ben fogták perbe a magyar hatóságok.

11 Marosvásárhelyi látogatás. Kolozsvár, 1952. december 12. MOL, XIX-J-1-j, 2. doboz, 002161.

12 A magyar sajtó romániai terjesztéséről: A bukaresti követség összefoglalója 1950-ról. Sajtójelentés. Bukarest, 1951. február 21. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 0037/1951.

években, mégis mindenki odaképzelte magát. Egy Kolozsvárról Marosvásárhelyre utazó, Székelykocsárdon éppen átszálló fiatal gazdasági szakembert a következő szavakkal biztatta a (magyar) vasutas: „Meglátja maga, hogy valóságos kis Magyarország. Ott nem hall egy román szót sem.”¹³

A MAT vezetőitől Bukarest elsősorban politikai lojalitást követelt. Szövérfi Zoltán propagandafelelős szerint „a tartományi pártszervezetek előtt álló legfontosabb kérdés, különösen itt a MAT-ban, a nemzetiségi kérdés.”¹⁴ Már az első hónapokban minden nemzeti jellegű konfliktus rendkívüli módon nyugtalanította a helyi pártszerveket. A választási kampány idején több polgár feljelentette a tartományi Néptanács kulturális osztályának román vezetőjét, Petru Moreşteanut, akinek az volt a „bűne”, hogy elfelejtette magyarra fordíttatni az aktivistáknak szóló iránymutatásokat. Ebben az esetben a művelődési házakat felügyelő állami bizottság engedett a nyomásnak, és leváltotta a román kádert.¹⁵ 1953 elején azt vizsgálták, miként fordulhatott elő, hogy a szászrégeni fakombinát, engedve a dolgozók nyomásának, sokkal több magyar filmet vetített, mint szovjet és román alkotást. Csík rajonban, az alkotmány által ígért kétnyelvűséget felülírva, sokan azt kérték, hogy „minden magyarul legyen.”¹⁶ Nehéz volt kezelni a falu elitjét, a tanítókat, akiknek legfőbb feladata nem az írástudatlanság gyors felszámolása volt, hanem a kommunista értékek és viselkedési minták közvetítése a társadalom felé. A magyarok között sokan egyáltalán nem tudtak, de nem is voltak hajlandók románul megtanulni, és az is előfordult, hogy egy csíkszentdomokosi tanító azért tiltotta meg a román énekek tanítását, mert „a MAT-ban vagyunk és itt nem lehet románul

13 Gagyi: *Határ*, i. m. 371.

14 Az 1953. április 10-i ülés jegyzőkönyve, ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 127. f.

15 Gagyi József: *MAT kronológia 1952–1960*, 4. Kézirat a szerző tulajdonában.

16 ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 124–137. f.

énekelni”.¹⁷ A tapintatlan tanító valóban „kis magyar világot” látott a MAT-ban. Egy megbízhatónak tartott tsz-elnök részéről is előfordultak „felelőtlen” kijelentések: a Marosvásárhely rajoni pártbizottság jelentése megállapította, hogy a magyar autonómiát irányító „román sofőrrel” szóló reakciós vicc éppen az illyefalvi kollektív gazdaság elnökétől és a helyi pártszervezet titkárától származik.¹⁸

Az etnikai békéről szóló propaganda és a feszültségek, nézeteltérések által terhelt mindennapi valóság közötti szakadékról a szovjet diplomáciát is tudósították. Amikor 1953 májusában Akulov kolozsvári szovjet konzul Marosvásárhelyre utazott, Csutor első titkár elsősorban az orvosi egyetem „nehézségeiről” és a nemzetiségi konfliktusról beszélt.¹⁹ Csutor azt állapította meg, hogy az alig ezer hallgatóval bíró intézményben három különböző nacionalista csoport tevékenykedik: a „románellenes magyar sovinszták”, a „nacionalista zsidó cionisták” és az „antiszemiták” csoportja. 1952 folyamán „8 cionistát és 163 kulák származású diákot rúgtak ki”, de a maradék diákság 54 százaléka még mindig „kispolgári családból” származott.²⁰ Csutor azt is helytelenítette, hogy a tanárok közül több magyar állampolgár „támogatta a Horthy-rendszert”. Az első titkár valószínűleg Putnok Gyula és Miskolc Dezső professzorra gondolt. Szerinte Putnok „munkájában nem követi a szovjet tudományt, és lenézi Pavlovot”, Miskolc pedig „1945-46-ban Márton Árontól kapott pénzüsségeket”. A nemkívánatos személyek, tette hozzá Csutor, szakmai

17 ANDJM, fond 1134, dosar 68/1953, 52-54. f.

18 A Marosvásárhely rajoni pártbizottság jelentése. 1953. május 25. ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 57. f.

19 Kolozsvár, 1953. május 20. Akulov beszélgetése Csutor Lajossal a nemzetiségi problémákról és a katolikus egyház helyzetéről. *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 886-889. (318. dok).

20 Csutor itt feltehetően arra utalt, hogy az 1952-es megtorlások során Kolozsvárott sokkal szigorúbban büntették a „polgárinak” vagy „reakciónak” minősített diákokat és tanárokat.

tudásuk miatt nélkülözhetetlennek érzik magukat és sajnos az Egészségügyi Minisztérium is azt kívánja, hogy maradjanak.²¹ A vezető tanárokat azzal vádolta, hogy 1945 óta állandóan „titkosan szabotálják a felszereléseket”, és fontos műszereket rejtegetnek. Példaként Pete Pál professzort említette, aki „kulákokat helyezett el a klinikákon”. A nővérek viselkedése is aggodalomra adott okot: a sok apáca egyszerűen megtagadta a véradást Észak-Korea megsegítésére.²²

Az orvosi egyetem elleni politikai támadásokban a Sztálin halála előtti antiszemita/zsidóellenes hullám hatásai is érvényesültek. A romániai zsidó közösségekre nehezedő nyomás 1952 januárjától erősödött (ekkor állították le az Izraelbe való kivándorlást), majd 1952 őszétől nyomasztóvá, és 1953. február 18-án tragikussá vált.²³ Ekkor tartóztatták le Ana Paukert – egy hónap-pal azután, hogy Moszkvában közzétették a hírt az „orvosok összeesküvésének” leleplezéséről. Több jel arra utal, hogy az államapparátusban 1953-ban elindított etnikai „kádercserék” csak az első lépéseket jelentették a nagyszámú romániai zsidó közösség – és az alig több mint háromezres székelyföldi zsidóság – elleni megtorlásokban. A Magyar Autonóm Tartományban ez az akció is különleges etnikai színezetet kapott. 1953. február 26-án, az országos antiszemita kampány tetőfokán a MAT pártbizottsága arról tájékoztatta Bukarestet, hogy a marosvásárhelyi orvosi egyetemen súlyos *nemzetiségi súrlódások* vannak a *magyar* és a *zsidó* tanárok között, amelyek az 1952-ben kezdődött anticionista kampány során erősödtek fel, amikor több zsidó orvost zártak ki

21 Az RMP tartományi büorülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1953. február 9, ANDJM, fond 1134, dosar 68/1953, 48-56. f.

22 *Vostocsnaja Jevropa* I. m. 318. dokumentum. A MAT egészségügyi helyzetéről 1953 elején lásd Fodor Béla, a marosvásárhelyi klinika igazgatójának jelentését. ANDJM, fond 1134, dosar 71/1953, 145-158. f.

23 A romániai zsidó lakosság hangulatáról, terveiről fontos információkkal szolgálnak a központi belügyi szervekhez az erdélyi és moldvai tartományokból érkező táviratos jelentések. ACNSAS, fond Documentar, dosar 164, 30-60. f.; dosar 165, 43-47., 101-104., 153-156. f.

az egyetemi pártszervezetből. A kizárások kezdeményezői nem mások, mint a zsidó tanárok magyar kollégái, akik természetesen magyar nyelven tartott pártgyűlésen bírálták és zárták ki őket a pártból, és akiktől antiszemita kijelentések is elhangzottak. Az ötvenes évek elején Marosvásárhelyen működő kétszáz orvos jelentős része zsidó származású volt, és zömük a hatvanas évek végéig elhagyta a várost és az országot.²⁴

A MAT első évének legfontosabb politikai eseménye az első tartományi pártértekezlet volt, melyet 1953. január 18–19-én tartottak meg a marosvásárhelyi Kultúrpalotában. A több száz küldött fő feladata az 1952 nyarán kinevezett felső pártapparátus (a tartományi bizottság, a bíró és a pártkollégium) megerősítése volt, de az eseménynek szimbolikus jelentőséget is tulajdonítottak a szervezők: ekkor jelent meg a MAT mint országos politikai entitás, amit Mogyorós Sándor PB-tag, Marosvásárhely frissen „megválasztott” nemzetgyűlési képviselőjének jelenléte is bizonyított. Jelzés értékű volt – ne feledjük, hogy a pártkonferenciát Sztálin halála előtt tartották – Gheorghiu-Dej első titkár távolmaradása. A politikai jelentést Csupor Lajos olvasta fel, aki a Sztálin vezette nemzetközi munkásmozgalom sikereihez sorolta a MAT létrehozását. Úgy vélte, e fontos lépés megtételében „kulcsszerepet” vállalt a Szovjetunió.²⁵ A MAT első számú vezetője részletesen kitért a nemzetiségi kérdés kezelésében az RMP irányításával elért sikerekre, külön kihangsúlyozta, hogy a MAT-ban kiépült a teljes magyar oktatási rendszer. A piramis csúcsán az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) áll, ahol „magyar nyelven tanulnak a

24 A Magyar Autonóm Tartományról lásd ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 250-269. f. Lásd még: Szigorúan titkos jelentés az RMP KV-nek és személyesen Mihai Roller elvtársnak az OGYI-ban fennálló helyzetről. Marosvásárhely, 1953. február 26. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 104-105. f. Az 1952-es pártkizárási hullámról és az anticionista, valójában antiszemita kampányra rövid utalást tesz: *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképzés 50 éve* (Barabás Béla – Péter H. Mária szerk.). Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, 57.

25 A tartományi pártértekezlet jegyzőkönyve. ANDJM, fond 1134, dosar 64/1953, 167. f.

magyar munkásosztály gyermekei”²⁶, ezt követte 21 gimnázium és tízéves középiskola, 7 tanítóképző, ugyanannyi szakiskola és 552 általános iskola. Csupor fontos szerepet tulajdonított a kulturális intézményeknek és céloknak: két állandó magyar színház Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, 487 művelődési ház, 955 népkönyvtár, 889 amatőr színjátszó csoport és 114 kórus teszi teljessé a listát. Csupor megígérte, hogy folyamatos kampányok keretében 5 éven belül felszámolják az analfabetizmust. (1948-ban Székelyföld felnőtt lakosságának közel egytizede, ötvenezer fő volt írástudatlan.)

Az első titkár beszámolt a gazdasági helyzetről is. Kiemelte a *Minszki Lajos* munkásmozgalmi hősről elnevezett gépgyár felavatását. A magyar munkások aktívan kivették részüket az ipari és közigazgatási egységek közötti „szocialista munkaversenyekből”: a 2049 élmunkást, a 134 sztahanovistát és a 99 „ötszázast” (ők nem egyszerűen túlszárnyalták, hanem ötszörösére teljesítették a tervet) Csupor élsapatként, pontosabban az integrálódó és elismert új magyar elitként ábrázolta. A győzelmi jelentésben nem maradt rejtve az ideológiai sémákat felülíró valóság. Vidéken kegyetlen formákat öltött az osztályharc. 106 termelőszövetkezet jött létre, ugyanakkor minden faluban évente – vagy még gyakrabban – módosították a kuláklistákat.²⁷ Az új szövetkezetek mellett agitáló vagy a begyűjtésben közreműködő aktivistákat a késő esti órákban szállították a kiszemelt faluba, ott erőszakoskodtak és fenyegetőztek, de az is előfordult, hogy magánlakásokba törtek be, és a falubeliek bútoraival rendezték be a helyi pártszékházat vagy a kultúrotthont.²⁸ Közben a marosvásárhelyi közművek köztisztseletnek örvendő igazgatója arról tett nyilvános panaszt, hogy túl gyakran fordul elő áramkimaradás a MAT területén a magasfeszültségű vezetékek hiánya miatt. Kohler mérnök szerint

26 Uo. 171. f.

27 Uo. 178-182. f.

28 Uo. 197. f.

Marosvásárhely lakosságának túl gyors növekedése súlyos zavarokat okoz a közellátásban és a tömegközlekedésben, mivel sem elegendő lakás, sem elegendő szállítási eszköz nem áll rendelkezésre.²⁹ A lakáshiány valóban súlyos volt a tartományi központban, ahol az ötvenes években fejenként alig több mint 4 négyzetméter lakóterület „szolgált” a 60-65 ezer bejelentett, valamint a több ezerre tehető ideiglenes lakhellyel rendelkező lakost (ún. *flotantot*).³⁰

A megélhetési nehézségeknél szélesebb teret kapott a vitában a nemzetiségi kérdés. Kovács György író kijelentette, hogy az alkotmányvita során bizonytalanságot okozott a MAT „magyar” jellegének túlzott hangsúlyozása. Néhány rajoni aktivista arról a makacs szóbeszédről számolt be, miszerint csak útlevéllel lehet majd Romániából a MAT-ba utazni.³¹ Ander Zoltán, az OGYI rektorhelyettese az oktatási intézetet jellemző „kozmozopolitizmus” ékes példáját hozta fel: az ott dolgozó (magyar vagy zsidó) orvosok kizárólag nyugati gyártmányú gyógyszereket hajlandók felírni pácienseiknek. Az eljárást azzal indokolják, hogy hatékonyabbak a hazai (román) gyártmányú szereknél.³²

Másnap, 1953. január 19-én Mogyorós Sándor vezetésével került sor a tartományi pártszervek megválasztására és beiktatására. Egy-két kivételtől eltekintve az 1952. július végén pozícióba került apparátust erősítették meg. A konzultatív jellegű tartományi bizottság 41 tagjából 32 volt magyar, míg az operatív-döntéshozó büroban még nagyobb arányban (11-ből 10) voltak jelen a magyar káderek. Az egyetlen releváns változás 1952-höz képest a párhierarchia kulcspozícióját, a szervezési kérdésekért felelős titkári posztot érintette, amit az 1944 előtti időszakban nemigen

29 Uo. 28. f.

30 A Pártgazdálkodási Osztály jelentése 1951 utolsó harmadáról. ANDJM, fond 1134, dosar 42/1951, 12. f.

31 ANDJM, fond 1134, dosar 64/1953, 11. f.

32 Uo. 27. f.

politizáló – amúgy: a városi kertészet alkalmazottja – román nemzetiségű, de magyarul jól tudó Ioan Bătagă tölthetett be. Magyar kollégáitól eltérően, akiknek az RMP KV nem engedélyezte, hogy erős családi hálózatokat építsenek ki működési területükön, Bătagának mindkét fia a belügyi tiszti pályára léphetett, és már az ötvenes évek végén fontos pozíciókba kerültek a MAT állambiztonsági apparátusában.³³

*Pártértekezlet a Magyar Autonóm Tartományban
(A fénykép Valter Istvántól származik)*

Az első pártértekezlet január 20-án, hajnali 3 órakor az *Internacionálé* eléneklésével fejezte be munkáját. Ekkor úgy tűnt, hogy Bukarest elérte a MAT létrehozásával kitűzött kettős célt: a

³³ Erről bővebben Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956– 1959)*. Csikszereda, Pro-Print, 2006, 306-310. Bătagă egyik unokája ma a Maros megyei EU-integrációs igazgatóságának vezetője (*Direcția Integrare Europeană a Județului Mureș*), korábban pedig a megyébe irányuló SAPARD támogatási alapokat kezelte.

magyar etnikum „helyzetbe hozását” az autonóm területen belül, és országos szinten a kisebbség politikai integrációjának elmélyítését. A hatalom belső konszolidációja azonban korántsem jelentette az „ellenség” teljes felszámolását. 1953 folyamán a heti rendszerességgel megtartott bíróülések alkalmával közel száz tagot zártak ki a párt soraiból. A kizárások okai a legkülönbözőbbek voltak, közülük a leggyakoribbak: a korrupció és a szexuális erkölcstelenség vádja,³⁴ valamint valamelyik tiltott vagy megvetett vallási szektához (szombatos, jehovista, pünkösdistá, baptista) való tartozás. A szekták által hirdetett messianizmus és a fennálló rendszerrel szembeni társadalmi radikalizmus (például a fegyverviselet megtagadása) zavarba ejtette a helyi hatalom képviselőit, akiknek 1953. március 5-e után új helyzettel kellett szembenézniük. Sztálin halála ugyanis több rendszerellenes híresztelést indított el országszerte. A kialakult helyzetről Csupor Lajos a következőképpen számolt be a kolozsvári szovjet konzulnak:

„Az utóbbi időszakban nagyon megerősödött az ellenséges tevékenység, és főleg a katolikus egyház és a szekták részéről. A parasztokat arra buzdítják, hogy ne dolgozzanak, ne szolgáltatassák be termékeiket, ne fizessék be az adókat. Különösen a jehovistákkal van baj, mert ők is a békére szólítják fel az embereket, de a béke védelmét fegyvertelenül és vérontás nélkül fogadják csak el. Azt mondják, háború esetén sem szabad fegyvert fogni. A szekták ügynökei a marosvásárhelyi katonai parancsnokságon is végeztek némi sikerrel effajta aknamunkát. Sztálin halála is arra adott alkalmat, hogy néhányan kijelentsék: vége a kommunizmusnak. Az orvosi egyetem egyik professzora azt mondta diákjainak, hogy Sztálin valójában már régóta halott volt.”³⁵

Mindebből az következett, hogy továbbra is fokozott éberségre van szükség. A székely autonómia fő „patrónusának” halála után Bukarest számára a MAT inkább csak kezelendő probléma, Sztálin kínos öröksége volt.

34 A Szovjetunióban 1945 és 1953 között ezzel indokolták a pártból való kizárások közel 40 százalékát. Elena Zubkova: *Quando c'era Stalin*. Bologna, Il Mulino, 2003 (eredeti kiadás 1998), 99-100.

35 318. sz. dokumentum. *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 768.

2.2. Sztálin után: folytonosság és törések a román belpolitikában

A szovjet pártvezetésén belül 1953 tavaszán megindult hatalmi harc erős hatással volt a román politikai rendszer belső stabilitására is. Gheorghiu-Dej, aki 1952 júniusa óta a miniszterelnöki pozíciót is birtokolta, tisztoztatásba kezdett a párt- és állami apparátus vezetőinek etnikai homogenizálása érdekében.³⁶ A kormányfő, egyben az RMP első titkára kitüntetett figyelemben részesítette a nemzetiségi kérdést.

Nemzetiségi téren a legfontosabb lépés az évek óta csak transzmissziós szíjként működő Magyar Népi Szövetségnek és az összes 1945 óta működő nemzetiségi bizottságnak³⁷ a megszüntetése volt. 1953. január 14-én az RMP KV rendelete a néptanácsokra ruházta át mindazokat a feladatokat, amelyeket korábban a bizottságok láttak el művelődési és az ideológiai téren. Ezzel egy időben államosították a nemzetiségi bizottságok ingó és ingatlan javait, ami a Magyar Népi Szövetség esetében hatalmas, több száz, 1945 utáni adományokból származó ingatlan állami kezelésbe vételét jelentette.³⁸ Noha 1947–1948 óta az MNSZ nem folytatott aktív érdekvédelmi tevékenységet, tovább működtette a szórványvidékre is kiterjedő országos kulturális hálózatát, pártkádereknek és értelmiségieknek biztosított kitörési lehetőséget. Feloszlátása

36 Stephen Fischer-Galați: *20th Century Rumania*. New York, Columbia UP, 1991, 125-126.

37 1945-től tizenegy „demokratikus” bizottság fogta össze a legjelentősebb romániai népcsoportokat: a Magyar Népi Szövetség mellett több ezres tagsággal rendelkezett a Zsidó Demokratikus Bizottság és a Német Antifasiszta Bizottság, de nemzetiségi szervezeteket alkothattak az oroszok és ukránok, az albánok, a görögök, a bolgárok, a szerbek, a tatárok és törökök, valamint a lengyelek és a csehszlovákok is.

38 Az RMP KV rendelete az MNSZ és a Nemzeti Kisebbségek Demokratikus Bizottsága tevékenységi körének a Néptanácsokra és más kulturális és tömegszervezetekre való átruházásáról. Bukarest, 1953. január 14. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 108/1953.

figyelmeztetés is volt annak az egymillió magyarnak, akik nem a MAT-ban éltek, továbbá egzisztenciálisan is érintette azt a több száz magyar kádert és alkalmazottat, akik hirtelen elvesztették állásukat, államosított és ingyen használt lakásukat, egyszóval az utolsó néhány évben megszerzett privilégiumaikat.

A nemzetiségi kérdésben fontos hangsúlyváltás történt 1953. január 29-én, amikor Gheorghiu-Dej aláírásával a *Scănteia* és a *Romániai Magyar Szó* megjelentett egy cikket a nemzeti kérdés sikeres megoldásáról.³⁹ Az első titkár olvasatában Romániában a szovjet modellt „kreatívan” alkalmazták: az új alkotmány és a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása révén olyan rendszert alakítottak ki, amely sikeresen ötvözi a szórvány felé irányuló „kulturális” jogokat (anyanyelvű oktatás, sajtó, tömegkultúra, ideológiai képzés), valamint a MAT-ot megillető privilégiumokat (területi autonómia, nyelvhasználati jogok a közigazgatásban, kiemelt lehetőségek a magyar önazonoságtudat újratermeléséhez). A párt utasítását végrehajtó Magyar Népi Szövetség 1953. február 19-én „oszlatta fel” magát. Az RMP pártközpontjában tartott gyűlésen Juhász Lajos KV-titkár és Sütő András, a *Falvak Népe* hetilap főszerkesztője megállapították, hogy a „MAT megalapításából kifolyólag a Magyar Népi Szövetség jelenléte már nem szükséges”.⁴⁰ Ráadásul 1952-ben a 340 ezer regisztrált tag alig egyharmada újította meg tagságát, amit az MNSZ iránti bizalmatlansággal és érdektelenséggel magyaráztak.

Az új irányvonal jegyében 1953 márciusában több magyar nyelvű sajtótermék megszűnt: a Kolozsváron megjelenő *Irodalmi Almanach* című havilap (helyette az *Igaz Szó* irodalmi folyóiratot indították el Marosvásárhelyen), az *Új Út* című zsidó hetilap, a

39 A népi demokratikus rendszer további erősödése az RNK-ban. *Romániai Magyar Szó*, 1953. január 29.

40 A Magyar Népi Szövetség 1953. február 19-i ülésének jegyzőkönyve. In Andreescu A.–Năstasa L.–Varga A. (szerk.): *Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, CRDE, 2003. 730-736. Magyar nyelven részleteket közöl Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 169-172.

Szakszervezeti Élet című napilap, valamint az *Ifjúmunkás* és a *Pionír* című ifjúsági hetilapok. A legégetőbb problémát azonban a volt MNSZ központi napilapja, a *Romániai Magyar Szó* sorsa jelentette. A közel 200 fős szerkesztőséggel működő, 80 ezres példányszámú bukaresti lapot 1947-től egy nagyváradi magyar-zi-dó káder, Robotos Imre vezette, közepes szakmai érzékkel, de erős politikai hátszéllel.⁴¹ Az eredeti terv szerint egy lényegesen kisebb szerkesztőséggel a lapot a Magyar Autonóm Tartományba költöztették volna. Az elképzelés azonban olyan heves ellenállásba ütközött, ami megakadályozta a terv kivitelezését, azonban a túlélés érdekében létszámcsökkentésre volt szükség és meg kellett változtatni a lap címét, így lett belőle *Előre*, amely 1989-ig a romániai magyarság hivatalos központi napilapjának számított.⁴²

Mindez olyan pillanatban következett be, amikor a bukaresti pártvezetőség számára egyértelművé vált: Sztálin halála (1953. március 5.) után a Kreml új vezetése újraértékelni készül a szovjet politika alapvető irányvonalait, ami elkerülhetetlenül kihat a kelet-európai kommunista államokra is. Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban 1953 késő tavaszán és legkésőbb júniusban már megmutatkoztak a szovjetek által szorgalmazott politikai és gazdasági irányváltás jelei. Ez a folyamat, amit a berlini munkáslázadás vérbefojtása sem állított meg, Magyarországon az új, Nagy Imre vezette kormány programjában csúcso-sodott ki. Romániában ugyanakkor Gheorghiu-Dej hónapokon át minden reformintézkedést vagy lényeges korrekciót – gazdasági és ideológiai sikon egyaránt – igyekezett elkerülni. Az RMP KV augusztus 19–20-i plénumaig a hatalom válasza a társadalmi feszültségekre arra épült, hogy minimális szintre csökkentse az irányvonal „korrekciójának” mértékét. Ennek legfőbb okát Vladimir Tismăneanu és Stelian Tănase abban látja, hogy a szovjet blokk vezetői közül 1948–1953 között Gheorghiu-Dej – akit

41 Lásd visszaemlékezéseit: *Pengeváltás*. Nagyvárad, Literátor, 1997.

42 Bukarest, 1953. július 2. Titkos. MOL, TUK XIX-J-1-j, 16. doboz, 05245/1.

kulturális korlátai miatt a két szakember inkább „öszönös sztálinistának” tart – elsősorban a tömegterreron alapuló hatalomgyakorlásban azonosult a sztálinizmussal.⁴³

1953 tavaszán az első intézkedéseket teljes titoktartás övezte. Április 20-án például Molotov parancsára szabadon engedték Ana Paukert, aki ennek fejében elfogadta, hogy végérvényesen visszavonul a politikai életből. (Fordítóként dolgozhatott, de haláláig háziőrizetben élt.)⁴⁴ Ha a befolyásos, szovjet összekötetésekkel bíró Pauker visszatér a politikába, rehabilitációja rendkívül károsnak bizonyult volna az 1952-ben „győztes” frakció számára. A többi, 1948–1952 között letartóztatott vezetőt soha nem helyezték szabadlábra, sőt éppen az olvadás kellős közepén, 1954 áprilisában végezték ki Lucrețiu Pătrășcanut volt igazságügyi minisztert egy, az 1930-as évek moszkvai pereinek mintájára készült eljárást követően. Ezzel párhuzamosan a „magyar” perek sem maradtak el: Luka Lászlót életfogytiglani börtönre ítélték 1954 októberében, és fél évvel korábban súlyos ítéletekkel zárult az illegális kommunista mozgalom vezető személyiségei elleni ún. „transzilvanisták pere”. Az ebben a perben elítélt Jordáky Lajos, Csögör Lajos, Demeter János és Balogh Edgár politikai rehabilitációja 1956-ban tavaszán megtörtént, míg a Pătrășcanu és Luka ellen folytatott eljárásokat csak 1968-ban vizsgálták felül.

Az első olyan döntés, ami a romániai társadalom széles rétegeit közvetlenül érintette, az 1953 áprilisában meghirdetett amnesztia volt, amely azonban nem terjedt ki a politikai elítéltekre. 525 ezer személy büntető- vagy adminisztratív perben hozott ítéletét törölték, és lehetővé tették 15 ezer fogoly szabadulását.⁴⁵ Sztálin halála után a rendőri szigor csak fokozatosan enyhült. 1953. július 17-én megjelent a Minisztertanács 20.404. sz. rendelete, amely felfüg-

43 Tănase: *Elite și societate*, i. m. 100.

44 Deletant: *Teroarea comunistă*, i. m. 187.

45 Lavrentyev bukaresti nagykövet és Jurij Andropov *A romániai helyzet* című jelentéséből. Bukarest, 1953. július 4. *Szovjetszkij faktor*, i. m. 785.

gesztette a Duna-Fekete-tenger csatorna építési munkálatait, de a rendelkezést nem hozták nyilvánosságra, miközben az ott kényszermunkát végző elítéltek nagy részét egyszerűen más munkatáborokba helyezték át.⁴⁶ Összességében az „ellenforradalmi cselekmények” miatti ítéletek száma az 1952-ben regisztrált 8275-ről a következő évben kb. a felére, 4119-re csökkent, de a Belügyminisztérium adatai szerint a túlsúfolt börtönökben továbbra is magas volt a halálozási ráta, a politikai foglyokat őrző különleges börtönökben⁴⁷ bekövetkezett halálesetek száma éppen 1953-ban érte el a csúcst, ekkor 212 elhunytat regisztráltak. Közülük 21 személy a kihallgatások, 178 a fogság során halt meg,⁴⁸ 13 személyt pedig kivégeztek.⁴⁹ Nem politikai elítéltekkel szemben a Nagy Nemzetgyűlés először 1954 nyarán elfogadott rendeletében gyakorolt kegyelmet, de ez is csak a nem államellenes bűncselekményekre, valamint a legfeljebb 5 év szabadságvesztésre ítélt személyekre vonatkozott. A többi elítélt büntetésének kétharmadát engedték el.

Bár hivatalosan a történések nem kaptak nyilvánosságot, a lakosság azonnal megérezte a szovjet blokkban lassan meginduló átrendeződést, ami elsősorban a kollektivizálás által sújtott parasztság soraiban ébresztett reményt és várakozást. A folyamatot kitűnően jellemezte a székely gazdálkodó, helytörténész és naplóró Máthé János, aki 1944 és 1964 között saját falujának, az erdővidéki Magyarhermánynak a szenvedéstörténetét jegyezte le. Mint minden tudatos „rendszerellenes” állampolgár, Máthé nemcsak a hazai sajtó kritikus olvasója volt, hanem a nyugati rádióadók

46 Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. București, Curtea Veche, 2005. 305-306.

47 Kivéve a máramarosszigeti fegyházat, amelyet az előző rendszer politikusainak és a klérus vezetőinek tartottak fenn.

48 1953-ban a máramarosszigeti börtönben halt meg Iuliu Maniu parasztpárti vezető és volt kormányfő, Gheorghe I. Brătianu történész és akadémikus, valamint Ioan Suciu görög-katolikus püspök. A zsilavai börtönben 1952. december 6-án halt meg Scheffler János szatmári római katolikus püspök.

49 ACNSAS, fond Documentar, dosar 73, vol. 1, 57-174. f.

rendszeres hallgatója is. Valóságértékelésébe vágyak és álmok is vegyültek. 1953. április 26-án a következőket jegyezte fel:

„Eisenhower amerikai elnök e hó 16-iki beszédét izgatott suttogás kíséri. Baróton, a szerdai heti piac alkalmával – ahol a vidék népe találkozik – csak erről beszélnek. Hamarosan rendszerváltozás lesz, ez az általános megállapítás, s ezzel egyszerre a minimumra csökkent az adófizetés és a beszolgáltatás. Az emberek egymást biztatják: - Nem adunk a tolvajoknak többet semmit!”⁵⁰

Néhány nappal később elégedetten nyugtázott egy érdekes újdonságot: „Az elvtársak lemondtak a május 1-i felvonulásról”.⁵¹ A szovjet diktátor halála és annak percepciója, hogy a birodalom központjában hezitálnak és elvesztették korábbi magabiztosságukat, az ellenállókat és másként gondolkodókat bátorította. Az *Előre* április 29-ei riportjára, amelyben az amerikai vidéki lakosság nyomorát taglalta, Máthé már keserű iróniával replikázott: „Szegény, szegény amerikai sorstársak, kimondhatatlanul sajnálunk titeket, de vigasztaljon az a tudat, hogy Ti legalább saját autóitokon mentek a csőd felé, mi pedig gyalog járjuk a szabotázsbírótságot.”⁵²

A romániai helyzet súlyosságával a szovjet politikusok és bukaresti tanácsadók is tisztában voltak. Elismerték, hogy a *Szovrom* vegyes vállalatok révén a Szovjetunió hozzájárult az államosított román gazdaság erőforrásainak elvonásához. Jurij Andropov SZKP-megbízott és Lavrentyev bukaresti nagykövet 1953. július 4-én memorandumot kézbesített Hruscsovnak, Molotovnak és Malenkovnak a román helyzetről, amihez hónapokon át gyűjtötték a bizonyító adatokat. Az elemzés lényege egyértelmű volt: a román gazdaság az összeomlás szélén áll. A legégetőbb problémának az elhúzódó élelmezési válságot látták, amit a jegyrendszer és a fejkvóták bevezetése sem volt képes

50 Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadja László Márton. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008, 119.

51 Uo.

52 Uo. 121.

megoldani. Az élelmiszerek hiánya elsősorban a csekély terméshozamnak volt tulajdonítható, amelynek háttérében nemcsak a rossz időjárási viszonyok álltak, hanem a kollektivizálással szembeni nyílt vagy rejtett ellenállás is: a gazdák nem voltak hajlandók beszolgáltatni az előírt terményeket.⁵³ Andropov és Lavrentyev bírálta a még gyerekcipőben járó nehézipar alacsony termelékenységét is, amiért nemcsak az üzemi zavarokat, hanem a szándékos pazarlást, a lopást, a magas működési költségeket és a túlméretezett bürokráciát tették felelőssé. Bizonyos üzemekben a teljesítendő norma aránytalanul magas volt, és a munkások arra kényszerültek, hogy 12-14 órás váltásokban dolgozzanak (túlórák kifizetése nélkül⁵⁴), másutt viszont tudatosan alacsonyan tartották a normát, és így laza munkatempót tettek lehetővé.

A szovjet bírálat hatását csak fokozták a magyarországi fejlemények. A július 4-én bemutatott Nagy Imre kormány programja, és főleg az új irány körüli lelkesedés – amihez a rádióközvetítés is hozzájárult –, gyanakvást keltett Bukarestben. Erdélyben a magyar lakosság a rádión és a magyarországi sajtón keresztül azonnal értesült a reformokról, és nemcsak az apró „kiigazításokat” ígérő beszédből. Ezzel szimbolikusan is megtörni látszott az 1948 óta tartó elszigeteltség, melynek legsúlyosabb következménye a személyes érintkezés lehetetlensége: 1949–1952 között a kolozsvári Útlevélvivatal egyáltalán nem adott ki Magyarországra érvényes úti okmányokat, hivatalos delegációk számára sem, 1953-ban pedig összesen csak 86 útlevelet állított ki.⁵⁵ Ehhez képest azonban korlátozott, de nem jelentéktelen számban érkeztek Romániába magyarországi sajtótermékek (igaz, némi késéssel). A *Szabad Népet* például minden nagyobb erdélyi városban az

53 302. sz. dokumentum. *Szovjetszkij faktor* i. m. 779-786.

54 Ez a MAT Tartományi Bizottság által elrendelt vizsgálatból tűnik ki. Jelentés a normák felülvizsgálatáról. Marosvásárhely, 1953. március 12. ANDJM, 1134, dosar 73/1953, 124-127. f.

55 Baráth Magdolna: *Szovjet iratok Magyarországról 1953–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 236.

újságárusoknál lehetett megvásárolni.⁵⁶ Mindaddig, amíg Budapesten népszerűtlen ortodox vezetők uralták a politikai életet, Erdélyben a nyelvhasználati és kulturális jogok, majd a MAT alapítása ellensúlyozták az anyaország fizikai távolságát. A magyarországi politikai fordulat azonban a kétoldalú kapcsolatok dinamikáját is érintette: a világháború után először játszhatott kezdeményező szerepet Magyarország, míg Románia defenzív álláspontra kényszerült. A kolozsvári Útlevélfhivatal a következőket jelentette Budapestnek:

„Nagy Imre beszéde itten a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. Az újság csak kedd reggel érkezett az itteni lapkiadókhoz, az emberek már nagyon várták és a kora reggeli órákban elkapkodták. Az újságelosztók szerint másnap és azután is folyton érdeklődnek a lap felől, sőt román parasztok is keresték az újságot. A tartományi pártszervezet első titkára, Gavriș elvtárs telefonon felhívott és elkérte az újságot: [Tudor] Bugnariu professzor szintén megkeresett az újság végett, mert aktivagyűlés volt és a kérdést alaposan akarta ismerni.”⁵⁷

A Magyar Autonóm Tartományon kívül eső, de még magyar többségű Kolozsváron természetesnek számított a magyar nyelv megfelelő ismerete a román káderek körében is. Nem meglepő tehát, hogy ők is használatba vették a magyar kommunikációs teret. A szovjet vezetés elhatározásán túl a Nagy Imre kormány megalakulása által kiváltott reakciók is hozzájárultak ahhoz, hogy Bukarest is lépni kényszerült. Belső forrásokra hivatkozva a magyar diplomaták maliciózan megjegyezték, hogy a július 25–30. között Bukarestben zajlott Világifjúsági Találkozó (VIT) idején hirtelen megjavult a főváros és a nagyobb központok élelmiszerellátása, sőt piacra kerültek korábban fellelhetetlen importcikkek, mint a svájci órák és a szovjet motorbiciklik,

56 A bukaresti követség összefoglalója 1950-ről. Sajtójelentés. Bukarest, 1951. február 21. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 0037/1951.

57 Reakciók a Nagy-kormány megalakulására. Kolozsvár, 1953. július 13. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 001472.

miközben a „négy év alatt valósítsuk meg a tervet” kampányt hirtelen leállították.⁵⁸ Végül augusztus 19–20-án az RMP KV plénuma a nyilvánosság elé vitte az új jelszavakat, amelyek az elért eredmények megszilárdítását célozták meg (tehát elmaradt az önkritika). A desztalinizációt az ipari befektetések ütemének csökkentésével és a kollektivizálás felfüggesztésével kívánták elérni.

A válságkezelésből azonban teljesen kimaradt a magyarországi korrekció lényege: a helyzetkritikából logikusan fakadó személyi felelősség kérdése. A plenáris ülést semmilyen önkritika nem kísérte: Gheorghiu-Dej a legyőzött Pauker–Luka–Georgescu–frakcióra hárította a „hibákat”, és pusztá taktikai fogásnak, pillanatnyi engedménynek értékelte a kialakult helyzetet. Az RMP csúcspanaszvezetése olyannyira nem lelkesedett az engedménypolitika iránt, hogy – noha a KV azonnal utasította a többtucatnyi minisztériumot és állami szervet, hogy dolgozzák fel és léptessék életbe a megállapított irányelveket (elsősorban az agrárkérdésben⁵⁹) – az egyébként minimális korrekció életbe léptetéséhez az idős Petru Groza személyes fellépésére volt szükség, aki 1952-től csak a nemzetgyűlés elnöke volt, de azon kevesek közé tartozott, akik tekintélyüknél fogva némi befolyást tudtak gyakorolni Gheorghiu-Dej-re. Az 1953. november 13-án keletkezett emlékeztetőjében Groza arra hívta fel az első titkár figyelmét, hogy Romániában mintegy 3 millió munkás él kevesebb mint havi 500 lejese fizetésből (ami két pár cipő árának felelt meg), és arra kérte, hogy tíz dekával emeljék meg a napi kenyéradagot, valamint a zsír és cukoradagot, amivel az átlagos napi kalóriaszükségletet a döbbenetesen alacsony 1200-tól 1842 kalóriára lehetett volna emelni.⁶⁰ Ezt a pártvezetés

58 Jelentés a romániai helyzetről. Bukarest, 1953. július 30. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 194/szig. titkos. A magyar konzul forrása egy Kőszegi nevű katonatiszt volt, akinek felesége az RMP KV apparátusában dolgozott.

59 A MAT pártbizottságának rendkívüli ülése. Marosvásárhely, 1953. november 12. ANDJM, fond 1134, dosar 72/1953, 92. f.

60 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 99/1953, 43-51. f.

teljesítette, sőt decemberben emelték a munkások és az állami hivatalnokok fizetését is.

2.3. A MAT mint nem intézményes keret: a Statútum-ügy

1952 júliusától, a MAT megalakulásától 1960 decemberéig, Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá alakításáig, alig történt kísérlet a Bukarest által formálisnak tekintett autonómia intézményesítése érdekében, pedig az 1952-ben elfogadott alkotmány ehhez megfelelő alapot adott volna. Az alaptörvény 21. cikkelye a már létrehozott MAT „másságára” utalt, amikor előírta a tartomány *statútumának*, vagyis alapszabályának megfogalmazását. Ezt a feladatot a tartományi Néptanács illetékességébe utalta. Az elkészült szöveget formálisan a Nagy Nemzetgyűlésnek kellett volna jóváhagynia. Azonban a MAT létrehozása folyamatához hasonlóan, a hozzáférhető levéltári anyagok tükrében a statútum története is homályos. Bizonyos azonban, hogy az első pillanattól kezdve a bukaresti hatóságok semlegesíteni igyekeztek a tartományi vezetők ama törekvését, hogy jogszabályi alapokra fektessék a közigazgatási egység működését. Az *első* írásos utalás az elkészítendő dokumentumról egy 1954. január 19-ére dátumozott titkos jegyzékben lelhető fel, amelyet a névtelen szerző a KV Agitációs és Propaganda Osztálya felelősének, Iosif Chişinevschi-nek címzett:

„Az RNK Alkotmánya 21. cikkelyének a MAT Statútumának kidolgozására vonatkozó rendelkezése alapján a végső forma megszerkesztésében ugyanazt a sürgős eljárást kérjük [mint a családjogi törvényében – S. B.], amennyiben már 15 hónap telt el az Alkotmány elfogadása óta és az alárendelt szervek várják a kihirdetését.”⁶¹

61 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 181/1954, I. f.

Egy másik jegyzék pedig arról értesítette az RMP KV-t, hogy a már félkész állapotban levő statútum hamarosan megjelenik a hivatalos közlönyben is.⁶² A kihirdetésre beterjesztett szöveg azonban olyan erős ellenkezést válthatott ki a központi szervek részéről, hogy csak majdnem két évvel később, 1955 novemberében tért vissza a statútum kérdésére Dózsa László pártinstruktor egy tartományi büroülésen. Okulva az előző kísérlet kudarcából, amikor feltehetően túl széles jogosítványokat követelt magának a tartományi vezetés, az RMP KV immár egy felállítandó kormánybizottság feladatkörébe rendelte a MAT statútumának megszövegezését.⁶³ Annak nem maradt fenn írásos nyoma, hogy elkészült volna a vitatott szöveg *második* változata, ám biztosnak tűnik, hogy ha mégis, ez sem elégítette ki Bukarest elvárásait: a statútumot nem hirdették ki.

Egy visszaemlékezés alapján a statútum további sorsa is nyomon követhető. Az 1956-os forradalmat követő rövid életű nemzetiségi engedménypolitikába illeszkedő gesztussal 1956 novemberében vagy decemberében Bukarest beleegyezett abba, hogy *harmadik* nekifutásban állítsák össze a statútum szövegét. Ennek megfelelően Bugyi Pál, a MAT Néptanácsának elnöke megkérte Fábián Zoltán mérnököt, aki 1949–1954 között a Szovjetunióban tanult és jól ismerte az ottani nemzetiségi jogokat, hogy csatlakozzon a statútum kidolgozásával megbízott szakértői munkacsoport-hoz, amely néhány hónappal később egy 120 oldalas román nyelvű szöveget tett le az asztalra. Ennek az új szövegnek az elméleti-történeti kiindulópontja az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozat volt, amelyben az erdélyi románok kinyilvánították csatlakozási szándékukat a román államhoz, miközben „az együtt lakó népek számára teljes szabadságot” ígértek. A második, szintén megkérdőjelezhetetlennek tűnő hivatkozás a Szovjetunió nemzeti-

62 Uo. 2. f.

63 A tartományi büro ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1955. november 19. ANDJM, fond 1134, dosar 120/1955, 191-196. f.

ségpolitikája volt, és éppen Fábián javaslatára emelték be a szövegbe a területi-nyelvi autonómia egyik tipikus példáját, a grúz autonóm köztársaságban beékelte, muzulmánok lakta Abházia autonóm tartomány esetét. Abháziában a helyi lakosság által beszélt nyelvet harmadik hivatalos nyelvként ismerték el az orosz és a grúz mellett, ennek megfelelően a helységnevek is háromnyelvűek voltak.⁶⁴

Az elkészült dokumentumot a feltörekvő, Ceaușescuhoz közel álló, később „hazafiként” ismert Vasile Patilineț RMP KV-titkárhoz nyújtották be. 1957–1958 körül, a statútum harmadik változatának megvitatásakor azonban radikális fordulatot vett a román nemzetiségpolitika. Gyulafehérvárra és a szovjet autonómiára 1956 után már nem lehetett hivatkozni. A Központi Vezetőség a terv elutasítása mellett döntött, és nem felejtette el megbüntetni a túl merész szöveg értelmi „felbujtóját”: 1958 augusztusában Bugyi Pált, a tartományi Néptanács elnökét felmentették tisztségéből, majd fizikailag is eltávolították a MAT-ból és a Szovjetunióba küldték „tanulmányútra”.⁶⁵ A kellemetlenné vált írásos nyomokat eltüntették, így a mai napig sem áll a kutatók rendelkezésére a sokat vitatott és soha ki nem hirdetett statútum valószínűsíthetően három elkészült változata.

Visszakanyarodva a Sztálin halála utáni időszakra, Romániában az 1953-as gazdasági korrekció egyáltalán nem érintette az ideológiai és a kulturális életet. Például a harsány vallásellenesség különösen sújtotta a több mint 300 ezer római katolikust magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt. Az RMP tartományi szervei „katolikusnak” tekintették Csík, Kézdi, Gyergyó, Sepsí és Udvarhely rajont, és annak ellenére, hogy 1949 és 1955 között Márton Áron gyulafehérvári püspök börtönben ült, kevés olyan esemény

64 Gagyí József interjúja Fábián Zoltánnal., 7/2001 sz. MAT oral history projekt (továbbiakban: MAT OHP). Az alábbiakban idézett interjúk szerkesztett változatát Gagyí József bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúttal is köszönök.

65 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 144. f.

foglalkoztatta őket olyan intenzíven, mint a hagyományos csik-somlyói búcsú megakadályozása és „ellensúlyozása”. Az 1949-től folyó kampányt⁶⁶ 1953 tavaszán újult erővel folytatták, a korábbi időszakhoz képest „új” elem volt az etnikai egyensúlyteremtés szándéka. A vallásellenes megnyilvánulások ekkor minden felekezetet érintettek, beleértve az addig védettebb ortodox egyházat is. 1953. május 18-án a tartományi hatóságok a következő eseményről számoltak be az RMP KV-nak küldött tájékoztatóban. Néhány nappal korábban a felső Maros-menti, románlakta Libánfalván harminc erdőmunkás megtagadta a szolgálatot arra hivatkozva, hogy ünnepnapot tartanak, és az ortodox papokat várják, akik a mezőkre indulnak megáldani a termést. A hatóságok durván felszólítottak a munka felvételére, a milícia pedig utasításba adta a papoknak, hogy reggel 9-ig fejezzék be a szertartást, s ezzel tegyék lehetővé a munkakezdést. Az ezt követő napon az egyik pap nem jelent meg a reggeli szertartáson; Bota rajoni instruktor ezért a keresésére indult, és meg is találta a megfélemlített papot az egyik istállóban elbújva. Noha később a papnak engedélyezték a szolgálatot, a faluban az terjedt el, hogy fogva tartják, mire a helyi lakosság tiltakozó gyűlést szervezett a vallásszabadság megsértése miatt. Az RMP tartományi bizottsága, miközben az „osztályellenséget” azzal vádolta, hogy kiprovokálta a parasztok felháborodását a „templomokat bezárató kommunistákkal” szemben, május 15-én Libánfalvára küldte a MAT egyetlen román nemzeti-ségű pártvezetőjét, akit a feldühödött parasztok egy csoportja fogadott. A népharaggal szembesülő Bătagă elmagyarázta az embereknek, hogy a sérelmezett eljárás nem felel meg a párt hivatalos politikájának, az elszigetelt és elhibázott akció volt.⁶⁷

66 Lásd erről Gagyi József elemzését: *A krízis éve a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print, 2004, 201-231.

67 Tájékoztató jegyzék az RMP Központi Vezetőségéhez. Marosvásárhely, 1953. május 18. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953.

Még határozottabb álláspontot képviseltek a helyi hatóságok a magyar pünkösdi ünneplésével kapcsolatban. A Sztálin halála utáni megváltozott légkörben a hatóságok joggal tarthattak attól, hogy az emberek jobban találnak alkalmat a rendszerellenes megmozdulásokhoz. Ennek szem előtt tartásával 1953 májusában az RMP KV utasítást adott a tartományi szerveknek a lakosság „lelki” és fizikai távoltartására a pünkösdi rítusoktól, elsősorban a csíksomlyói búcsútól. A Világifjúsági Találkozó előkészítése keretében a Tartományi Bizottság agitációs és propaganda osztálya összetett kulturális akciótervet dolgozott ki a „klerikális akciók elleni harc” érdekében.⁶⁸ Központi szerep hárult a magyar kulturális intézményekre, például a Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, valamint Sepsiszentgyörgyön működő állami színházakra. Színészeket és rendezőket mozgósítottak, hogy a katolikus lakosságú rajonokban egy teljes héten át naponta három-négy előadást tartsanak. A kampány eredményeként öt nap leforgása alatt 24 előadást tartottak, amelyeken a hivatalos statisztikák szerint 12.572 néző vett részt. Ennél is látogatottabbnak bizonyult az a 10 mozikaraván, amelyek a legelszigeteltebb falvakban is több ezer néző számára tették lehetővé, hogy életükben először mozgóképet lássanak. Ezen felül a politikailag legbonyolultabb rajonnak minősülő Csíkban iskolai szinten kulturális vetélkedőket, tánc- és népdalversenyeket szerveztek, és nem maradt el a modern élet csodája sem – egy motorbicikli-verseny formájában.

68 Tájékoztató a VIT előkészítésében lebonyolított kulturális akciókról és a klerikális akciók elleni harcról a csíksomlyói búcsú alkalmával. Marosvásárhely, 1953. május 27. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 247-252. f.

*Csikszentmártoni fiúk a rajoni futóversenyen.
(A fénykép Olti Ágostontól származik)*

1953. május 24-én, pünkösd vasárnap a MAT 507 községi művelődési házában (kulturóththonában) az aktivisták előadást tartottak *A Vatikán, az angol-amerikai imperializmus lakája* címmel.⁶⁹ A kitűzött célt utólag elértnek minősítették, bár nem hiányozhattak az ellenséges megnyilvánulások iránti éberségre vonatkozó bírálatok:

„Sikerült teljesen elszigetelni a vallásos tömegeket a csiksomlyói búcsún való részvételtől, amelyet nem is tartottak meg egy mise kivételével, amelyen 170 környékbeli parasztasszony vett részt, más községekből senki. A vallási reakció megpróbált hatást gyakorolni a fiatalokra azzal, hogy elsőáldozásra vitte őket. A helyi pártszervezet éberségének hiánya miatt a Csikszent-

⁶⁹ ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 2-3. f. .

domokos községi plébánosnak 24-én reggel 6-kor sikerült 60 asszonyt elvinnie a falu szélén álló kápolnába és ott misét tartania.”⁷⁰

Az ötvenes évek során éppen a kulturális célú magyar nyelvű propaganda és tömegagitáció képezte azt a területet, ahol összeért és szétválaszthatatlanná vált a MAT politikai (integratív) és önazonosságtudatot adó (disszimilatív) funkciója. Főleg az első években a kulturális termelés ritkán kapott „saját” magyar arculatot, tökéletesen beilleszkedett az országos szinten zajló akkultúrációba. Székelyföldön azonban sokkal őszintébben hadakoztak a pártkáderek, az agitátorok és az értelmiségiek a katolikus egyház és a „miszticizmus” ellen. Nekik, a kisebbségeknek Sztálin ajándéka, a nyelvi jogok és a területi autonómia személyes kérdéssé tette az ideológiai sémákat is. A romániai kommunista rendszerben 1956-ig kizárólag a jót, vagy legalább a kevésbé rosszat látták.

Ezzel is magyarázható, hogy a MAT vezetői „ragaszkodtak” Sztálinhoz, s ezt a magatartásukat 1956-ig a központ is táplálta. 1953 júniusában, miközben Magyarországon a sztálinista kultusz eltemetésére készültek, a *Vörös Zászló* elméleti cikket vett át a *Scănteia*-ból *J. V. Sztálin és a nemzeti kultúra* címmel, mely szerint „a nagy Sztálin termékeny génusza” a művelődés és a tudomány minden területén helyes és követendő útmutatást adott.⁷¹ A helyi magyar lakosság azonban korántsem elégedett meg a MAT formális szerepével: az alkotmány által ígért „magyar világot” követelték.

„A Tőzeg-telepen Domokos Lajos raktáros nyilvánosan kijelentette, hogy Gheorghe Bălaj elvtárs műszaki felelősnek románként semmi joga ahhoz, hogy a MAT-ban lakjon. Az alapszervezet válaszként gyűlést rendezett, amelyen minden munkás kifejtette véleményét Domokos sovén magatartásá-

70 ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 250. f.

71 J. V. Sztálin és a nemzeti kultúra. *Vörös Zászló*, 1953. június 26.

ról, és maguktól megoldották a problémát azzal, hogy azonnali elbocsátását kérték, ami be is következett.”⁷²

Sokszor hasonlóképpen reagáltak arra, hogy az autonómia ellenére továbbra sem volt szabad megemlékezni március 15-éről. Sőt a Csík rajoni, kizárólag magyarokból álló pártbizottság a kulákok és a „magyar sovinizmus” leleplezésére használták fel a nem hivatalos ünnepnapot. Attól való félelmükben, hogy a magyar nacionalizmus cinkosaiként tűnhetnek fel, a tartományi pártvezetők odáig jutottak, hogy már 1953-ban szorgalmazni kezdték a román nyelv és kultúra terjesztését a MAT-ban. Csík rajonban az Ifjómunkás Szövetség (IMSZ) és a nőszövetség támogatásával román nyelvtanfolyamokat szerveztek.⁷³ Ezen felül a kultúraterjesztő hálózatoknak (a marxista, mezőgazdasági és darwinista előadásokat szervező Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság/TKTT-nak) otthont adó művelődési házak vezetőit bírálták, amiért a vegyes lakosságú falvakban eltúrték, hogy a kulturális eseményeket minden etnikum külön tartsa meg. A sztálini nemzetiségi politika termékeként született MAT-ban Sztálin kultusza még évekkel a diktátor halála után is virágzott. 1953 novemberében mutatták be két marosvásárhelyi szobrász, Izsák Márton és Csorvássy István által készített Sztálin-szobor⁷⁴ gipszmodelljét. Az impozáns, közel öt méter magas bronzszobrot 1955. december 21-én, a diktátor születésének évfordulóján avatták fel a városháza előtt, és ott állt egész 1962 tavaszáig, amikor a kellemetlenné vált emléket egy éjszaka alatt eltüntették.⁷⁵

72 Jelentés a Csík rajoni pártszervezet tevékenységéről a sovinszta-nacionalista megnyilvánulások és a miszticizmus elleni harc eredményeiről. Csíkszereda, 1953. április 5. ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 141. f.

73 ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 128. f.

74 *Vörös Zászló*, 1953. november 17.

75 A szobor eltávolításának körülményeiről mai napig eltérnek a vélemények. Előbb bedeszkázták, majd egy idő után eltávolították.

Marosvásárhely főtere az ötvenes években Sztálin-szoborral

2.4. A centrum–periféria viszony 1954-ben igazodás és válságjelek között

A magyar nacionalizmus elleni kampányokat részben a megfélemlési kényszer indokolta, részben pedig elébe akartak menni a bukaresti elvárásoknak, s ezzel bizonyos értelemben „semlegesíteni” azokat. A lakosság azt érezte, hogy a MAT nem tölti be kitűzött szerepét, és számon kérte a be nem tartott, vagy csak részben teljesített ígéretek: a gazdasági fejlődést, a közlekedési hálózat és az egészségügyi rendszer megjavulását, a kulturális jogosítványok kiszélesítését és a közigazgatás teljes kétnyelvűvé tételét. Az 1953. december 20-án megtartott tartományi néptanács választásokon például mintegy tízezer szavazó maradt távol az

urnáktól, és további hétezer nemmel vagy érvénytelenül szavazott. A helyi néptanácsokra leadott szavazatokból kb. tizenegyezeret érvénytelenítettek. Tizenegy falusi tanácsban egyszerűen leszavazták a jelölteket, így a hatóságok arra kényszerültek, hogy meghamisítsák a végleges eredményeket.⁷⁶ A 950 „megválasztott” tanácselnököt frissen nevezték ki a helyi közösségekre 1952 nyarán ráerőszakolt és rendkívül népszerűtlen munkaskáderekből.⁷⁷ Emellett továbbra is arra kellett ügyelniük, hogy fenntartsák a pontos etnikai „egyensúlyt”: a 6215 tartományi, rajoni és helyi tanácsos 21,4 százaléka volt román nemzetiségű, enyhén felülmúlva a román lakosság 20 százalékos arányát, amely tényrt ráadásul pozitívnak minősített a magyar nacionalizmus vádjától tartó helyi nyilvánosság. A problémákról az RMP KV is értesült, méghozzá a centrum és a periféria között közvetítő szerepet játszó Mogyorós Sándor PB-tagtól, aki marosvásárhelyi nemzetgyűlési képviselő is volt. Luka Lászlóval ellentétben Mogyorós nem Székelyföldről származott (Nagyszalontán született), és kevés rokonszenvet mutatott a helyi hatóságok iránt. A választási kampány során 1953. november 17-én Mogyorós felkereste saját választási körzetét, Marosvásárhelyt is, ahol gyűlésre hívták a legjelentősebb helyi ipari létesítmények (Simó Géza bútorgyár, vasúti szerelőműhely, Encsel Mór – a mai *Metalotecnica* – és Petőfi Sándor bőrgyár) munkásaiból kiválogatott szavazókat.⁷⁸ Annak ellenére, hogy a hallgatóságot igen gondosan válogatták és „készítették fel”, a gyűlés meglehetősen feszült légkörben zajlott le. A munkások komolyan sérelmezték, hogy az augusztus 19–20-i KV plénumot követően elhangzott, az áruellátás javításáról szóló ígéretek elle-

76 A visszaélésekről lásd ANDJM, fond 1134, dosar 72/1953.

77 Ezt Mogyorós Sándor is elismerte marosvásárhelyi látogatása során. A MAT pártbizottság ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1954. január 9. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 1/1954, 19. f.

78 Mogyorós Sándor elvtárs találkozója a marosvásárhelyi 1. sz. körzet választóival. Marosvásárhely, 1953. november 17. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1953, 1-16. f.

nére a boltokban nem lehet lisztet és cukrot kapni, ezeket a cikkeket csak a feketepiacon árulják, aránytalanul magas áron. Többen panaszkodtak a gyakori áramkimaradásra, amelyek (az iparterület kivételével) az egész várost érintették. Szóba került az utak siralmas állapota is. A naponta 15–20 kilométert (gyakran gyalog vagy szekéren) ingázó munkások az évek óta ígért közfürdőt is számon kérték.⁷⁹

Az öntudatosabb vagy csak merészebb aktivisták ugyanakkor nemzetiségi ügyeket is felvetettek. Egy felszólaló jelezte, hogy továbbra is túl kevés kétnyelvű táblával lehetett találkozni, és a vasutasok azzal vádolták a kormányt, hogy diszkriminálja a marosvásárhelyi állomást, amit a román vasúti hálózatban másodrangúvá fokoztak le. Egyikük azt is elmesélte, hogy amikor a marosvásárhelyi vasutasokat jutalomkirándulásra Kolozsvárra vitték, a legrosszabb állapotban levő vasúti kocsit jelölték ki számukra, amit a román főnökök csak is „sovinizmusból” tehetek.⁸⁰ Mogyorós válaszában közép-pontjában ezek után nem állhatott más, mint a múlt és a jelenlegi állapotok összevetése. Arra emlékeztette hallgatóságát, hogy több ezer elvtárs áldozta életét azért, hogy lehetővé tegye a proletariátus hatalomra kerülését, és ígéretet tett arra, hogy a következő időszakban a sok felvetett problémát orvosolni fogják.⁸¹

Mogyorós Sándor, 1953

79 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 1/1954, 12-13. f.

80 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1953, 4. f.

81 Uo. 12-14. f.

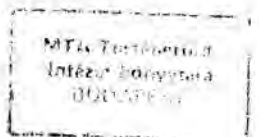

1954 első hónapjaiban a helyi hatóságok is beismerték, hogy az új rendszer győzelmi retorikájával ellentétben a megélt valóság sokkal sivárabb: az egyetemi poliklinika például krónikus személyzethiánnyal küszködött, amelynek hátterében az állt, hogy 1953-ban elbocsátották a korábban irgalmas nővérként ott dolgozó ápolónőket, akiket azzal vádoltak, hogy bojkottálták az észak-koreai áldozatok javára történő véradást. A MAT vezetősége tehát végrehajtotta a bukaresti utasítást, de semmilyen kárpótlást nem kapott, és egy kemény hangvételű jegyzékben azzal vádolta az Egészségügyi Minisztériumot, hogy nem utalta át azt a 600 ezer lejt, amelyet az 1954-es költségvetés egy új kórház felépítésére előirányzott. Ennek következtében a kevés rendelkezésre álló kórházi szoba elképzelhetetlenül túlszűfoltta vált, és az 1954. februári rendkívüli hideghullám következtében több száz újszülött (ezek közül ötvenen a tartományi székhelyen) halt meg tüdőgyulladásban.⁸² Az iparról szóló titkos jelentésekből is egy primitív felszereltségű, állandó működési nehézségekkel küzdő szerkezet rajzolódik ki, amelyben havonta több ezer munkaóra veszett el a zsellérekből és a „kulákokból” munkásokká avanzáltak „igazolatlan” hiányzásai és a rossz munkaszervezés miatt.⁸³ A mezőgazdaságban pedig a hűvös időjárás és a kollektivizálási kampány felfüggesztése miatti bizonytalanság nagyon gyenge termést eredményezett: egy 1954 áprilisi jelentés szerint a tervezett mennyiséghez képest kukoricából 20 százalékot, búzából 57 százalékot, burgonyából 69 százalékot sikerült csak betakarítani. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy az RMP KV száz instruktort küldött a MAT-ba, és további 1300 tartományi és rajoni aktivistát mozgósítottak.⁸⁴

82 Tájékoztató jegyzék az RMP Központi Vezetőségéhez. Marosvásárhely, 1954. április 16. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 86-88. f.

83 Tájékoztató jegyzék az 1954-es Állami Terv teljesítéséről az év első harmadában. Marosvásárhely, 1954. április 26. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 92-94. f.

84 ANDJM, fond 1134, dosar 94/1954, 150-165. f.

1954 áprilisában Bukarest személycserékkel válaszolt a moszkvai elvárásokra, és a MAT-ból illetve az Erdélyből érkező kedvezőtlen hírekre. Gazdasági és nemzetiségpolitikai vonatkozásban Gheorghiu-Dej arra kényszerült, hogy Rákosi Mátyáshoz hasonlóan megváljon az egyik általa birtokolt tisztségtől, megtartva a csekélyebb politikai súlyú miniszterelnöki pozíciót. Az RMP első titkári posztját, amit 1945 októbere óta töltött be, átadta egyik hívének, Gheorghe Apostolnak, akit a Moszkva által szorgalmazott „kollektív vezetés” elve alapján négy titkárból álló csapat segített. Feltűnést keltett az akkor még kevésbé ismert, de már évek óta feltörekvő Nicolae Ceaușescu, és magyar vonatkozásban különösen fontosnak bizonyult a székely származású Fazekas János kinevezése.⁸⁵

A bukaresti hangulatváltás a MAT-ban is érezte hatását. Az 1954. május 11-én megtartott tartományi büroülésen a pártközpontot nem a keményvonalas Mogyorós, hanem a rugalmasabbnak tartott Goldberger Miklós képviselte, aki éppen az RMP KV adminisztratív osztályát felügyelte. Ugyanígy meghívást kapott Natalia Ciuchină, a tartományi pártbizottság szervezési osztályának vezetője. Ekkor vetették fel először a párt belső nyilvánossága előtt – ráadásul egyetlen napirendi pontként – a Securitate és a Milícia által az elmúlt időszakban lezajlott „kulákellenes” akciók során elkövetett törvénysértéseket. Szokatlanul kemény hangnemben szólították fel Kovács Mihály alezredest, a tartományi állambiztonsági parancsnokot, hogy adjon számot a visszaélések okairól és nevezze meg a felelősöket.⁸⁶ A tanácsstalanságot jelzi, hogy az ülés elején a helyi vezetők még azt hitték, a fegyveres szervek munkáját „építő” jelleggel kell bírálni. A mezőgazdaságért felelős Kapusi József és a MAT néptanácsának elnöke, Bugyi Pál arról

85 A bukaresti pártvezetésben bekövetkezett változásokat elemzi Fisher-Galați: *20th Century Rumania* i. m. 128-134.

86 A tartományi büroülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1954. május 11. ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 6-13. f.

panaszkodtak, hogy „amikor azt kérjük a Milíciától, hogy avatkozzon be a kötelező termés beszolgáltatáskor, az elvtársak azzal a kifogással utasítják el, hogy nem kaptak erre vonatkozó utasításokat”.⁸⁷ Goldberger szerint viszont egészen más, pontosabban etnikai jellegű volt a probléma. Miközben a Securitate csak a városokban és a legnagyobb községekben, rajonközpontokban működött (itt arányosan „képviseltették” magukat a magyarok), a Milíciának minden településen volt helyőrsége. Mivel azonban a magyar lakosság nem szívesen jelentkezett a Milícia kötelékébe, a központi hatóságok figyelmetlensége miatt is számos román nemzetiségű volt csendőrt alkalmaztak, és beavatkozásuk egy magyar többségű településen gyakran vezetett etnikai konfliktushoz.⁸⁸

De a kritikákból a Securitaténak is jutott. A szervezetet az ellenséggel való összejátszással vádolták, amennyiben előfordult, hogy a legbefolyásosabb kuláknak sikerült meggyőznie az ivócimbora tisztet: baráti kérésére mondjon le az adott település kollektivizálásáról és egyúttal a lakosság fegyveres zaklatásáról. A felszólalások némelyike azt a tézist erősítette meg, miszerint a búza erőszakkal való elkobozásának folytatása gyűlöletet kelt, és nem segíti a társadalmi kontroll megteremtését. A Belügyminisztériumból érkező utasításoknak a párt tartományi apparátus véleményét mellőző, mechanikus végrehajtásához szokott tartományi parancsnok most szembesült először a párt részéről érkező bírálatokkal, és kellemetlen helyzetben találta magát. A kemény, de gyakran egymásnak is ellentmondó vádakra Kovács azzal válaszolt, hogy az általa vezetett apparátus is csalódott, úgy érzi, hogy a párt elárulta őket, mivel éppen 1954 elején, a gazdasági

87 Uo. 7. f.

88 A nemrég kutathatóvá vált marosvásárhelyi belügyi kirendeltségnek második világháború utáni kb. 55 folyóméteres iratanyaga (ANDJM, fond 594) azt bizonyítja, hogy a két rendvédelmi szerv közötti együttműködés az ötvenes évek első feléig korántsem volt mentes az etnikai súrlódásoktól.

racionalizáció során 20 százalékkal csökkentette a fizetésüket, és hasonló mértékű létszámcsökkentést is végrehajtottak.⁸⁹ Így az ülés egyetlen kézzel fogható eredménye egy párthatározat lett a BM kötelékében szolgáló operatív tisztek politikai oktatásának javításáról a tartományi bizottság propagandaosztálya által szervezett ötnapos szemináriumok révén.⁹⁰

1954 tavaszán tovább éleződött a feszültség a központ és a periféria között. Hiába szállt harcba a helyi sajtó a „nacionalizmus maradványainak felszámolásáért”⁹¹: a mély történelmi gyökerű etnikumközi feszültségek nem szűntek meg, sőt nemegyszer nyilvánosságot is kaptak. A május 1-jei ünnepség előkészületeit is ilyen jellegű incidensek zavarták meg. Kézdivásárhelyen magyar fiatalok egy csoportja az április 25-ére összehívott eligazító gyűlésen azzal okozott botrányt, hogy „magyar nacionalista dalokat” énekeltek, és hangosan kérdezték, miért nem adták vissza Erdélyt Magyarországnak a második világháború után. Az ügy hamarosan átkerült a politikai nyomozókhoz, és az érintetteket letartóztatták.⁹² Néha a társadalmi feszültségek is etnikai jelentéssel töltődtek fel: amikor a kormány május 1. tiszteletére elrendelte, hogy lássák el a boltokat olajjal, cukorral, liszttel, hússal és szeszes italokkal, a „magyar” és a „román” rajonok közötti feltételezett egyenlőtlen elosztás kiváltotta a román közösség neheztelését, amely azzal vádolta a helyi hatóságokat, hogy „az ellenséges magyar elemekkel” játszanak össze.⁹³

89 ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 8. f.

90 A MAT pártbizottságának határozata a Belügyminisztérium szerveinek munkájáról. Marosvásárhely, 1954. május 11. ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 19. f.

91 Lásd a *Vörös Zászló* „nevelő” írásait: A nemzetiségi kérdés megoldás hazánkban (1954. február 6.); Kultúrotthont a nacionalizmus és sovinizmus felszámolásáért (1954. március 1.).

92 Bizalmas tájékoztató az RMP KV-hez a május 1-jei előkészületekről. Marosvásárhely, 1954. április 28. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 95-98. f.

93 Uo.

További feszültségforrást képzett az a kormányrendelet, amely előírta azoknak a földeknek és ingatlanoknak a visszaszolgáltatását, amelyeket 1945-ben a több mint 300 ezer Erdélyben maradt „német nemzetiségű”, azaz szász és sváb származású állampolgártól koboztak el. Az új szabályozás a jogfosztott németek állampolgári jogait, például a szavazati jogot visszaállította, de a háború után kialakult tulajdonjogi viszonyokat is érintette. A Magyar Autonóm Tartományban a németek elsősorban Szászrégen rajon nyolc községében éltek, ahol összesen 361 szász család kapott törvényes felhatalmazást az elkobzott otthon és az ehhez kapcsolódó ingóságok visszafoglalásához. A visszaszolgáltatandó földek 1949-től a termelőszövetkezetek (GAC) vagy az állami gazdaságok (GAS) birtokába és kezelésébe kerültek, míg a lakóházakba magyar vagy román telepeseket költöztettek be. A jogtalan állapotok megszüntetését célzó intézkedés csak tovább fokozta a feszültséget azok között, akik a kollektív gazdaságba belépve megkapták egy-egy szász elkobzott házát, valamint a volt tulajdonosok között, akik a helyi néptanácsnál hiába próbálták elérni a betelepítettek kilakoltatását.⁹⁴

1954 nyarán az etnikumközi viszonyok feszültebbé váltak az autonóm tartományban. A magyar lakosság körében hirtelen elterjedt a szóbeszéd: Erdély hamarosan visszakerül Magyarországhoz.⁹⁵ Ötven év távlatából lehetetlen vállalkozás meghatározni, honnan és hogyan indultak a híresztelések, de a visszaemlékezők szerint ez nagyrészt Nagy Imre kormányának tevékenységére, és még inkább a magyar kormányfőbe vetett bizalomra vezethető

94 Több esetről is beszámolt a tartományi pártbizottság az RMP KV-nek írt tájékoztató jegyzékében. Marosvásárhely, 1954. május 22. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 115-116. f.

95 Erről a MAT pártbizottsági iratok, belügyi jelentések és a magyar diplomácia megfigyelései egyaránt tanúskodnak. ANDJM, fond 1134., dosar 96/1954, 117-130. f.; ACNSAS, fond Informativ, dosar 4436, 63. f.; A Magyar Autonóm Tartomány két éve. Bukarest, 1955. március 11. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 002249/1.

vissza. A bukaresti integratív nemzetiségpolitikából kiábrándult, a román nacionalizmus visszatérésétől tartó magyar baloldali elit és a pártapparátus egy része Nagy Imrében már nemcsak hithű kommunista kormányfőt, hanem nemzeti vezetőt is látott, aki Rákosival ellentétben valóban saját népének érdekeit kívánja szolgálni. (A következő alfejezetben beszámolunk arról, milyen konfliktushoz vezetett ez a Nagy Imre-kép a román-magyar kapcsolatokban. Alább viszont továbbra is az autonóm tartományban tapasztalt feszültségeket és az erre adott válaszokat elemezzük.) A helyi magyar vezetőréteget, pártkádereket és értelmiségieket elsősorban a MAT el nem ismerése és lebecsülése keserítette el, függetlenül attól, hogy ennek jelei melyik fővárosból, Bukarestből vagy Budapestről érkeztek. 1954 áprilisában a Románia-szerte nagyon sikeres magyar kulturális hét alkalmával a Marosvásárhelyre látogató magyar kulturális attasé döbbenetén tapasztalta a magyar kultúrafogyasztás iránti kielégítetlen igényt (pl. reggeltől éjszakaig hosszú sorok kígyóztak a mozik előtt). Néhány hónappal később, augusztus 9-én már panaszáradat fogadta a magyar diplomatát, amit jellemzően az „ellenzékiességgel” nehezen vádolható Hajdu Győző, az *Igaz Szó* főszerkesztője tolmácsolt. Hajdu sérelmezte a Budapest és Bukarest részéről egyaránt tapasztalható közönyt, mellőzést:

„A Magyar Írók Szövetsége, magyar irodalmi folyóiratok és lapok vezetői nem veszik tudomásul azt a tényt, hogy a Román Népköztársaságban sok élvonalbeli, nagytehetségű [sic – S. B.] magyar író él és dolgozik. Többször hangsúlyozta Hajdu elvtárs, hogy véleménye szerint a magyarországi írók lebecsülik a Romániában dolgozó magyar írókat és munkájukat.”⁹⁶

Még súlyosabbak voltak azonban Hajdunak a bukaresti illetékesek ellen tett panaszai:

96 Látogatás az *Igaz Szó* szerkesztőségében. Bukarest, 1954. augusztus 14. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 08643.

„A folyóirat megjelenetése továbbra is a legnagyobb nehézségekbe kerül. Hajdu elvtárs véleménye szerint ezeket a nehézségeket a román Művelődésügyi Minisztérium és a Román Írók Szövetsége tudatosan gördítik a szerkesztőség elé. [...] Beszélte Hajdu elvtárs arról is, hogy milyen sok nehézség van az *Igaz Szó* egy-egy példánya megjelenetésénél. A kéziratokat Bukarestben cenzúrázza az Írószövetség és a pártközpont illetékes szerve. Elmondotta, hogy a cenzúrázás minden esetben rendkívül sok időt (2–3 hetet is) igénybe vesz, aminek azután az a következménye, hogy a folyóirat soha nem tud pontosan megjelenni.”⁹⁷

1954 őszén két színházi előadás körül kipattant botrány tovább mélyítette Bukarest és a MAT közötti ellentétet. Szeptemberben a központi hatóságok nem véletlenszerű figyelmetlensége miatt a Bukarestben vendégszereplő Székely Színház félig üres széksorok előtt játszott, és a turnét meg sem említették a román lapok.⁹⁸ Október 13-án Marosvásárhelyen viszont Illyés Gyula az 1848-as forradalmat és szabadságharcot felelevenítő *Fáklyaláng* című színdarabját mutatta be a társulat. A jeles író legújabb művének színpadra állítása kulturális eseménnyé vált: az ötvenes évek elején ritkán fordult elő az erdélyi színházi életben, hogy ne a szocialista realizmus kánonja szerint megírt műveket adjanak elő, főleg ha magyarországi produkcióról volt szó. A magyar nagykövetség kulturális attaséját panasz és elkeseredettség fogadta: Romániában semmilyen politikai reformot nem hajtanak végre, miközben Budapesten Nagy Imre az 1953-as kormányprogram megvalósítására készül, amiről a jelenlévő magyar értelmiségiek nap mint nap értesültek a rádión és az írott sajtón keresztül.⁹⁹ Végül november elején a sepsiszentgyörgyi színház által bemutatott *Gyalog fecske* teremtett alkalmat a magyar diplomácia és az erdélyi értelmiség közötti információcserére. Balla Károly műve, amely elsőként

97 Uo.

98 A Székely Színház bukaresti vendégszereplése. Bukarest, 1954. szeptember 15. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 0922.

99 Uo.

ábrázolta romániai magyar szemszögből az 1944 utáni munkásosztály küzdelmeit, bizonyára csak ürügyként szolgált több befolyásos személy, közöttük Szász János, Sőni Pál, Sütő András, Asztalos István, Majtényi Erik megjelenéséhez. A magyar diplomácia arra lett figyelmes, hogy a párt által csak „írókáderek”-nek titulált, 1948 után pozícióba került szerkesztők és irodalmárok „mind panaszkodtak a jelenlegi politikai és gazdasági viszonyokra”.

„Kiábrándultság, bizonytalanság érzett hangjukból. Többen meg is jegyezték, hogy Magyarországon egész más a helyzet. Egyébként ezen a napon került nyilvánosságra a Luca per [...]. Többen a jelenlévők közül hangsúlyozták azt, hogy az erdélyi lakosság nagy rész nem hisz Luca bűnösségében. [...] Azt beszélnek, hogy Lucát azért nem végezték ki, mert nem bűnös.”¹⁰⁰

A kritikussá vált helyzetben, a Luka-perben meghozott ítélet egyfajta utolsó csepp volt a pohárban, mivel már 1954 nyaratól az RMP KV által foganatosított intézkedések rossz hangulatot teremtettek a magyar lakosság körében: a MAT-on kívül fokozatosan, látszólag nem tervszerűen fogyatkoztak a kétnyelvű cégtáblák és feliratok, Erdély-szerte elégedetlenséget váltott ki a magyar nyelvű műszaki oktatás elsorvasztása és a moldvai csángók számára csak néhány éve felállított iskolák bezárása.¹⁰¹ A kiábrándultság nyitabb kifejezése mögött természetesen az a rosszul leplezett remény állt, hogy Nagy Imre „nemzeti” kormánya határozottan fog fellépni az erdélyi magyar kisebbség érdekében, számon kérve Bukaresttől a lenini nemzetiségpolitika következetes alkalmazását.

A román kommunisták 1954 őszén azonban már elmozdulni látszottak a „klasszikus” lenini-sztálini nemzetiségpolitikától. A sztálini mintaszerkezet csak „lenini” tartalmától kiürítve működ-

100 A *Gyalog fecske* c. szindarab bemutatója Sepsiszentgyörgyön. Bukarest, 1954. november 11. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 10883.

101 Vince Gábor: *Illúziók és csalódások*, i. m. 299-302.

hetett tovább. 1954. október 28-án a *Scînteia* szerkesztőségi cikket közölt *A román nép és az RNK-beli nemzetiségek megtörhetetlen egysége és testvérisége* címmel, és ismételten felvetette a különböző nemzetiségek együttélésén alapuló integrációs modellt. Ennek megerősítésére 1954 nyarán az RMP KV *A nemzetiségi kérdés megoldása az RNK-ban* címmel szemináriumokat és előadásokat rendezett a magyar nemzetiségű kádereknek.¹⁰² 1954. október 28-án pedig a *Scînteia*ban jelentetett meg egy terjedelmes ideológiai útmutatót¹⁰³, és november folyamán az RMP KV agitációs és propaganda osztálya új irányelveket fogalmazott meg a művelődési házak számára, amelyek keményen elítélték a nemzetiségi szeparatizmust. Figyelembe véve a „román nép és az együtt élő nemzetiségek közötti testvériség elmélyítésének” szükségességét, az új elvárások főleg a MAT területén élő fiataloknak, tanítóknak és pártaktivistáknak szánt román nyelvtanfolyamokban, illetve a nemzetiségek közötti együttélés témáját megjelenítő művészeti kiállításokban és „vizuális agitációs elemekben” konkretizálódtak.¹⁰⁴ Az irányelvek szerint támogatandónak számítottak az addig főleg falusi közegben igen ritka vegyes házasságok is: Aldoboly faluban, amint azt az újság is közölte, több házasságot kötöttek, és a helyi hivatalnokok – a központ általi nyomásnak engedve – egy Bukarestbe küldött jelentésben kifejezték abbeli reményüket, hogy ez végül elhozza „a hagyományos nemzeti különállás” megszüntetését.¹⁰⁵ 1954 decemberében az *Igaz Szó* népszerűsítése érdekében az RMP KV egyhónapos turnét szervezett a folyóiratnak, ami nemcsak a MAT-ot és Erdély magyarlakta városait, hanem a Kárpátokon túli központokat is érintette. Nyilvánvalónak tűnt, hogy a hatalom új jelszava az új román(iai) kultúra egységes

102 Marosvásárhely, 1954. november 27. Tájékoztató a tartományi pártbizottság intézkedéseiről nemzetiségi vonalon. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 197. f.

103 Unitatea și frăția de nezdruincinat a poporului român cu toate naționalitățile din RPR. *Scînteia*, 1954. október 28.

104 ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 202-203. f.

105 *Vörös Zászló*, 1954. november 11.

jellege, azzal a tétellel kiegészítve, hogy a román kultúrának a nem román nyelven kiadott termékek is szerves részei.¹⁰⁶

A november folyamán beindult pozitív korrekcióról Petru Groza volt kormányfő, 1952 óta a Nagy Nemzetgyűlés elnöke számolt be 1954. december 6-án a bukaresti magyar nagykövetnek. Groza elmondása szerint „azelőtt letolták, ha a magyarok érdekei mellett foglalt állást, ami gyakran előfordult”, de az utóbbi időszakban a párt gondoskodásának köszönhetően hamarosan jobbra fordul a romániai magyarság sorsa.¹⁰⁷ Valószínűleg a nemzetgyűlés elnöke arra utalt, hogy azokba a napokban határozták el az 1949. június 21-e óta börtönben lévő Márton Áron püspök büntetésének felfüggesztését. A politikai döntés 1955. január 3-án született, és a püspököt február elején engedték ki a zsilavai fegyházból, de még hetekig Bukarestben tartották fizikai felépülése érdekében. Márton Áron március 24-én érkezett haza Gyulafehérvárra, és azonnal nekilátott az egyházmegye és a békepapok által irányított teológiai intézet rendbetételének.

A magyarországi folyamatoktól felbátorított erdélyi magyar kommunista értelmiség igényeit azonban már nem elégítette ki az RMP integrációs modellje, amely mögött a román nacionalizmus újjászületését sejtették. Az 1930-as és még inkább az 1940-es években felnőtt, kisebbségben született magyar értelmiségi réteg pozicionális típusú elit volt: kiváltságos helyzetét döntően a román kommunista rendszernek – valamint a Szovjetuniónak – köszönhette, nem pedig saját társadalmi teljesítményének. Bukarest és az erdélyi magyar értelmiség 1945 utáni együttműködésének alappillére éppen a magyar kulturális sajátosság, a kisebbségi kulturális (ön)szegregáció elfogadása volt. A kommunista ideológia sztálini változata viszont már nem elégítette ki azokat, akik a Nagy

106 Az *Igaz Szó* bukaresti turnéja. Bukarest, 1954. december 16. MOL, XIX-J-1-k, 24. doboz, 011999.

107 Beszélgetés Petru Grozával. Bukarest, 1954. december 6. MOL. XIX-J-1-j, 9. doboz, 001690.

Imre vezette magyar kormányban látták a megújulás reményét. Már jóval az SZKP XX. kongresszusa előtt egyszerre politikai reformokról és desztalinizációról álmodtak, miközben az elért nemzetiségi jogok tiszteletbetartását követelték.

A legjelentősebb kordokumentum e tekintetben a Bolyai Egyetem három fiatal oktatója, Tóth Sándor filozófus, Papp Sára irodalmár¹⁰⁸ és Weiszmann Endre fizikus által készített jelentés volt, ami 1954 decemberében készült a Kolozs tartományi pártbizottság megrendelésére.¹⁰⁹ A vizsgálat olyan tematikát tűzött ki célul, amely korábban tabutémának számított: a nemzetiségek közötti együttélési gondok Kolozsváron és általában Erdélyben, különös tekintettel a magyar és román oktatók viszonyulására a párt nemzetiségi politikájához.¹¹⁰ A bizalmas interjúkon és háttérbeszélgetéseken alapuló terjedelmes szöveg, noha a párt felkérésére született és a Központi Vezetéshez továbbították, csak a tipikus „bikkfanyelven” fogalmazott címében őrizte a korszak sablonjait: *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája*. A jelentést megfogalmazók ugyanis nem azt vizsgálták, amit a tartományi pártbizottság kívánt volna (ez a körülmény nem került el a sorok közötti olvasásban edzett párthivatalnokok figyelmét). Ahelyett, hogy a címben is szereplő magyar nacionalizmust leplezték volna, inkább egy másik, de ezzel párhuzamos jelenséggel foglalkoztak, és nem kevesebbet állítottak, mint azt, hogy Kolozsváron felütötte a fejét a régi/új román nacionalizmus, amelyet a párt nemcsak nem

108 Lásd a Papp Sárával készített interjút. 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., készítette Gagy-Balla István.

109 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Teleki László Alapítvány Kéziratai), K-2442/92. *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája*, A kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem R.M.P. alapszervezete bürojának megbízásából készült jelentés, 1954. december-1955. március.

110 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., 96.

mérsékel, hanem látszólag támogat is.¹¹¹ A párt nemzetiségi politikájának bírálata két kérdésre összpontosított. A szerzők kidomborították a Magyar Autonóm Tartomány megalapításának negatív hatásait a romániai magyarságra, de rátértek a be nem tartott ígéretekre is (pl. a MAT statútuma).

„Mi foglalkoztatja a magyar értelmiségieket a Magyar Autonóm Tartománnyal kapcsolatosan? Egyrészt (főleg a Magyar Autonóm Tartománybelieket) az foglalkoztatja, hogy immár harmadik éve késlekedik az Autonóm Tartomány 1952 nyarán beígért statútuma. Másrészt (főként a más tartománybelieket) az a kérdés foglalkoztatja, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása nincs-e rovására a Magyar Autonóm Tartomány területén kívül élő romániai magyar tömegeknek (akik a romániai magyarság nagyobbik részét teszik ki). Idevonatkozóan az összegyűjtött anyagot a következőkben foglalhatnánk össze:

Az emberek azt várták, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása a magyar nemzeti kisebbség jogainak kiteljesítéséhez fog vezetni. Ezzel szemben, az azóta eltelt időben számos olyan jelenséggel találkoztak, ami ennek ellenkezőjére utal. [...] Úgy néz ki, hogy bizonyos körök a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását megkísérlik olyan törekvések takarójául felhasználni, amelyek például Kolozsvár kétnyelvű jellegét, Kolozsvár történelmileg kialakult magyar kultúrcentrum jellegének felszámolására irányulnak.”¹¹²

A jelentés szerint a formális autonómia csak megosztotta a magyar közösséget, megfosztva több mint egymillió magyart a nemzetiségi képviselőtől, noha a legtöbb magyar oktatási és kulturális intézmény továbbra is Székelyföldön kívül, elsősorban Kolozsvárt helyezkedett el. Kimondatlanul és csendben, de működésbe lépett a Kolozsvár-projekt, melynek célja a város mihamarabbi elrománosítása volt. Az 1945-ben szovjet nyomásra engedé-

111 A jelentés körül kipattant ügyről és az anyag politikai vonatkozásairól Tóth Sándor világosított fel 2003–2004-ben folytatott beszélgetéseink során, amiért ezúttal is köszönetet mondok.

112 *A magyar értelmiségi körökben*, i. m. 30. Idézi Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 181.

lyezett magyar egyetemet a hatóságok diszkréten bojkottálták. Már 1951–52-ben az ideológiai tisztoztatások nagyobb mértékben sújtották a *Bolyait*, mint a *Babest*, jelentősen gyengítve a magyarul folyó oktatás színvonalát. Az ezt követő években pedig a forráshiány következtében alakult ki aránytalanság még az alkalmazottak fizetésében is: 1954-ben a magyar könyvtáros fizetése egyharmadával maradt el román kollégájáétól.¹¹³ A „kritika–önkritika” jól begyakorolt sémáit meghaladva, a jelentés nyíltan bírálta a román nemzetiségi politika alapjait. Ráadásul a hosszú elemzés a kolozsvári magyar értelmiség általános vélekedését tükrözte, és magukat a bírálókat sem lehetett „burzsoá sovinizmussal” vádolni: mindhárman ideológiailag igen képzett marxista értelmiségiek, pártaktivisták voltak, akiket a második világháború alatt politikai meggyőződésükért és/vagy származásukért üldöztek (ketten közülük zsidók voltak).

Az 1955 márciusában leadott jelentés kolozsvári és bukaresti pártkörökben egyaránt felháborodást váltott ki. A szerzőket azonnal meghívták a tartományi pártbizottság ülésére, amelyen két bukaresti küldött, Miron Constantinescu és Fazekas János is részt vett. Constantinescu a többenemzetiségű Temesváron szocializálódott, ismerte a magyar nyelvet és annál is jobban az erdélyi nemzetiségi kérdés összetettségét; most azonban nem azért utazott Kolozsvárra, hogy a párt politikájának nyílt bírálatát hallgassa végig. A három oktatót azzal vádolta, hogy téved a jelentésbe foglalt tényeket és a negatív értékeléseket illetően. Erre a fiatal káderek megtagadták, hogy önkritikát gyakoroljanak, és fenntartották azon állításukat, hogy a párt „hibákat”¹¹⁴ követett el, kiváltva ezzel Constantinescu haragját, aki szerint a párt nem követ el „hibákat” (*greșeli*), legfeljebb erélytelen. Dorgálásának nem voltak súlyosabb következményei. A román kommunistákat 1955-ben ugyanis nagyobb körütekintésre, rugalmasságra készítet-

113 *A magyar értelmiségi körökben*, i. m. 56.

114 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., 100.

te két váratlan körülmény: a Magyarországon kibontakozó új, „érdekérvényesítő” szomszédságpolitika, valamint a MAT pártkádereinek lassú „öntudatra” ébredése.

2.5. Magyarország új szerepe

1948 és 1953 között a szovjet birodalomhoz tartozó, katonailag megszállt Magyarország sem külpolitikai mozgástérrel, sem szomszédságpolitikai koncepcióval nem rendelkezett – romániai viszonylatban sem –, és ebben a Nagy Imre-kormány megalakulása sem hozott lényeges változást. A Kolozsváron és Bukarestben szolgáló magyar diplomaták pontos képpel rendelkeztek a romániai helyzetről, ezen belül a nemzetiségi kérdés kezeléséről, de a politikai feltételek hiányában inkább csak szemlélői, mintsem szereplői voltak a minimálisra zsugorodott kétoldalú kapcsolatok alakulásának. 1954 tavaszán azonban lendületet kapott a magyar diplomáciai tevékenység Romániában. Még az áprilisban rendezett magyar kulturális hét előtt, február 20-án több minisztert és KV-tagot magába foglaló magyar küldöttség indult Romániába, de a korábbi gyakorlattal ellentétben a fővároson kívül Aradot, Temesvárt, Nagyváradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt is felkereste, és arra lett figyelmes, hogy főleg a MAT „fővárosában” – ahol többek között a Székely Színház gálaestjén vett részt – ünnepezve, feltűnő melegséggel fogadja az ottani magyar lakosság.¹¹⁵ Áprilisban magyar filmhetet tartottak Marosvásárhelyen, és nagy tumultust észleltek az odalátogató diplomaták és művészek is. A „pártos” szellemiségű szovjet és hazai filmeket nem kedvelő közönség délelőtt 11 órától egészen éjfélig megtöltötte a városi mozikat, ahol végre népszerű magyar filmeket játszottak.¹¹⁶

115 Párt- és kormányküldöttség látogatása Romániában. Budapest, 1954. március 24. 1954. MOL, XIX-J-1-k, 7. doboz, sz. n.

116 Magyar filmhét Romániában. Bukarest, 1954. április 30. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 05683.

Máig nem teljesen tisztázott, hogy Nagy Imre és munkatársai vagy a Rákosi Mátyás vezette ortodoxok álltak-e a diplomáciai kezdeményezések mögött; a korabeli pártharcok főszereplői minderre ellentétesen emlékeztek. Nagy Imre snagovi emlékirataiban az akkori kormányfő Rákosit egyfajta kompenzáló sovinizmussal vádolta,¹¹⁷ miközben Rákosi a budapesti szovjet diplomatákkal tárgyalva épp Nagy Imre „nacionalizmusának” számlájára írta a kétoldalú feszültséget.¹¹⁸ A szovjet levéltári források szerint a románok nyugtalanságában a Nagy Imre névvel fémjelzett „új szakasz” politikája nem kis szerepet játszott. Gheorghe Gheorghiu-Dej a magyar–román kapcsolatok kérdését már 1954. január 26-án felvetette Moszkvában egy Malenkovval folytatott beszélgetése során.¹¹⁹ A Nagy Imre kormány szomszédságpolitikája 1954 nyaráig a megszokott be nem avatkozási paradigma mentén alakult. Ekkor a magyar miniszterelnök elérkezettnek látta az időt az egy évvel korábban meghirdetett kormányprogram gyakorlatba ültetésére, nekifogott a Hazafias Népfrent szervezésének, és magyar–román viszonylatban is kezdeményezően lépett fel: szeptember 16-án levélben fordult Gheorghiu-Dej román miniszterelnökhöz, és kétoldalú tárgyalásokat javasolt „egyes tisztázatlan kérdések”, így a két ország kapcsolatainak jelentős meggyengülése, a „szükséges és óhajtott együttműködés” hiánya, valamint az erdélyi magyarság problémáinak megvitatására.¹²⁰

Nagy Imre kezdeményezése olyan pillanatban érkezett, amikor maga a moszkvai vezetés is szorgalmazta Gheorghiu-Dej hatalomból való eltávolítását (1954 áprilisában ideiglenesen el is vésztette az 1945 óta birtokolt első titkári funkcióját). Noha a kezdeménye-

117 Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* Budapest, Gondolat, 2006, 29.

118 Baráth: *Szovjet nagyköveti jelentések* i. m. 234.

119 Uo. 235.

120 78. sz. irat. Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny Keleten* i. m. 319–325; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. (1953–1958.)*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 138–139.

zést Gheorghiu-Dej a román nemzetiségpolitika bírálataként értelmezte, október 6-án látszólag pozitív választ adott Nagy Imrének, és novemberre tűzte ki a találkozót, amit végül a budapesti belviszályok hiúsítottak meg.¹²¹

A Magyar Dolgozók Pártján belüli viszonyokat jól szemlélteti, hogy Nagy Imrével „párhuzamosan” Rákosi is lépett a romániai kapcsolatokban: amikor 1954 szeptemberében régi harcostársa, az akkor éppen kegyvesztett Valter Roman a vízügyi küldöttség élén érkezett Budapestre, Rákosi azt üzenté, hogy „találkozni szeretne Gheorghiu-Dej elvtárral”. Valter Roman feljegyzései szerint, amiket az RMP vezetőinek készített visszatérése után, Rákosi a romániai magyarokkal rokoni kapcsolatokat ápolni kívánó „félmillió magyar” panaszait adta elő, majd felelevenítette az 1946-os moszkvai látogatást, melynek alkalmával felvetette Sztálinnak: Erdély egy részét adják vissza Magyarországnak, mivel ott „több a magyar, mint a román”. Roman szerint azonban nemcsak Rákosi feszegette az erdélyi kérdést: a kínai nagykövetségen Nagy Imrébe ütközött, aki „érintette az erdélyi magyarok kérdését, de nem abban a formában, mint Rákosi elvtárs”.¹²²

Az erdélyi kérdéshez Budapest immár nem közönyt, hanem a Kádár-korszakban továbbfejlesztett „csendes odafigyelést” tanúsított. 1954. november 3-án Rózsa Irén, a budapesti KÜM főosztályvezetője a Külkapcsolatok Intézetnek küldött átiratában a következőképpen fogalmazott: „Számunkra nagyon fontos, hogy kapcsolataink, főleg román és csehszlovák vonalon ne csökkenjenek, hanem bővüljenek.”¹²³ Az addig szinte nem létező kapcsolatok bővítéséhez, a tudományos adatgyűjtéshez és az aktuális romániai folyamatokról való fokozott tájékozódáshoz a magyar külpolitika kisebb paradigmaváltása vezetett. Budapest felismerte, hogy a be nem avatkozási doktrína nem jelentheti a határon túli kérdés teljes

121 Baráth: *Szovjet* i. m. 235.

122 75. sz. irat. Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny Keleten* i. m. 310-315.

123 Budapest, 1954. november 3. MOL, XIX-J-1-k, 29. doboz, 0118/29.

elfelejtését (hiszen ez csak táplálta a társadalomban élő Trianon-szindrómát), és arra törekedett, hogy a kétoldalú kapcsolatok bővüléséből az erdélyi magyar közösség is profitálhasson. Rákosi, Nagy Imre és a magyar kulturális szervek újabb érdeklődése Erdély iránt gyanakvást, sőt félelmet keltett Bukarestben. Ennek is köszönhető, hogy miközben Románia számára 1955 a „nyitás” éveként értékelhető (14 ezer külföldi érkezett az országba), a magyar és a szovjet kapcsolatok terén nemhogy bővülés, hanem egyértelmű visszalépés történt. 1955 folyamán megszüntette tevékenységét a kolozsvári szovjet konzulátus, és 1955. április 25-én a román KÜM egyszerű telefon-utasítással bezáratta a kolozsvári magyar Útlevélhivatalt is.¹²⁴

Mi állhatott az udvariatlan intézkedés mögött? Nagy Imre hatalomból való eltávolításának napjaiban, 1955. április 6-án román delegáció látogatott Budapestre, melynek tagjai Emil Bodnăraş honvédelmi miniszter, Fazekas János KV-titkár és Simion Bughici külügyminiszter voltak. A régi/új MDP vezetőkkel, Rákosival és Gerővel való viharosra sikeredett találkozás során Erdély kérdése egy évtized óta nem látott nyíltsággal merült fel. Bughici a kolozsvári ügygel kezdte: „Egyetlen módon lenne igazolható az Útlevélhivatal fenntartása, nevezetesen ha fenn akarnak tartani illúziókat és reményeket abban a vonatkozásban, hogy Erdély kérdését nem oldották meg véglegesen.” Fazekas hozzátette: „Az Útlevélhivatal létezése segíti a magyar burzsoáziát nacionalista-soviniszta agitációjában. Az Útlevélhivatal mintha az erdélyi magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartását ellenőrző szerepet kívánna betölteni.”¹²⁵

A vita hevében a román külügyminiszter felvetett egy kisebb horderejű, ám jelzésértékű ügyet is. A napokban magyar térképek fordultak hozzájuk a Magyar Autonóm Tartomány térképéért, „amit az RNK térképéhez kívánnak csatolni mellékletként.”

124 Lásd Baráth: *Szovjet* i. m. 236.; Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 37.

125 Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 320.

Bughici felháborodva kérdezte: „A Magyar Autonóm Tartomány az RNK melléklete, vagy az RNK integráns része?“, és hozzátette: „Az ilyen kérdéseket csak az ellenségeink vetik fel.”¹²⁶ Jellemző módon a románok felháborodását kiváltó, Erdély elvesztésébe bele nem nyugvó Rákosi a „nacionalista” Nagy Imrének tulajdonította a kolozsvári konzulátushoz való ragaszkodást, és hozzátette, hogy a kormányfő (Nagy Imrét április 18-án mentették fel) a megszüntetendő képviselet helyett egy marosvásárhelyi konzulátus megnyitását kérte.

Ezután Emil Bodnáraş ennél súlyosabb politikai kérdésre irányította a figyelmet, és magyarázatot kért Rákositól, amiért Valter Roman budapesti látogatásán alkalmával (1954. szeptember 25–27.) magyar részről „furcsa” észrevételek és megjegyzések hangzottak el.

„A beszélgetésben Rákosi elvtárs felvetette Románia, Magyarország és Csehszlovákia közötti szorosabb együttműködés ötletét, mivel az országok gazdasága kiegészíti egymást. Másrészt az ellenséges propaganda nem beszélhetne többé a Szovjetuniótól való függésről. Személyes találkozót kíván Gheorghiu-Dej elvtárssal, hogy megoldja ezeket a problémákat. A továbbiakban Rákosi elvtárs elmondta Valter Romannak, hogy Erdély kérdése sokat gyötri őt. Sztálinnál járt.¹²⁷ Azt javasolta neki, hogy Erdély egy részét juttassák Magyarországnak. [1944.] Augusztus 23. következtében értette meg, hogy ez a megoldás elfogadhatatlan. (...) Egész biztosan semmi esetben sem gondolja azt, hogy e kérdést nyíltan vesse fel, de testvérek között ezt a kérdést mégis meg lehetne vitatni, és megvizsgálni, hogy lehetséges lehetne-e megegyezésre jutni. Bodnáraş elvtárs megkérte Rákosi elvtársat, világosítsa fel, mi a véleménye a Valter Roman által jelentett kérdésekről. Bodnáraş elvtárs a továbbiakban rámutatott, hogy pártunk vezetését két dolog lepte meg:

126 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 40/1955, 5-16. f. A dokumentumot ismerteti Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 320-321.

127 Rákosi itt valószínűleg a magyar kormányküldöttség moszkvai útjára (1946. április 9-18.) tett utalást. Békés Csaba: *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. Regio*, 1992. 3. sz. 161-194.

- Hogyan beszélhet Rákosi elvtárs ilyen kérdésekről olyan elvtárssal, aki nem volt erre felhatalmazva, aki Budapesten vízügyi kérdések ügyében járt, és nem része a párt vezetésének?

- Hogyan beszélhetett Rákosi elvtárs ilyen módon Erdély kérdéséről?"¹²⁸

Érthető volt ugyanis, hogy Rákosi éppen azzal a Valter Roman-nal osztja meg gondolatait, akivel együtt dolgozott Moszkvában, és aki még 1944 júniusában egy független erdélyi állam létrehozásában gondolkodott. A nagyváradi származású volt közlekedésügyi miniszter azonban 1954-ben parkoló pályára került: ha el is fogadjuk Valter Roman beszámolójának hitelességét, nehezen érthető, miként fordulhatott elő az eset, amikor nyilvánvaló volt, hogy Roman nem számított illetékesnek egy ilyen horderejű kérdésben. A román fél mellett állást foglaló Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövet 1955 tavaszán a következőképpen foglalta össze a konfliktust lényegét:

„Rákosi azt is elmondta, hogy véleménye szerint a román elvtársak alaptalanul bizalmatlanok Magyarországgal szemben; ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy az ismeretes nehézségek fellépjenek. Rákosi többek között nem érti, miért volt szükség a kolozsvári magyar útlevelehivatal bezárására. Nem ért egyet a román elvtársak azon követelésével sem, hogy szüntessék meg Erdélyben a magyar újságok terjesztését, habár már utasítást adott erre. Úgy véli, hogy az ilyen intézkedések csak felszítják a nacionalista hangulatot, és rontják a helyzetet. Miután meghallgattam Rákosit, azt mondtam: ha jól értem, most, a román delegáció és az MDP KV Politikai Bizottságának tagjai között lezajlott őszinte beszélgetés után a kérdést lezártnak tekinthetjük. Rákosi azt felelte, hogy nem így gondolja, ellenkezőleg, úgy véli, hogy két-három év múlva Erdély kérdése újból felvetődhet..”¹²⁹

Eközben változások indultak a Magyar Autonóm Tartományban is. A rendőri szigor enyhülése, Márton Áron püspök fokozott pasztorációs tevékenysége és a politikai kudarcok – például a

128 Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 321-322.

129 Baráth: *Szovjet* i. m. 237.

statútum elutasítása – határozottabb „érdekképviselőre” készíteték a székelyföldi pártelitet. Fellépésükkel elsősorban az alkotmányban szentesített, de közhivatalokban nem minden esetben tiszteletben tartott nyelvhasználati jogokat kívánták érvényesíteni. A tartományi pártbizottság iratai azt bizonyítják, hogy 1955–1956 derekán különösen gyakoriak lettek a központi és a tartományi hatóságok közötti hatásköri viták. A Tartományi Szakszervezeti Tanács 1955. július 11-én ingerült hangvételű választ küldött az RMP központi szerveinek a tusnádfürdői kétnyelvű táblákkal kapcsolatban: „Mivel a tusnádi termálfürdő a MAT-ban található, szükség van arra, hogy a magyar nyelvű feliratok az idegenek tudtára adják a MAT-nak ezt a sajátosságát.”¹³⁰ Márton Áron szülőfalujából, Csíkszentdomokosról a sorkatonák bevonulásával kapcsolatban a következő jelentés érkezett a rajoni pártbizottsághoz: „A csíkszentdomokosi fiatalok piros-fehér-zöld pántlikás kalapokkal vonultak a rajoni kapitányságra. Ezt tovább súlyosbította, hogy élükön ugyanilyen díszben vonult az Ifjú munkás Szövetség rajoni titkára”.¹³¹ Mäskor a lakosság került összetűzésbe a nem kevés román nemzetiségű állami hivatalnokkal. Maroshévíz rajon román nemzetiségű bírókból álló népbírószága többéves börtönbüntetésre ítält egy teherautósofört, aki azt kiabálta az öt megállító közlekedési rendörnek: „Mit képzél ez, hol él, hogy nem tud magyarul? Ez a Magyar Autonóm Tartomány!”, majd a szintén román nemzetiségű bíró által vezetett tartományi bíróság nemcsak elutasította a magyar vádlott fellebbezését, hanem felemelte a büntetést hivatalos személy ellen elkövetett sértésre hivatkozva.¹³²

1955 körül a helyi pártvezetés már két tűz között találta magát: a székelyek valódi „kis-Magyarországgá” alakították volna Sztálin

130 A Magyar Autonóm Tartományi szakszervezeti tanács jelentése a tartomány üdülőtelepeiről. Marosvásárhely, 1955. július 11. ANDJM, fond 1134, dosar 118/1955, 332-338. f.

131 A MAT pártbizottság számára készített jelentés a nacionalizmus elleni harcról. Marosvásárhely, 1955. március 7. ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 154. f.

132 ANDJM, fond 1134, dosar 120/1955, 163. f.

ajándékát, másrészt a pártközpont fogyatkozó megértést mutatott a MAT (létező vagy csak feltételezett) jogositványai iránt. Bukarest arra a megállapításra jutott, hogy a magyar lakosság, beleértve a párttagok egy részét is, nemigen azonosult a román kommunista állammal. A román nyelv elsajátításának kötelességét a magyar fiatalok túlnyomó többségének a hadseregbe való bevonulásig (ami a két-két és fél éves katonai szolgálat kezdetét jelentette) sikerült megkerülni. Legtöbbször nem rossz szándékból nem tanulták meg az állam nyelvét: 18 éves korukig egyszerűen nem vagy alig találkoztak (magyarul nem tudó és nem értő) románokkal. „Kijelenthetjük, hogy az orosz nyelv elsajátításában mért eredmények jobbak, mint a román nyelv esetében” – olvashatjuk két csiki rajoni román hivatalnok által a magyar nacionalizmusról összeállított, elkeseredett hangú, egyébként magyar nyelven íródott jelentésben.¹³³ Ennek hátterében természetesen az oktatási rendszer hiányosságai is ott álltak, amely a magyar iskolák számára csak heti 2 órában írt elő román nyelv- és irodalomoktatást.

Nem meglepő, hogy az 1955. június 4–5-én megtartott második tartományi pártértekezleten immár nem az egyébként megoldatlan gazdasági és társadalmi gondok, hanem a nemzetiségi kérdés uralta a napirendet. A helyi pártemberek önkritikus hangnemet igyekeztek megütni: az RMP Központi Vezetése képviseletében jelenlévő (és Bukarestnek jelentő) Goldberger Miklós előtt a tartományi néptanács oktatási felelőse, Szilágyi Margit megjegyezte, hogy a helyi hatóságoknak a román nyelvtudás javítását megcélzó erőfeszítései ellenére „magyar részről továbbra is tartózkodás tapasztalható a román nyelv, államunk nyelvének elsajátításával kapcsolatban”.¹³⁴ Kovács György író hozzátette, hogy az *Igaz Szó* súlyos politikai hibát követett el, amikor közölte Gellért Sándor „hazafiatalan és nacionalista” versét, és szomorúnak nevez-

133 ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 150. f.

134 A MAT II. pártértekezletének jegyzőkönyve, Marosvásárhely, 1955. június 4-5, ANDJM, fond 1134, dosar 114/1955, 17. f.

te azt, hogy az amatőr színtársulatok kedvenc darabja továbbra is a „burzsoá” *János vitéz*, amelynek népszerűségét ezúttal nem a színdarab irodalmi érdemei, hanem a magyar népviselet használata adta.¹³⁵

Magyar párthivatalnokok

*Balról jobbra: Valter István, Bodor András, Andrásfowski Tibor, Zsigmond József, König József, Szilágyi Margit, Benkő József, Szövérfi Zoltán
(A kép Valter Istvántól származik)*

Az önbírálat nem elégítette ki a konkrét intézkedésekre váró központi hatóságokat, és 1955 nyarán az RMP KV első ízben indított vizsgálatot a nemzetiségi kérdés helyzetéről a Magyar Autonóm Tartományban, amit a Kóródi István, a Központi Vezetőség munkatársa által vezetett brigád bonyolított le. A helyszínen tapasztalt helyzetről a tartományi pártbizottság szeptember 2-án tartott rendkívüli ülést.¹³⁶ Vécsei Károly, a tartományi pártbizottság tudományos és művelődési osztályának vezetője szerint Sepsiszentgyörgyön az etnikumközi viszonyokat a konfliktusok és az

¹³⁵ Uo. 46. f.

¹³⁶ ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 166-184. f.

előítélet határozták meg, majd az utóbbi hónapok eseményeit sorolta: a textilgyár (román) műszaki vezetőjét szexuális zaklatással vádolják (magyar) munkásnők, akik szerint a férfi azért viszonyul hozzájuk elfogadhatatlan módon, mert „minden román úgy viselkedik”.¹³⁷ A munkásszállóban a román és a magyar munkásnők vitái többször is tettelegességgig fajulnak, és a vezetőség kizárólag „adminisztratív eszközökkel” válaszol, anélkül, hogy a résztvevőkkel együtt felfednék a konfliktus társadalmi-kulturális gyökereit.

Még súlyosabb volt a helyzet a tömbmagyar rajonok falvaiban. A kommunista rendszernek gyenge volt a társadalmi beágyazottsága, főleg vidéken az államot a helyi pártszervezet néhány aktivistája, de még inkább a milicista és az adóellenőr képviselte. Népszerű maradt Vécsei szerint az a szóbeszéd is, miszerint a Regátban nem teljesítik a terménybeszolgáltatást, de ennek ellenére jobb az élelmiszerellátás, mint a MAT-ban.¹³⁸ A lakosság széles rétegei még sportvonatkozásban sem nem tekintették saját hazájuknak Romániát. A sajtó és a rádió révén napirenden voltak a magyar labdarúgók csodálatos eredményei, de tudomást sem vettek a „saját”, azaz a román válogatott teljesítményeiről.¹³⁹

Az RMP KV küldöttje így foglalta össze a tartományi ügyek felülvizsgálatára küldött brigád következtetéseit: nagyobb figyelmet kell fordítani az etnikai arányosság elvének betartására. A helyiek a Bukarestből jövő nyomásnak feltétel nélkül engedtek, és az egyetlen jelen lévő román nemzetiségű káder, Ioan Badioc, a tartományi titkárság tagja élt is a lehetőséggel, hogy figyelmeztesse kollégáit: „Hozzanak hatékony intézkedéseket, hogy véget vessenek a magyar lakosság körében megjelenő súlyos sovinizmusnak, sőt területi revizionizmusnak”.¹⁴⁰ Csupor tartományi első

137 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 206. f.

138 Uo. 207. f.

139 Uo.

140 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 167. f.

titkár azonnal vizsgálatokat rendelt el a munkahelyeken és a pártbizottságokon, amelyek arra irányultak, hogy hat hónapon belül orvosolják az esetleges etnikai aránytalanságokat. Szintén utasításba adta, hogy az alkotmányban is rögzített nyelvhasználati jogok ellenére a helyi hatósággal való belső tartományi kommunikáció ezentúl kövesse az etnikai arányosság elvét. Az új szabályozás szerint román többségű községekben és rajonokban az útmutatásokat és körleveleket nem két nyelven, hanem kizárólag románul adják ki.¹⁴¹

Külön említést érdemel a MAT legperiférikusabb vidékének, Kézdi rajon különleges helyzetének kezelése. A túlnyomóan magyarok és katolikusok lakta terület a MAT első hónapjaitól kezdve politikai és rendvédelmi ügyet jelentett. 1952 augusztusában, Luka László letartóztatása után kisebb lázongás tört ki szülőfalujában, Lemhényben. Súlyosabb volt a helyzet Ozsdolán és környékén, ahol 1950-től a Pusztai Ferenc gazdálkodó vezette néhány „betyár” sakkban tartotta az oda kivezényelt állambiztonsági alakulatokat.¹⁴² A középkori „primitív lázadókkal” rokonítható katonaszökevény férfiak többször kirabolták az állami üzleteket, raktárakat, majd a lakosság között szétosztották a kifosztott javak egy részét, ezért a környékeliek aktív vagy csendes szolidaritását élvezték. Noha az autonóm tartományra soha nem terjedt ki az országot behálózó, román katonák vagy vassgárdisták vezette kommunista-ellenes fegyveres ellenállás, Pusztaiék tevékenysége súlyos veszteséget okozott az őket üldöző hatalmi szerveknek. 1950. augusztus 30-án Okos Dezsőt, a kászonalitzi néptanács elnökét, 1952. október

141 Uo. 172-173. f.

142 Pusztai Ferenc és Dézsi János tevékenységét kutatta Magyarosi Sándor: *Peasant resistance under Communism. A case study*. CEU Master Thesis, Budapest, 2002/42. A „betyárokról” regény is készült, ami a korabeli ideológiai elvárásnak megfelelően felelőtlen kalandornak állította be a két ellenálló parasztot. Kovács György: *Ozsdola leánya*. Bukarest, Ifjúsági Kiadó, 1959. A Pusztai vezette banda 1955 nyarán a Székelyföldön nyaraló egyik magyar hivatalnokot is zaklatta; az esetről készült jelentést Vincze Gábor közli: *Történeti kényszerpályák* i. m. 191-192.

6-án Ioan Piteșteanu milicistát, 1953. augusztus 10-én Fogarasi László és Gheorghe Pascu Securitate tisztet, 1953. október 23-án Kalányos Béla kászonaltízi lakost, a belügyi szervek ügynökét gyilkolták meg.¹⁴³ Amikor 1955 nyarán a „primitív lázadók” egy magyar diplomatát is kiraboltak – ezzel kisebb diplomáciai incidenst kiváltva –, a Securitate elérkezettnek látta az időt a leszámoláshoz, és nagy erővel vette üldözőbe a bandát. 1955. augusztus 10-én Pusztai Ferencet tűzpárbajban ölték meg (egyik társa 1954-ben halt meg tűzharcban), holttestét több napon keresztül közszemlére bocsátották elrettentés céljával. Az ügy a betyárok közeli rokonainak és a velük együttműködőknek a letartóztatásával zárult.¹⁴⁴ Az állambiztonsági erők fellépése szokatlanul, de nem egyedülállóan kemény volt. Az ötvenes évek első felében a társadalmi elégedetlenség gyakran erőszakos formákat öltött, főleg a fiatalok körében népszerűek voltak a bicskával, bottal közlekedő „huligán” bandák: Székelyudvarhelyen egy „Rákóczi”, Makfalván egy „Sárkány” elnevezésű csoportot tartottak számon, az erdőszentgyörgyi bandavezér pedig a rajoni párttitkár fia volt.¹⁴⁵

A rendőri szigor általános enyhülése tehát nem jelentette a politikai jellegű nyomozások megszüntetését. 1955. január 1-je és augusztus 15-e között a tartományban működő BM alakulatok összesen 122 letartóztatást foganatosítottak politikainak vélt okokból: börtönbe került 56 román nemzetiségű milicista, akik az 1930-as években a királyi csendőrség kötelékében Besszarábiában szolgáltak és „kommunistaellenes tevékenységet folytattak”, 32 Jehova tanúja „ellenforradalmi tevékenységért”, 28 „ellenséges izgatással” vádolt személy, két katonaszökevény, valamint két zsidó is, akiket valutacsempészséssel vádoltak. Összesen tehát 65

143 F. Banu-S. Moldovan (szerk.): *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitate (1948–1968)*. București, Editura enciclopedică, 2003. 375-376.

144 Magyarosi: *Peasant*, i. m. 53-54.

145 ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 310. f.

románt, 54 magyart, két zsidót és egy németet tartóztattak le. Az összefoglaló jelentés szerint kiemelt figyelmet érdemelt a jehovisták tevékenysége, mivel az Egyesült Államokból illegálisan érkező „propagandaanyagot” sokszorosítottak és terjesztettek, valamint Bencze József református lelkész ügye, aki a vád szerint segítséget nyújtott az egyik termelészövetkezet elleni merénylet előkészítésében. A kihallgatás során Bencze elismerte a vádat és hozzátette: az összes Sepsi rajoni református pap havonta összejön Szász Tibor esperes hivatalában, és a „kultusz vonalon megtartott gyűlést követően” a *Voice of America* rádióadót hallgatják és politikáról beszélgetnek.¹⁴⁶

1955 szeptemberében a Pusztai banda elleni akciót politikai intézkedés követte Kézdi rajonban: az egyébként magyar párttitkár bejelentette, hogy az 1955/1956-os tanévtől a vegyes lakosságú falvakban meggyőző kampány indul annak érdekében, hogy minél több magyar diák „iratkozzon át” az általános iskola román tannyelvű tagozatába. A körlevelek ügyéhez hasonlóan, ebben az esetben is a periféria „előremenekült”: meg sem várva a bukaresti utasítást, elindult a nyelvhasználati jogok és a független magyar tannyelvű iskolák leépítése felé. Ugyanakkor a MAT vezetősége első ízben tett kísérletet arra, hogy védelmébe vegye a helyi magyar lakosság érdekeit. Az 1955. szeptember 2-ai tartományi pártbizottsági ülést követően Csupor Lajos első titkárt és Bugyi Pál néptanácselnököt Bukarestbe rendelték. A tisztségüket három éve betöltő, Gheorghiu-Dej bizalmát élvező káderek elhülten hallgatták a magyar „patrónusok”, Fazekas és Mogyorós jelenlétében Gheorghiu-Dej hosszas szidalmait. Csupor ugyanis olyan anyagot mert előterjeszteni az RMP KV-hoz, amelyben a párt és a néptanács oktatási osztályai néhány kínos jelenséget tártak fel, és „nyomatékosan” kérték a felmerült kérdések mihamarabbi megoldását. Az egyik előterjesztés azzal vádolta az Oktatási Minisztéri-

146 ACNSAS, fond Documentar, dosar 97, 114-118. f.

umot, hogy szándékosan építi le a magyar nyelvű műszaki oktatást. 1950-től 1955 szeptemberéig, a MAT megalapításának dacára, a székelyföldi szakiskolák száma 46-ról 28-ra csökkent, és a megszüntetett tagozatok zöme, 18-ból 17, magyar tannyelvű volt.¹⁴⁷ Egy másik jelentésben megállapították, hogy az új beiratkozottak között a románok és a magyarok aránya (28:72) „nincs egyensúlyban” a tartomány arányaival.¹⁴⁸ Ráadásul a magyar hivatalnokok megtanulták nemzetiségi követeléseiket osztályszempontokkal leplezni. Panaszukat a következőképpen indokolták: a magyar tagozatokon rendelkezésre álló 106 helyre 509 diák felvételizett, és több olyan diáknak nem jutott hely, aki Marosvásárhelyen született és munkáscsaládból származik. Ezzel szemben az egyetlen román tagozaton rendelkezésre álló 25 helyet alig sikerült betölteni, ráadásul azt is 18 *nem munkás származású*, más tartományokból származó diáknak köszönhetően.¹⁴⁹ Bár a helyi román kisebbséget nem vádolták nyíltan azzal, hogy hátrányos helyzetbe kényszeríti a MAT „tituláris” nemzetiségét, a jelentést összeállító magyar hivatalnokok szokatlanul kemény hangnemet ütöttek meg. Csupor szerint, aki szeptember 12-én már Gheorghiu-Dej szavait tolmácsolta a tartományi pártbizottság előtt, a kialakult helyzetért a magyar értelmiség is felelősséget visel: „Gheorghiu-Dej elvtárs azt mondta, hogy az értelmiségieknek nacionalista-sovén megnyilvánulási vannak, és negatív hatásuk érzékelhető mind a MAT-ban, mind Kolozsváron. Néha marxista idézetekkel indítanak, és néhány esetet bejelentve, ezeket sovíniszta szemszögből mutatják be, minimalizálva a népi demokratikus rendszer által elért eredményeket.”¹⁵⁰

147 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 207. f. A jelentést közli Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom*, i. m. 221-229.

148 Uo. 208. f.

149 Uo. 209. f.

150 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 254. f.

Az egész ügy kellemetlenül érintette a román pártvezért, akinek szocializációja az illegális kommunista mozgalomból eredt, vasutasként, majd politikai elítéltként is egy többnyelvű és multikulturális közegben élt. Noha Gheorghiu-Dej magyarul nem tudott és Erdélyt sem igazán ismerte, távol állt tőle a Ceaușescu-ra jellemző személyes ellenszenv: a magyar kádereket és értelmiségieket többnyire tisztelte és becsülte. Valószínűleg 1955–1956 derekán merült fel benne először, hogy Sztálin halálát követően mit kezdhet a román állam az utolsó sztálini „ajándékkal”, a Magyar Autonóm Tartománnyal. Az alternatívák megfogalmazásában nem támaszkodhatott sem a területi autonómiával szembenálló elméleti modellekre (kulturális autonómia), sem a két világháború közötti korszak diszkriminatív kánonjára. Gheorghiu-Dej nem volt olyan helyzetben, hogy meghirdethesse a nemzetiségi politika teljes felülvizsgálatát. Lavíroznia kellett az évtizedes megaláztatást követően felbukkanó román nemzeti érzés, valamint a román államba még mindig nem integrált, sőt egyre inkább méltatlankodó magyar kisebbség elvárásai között. Miután ráíjesztett a MAT előljáróira, akik szerint „harcolva a pácienseiket kinozó vírussal, maguk is megbetegszenek, mint az orvosok”, úgy döntött, hogy az RMP II. kongresszusának összehívása előtt nincs szükség leszámolásokra. 1955. szeptember 26-án az RMP Titkársága megszavazta a *Néhány intézkedés a párt- és állami vonalon kifejtett munka javítására a nemzeti kisebbségek által lakott tartományokban*¹⁵¹ című határozatot. Az agitációs és propagandaosztály útmutatásainak megfelelően néhány olyan intézkedést hoztak, amelyek a magyarságnak a romániai társadalomba való nagyobb fokú betagozódását kívánták elérni: közös román–magyar kulturális események a művelődési házakban, a román nyelv elsajátításának fokozottabb ellenőrzése, és az 1954-ben létrehozott kolozsvári rádió magyar nyelvű adásidejének növelése, azzal a céllal,

151 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 70/1955, i-4. f.

hogy csökkentsek a budapesti rádió befolyását az erdélyi magyar rádióhallgatók körében.¹⁵²

Az ötvenes évek közepétől az autonóm tartományon kívül élő erdélyi magyarok azt tapasztalták, amit az 1956 februárjában megtartott népszámlálás is kimutatott: noha a romániai magyar lakosság dinamikusan gyarapodott és elérte az 1,6 milliót, a hagyományosan magyar többségű és kinézetű városok román központokká válnak: 1948-hoz képest a magyar lakosság aránya Kolozsváron 57 százalékról 50 százalék alá csökkent, Aradon 40-ről 35-re, Nagybányán 54-ről 47-re, míg a nagy dél-erdélyi központokban tovább folytatódott az 1940-ben beindult fogyatkozás: Brassóban már csak 19%, Temesváron 25% volt a magyarok aránya. Való igaz, hogy néhány észak-erdélyi városban változatlan maradt vagy nőtt az arányuk: Szatmárnémetiben 65-ről 67,5%-ra (de ez főleg a magukat részben politikai okok miatt magyarnak valló sváboknak volt köszönhető), míg Nagyváradon arányuk továbbra is 63–64% körül mozgott.¹⁵³ Az összes erdélyi várost figyelembe véve, felgyorsult a két világháború között beindult románosítás: 1948-ban a magyarok a városi lakosság 39,7%-át, 1956-ban már csak 31,6%-át képezték, míg a románok aránya 50-ről 56,2%-ra növekedett.¹⁵⁴

2.6. „Haladó hagyományaink ápolása”

1956 elejére patthelyzet alakult ki a központ és a magyar periféria viszonyában. Az első években kizárólag utasításokat végrehajtó MAT apparátusa elkezdett „alkudozni”. Amikor 1955 májusában a frissen szabadult Márton Áron püspök meghirdette székelyföldi bérmakörútját (az utolsó nyilvános búcsút 1949-ben

152 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 90/1955, 79-84. f.

153 Az adatok forrása: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között. A legújabb adatokkal bővített, javított változat).

154 Nyárády R. Károly: *Erdély népeseletörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003, 274-275.

tartották), a helyi pártvezetők nem szorítkoztak arra, hogy előkészítsék és végrehajtsák a katolikus egyház elleni szokásos „műveleteket”, hanem felhasználták a kínálkozó alkalmat, hogy az RMP KV jóváhagyását váró intézkedési tervben nemzetiségi vagy legalább társadalompolitikai kéréseket bújtsanak el: autóbuszokat a két magyar színháznak, rádiósítási pontokat a legnagyobb községekben, és nem utolsósorban anyagi dotációt 50 futbalcsapat felállításához és új amatőr színjátszó csoportok támogatásához.¹⁵⁵

Az autonómia szocialista „dobozát” nemzeti tartalommal (is) fel kívánták tölteni, de ehhez új kulturális intézményeket kellett létrehozni, melyek szükségességét csak osztályszempontokkal lehetett körülbástyázni. Ennek jegyében születtek a rajoni múzeumok, a Székely Népi Együttes, a tartományi rádióstúdió, a Tudományos Akadémia helyi kirendeltsége, a kulturális és ifjúsági folyóiratok, a rajoni napilapok (utóbbi ötletet az 1956-os forradalom után elvetették¹⁵⁶).

Bukarest kétségkívül tartott attól, hogy ellenőrizhetetlenné válhat a folyamat, és minden „magyar” kezdeményezésből pusztán nemzetiségi ügy lesz. Gagyí József szerint ezzel is magyarázható, hogy az RMP KV kulturális apparátusának célja ekkor már nem a létező, „politikamentesnek” tartott intézményhálózat megerősítése volt (például az 1879-ben alapított, 1947–1990 között Székely Zoltán régész által irányított Székely Nemzeti Múzeumé), hanem magyar jellegű intézmények létrehozása, amelyek személyzete a tartományi szintű kultúraszervezők, elsősorban a Népi Alkotások Tartományi Háza és a Tartományi Pártbizottság, ill. Néptanács művelődési osztályai révén szigorúbb ideológiai ellenőrzés alatt állhat. A centrum-periféria hallgatólágos kiegyezése arra is lehetőséget adott, hogy a MAT intézményhálózatát legitimációforrásként használják fel, és olyan kulturális politikát folytassanak,

155 ANDJM, fond 1134, dosar 122/1955, 54-55. f.

156 Gagyí József: Székely proletárok és burzsoá terminológia. *Székelyföld*, 2005. 8. sz. 59.

amelyet kódolt formában megfogalmazott ideológiai fortéllal határoztak meg: a „haladó hagyományok ápolása.”¹⁵⁷

A haladó hagyományokra való hivatkozás akkor már bevett ideológiai műveletnek számított a magyar kommunista mozgalomban, miután a harmincas években Révai József megalkotta a „progresszív hazafiság” tételét, melynek célja az volt, hogy összekapcsolja és összhangba hozza a proletár internacionalizmust és a nemzeti érzelmet.¹⁵⁸ A felszabadulás utáni első években a kommunista ideológusok és történészek, elsősorban Révai József, Andics Erzsébet és Mód Aladár erőteljes kísérletet tettek arra, hogy a magyar történelem kiemelkedő alakjait beemeljék az új internacionalista és proletár narratívába. Mátyás király, Dózsa György, Táncsics Mihály, Petőfi Sándor és Kossuth Lajos együtt szerepeltek a „haladó hagyományok” kultuszát ápoló és közben durván átértelmező kánonban. A pozitív nemzeti vonások hangsúlyozása – bizonyos kerek között – háttérbe szoríthatta az osztályharc követelményeit is.¹⁵⁹ Az 1848-as forradalom és szabadságharc századik évfordulója pedig kitűnő alkalmat szolgált Magyarországon és Erdélyben is egy baloldali nemzetkoncepció megalkotására. 1949 júliusában Horváth Márton „Lobogónk, Petőfi” címmel nagyhatású írást közölt a *Szabad Népben*.¹⁶⁰

A Magyar Dolgozók Pártja ideológusainak nemzeti retorikája, a nemzet és haladás összekapcsolása nagymértékben hasonlított

157 A tartományi múzeumok működéséről és ideológiai szerepéről lásd Gagy József és Boér Hunor tanulmányát: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban. In *Autonóm magyarok?* i. m. 508-571.

158 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, 510. (A magyar kommunisták nemzetkoncepciója: 501-526.). Az 1945 utáni RKP nemzeti stratégiájáról lásd Mevius: *Agents of Moscow* i. m. 88-104; 249-262.

159 Erről bővebben lásd Kende Tamás – Mink András: Proletár – nemzet – község. Szemelvények „a baloldal és nemzet” problematikájának esztörténetéből. *Beszélő*, 2006. 2. sz. 64-83.

160 Horváth Márton: *Lobogónk: Petőfi. Irodalmi cikkek és tanulmányok*. Budapest, Szikra, 1950.

az 1945 utáni Magyar Népi Szövetség diskurzív sémáival. Ez megkönnyítette a „pozitív”, nem nacionalista hazafiság fogalmának gyors recepcióját a romániai magyarság körében. A bukaresti Állami, Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar osztálya a legjelentősebb erdélyi marxista gondolkodó, Gaál Gábor szerkesztésében 1951-ben „Haladó hagyományaink” címmel sorozatot indított.¹⁶¹ A haladó hagyományok ápolásának gondolata tehát nem a Székelyföldön született, és jócskán megelőzte a MAT megalakulását is. 1952 után azonban egészen új tartalmat kapott egy olyan területen, amely majdnem ezer évig Magyarországhoz és a magyar kultúrához tartozott, és amelyen a számszerűleg gyenge román összetevő sosem játszott aktív szerepet. Félretéve a marxista sémákat, a haladó hagyományok ápolása egyszerűen egy kizáró (magyar) jellegű nemzeti emlékezet újratételezését hozta magával, amely újratételezést egy ideológiai hézag kihasználásával oldottak meg: a „nemzeti” fogalmat a politikailag korrekt „haladás” fogalmával helyettesítették. A hagyományok és a nemzeti múlt újrafelfedezéséhez természetesen az értelmiség adta a muníciót. Az 1944–1945 közötti autonomista tanok támogatásáért kapott majdnem ötéves börtönbüntetését letöltő és nemrég visszatért, igen befolyásos Balogh Edgár 1956. október 19-én az *Utunk* című hetilapban egy olyan cikket közölt, amely bár a *Honunk e hazában* címet viseli, nyíltan felvetette a magyar gimnáziumokban is zajló múltfelejtés problémáját. A diákokat a helyi hagyományokkal szembeni megvetésre vagy közömbösségre nevelték olyan tanárok, akik „a pápánál is pápistábbak akarnak lenni”.¹⁶²

Ennek a felszólításnak erőteljes visszhangja volt a MAT-ban is. Az 1956-os magyar forradalmat követő hetekben a helyi hatóságok a lakosságnak a budapesti felkelés iránti szimpátiájának ellensú-

161 Az első kiadott mű: *Felszállott a páva. Szemelvények a magyar népköltészetből a 16. századtól maig.* Összeáll. és bevezette Faragó József. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1951.

162 Balogh Edgár: *Honunk e hazában*, *Utunk*, 1956. október 19.

lyozására egy sor engedménnyel válaszoltak. Megalapításának négyszázadik évfordulójára Marosvásárhely legnagyobb presztízssű gimnáziuma, az 1948-ban államosított és 1952-ben „Rangetz József Középiskolának”¹⁶³ átnevezett Református Kollégium 1956 novemberében egy fényűző ünnepség során Bolyai Farkas nevét vette fel, aki amellett, hogy Bolyai János matematikus apja, a 19. századi Marosvásárhely kulturális életének egyik kulcsszereplője és a Református Kollégium matematikatanára volt. Ugyanezekben a hónapokban, 1956–1957 fordulóján köteteket jelentettek meg a nyelvújításban jelentős szerepet játszott Aranka Györgyről, Budai Nagy Antalról és Arany Jánosról.¹⁶⁴ A helyi hatóságok által végre erőteljesen támogatott hivatalos ideológia megjelenítésében a helyi lokálpatrióták évszázados büszkeségei, a Bolyaiak így váltak a tudományos haladás és az ún. vallási obskurantizmus elleni harc szimbólumává. A lakosság azon részének szemében, amely érzéketlen volt az ideológiai üzenetekre, a két Bolyai és a többi kultúrateremtő személyiség, akiknek tetteit most egy évtizedes erőszakos csend után megünnepelték, kizárólag erőteljes magyar nemzeti jelképekként jelentek meg.

Nem véletlen, hogy épp az 1956-os forradalomra adott szimbolikus válaszként 1957 első hónapjaiban a MAT magyar kommunistái elérték a nemzeti múlt rehabilitálásáért folytatott erőfeszítéseik netovábbját: arról tárgyaltak, hogy megünnepeljék-e nyilvánosan március 15-ét. A tartományi Párttitkárság március eleji ülésén Csupor Lajos a Tudományos és művelődési osztály tervezete alapján elrendelte, hogy 15-én nyilvánosan emlékezzenek meg a székely vértanúk emlékművének száz éve történt felavatásáról.¹⁶⁵ Beismerve, hogy ezt a lépést erőteljesen követelik az értelmiségiek

163 Az aradi születésű Rangetz József illegális kommunista vezető volt; 1945-től 1952-ben bekövetkezett haláláig az RKP/RMP Központi Bizottságának (1948-tól Központi Vezetésének) tagja volt.

164 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 210. f.

165 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 37. f.

és az egyetemisták, és hogy többé-kevésbé felkészületlenül érte a hatóságokat, az első titkár hozzátette: „Amennyiben ez az ünnepség nem bizonyul megfelelőnek ebben a pillanatban, arra kérjük önöket, hogy segítsenek lefolytatni a megfelelő politikai munkát a diákok körében”.¹⁶⁶ Csupor tehát egy megelőző lojalitási gesztust kért az értelmiségiektől: annak a garantálását, hogy amennyiben nem érkezik meg a jóváhagyás az esemény megtartásához, tartózkodnak mindenféle tiltakozástól.

A bukaresti jóváhagyás nem érkezett meg, és március 15-én, akárcsak az előző években, titokban ünnepelték több iskolában is, bojkottot hirdetve a központ által előírt tiltással szemben. Az előzetes jóváhagyás által fellelkesült, és az ünneplésre éppen csak készülő tanárok ellen is eljárás indult. Március 12-én a Gyergyó rajoni állambiztonság értesítette a tartományi központot:

„A gyergyószentmiklósi vegyes tannyelvű általános iskola diákjai március 15-e ünnepelésére készülnek. Az irodalmi körben 1848-as énekeket adnak majd elő és verseket szavalnak. Az ünnepség előkészítője Kőnczei Ádám tanár, 1928-ban született, kulák származású, az IMSZ-ből kizárták, Gyergyószentmiklós városban lakik. Az információ megerősített. Intézkedéseket tettünk az eset hálózati lefedése végett.”¹⁶⁷

Másnap Kőnczeit ellenőrző dossziéba vették a tanulók között kifejtett nacionalista bujtogatásért, majd a tanév végén kizárták a tanügyből. Ezzel kezdődött az évtizedekig tartó állambiztonsági megfigyelése és zaklatása.¹⁶⁸ Ennek ellenére egy március 27-ére összehívott rendkívüli pártbizottsági ülésen, amelynek célja a tanárok és a diákok által felvállalt „negatív” hozzáállás megvizsgálása volt, Csupor arra kényszerült, hogy tudomásul vegye a tiltó

166 Uo. 38.

167 ANDJM, fond 594, dosar 1083, f. 126.

168 Erről lásd Kőnczei Csilla család- és kortörténeti blogjának 2007. február 1-i bejegyzését is: Édesapám és a szeku (<http://konczeicsilla.egologo.transindex.ro/?p=11>).

rendelkezés népszerűtlenségét. Az első titkár megerősítette, hogy továbbra is az előző hetekben megpróbált nyitás pártján áll: „ha ez lenne a lakosság többségének kívánsága, javasoljanak egy akciótervet a megünnepléséhez.”¹⁶⁹

Miközben tehát Bukarest már elindította a megtorlási műveletet mindazokkal szemben, akik bármilyen formában szolidaritást vállaltak az 1956-os magyarországi eseményekkel, a tartományi pártvezetés az értelmiségi közhangulatnak igyekezett megfelelni egy saját, egyszerre lokális és egyben nemzeti hagyomány megjelenítésével. Ennek jegyében támogatták a Bolyai Farkas és Bolyai János tiszteletére Marosvásárhelyen emelt emlékmű felállítását a volt református kollégium főbejáratával szemben. A matematikusok szobrát ugyanazok a szobrászok – Izsák Márton és Csorvássy István – készítették, akik három évvel korábban még Sztálin nyomasztóan impozáns szobrát faragták. A két Bolyai szobrát 1957. szeptember 7-én leplezték le hatalmas tömeg előtt. Másnap a helyi magyar napilap két teljes oldalt szentelt az eseménynek, a gimnáziumot ősi magyar intézménynek nevezte,¹⁷⁰ finoman éreztetve olvasóival, hogy a két nemzet közül melyiknek lenne igazából joga „otthon érezni magát” a Magyar Autonóm Tartományban.

A Bolyaiak szobrának felavatását azonban nem követték újabb gesztusok a központi hatalom részéről. 1958-tól kezdődően az erősödő állampárt nacionalizmusa lehetetlenné tette azt a kompromisszumot (politikai integráció a magyar kisebbség kulturális jogainak biztosításáért cserében), ami az 1945 utáni első évtizedet jellemezte.¹⁷¹ Ezzel nemcsak a „haladó hagyományok” ideológiája, hanem az egész kisebbségi elit legitimációja és társadalmi önképe is zsákutcába került.

169 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 244. f.

170 *Vörös Zászló*, 1957. szeptember 8.

171 Erről a folyamatról lásd bővebben Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László ügy. *Korall*, 2004 december, 18. sz. 128–134.

3. fejezet

Üvegház? Politika, kultúra, gazdaság a Magyar Autonóm Tartományban

3.1. A működtetők világa: a politikai elit összetétele és funkciói

Munkánk első két fejezetében a Magyar Autonóm Tartomány történetének első néhány évét elsősorban a központi állami szervekkel kialakult viszonyt vizsgálva követtük. Most, az eseménytörténetet túllépve, a „működtetők” világát próbáljuk rekonstruálni. Hányan voltak, miként gondolkodtak saját valóságukról azok a pártkáderek, értelmiségiek, rendőrök, hivatalnokok, akik a román államot jelenítették meg a MAT-ban? Felülírta-e politikai identitásuk az etnikai, kulturális hovatartozást, vagy egyfajta kettős kötődést hozott létre?

Gagyi József, Oláh Sándor és Novák Zoltán kutatásai alapján megállapítható, hogy a későbbi Magyar Autonóm Tartomány politikai elitje 1945-től kezdődően többlépcsős folyamatban alakult ki, meghatározó szereplői pedig 1947-ig a Magyar Népi Szövetség és az RKP, majd 1948-tól az állampárttá vált RMP aktivistái és káderei voltak.¹ Az első hónapokban, években spontánul verbuvált

1 Az MNSZ és az RKP elitjének viszonyrendszeréről Nagy Mihály Zoltán: *Érdekvédelem és pártpolitika. A Magyar Népi Szövetség érdekképviselői funkciója*. In *Integrációs stratégiák*, i. m. 344-366. A marosvásárhelyi első generációs kommunista elitet vizsgálta Novák Csaba Zoltán: *Politikai átmenet és rendszerváltás Marosvásárhelyen. Adalékok Marosvásárhely 1944 és 1948 közötti politikatörténetéhez*. In Pál-Antal Sándor–Novák Zoltán (szerk.): *Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabbkori tanulmányok*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007, 175-193. Megyei szinten uő: *A Román Kommunista Párt hatalmi szerkezetének kiépítése Maros megyében, 1944-1948*. In *Autonóm magyarok?* i. m. 64-83. Székelyföldi

új vezetőrétegből az ötvenes évek elejére egy politikailag kinevezett, tisztségét hivatásszerűen gyakorló elit jött létre, és a káderállomány tovább bővült, majd stabilizálódott a MAT megalakítását követő időszakban. Noha a MAT „különleges” státusát nem sikerült intézményesíteni, széleskörű kompetenciával bíró apparátus jött létre a túlközpontosított, vertikálisan működő román kommunista rendszeren belül. A negyven fős tartományi pártbizottság a központi hatalom és a helyi kormánysszervek közötti transzmissziós szíj szerepét látta el, de állandó ideológiai ellenőrzést is gyakorolt közvetlenül a párttagok, és közvetett módon az egész társadalom fölött.²

A párttagság etnikai, társadalmi és területi összetételének alakulását a MAT pártbizottsága iratainak segítségével elemezzük. Az egybevetés az 1952–1960 közötti évekre és csak a MAT-ra vonatkozhat, mivel a módszertanilag igen szakszerűen előkészített és feldolgozott 1956-os népszámlálás adatai nem vethetők össze az autonóm tartományt megelőző (Maros és Sztálin tartományok, 1950–1952), valamint a helyében megalakított területi egységgel (Maros–Magyar Autonóm Tartomány/MMAT, 1961–1968). Maros és Sztálin tartományok esetében nem rendelkezünk használható népszámlálási adatokkal, míg a MMAT esetében csak az 1966-os népszámlálás áll rendelkezésre. További módszertani nehézséget

esettanulmányokat közölt Oláh Sándor: Elitrekrutáció a szocializmusban. In Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakából*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 101–123, valamint uő: *Küszgálás. frások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008. 255–328. A mai Hargita megyei Máréfalva második világháború utáni mikrotörténeti vázlata: Gagyi József: Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In *Autonóm magyarok?* i. m. 17–63.

- 2 Az elemzés során szem előtt tartottuk a magyar történetírás módszertani megközelítését. Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 1991. 2. sz. 51–63.; Révész Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és ideológiai aspektusai az '50-es években. Szeged, JATE ÁJK, 1998; Huszár Tibor: *Az elitől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest, Anima Kiadó, 2007.

jelent a pontos elemzésben a szovjet mintára bevezetett párttagjelöltség, ami az 1948–1952 közötti belső tisztogatásokat követően az újrainduló rekrutációs folyamatot szabályozta. Az ötvenes évek végén a jelöltek a párttagok több mint egynegyedét képezték; nagy létszámukon felül nemzetiségi összetételük is indokoltá teszi, hogy beemeljük őket az elemzésbe. A párttagok száma a következőképpen alakult 1953 januárja és 1959 decembere között:³

2. sz. táblázat: Az RMP tagságának létszáma a MAT-ban, 1953–1960

	1953. január	1954. január	1954. augusztus	1955. március	1957. május	1958. december	1959. december
Tagok és tagjelöltek	21.598	20.290	19.588	20.960	23.687	24.882	26.945
MAT összlakosságán belüli arányuk (%)	3,0	2,8	2,7	2,9	3,2	3,3	3,5

A táblázatból kiderül, hogy az állampártnak kevés híve akadt éppen a MAT-ban, ahol országos szinten az autonóm tartományban élő tagok enyhén *alulképviseltek*, ha figyelembe vesszük, hogy az 1955 decemberi második kongresszus idején az RMP 595.363 tagot és tagjelöltet számlált, ami az akkori romániai összlakosság 3,4 százalékának felelt meg.⁴ Ráadásul az 1948 novemberében indított belső tisztogatások korántsem értek véget a MAT létrehozásával. Az RMP KV által 1953 októberében elrendelt párttagsági könyvfelülvizsgálat és csere következtében 1954-ben a tartományban majdnem kétezer személyt töröltek a nyilvántartásból.⁵ Az 1954-es mélypont ráadásul egybeesett a román–magyar államközi kapcsolatok elhidegülésével, valamint a határrevízióról terjengő rémhí-

3 A párttagok számáról és összetételéről szóló elemzés forrásai: ANDJM, fond 1134, dosar 51/1952, 93/1954, 122/1955, 176/1957, 223/1959, 229/1959, 269/1960.

4 Tănase: *Elite și societate*, i. m. 50.

5 ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 9. f.

rekkel is. Az RMP második kongresszusa után fokozatos nyitás, majd az ötvenes évek végétől masszív felvételi kampány vette kezdetét. 1954 és 1956 között 2348 jelöltséget hagytak jóvá, míg 1959–1960-ban a „befogadott” jelöltek száma megközelítette a hatezret.⁶

A párttagság belső területi megoszlása korántsem volt egyenletes: a román többségű Szászrégen és Maroshévíz rajonokban, akárcsak a zömében katolikus körzetekben a párt behatolása 1958–1959-ig jelentéktelen maradt (a lakosság egy-két százaléka volt csak RMP-tag), míg a tartományi központ, Marosvásárhely a tagság közel egynegyedét adta. 1954-ben a tartományi székhely összlakosságának hat százaléka, 1960-ban már több mint nyolc százaléka volt párttag vagy jelölt: ez akkor 6500 embert jelentett.⁷ Ez természetesen szoros összefüggésben állt a különböző településtípusok társadalmi rétegződésével is: Marosvásárhelyen 1957-ben több, mint tízezer munkás élt, köztük majdnem kétezer volt párttag, míg Sepsiszentgyörgyön a kb. ötezer munkásnak majdnem a fele⁸ (a két említett város és a Felső-Maros-menti vidéknek jelentős munkásmozgalmi múltja is volt).

A párt etnikai összetételében a magyarok enyhén felülreprezentáltak voltak: 1953-ban 81,4 százalék a 77 százalékos lakosságarányhoz képest. A fent említett adat azonban nem a MAT által kínált előnyöket tükrözi, hanem azt a már említett körülményt, hogy az 1944 utáni időszakban az erdélyi magyar lakosság a románokhoz képest nagyobb bizalommal tekintett a kommunista pártra, döntően a nemzetiségpolitikában felvállalt nézetei miatt. Az 1953. január 18–19-én megtartott első tartományi pártértekezőlet idején a regisztrált magyar tagok felvételének éve (korabeli kifejezéssel: régisége) általában 1945, a román tagok esetében inkább 1946 vagy 1947 volt.

6 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 1–2. f.

7 Uo.

8 ANDJM, fond 1134, dosar 174/1957, 193–194. f.

Ebből a szűk „merítésből” válogatták az új közigazgatás tagjait és vezetőit. A MAT vezetésére kiképzett pártapparátus kialakításakor a központ által a tartományi vezetéssel szemben támasztott fő követelmények a terepismeret és a mozgalomban élvezett bizonyos megbecsültség voltak. Ez utóbbi a párt informális hierarchiájában abból származott, ha a kiszemelt személyek már 1944 előtt illegális tevékenységet folytattak. Ebben a kissé véletlenszerűen válogatott, majd hivatáselitté átalakuló csoporthoz tartozott Csupor Lajos, aki a MAT fennállása alatti években, 1952-től egészen 1961-ig az első titkári pozíciót foglalta el. Csupor 1911-ben született Marosvásárhely külvárosában egy szerény társadalmi helyzetű, káderlapjában „munkásként” osztályozott családban; valójában szülei szabóműhelyükben dolgoztak.⁹ Csupor ahhoz az első erdélyi magyar kisebbségi nemzedékhez tartozott, amelyik Romániában nőtt fel, a „rég” magyar világot személyesen nem ismerte, csak hallott róla. Miután elvégezte a hét osztályt, 14 évesen a családi hagyományt követve inasként kitanulta a szabóságot. A politika iránti érdeklődése az 1929-es gazdasági válsággal függött össze.¹⁰ Az 1931–1932 derekán tetőző világméretű jelenség egzisztenciálisan érintette a húszéves fiatalember családját, ismerőseit, akik közül többen állásukat is elvesztették. Ekkor ismerkedett meg az illegalitásban tevékenykedő kommunista mozgalommal, amely a marosvásárhelyi cukorgyárban és Felső-Maros-völgyi faiparban dolgozó munkások sztrájkmozgalmát támogatta és szervezte.¹¹

9 Gagy József interjúja Vargancsik Lajossal. MAT Oral History Program (MAT OHP), 7/2001 sz.

10 Ekkor lépett be a Kommunista Ifjúság Szövetségbe: Csupor Lajos harcos élete. *Vörös Zászló*, 1952. november 20.

11 A harmincas évekbeli kommunista mozgalom számbeli és szervezeti gyengeségét jelzi Jakab Sándor visszaemlékezése, aki Luka László bizalmi embere volt Erdélyben és 1948–1952 között pénzügyminiszter-helyettes. Jakabot 1934-ben megbízott instruktorként küldte Marosvásárhelyre az illegális párt erdélyi bizottsága; ekkor a városban összesen 34 tagot számlált az RKP. 1956-os Intézet, Budapest, Oral History Archivum, 12/1986 sz. interjú (Tóth Pál Péter interjúja Jakab Sándorral), 114–117.

Mozgalmi tevékenységének „köszönhetően” hamarosan a *Siguranța* látókörébe került, és az 1930-as évek során többször volt letartóztatásban.

Csupor Lajos, 1933

A hírhedt doftanai börtönben ismerkedett meg Gheorghe Gheorghiu-Dej-zsel is, és a véletlen találkozás döntő fontosságúnak bizonyult Csupor későbbi karrierje szempontjából.¹² A kommunisták hatalomra jutását követően ugyanis Gheorghiu-Dej csak azokban a magyar (vagy magyar zsidó) erdélyi származású káderekben bízott, akiket személyesen ismert a mozgalomból, és akikről biztos vagy biztosnak vélt adatokkal rendelkezett a két világháború közötti tevékenységükről, elsősorban az 1940–1944 közötti „magyar időben” tanúsított magatartásukról. Noha Csupor korabeli tevékenységéről és hollétéről semmilyen információval nem rendelkezünk, biztosra vehetjük, hogy 1940 szeptemberében Csupor és a hozzá közel álló kommunista szimpatizánsok nem követték el Jordáky Lajos, Veress Pál vagy az 1944 után Magyarországra áttelepült Simó Gyula „hibáját”, akik ünnepelték a bevonuló magyar csapatokat és visszaintegrálódtak a magyarországi mun-

¹² Gagyí József interjúja Fábián Zoltánnal (MAT OHP, 13/2001 sz.). Egy másik, az ötvenes években magas pártfunkcióhoz jutott aktivista elsősorban Gheorghiu-Dej ismeretségével magyarázza Csupor gyors karrierjét az 1948–1952 közötti időszakban. Novák Zoltán interjúja Benke Józseffel (MAT OHP, 23/2002. sz.).

kásmozgalomba. Az 1944. augusztus 23-i fordulat után Csupor az első között reaktiválta magát. A párthoz tartozását a még alakulófélben levő apparátus 1944. december 31-én ismerte el neki.¹³ Marosvásárhely felszabadítását követően Csupor kiemelkedett a kommunista apparátus képviselői közül: alig 34 évesen már közel 15 éves mozgalmi tapasztalattal rendelkezett. 1945–1948 között több felelősségteljes állást töltött be az új közigazgatásban,¹⁴ de a helyi nómenklatúra tagjaként (1946-ban az akkor még Kolozsvár fennhatósága alá tartozó Maros megyei pártbizottság tagjaként) elsajátíthatta a jövődöbeli állampárt belső működésének logikáját is.

Harcostársai körében is elismerést váltott ki munkája. A Maros megyei káderosztály által összeállított 1947-es jellemzés szerint Csupor „a párt régi harcosa, aktív és szerény, fegyelmezett és híve a pártnak, bár néha ideges és autoriter.”¹⁵ Valter István szerint, aki az ötvenes években az RMP KV instruktoraként működött a MAT-ban, Csupor nem rendelkezett elméleti felkészültséggel: „Csak gyakorlata (volt), amit az élethől tanult. Más nem.”¹⁶ Ennek ellenére 1948-ban a megyei káderfelelős kulcspozíciójába került, és azt az utasítást kapta a Központi Vezetéstől, hogy elméleti és szakmai képességét az egyéves magyar nyelvű központi káderiskolában fejlessze tovább. Itt két évfolyamon – 1948/1949-ben,

13 A megyei pártbizottságnak személyi összetétele. Marosvásárhely, 1948. december 29. ANDJM, fond Comitetului Județean PCR Mureș 1945–1950, dosar 63/1948, 308–313. f.

14 Csupor funkciói az 1944–1948 közötti időszakban: 1944. október–1945. január: a szakszervezeti tanács tartományi (székelyföldi) titkára; 1945. január–május: a párt tartományi Politikai Bizottságának tagja és a szakszervezeti munka felelőse; 1945. május – 1946. április: a marosvásárhelyi városi rendőrség vezetője; 1946. április–november: a tömegszervezeti osztály tartományi instruktora; 1946. november – 1947. április: a Magyar Népi Szövetség Kolozs tartományi vezetőségének választási kampányfelelőse Háromszék megyében; 1947. április – 1948. március: megyei szakszervezeti felelős; 1948. március–november: megyei káderfelelős.

15 ANDJM, fond 1073 (Comitetul Județean Mureș al PCR 1944–1950), dosar 46/1947, 45–51. f.

16 Novák Zoltán interjúja Valter Istvánnal (MAT OHP, 21/2002. sz.).

valamint 1949/1950-ben – összesen több mint 200 magyar nemzetiségű párthivatalnok végzett. A káderiskola elvégzése után, 1950–1952 között a magyar többségű Sztálin (Brassó) tartomány pártbizottságának titkáráként dolgozott, és nemzetgyűlési képviselővé választották. A MAT megalakításakor Gheorghiu-Dej számára Csupor volt a legkézenfekvőbb választás: érett és pragmatikus aktivista, ugyanakkor egyszerű ember, aki Gheorghiu-Dej-hez hasonlóan egyfajta nyers kedélyességgel rendelkezett. Legfőképpen azonban lojális párthivatalnok volt, akit nem fertőztek meg „nacionalista érzelmek” és szilárdan hitt a magyarok politikai integrációjában. A párt vezetőivel hamarosan bensőséges viszonyba került:

„Brassóból aztán áthozták őt Vásárhelyre, mivel nagyon jól volt Mogyórással, s értékelte őt, ott voltunk egy ilyen szilveszter alkalmával, Gheorghiu-Dej, s ő valamit tudott magyarul, mert ő Désen volt vasutas, hát onnan kapta volt a Dej nevet, hogy énekeljen Csupor magyarul, hát szépen tudott énekelni, jó hangja volt a Lajosnak.”¹⁷

Csupor Lajos életútja, az általa bejárt mobilitási pálya egy tipikusnak nevezhető első generációs párthivatalnoki életút. Az 1953. januári első pártkonferencián megválasztott tartományi pártbizottság negyven tagja nemzetiségtől függetlenül közös társadalmi és kulturális (többnyire „munkás”, kisebb hányadban „paraszti”) háttérrel rendelkezett. Átlagéletkoruk harminchét év volt, a pártba való belépésük időpontja az esetek hatvan százalékában 1945-re nyúlt vissza, és csupán két személynek volt elismert „illegalista” múltja. Csuporhoz hasonlóan egyszerű, gyakorlatias és földhöz ragadt emberek voltak: egy-két esettől eltekintve Székelyföldről származtak, iskolai végzettségük nem haladta meg a hét-nyolc osztályt, a felszabadulás előtt inasként vagy napszámosként dolgoztak.¹⁸ Az új pártbizottság kulcsemberei az 1920-as

17 Gagyi József interjúja Koszti Istvánnal (MAT OHP, 15/2001.sz.).

18 Az új káderek adatait lásd ANDJM, fond 1134, dosar 64/1953.

évek első felében születtek és fiatalon kerültek felelős pozícióba, például Bugyi Pál néptanácselnök harminchárom éves volt, és harminc év körüliek voltak a következők is: Szövérfi propaganda titkár, aki Erdőszentgyörgyről származott, 1945-ben lépett be a pártba és 1948-ban Bukarestben elvégezte az egyéves magyar nyelvű pártiskolát¹⁹; Lukács László iparfelelős és Kóródi István aktivista, a MAT és a bukaresti pártközpont összekötője is. Tehát mindannyian a romániai magyar kisebbség azon nemzedékéhez tartoztak, akik nem élték át személyesen a trianoni traumát, a két világháború közötti Romániában szocializálódtak és felnőttként élték meg az utolsó „kis magyar világot” Észak-Erdélyben.²⁰

Az apparátus legalacsonyabb szintjén még inkább kimutatható az új helyi elit „népi” jellege. 1953 márciusában bizalmas statisztikai összeállítás készült az üzemekben, termelőszövetkezetekben, hivatalokban és a kulturális-oktatási intézményekben tevékenykedő 1030 párttitkárrol. Megfigyelhető a férfiak túlsúlya (92%), valamint az etnikai összetételben észlelhető aránytalanságok: 84 százalékuk magyar, 14,5 százalékuk román, 1,5 százalékuk zsidó volt, de termelési ágazatokra lebontva a nehéziparban 16 sejtnek volt magyar, egynek román titkára, a kevesebb, mint 500 alkalmazottat foglalkoztató helyi iparban 77 magyar, 2 román párttitkár működött, a kollektív gazdaságokban 98 magyar és 10 román felelős. Az egyetlen ágazat, amely a román elem felülreprezentáltságát mutatta, a vasutat is magába foglaló közlekedés volt, amelyben a pártsejtek titkárainak majdnem egyharmada román nemzetiségű volt.²¹

Figyelembe véve a vasút és a tömegközlekedés egyszerre modernizációs és „nemzetépítő” szerepét, megállapítható, hogy az

19 Életrajzi adatai: Szövérfi Zoltán a nép ügyének tevékeny harcosa. *Vörös Zászló*, 1952. november 18.

20 A generációs törésekről a romániai magyar kisebbség körében lásd Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In (Bárdi-Simon szerk.): *Integrációs stratégiák* i. m. 41–68.

21 ANDJM, fond 1134, dosar 84/1953, I. f.

ötvenes években az autonóm tartomány „tituláris” nemzete, a magyarok birtokolták a helyi apparátus pozícióinak zömét – a hadsereg figyelemreméltó kivételével. Mint az előző fejezetekben láttuk, mindez nem a hatalomgyakorlási módszereket érintette, csupán a nyelvhasználati jogok gyakorlati érvényesítését segítette elő. Egy magyar gyárigazgató, egy magyar párttitkár ideológiai képzettségétől függetlenül egyfajta garanciát jelentett arra vonatkozóan, hogy a pártmunka és a termelés „politikai” irányítása magyar nyelven folyjon.

A legnagyobb gondot a káderek kezelésében igen gyenge műveltségi szintjük, ideológiai képzetlenségük okozta. A megvizsgált ezer aktivista és propagandista tíz százaléka semmilyen pártoktatásban nem részesült, és többségük csak a néhány hetes „gyorstalpalót” tudhatta maga mögött; alig öten végezték a propagandisták számára előírt féléves pártiskolát.²² A tartományi Pártbizottság számára a szakképzés, a szükséges technikai, ideológiai és kulturális ismeretek megszerzése megkérdőjelezhetetlen prioritást képviselt. Erre szolgált az 1952-től Marosvásárhelyre telepített magyar nyelvű egyéves pártegyetem (*Rangetz József Marxista-Leninista Esti Egyetem*), ahova a kolozsvári, a nagyváradi és a nagybányai magyar tagozatokat helyezték át.²³ A MAT káderiskolája egyszerre oktatási (alfabetizációs), ideológiai és szocializációs keretet nyújtott diákoknak és előadóknak egyaránt, akik ugyanabban a pártegyetem számára fenntartott és elkobzott villaépületben laktak hónapokon keresztül.²⁴ A képzés fő tantárgyai a marxizmus-leninizmus alapjai, a dialektikus materializmus, a politikai gazdaságtan, a pártépítés, a nemzetközi kapcsolatok tanulmányo-

22 Tájékoztató a propagandisták pártoktatásáról. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 177. f.

23 A pártegyetem létrehozásáról, első éves hallgatóságáról adatokat közölt a *Vörös Zászló*, 1952. október 5.

24 Jelentés az egyéves pártiskola tevékenységéről. Marosvásárhely, 1953. július 16. ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 209-217. f.; Jelentés a pártoktatásról. Marosvásárhely, 1954. augusztus 6. ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 269-282. f.

zása, az SZKP és a Román Népköztársaság története voltak, de a tanterv előíranyozta a román és az orosz nyelv tanulását is.

Az állandó tanárok képzett káderek voltak, például a népszerű Spielmann József, aki az ideológiai jellegű előadásokat műveltségfejlesztő órákkal egészítette ki, az *Igaz Szó* szerkesztői és az Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézet marxizmus-leninizmus tan-székének előadói. Valter István igazgató is a hároméves buka-resti *Zsdanov* pártegyetem elvégzése után került Marosvásárhely-re. Évtizedekkel később is büszkén emlékezett akkori tevékenysé-gére:

„Mi például olyan dolgokat is csináltunk, amelyek nem voltak benne a programban, mint például magyar irodalmat. A programot mi csináltuk. Gyakran hívtuk Spielmann-t, hogy beszéljen az irodalomról is. És bevezettük a magyar nyelvtan és mondattan órákat, szükség volt rá, tudtuk mi, hogy szükség volt rá. Aztán az irodalom. Hívtuk Kozma Bélát²⁵ a feleségével, aztán hívtuk Sütőt, Gagyí Lászlót, Hajdu Zoltánt²⁶, és a testvérét, Győzöt is, aki akkor még nem az volt, amivé most vált.”²⁷

A káderiskola jelentőségét növelte, hogy rendszeresen meghív-ták előadást tartani a tartományi nómenklátúra képviselőit. Csu-por első titkár több alkalommal is beszélt „a párt etnikai összeté-telének szabályozásáról”, avagy annak a szükségességéről, hogy az irányító szervek összetétele mind tartományi, mind helyi szinten tartsa szem előtt a lakosság nemzetiségi megoszlását. Bugyi néptanácselnök elemezte a „bolsevikok harcát, hogy a háború után újraépítsék a szovjet gazdaságot”²⁸, míg Benkő József marosvásárhelyi párttitkár bemutatta a kádereknek az irányító

25 Kozma a volt marosvásárhelyi Református Kollégium (a mai Bolyai Farkas Líceum) igazgatója volt; 1958-ban leváltották nacionalizmussal vádolva.

26 Sütő, Gagyí és a két Hajdu az ötvenes évek folyamán az *Igaz Szó* című irodalmi folyóirat szerkesztői voltak.

27 Novák Zoltán interjúja Valter Istvánnal (MAT OHP, 21/2002. sz.).

28 Jelentés az egyéves pártiskola tevékenységéről. Marosvásárhely, 1953. július 16. ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 211. f.

szervek működését. Benkő presztízst az ötvenes évek elején bejárt rövid külügyi pályának köszönhette. 1951-ben a diplomáciai munkában nemigen járatos pártmunkást Törökországba osztotta be az Ana Pauker vezette Külügyminisztérium. Innen két évvel később visszahívták, de 1955-ig a minisztérium alkalmazottja maradt.

„Megtartottak a központi bizottságnál, s később adtak át a külügynek. Akkor volt a Külügyminisztériumnak, Tătărescu volt a külügyminiszter, s leváltották, s feloszlatták a Külügyminisztériumot. Mikor odakerültünk mi, akkor már Pauker lett, igen. De leváltották Tătărescut, s akkor az egész Külügyminisztérium régi emberekből állott, le kellett őket váltani, s szedgették az embereket, hogy kiket lehet oda tenni. Hát én nem voltam se francia tudós, se... hát két nyelvet beszéltem, magyart s román. S a Külügyminisztériumban olyanokat keresgéltek, akik idegen nyelveket beszéltek. De még a magyar nyelv is számított, mert ha elküldenek Magyarországra, akkor tudok beszélni magyarul. Vagy a diplomáciában mindenféle nyelven beszélhet az ember. Hát például én a magyarokkal beszéltem, s voltak a csehek között is, hogy tudtak magyarul, s azokkal is magyarul beszéltem. Mellém adtak egy olyan régi külügyi tisztviselőt, egy örmény nő volt, képzelje el, az örmények rengeteg nyelvet beszélnek. Hát először is meg kellett tanítsanak, mi az a külügy, s mi az a konzulátus, mert konzulátusra küldtek engemet, s arra kellett felkészítsenek. S ugyanakkor az a nő, az francia leckéket adott, s még törököt is... Felkészítettek a hivatalos tevékenységre, s hogy mi a konzulátus feladata. A konzulátus feladata az, hogy ő tartja a kapcsolatot a helyi hatóságokkal. Nem a kormány mellé van küldve, hanem a helyi hatóságok... Én Isztambulban voltam.”²⁹

A kurzusban résztvevőknek biztosítottak egy bukaresti látogatást is, amelyhez társult egy nevelő célzatú kirándulás a múzeum-má átalakított doftanai börtönbe, ahol Gheorghiu-Dej-t és Csuport korábban fogva tartották. Ezen felül további önképzési alkalmat képeztek azok a viták/találkozók, amelyekben az ifjú káderek és a kommunista párt régi illegalista aktivistái vettek részt.³⁰ Nem utolsósorban, az oktatás ideológiai „tisztázásának” érdekében

29 Novák Zoltán interjúja Benkő Józseffel (MAT OHP, 23/2002. sz.).

30 ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 161. f.

azonban a katedrafőnökök személyesen ellenőrizték az előadók tevékenységét: a felolvasásra kerülő szöveget kijavították, majd szétosztották az oktatóknak.³¹ Az előadások ideológiai színvonala azonban nem nyerte el minden esetben a vezetőség tetszését. 1953-ban a mezőgazdasági és ipari felelősöket, Kapusit és Lukácsot azzal vádolták, hogy nem tartották meg tervezett előadásukat, míg két agitátor-újságíró, Fuchs Simon és Csernowitz Sámuel előadásába „súlyos szubjektivista jellegű hibák” csúsztak: például azt állították, hogy „a javak termelése objektív törvényszerűség.”³² 1954-ben sem hiányoztak az előadásokból azok az ideológiai hibák, amelyek rámutattak arra, hogy a Szovjetunió és megkérdőjelezhetetlen vezére iránti kultuszban nevelkedett apparátus képtelen volt kilépni a sztálinista gondolkodási sémákból. Az 1953. augusztus 19–20-i határozatok központi céljaként megjelölt életszínvonal-emelkedésről beszélve az egyik tanár egy, a diákok által felrótt hibába esett: szerinte ugyanis miután a proletariátus megszerezte a hatalmat, már nem szükséges politikai harcot folytatnia gazdasági érdekei érvényesítéséhez.³³ A NEP-szemináriumot vezető tanár azt kérte a hallgatóktól, hogy kívülről tanuljanak meg egy bekezdést, amelyben Sztálin az iparosításról beszél; egy másik oktató úgy próbálta növelni a diákok történelmi ismereteit, hogy a középkori parasztfelkelések kudarcát azzal magyarázta, hogy nem léptek szövetségre a munkásosztállyal.³⁴

A kezdeti nehézségek ellenére népszerű lett a pártoktatás: 1959-ben a hallgatók száma a kezdeti 55-ről közel háromszázra nőtt.³⁵ A *Marxista-Leninista Esti Egyetem*mé átkeresztelt egyéves pártiskola komplex szerkezetté vált: több száz hallgató, 25-30 főállású tanár, három szakirány: filozófia, történelem és közgaz-

31 ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 210. f.

32 ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 212. f.

33 ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 158. f.

34 ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 278. f.

35 ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 210. f.

daságtan.³⁶ Éppen az esti egyetem tanárai alkották az 1961-ben alapított marosvásárhelyi három éves (ekkor már kétnyelvű, magyar és román) tanárképző főiskola tantestületének zömét is.³⁷

Az alacsonyabb szintű káderek számára a MAT második legnagyobb városában, Sepsiszentgyörgyön állt rendelkezésre egy féléves esti tanfolyam, 40 „felsőbb típusú kör”, négy elméleti szeminárium és 773 „kör”, amelyen mintegy tízezer párttag és háromezer „pártonkívüli” aktivista vett részt.³⁸ Ebben az esetben is a pártoktatásról szóló beszámolók mindvégig súlyos elméleti és szervezési hiányosságokat jegyeztek fel. Az ideológiai kurzusok elkerülhetetlenül a funkcionális analfabetizmus elleni harc kísérleti terepévé alakultak át, mivel az írástudatlanság képtelenné tette a résztvevőket az olykor bonyolult, „bikkfanyelven” megfogalmazott ideológiai szövegek megértésére és feldolgozására. A kurzusokra járók ezen felül arra használták ki a tanulási időszakot, hogy kezeltessék betegségeiket a rendelkezésükre bocsátott egészségügyi intézményekben (kórházakban, laboratóriumokban, gyógyfürdőkben). Az 1954-es jelentés nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a beiratkozott munkások nagy része „akár három hónapos egészségügyi kezelésben”³⁹ is részesült.

Az első generációs káderek a társadalom alsó rétegeiből verbuválódtak. Személyes pályájuk alakulása, családjuk biztonsága a pártvezetés támogatásától függött. Saját vagyonuk nem volt, jelentősebb tulajdonra nem igazán tettek/tehettek szert. Előjogokat (autó, sofőr, kiutalt lakás és üdülő, ingyenes étkezés) a párt osztotta és szabályozta, de bármikor meg is vonhatta. Állásukat, pozíciójukat féltve gyorsan sajátították el a fegyelem és az alkalmazkodás művészetét: azonnal érzékelték, hogy mikor szabad bármit is kezdeményezni, a MAT és a székelyek partikuláris

36 Jelentés az egyéves pártiskola tevékenységéről. Marosvásárhely, 1958. május 8. ANDJM, fond 1134, dosar 193/1958, 152-155 f.

37 *Vörös Zászló*, 1962. január 7.

38 ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 269-282. f.

39 ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 157. f.

érdekeit is védelmezve, és mikor kell visszavonulást elrendelni, a pártközpont akaratához alkalmazkodni. Ezzel együtt Bukarest jónak értékelte a magyar káderek tevékenységét, akiket fegyelmeztetnek és megbízhatónak tartott. Az 1952–1953-ban kinevezett állomány folytonossága országos viszonylatban is figyelemreméltó volt. Bukarest, Konstanca és Sztálin (Brassó) pártbizottságaiban például 1955-ben a káderek háromnegyede kevesebb, mint egy éve töltötte be funkcióját, ez az arány a MAT-ban 40 százalék alá csökkent.⁴⁰ Egy olyan rendszerben, amit az ötvenes években a belső tisztogatások és a káderrotációs gyakorlat jellemzett, a MAT (magyar) nómenklatúrája lényegében stabil maradt 1960-ig, sőt számos esetben ennél tovább is.⁴¹

3.2 Az elit önazonossága és társadalomképe

Az általunk „működtetőnek” nevezett társadalmi réteg, a MAT politikai elitjének kvantitatív vizsgálata után a következőkben az elit mindennapi tevékenységének mechanizmusait, mozgatórugóit mutatjuk be, amiket David Hoffmann a „sztálinista kulturális ökoszisztémának” nevez.⁴² A késő sztálini idők szovjet társadalmának „ökoszisztémáját” olyan kulturális kódok, magatartásnormák és rituálék alkották, amelyben ötvöződtek a szovjet típusú totalitárius modernitás elemei (a haladás ideológiája, a Pártba vetett feltétel nélküli hit, a kollektivizmus eszméje) az 1930-as

40 Összehasonlító táblázat a tartományi pártapparátusról. ANIC, fond CC PCR, Cămarile, dosar 41/1955, 2-3 f.

41 Néhány példa: az RMP első titkára (1952–1961) és propagandatitkára (1952–1960), a Néptanács elnöke (1952–1958), a Securitate tartományi parancsnoka (1952–1961), a Milícia tartományi parancsnoka (1955–1959), a Tartományi Pártbizottság propagandaosztályának vezetője (1952–1960), a tartományi (majd Maros megyei) Statisztikai Hivatalának vezetője (1952–1982), a Vörös Zászló főszerkesztője (1955–1985), az *Igaz Szó* főszerkesztője (1953–1989), az *Új Élet* című kulturális folyóirat főszerkesztője (1958–1989), az orvosi egyetem rektora (1953–1964), a színművészeti egyetem rektora (1954–1967).

42 David L. Hoffmann: *Stalinist values. The cultural norms of the Soviet modernity (1917–1941)*. Ithaca&London, Cornell UP, 2003, 4–5.

évektől kezdődően újraélesztett orosz nemzeti történelmi/kulturális örökség töredékeivel. Más kontextusban persze, de hasonló dilemmája lehetett a Magyar Autonóm Tartomány működtetőinek, akiknek naponta kellett szembesülniük a „másság” (elsősorban a nemzeti önazonosság kifejezéséhez fűződő konfliktusok) kezelésével, miközben a társadalmi homogenitást, és hosszú távon a nemzetiségi sűrűlódások „természetes” feloldását hirdették.⁴³

A MAT politikai vezetése a tipikus „új nomenklatura” szerepét játszotta a román sztálinizmus kulturális ökoszisztémájában. Állandó feladatai közé tartozott például az ellenőrzés és az önellenőrzés. 1952 szeptemberében és októberében, néhány héttel beiktatása után a tartományi pártbizottság hosszasan tárgyalta az apparátus új vezetőinek jellemét és munkastílusát. A jelenlévőknek az volt a feladatuk, hogy véleményt mondjanak a vezetők politikai tevékenységéről, ideológiai felkészültségéről és hibáiról. Csupor Lajost 1952. szeptember 11-én a büro operatív ülésén „értékelték ki”. Az iparfelelős, aki a bukaresti pártfőiskolából ismerte őt, „harcos, fegyelmezett és határozott elvtársként”⁴⁴ jellemezte, aki mindig terepen van és akitől nagyon félnek. Párttársai két jellemhibát emeltek ki: „kevésbé elkötelezett a tanulás iránt, amellyel ideológiai színvonalát javíthatná”, és mindenekelőtt a gyakran látványos idegességet. „Néhány elvtárs azt mondja, hogy Csupor elvtársnak diktatórikus a hozzáállása”⁴⁵, jegyezte meg Kapusi József mezőgazdasági felelős. Amint azt a pártvezetők magatartási kódexe előírta, Csupornak meg kellett köszönnie a megjegyzéseket, elismerve, hogy hibákat követett el, melyek okai

43 A MAT politikai elitjének mindennapi életét elemzi életútinterjúk alapján Novák Csaba Zoltán: A Párt szolgálatában. Kádersors a Székelyföldön. *Múltunk*, 2005. 4. sz. 100-127.

44 A tartományi büroülésének jegyzőkönyve. Napirenden: Csupor Lajos elvtárs tevékenységének értékelése. Marosvásárhely, 1952. szeptember 11. ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 272. f.

45 Uo. 273. f.

„a politikai szint emelése fontosságának alábecsülése, az elhamarkodottság és az idegesség”.⁴⁶

Gyakrabban fordult elő azonban, hogy az első titkár értékelte beosztottjait. Csupor vesszőparipája a proletár szellem hiánya volt: Marosvásárhelyt javíthatatlanul „kispolgári” jellegű városnak látta, és idegesen szólította fel társait, hogy ne engedjék magukat „megfertőzni” egy olyan kisvárosban, amelyben lehetetlen megőrizni egy titkot, ahol a tisztviselők, kisiparosok, kereskedők és tanárok polgári öntudatát képtelen eltüntetni az új idők „osztályharcos szellemisége”, hanem a régi társadalmi/családi/baráti hálózatok egyenesen beintegrálják, és régi rítusaikba (főtéri és Maros-parti séták, úri öltözet, eredeti feketekávé fogyasztása, flekkensütés) „beavatják” az új proletár Marosvásárhely hirdetőit.

Az önkritika és az önvizsgálat mellett az ötvenes évek politikai liturgiájában központi szerepet szántak a „konfirmálási” ceremóniáknak, amelyeknek a pártba felvett tagjelölteknek kellett alávetniük magukat. Ezek előzetesen megállapított séma szerint zajlottak, és jelentős logisztikai erőfeszítést jelentettek az apparátus számára: minden egyes „konfirmálás” az első titkár vagy valamelyik helyettesének jelenlétét igényelte. A jelöltet a hovatartozás szerinti rajoni központban fogadták, ahol a Tartományi Bizottság és a helyi előkelőségek jelenlétében felolvasták a jelölt politikai és erkölcsi magatartásáról készített jelentést, amely kiterjedt az illető magánéletére és a családerkölcsekre is. Végezetül kérdéseket intéztek a jelölthöz a lehető legváltozatosabb témákról. Íme néhány példa az Udvarhely rajonban 1955-ben lebonyolított „konfirmálási ülésekből”:

A kollektívbe frissen belépett parasztot előbb az idealizmus káros hatásáról faggatták, majd megkérdezték, milyen kapcsolatban áll az 1946-ban a sorozás elől Magyarországra menekült testvérével, és végül hogy mivel magyarázza azt, hogy sokan

46 Uo. 275. f.

elbizakodottnak látják.⁴⁷ Egy tanártól a következőket kérdezték: „Hogyan irányítja a fiatalok hazafias szellemben való nevelését?”; „Hogyan lehet elválasztani az iskolát az egyháztól?”; „Hogyan viszonyulnak a szülők a kötelező beszolgáltatáshoz, és hogyan viszonyulnak a gyermekeikhez ezzel kapcsolatban?” A válasz: „Gyűléseket tartanak a többi tanárral hogy eldöntsék, hogyan foglalkozzanak az órákon azzal, hogy kivonják a gyermekeket a miszticizmus befolyása alól, és megpróbálják hazafias szellemben nevelni a tanulókat. Megpróbálják minden módon kivonni őket az egyház befolyása alól, lekötve minden idejüket.”⁴⁸ Egy másik tanár, akit a katolikus Oklándra neveztek ki, és az iskola és az egyház közötti kapcsolatról faggatták, büszkén ecsetelte az ateista nevelés előnyeit, és könnyen felvételt nyert: „Ezen a téren nagyon komoly eredményeket értünk el, például húsvétkor a tanulók 90-95%-a megjelent az iskolában.”⁴⁹ Kevésbé brillírozott a *Simó Géza* bútorgyár egyik dolgozója azon a megmérettetésen, amelyet 1955. június 26-án a párt Tartományi Bizottsága által szervezett ülésen tartottak. Ő ugyan bizonygatta, hogy „nem hisz a miszticizmusban és nem jár templomba”, de az egyik szomszédja feljelentésének köszönhetően a párhivatalnoknak sikerült hazugságon érnie a jelöltet: „És akkor mivel magyarázza azt, hogy tavaly nem jelent meg a munkahelyén húsvét napján?”⁵⁰ A nem éppen szilárd meggyőződéséről tanúságot tevő jelölt belépését azonban támogatták, valószínűleg a központi nyomásnak engedve. Az RMP KV előírta ugyanis, hogy a párttagság 55-60 százaléka munkásokból álljon. Ezt természetesen nehezen teljesíthette egy olyan rurális jellegű térség, mint a Magyar Autonóm Tartomány.

Semmilyen engedmény nem illette meg azonban „a múlt rendszer maradványait”: az élelmiszeripari vállalat ifjú részlegve-

47 ANDJM, fond 1134, dosar 118/1955, 208. f.

48 Uo. 210. f.

49 Uo. 219. f.

50 Uo. 233. f.

zetőjét, aki egy „kispolgári családdal” lakott együtt, egy nagyszzerűen teljesített vizsga végén a következő tanáccsal látták el: „Az elvtársnő tartsa magát távol a kispolgári társaságtól és vigyázzon, ne kerüljön a befolyása alá.”⁵¹ Egy földműves vizsgájából pedig a hagyományos értékrendszer (például a férfi domináns szerepe) és az új gyakorlatoknak, mint például az egyszerű formalitással, lassan-lassan terjedő válás gyakorlatának együttélése világlik ki. A vizsgabizottság kérdésére, hogy mivel magyarázza a válását, amivel rosszindulatú megjegyzéseket és pletykákat váltott ki egy hagyományos értékrendű faluban, a férfi így válaszol: „Másfél évet éltünk együtt, de az asszony nem foglalkozott velem, elhanyagolt, és nem igyekezett a házimunkában sem. Így aztán mindenki ment tovább a maga útján.”⁵²

Az ötvenes évek során gyors ütemben alakultak át a társadalmi viszonyokat szabályozó kulturális normák, és természetesnek tűnt, hogy a párt emberei a folyamat élére álltak. Ugyanakkor ők sem voltak felkészülve arra a történelmi feladatra, amit a román kommunista párt a magyar nemzetiségű káderei révén szeretett volna elérni: a román politikai életbe, a román habituális világba emelni/integrálni az erdélyi magyar közösséget. A nemzeti önazonosság kezelése feloldhatatlan feszültséget jelentett egy olyan hiányos műveltségű, (túl) gyorsan hatalmi tényezővé vált, gyenge legitimációval rendelkező elit számára, mint amilyen a MAT politikai elitje volt az ötvenes években. Az autonóm tartomány székhely/magyar vezetői kitűnő valóságérzéssel legfontosabb feladatuknak a pártközpont és a periféria közötti közvetítést látták. A kapcsolattartás állandó ingázást jelentett Bukarest és a tartományi székhely között, amit a pártvezetők, a belügyi tisztek és a kulturális élet képviselői inkább repülővel (a főváros és Marosvásárhely között rendszeres repülőjárat közlekedett) vagy autóval, az alacsonyabb rangú hivatalnokok és üzemi mérnökök vonattal,

51 Uo. 236. f.

52 Uo. 242. f.

hálókocsival bonyolítottak le. Bukarestben ügyeket intéztek, és elsősorban a pártközpontban, minisztériumokban dolgozó magyar származású vagy magyarul is beszélő káderektől kaptak folyamatos eligazítást és utasításokat. Bár a helyi érdekek védelmezése ritkán vezetett el a központtal való konfliktus felvállalásáig, a MAT hivatalnokai bonyolult viszonyrendszerbe kerültek saját nemzeti identitásukkal.

A MAT politikai elitjének nyilvános szereplését az ötvenes években a román állam iránti politikai lojalitás kényszere határozta meg. Csupor Lajost, Bugyi Pált és párttársait magyarként ismerte el az RMP, sőt elvárta tőlük, hogy *magyar nemzetiségű* tisztviselőkként a *román szocialista* államot képviseljék. Ezzel jóval messzebb jutottak a politikai integrációban, mint azok a „renegát” magyarok, akik a két háború közötti időszakban megkísérelték a személyes integráció útját járni és tisztviselői pályát futottak be vagy román pártokban politizáltak. A renegátokat saját közösségük marginalizálta, a közösség lojalitása továbbra is kizárólag egy másik állam, Magyarország felé irányult. A második világháborút követően 1948-ig a magyar kisebbség kulturális és politikai integrációját egyfajta „kettős lojalításra” alapozták (Magyarország mint „kulturális” anyaország, Románia mint politikai haza), majd ezt követően a román államba, az új szocialista kultúrába való integrációt szorgalmazták. Az 1959-ben szerkesztett ún. *Monográfia* – szerzői a MAT funkcionáriusai – a tartományban „termelt” kevés elméleti igényű dokumentumok egyike volt, amely azonosulni látszott azzal a tétellel, miszerint a román állam iránti hűség előfeltétele annak, hogy a magyarok megőrizhessék kulturális identitásukat:

„Az új embertípus kialakítása azt a feladatot tűzi iskoláink elé, hogy a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség, a népi demokratikus rendszer iránti hűség, pártunk, a Román Munkáspárt iránti határtalan szeretet, valamint rendszerünk külső és belső ellenségei elleni harc szellemé-

ben neveljék az ifúságot. (...) Míg a tőkés-földesúri rendszer megfosztotta a nemzeti kisebbségeket az anyanyelvükön való oktatási jogától, addig népi demokratikus rendszerünk széleskörű lehetőséget biztosít a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatására.”⁵³

A nyilvánosságban gyakran megjelenő múlt/jelen összevetés nem egyszerűen taktikai fogás volt, hanem meggyőződést tükrözött. Az elit képviselői saját emelkedő sorsukban látták visszaigazolván az erdélyi magyarság társadalmi mobilitását. Hivatalos „román” hazafiságuk nem nemzeti nihilizmusból eredt, hanem reálpolitikai felismerésből: az autonóm tartomány és általában az erdélyi magyar kisebbség sorsa a román állam jóindulatán múlik.

A magyar káderek politikai és közéleti tevékenységéhez nem tartozott hozzá a (magyar) nemzethez való kulturális kötődés nyilvános kifejezése. E tekintetben azonban a bukaresti feltételek (politikai lojalitás a román államhoz) élesen szembeálltak a helyi társadalom elvárásaival (a vezető „jó magyar emberként” viselkedjen): a Magyar Autonóm Tartomány idején Székelyföld lakosságának jelentős része „janicsároknak” tekintette a magyar kommunista kádereket.⁵⁴ Az ötvenes években hatalomra került elit számára a „nemzeti” követelés teljesíthetetlennek bizonyult. Baloldali szocializációjuk, majd az 1940–1944 közötti időszak megrázkódtatásai és a sztálini nemzetiségpolitika gyakorlata arra tanította őket, hogy hivatalos ügyekben a politikai és ideológiai határok felülírják az etnikai csoporton belüli szolidaritás elvét. Nemzettudatuk rejtett, többnyire latens és ki nem kifejtett elemekből állt össze. *Nemzeti identitás* helyett inkább egy állandóan változó identifikációs kódrendszerrel kellene beszélnünk, amelyből legfeljebb egy

53 A monográfia hivatalos címe: *A Magyar Autonóm Tartomány a fejlődés útján – 1959* (szerk. Keszi-Harmath Sándor, az előszót írta Szövérfi Zoltán, a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottság elnöke), 215. (OSZK Kézirattára, Teleki László Alapítvány Kézirattára, K-1851/96). A továbbiakban ez a forrás csak *MAT Monográfia*-ként fog szerepelni.

54 Ez egyértelműen kitűnik a tartományi pártiratok és az állambiztonsági dossziék tanulmányozásából.

„gyenge”, diskurzív és „szétfejlődő” (lokális, nem összmagyar) nemzettudat képe bontakozik ki. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a Gheorghiu-Dej vezette RMP csak ritkán és erőtlenül szorgalmazott egy új székely-magyar regionális identitáspolitikát, hogy megakadályozza a hagyományosan Magyarországhoz kötődő, tehát potenciálisan felforgató hatású magyar identitás megerősödését. Egy székely-magyar önazonosságtudat tudatos felépítése soha nem tartozott Gheorghiu-Dej ambíciói közé, aki a MAT-ot az etnikai konfliktus szabályozásának eszközeként fogta fel és nem az etnikai azonosság intézményesítőjeként. A nemzeti önazonosságok kérdésének ki nem beszélése, sőt tabusítása azt eredményezte, hogy a MAT magyar vezető rétege kevés támponttal rendelkezett az identifikációs és integrációs modellek követésében és közvetítésében. A „szocialista hazafiság” (hűség a román államhoz a magyar identitás megőrzése mellett) belső és kellemetlen „ketőssége” kiviláglott a vezető rétegen belüli beszélgetésekből is. Az Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézet társadalomtudományi tanszéke által 1955-ben elért eredményeket tárgyalva a MAT Tartományi Bizottsága egy látszólag másodrendű, de a hazafiság szimbolikus dimenziója szempontjából központi jelentőséggel bíró kérdést vetett fel: az orvosi tankönyvek Magyarországról való behozatalának jogszerűségét. Érzékelve azt, hogy hiányoznak a román tankönyvek magyar fordításai, és hogy sok diák nem ismeri eléggé az ország hivatalos nyelvét, Andrásófszky rektor kérte, hogy hozzanak be tankönyveket Magyarországról.⁵⁵ Csupor Lajos támogatásával Kovács György író, az RMP KV tagja elutasította a „téves” javaslatot, minthogy „a szocializmus építésének feltételei országonként eltérőek”, de legfőképpen amiatt, mert „ez bátorítaná az Intézetnek azt a hajlamát, hogy a Magyar Népköztársaság felé forduljon, és ne Bukarest felé mint kulturális

55 A tartományi bürokrácia jegyzőkönyve. Napirenden: Az OGYI társadalomtudományi tanszékének tevékenységéről szóló jelentés és társjelentés vitatása. Marosvásárhely, 1956. január 20. ANDJM, fond 1134, dosar 143/1956, 47-50. f.

központhoz”.⁵⁶ Eszerint a központ által a perifériára gyakorolt, a „haza” iránti elkötelezettség bizonyítékát kívánó állandó nyomás kontextusában még egy olyan „technikai” jellegű kérdés, mint tiltott doktrínák vagy nem megfelelő nemzeti érzések terjesztésével nem vádolható orvosi szakkönyv behozatala is lehetetlenné vált. Ebből a szémszögből nézve, amint a teremben tartózkodó aktivisták egyike kijelentette, a Budapestről származó napilapok olvasása nem volt más, mint „a kulturális szeparatizmus egyik formája”.⁵⁷

A nemzeti önazonosságtudat kifejezése a politikai életben betöltött *szerepekkel* is összefüggésben állt. Az RMP Központi Vezetésében, valamint az államigazgatás „kemény” apparátusában, pl. a Belügyminisztériumban, az Igazságügyi vagy a Honvédelmi minisztériumban dolgozó káderek szinte észrevétlenül veszítették el kulturális identitásukat és eredeti nevüket is. Ehhez a csoporthoz tartoznak a már említett Luka László/Vasile Luca, Leontin Sălăjan honvédelmi miniszter (volt Szilágyi Levente) vagy Alexandru Mureșanu belügyminiszter-helyettes (volt Ady László) és a jóval ismertebb Valter Roman (volt Neuländer Ernő). A politikai vezetők esetében csökkenő intenzitású nemzeti önazonosságról beszélhetünk: Mogyorós Sándor csak a román lapokban volt Alexandru Moghioros, a bukaresti körökben magyarnak számított, noha főleg az 1956 utáni években semmilyen kapaszkodót nem nyújtott az erősödő hatalmi nyomás alatt álló magyar közösségnek. Hasonló a helyzet a magyar „ügyek” egyéb fontosabb kezelőivel, Vincze János/Ion Vințe belügyminiszter-helyetessel (később a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke), vagy Szenkovics Sándor/Alexandru Sencovici ipari miniszterrel. Sok Bukarestben élő káder teljes vagy részleges (a második generációban már megfigyelhető) identitásváltást hajtott végre, s a román világ

56 Uo. 55. f.

57 Uo. 57. f.

számára magyar származásuk nem jelentett különösebb politikai ügyet.

Helyi szinten is megfigyelhető volt a jelenség, elsősorban az állambiztonsági és rendvédelmi szerveknél (a Milícia nemcsak „civil” ügyeket, hanem falusi környezetben politikai rendőrséggént is működött). A kommunista párttól eltérően a rendvédelmi alakulatok semmilyen „nemzeti” szerepet nem tölthettek be. A Maros tartományi államvédelmi parancsnokság 1951-es megalapításától kezdődően a helyi Securitate két alapvető fontosságú feladatot kapott: ellenőrzés alatt kell tartani a Márton Áron püspökhöz lojális katolikus egyházat, és nyomon követni a mind a magyarok, mind a románok körében előforduló nacionalista megnyilvánulásokat. Az első feladatot a lehető legnagyobb szigorral hajtották végre, és az egyházi személyek letartóztatása 1953 után is folytatódott, sőt maximális intenzitását 1958–1959 között érte el. Azonban a magyar nacionalizmus elleni harcot az 1956-os forradalomig nem jellemezte különösebb szigor. Sőt 1955 első 7 hónapjában a 122 politikai okokból őrizetbe vett személy közül 65 volt román (jellemzően Besszarábiában szolgáló csendőrök, akiket 1945 után magyarlakta vidékre helyezték át), 54 magyar, 2 zsidó és egy német.⁵⁸

Egy 1956-ban összeállított statisztika szerint a tartományi Securitateban nagyrészt magyar személyzetet foglalkoztattak, akárcsak a Milícia operatív állományában, míg a Milícia adminisztratív személyzeténél (amely volt csendőrökből állt) többségben románok voltak, hasonlóan a Tartományi Katonai Parancsnokság tisztjeihez és altisztjeihez (itt egyértelmű román többség volt kimutatható).⁵⁹

58 A Securitate tartományi parancsnokokkal tartott ülés jegyzőkönyve. Bukarest, 1953. február 11. ACNSAS, fond Documentar, dosar 97, 8-15 f.; A Magyar Autonóm Tartományi parancsnokság jelentése az 1955. január 1. és 1955. augusztus 15-e közötti operatív munkáról. Marosvásárhely, 1955. augusztus 26. ACNSAS, fond Documentar, dosar 97, 114-118 f.

59 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 204. f.

3. sz. táblázat: Az államvédelmi és katonai apparátus nemzetiségi összetétele a MAT-ban, 1956

	BM káderek (Securita- te-tisztek) %	Milícia káderei %	Milícia operatív sze- mélyzete %	Milícia admin. sze- mélyzete %	Katonai Parancsn. káderei %	Katonai Parancsn. tisztjei %
Magyar	71	60	62	48,4	26	3
Román	20	38	34,6	51	74	97
Egyéb (zsidó, roma, német)	9	2	3,4	0,6	/	/

Noha az ötvenes években a Securitate és a többi fegyveres testület etnikai szempontból többnyire semleges szervként viselkedett, a MAT belügyi igazgatóságának nemrég kutathatóvá vált iratai szerint a városokban működő Securitate a magyar forradalom kitörésig „elnézőbbnek” bizonyult, mint a kisebb politikai súllyal rendelkező, de jóval nagyobb apparátussal dolgozó Milícia, melynek tartományi parancsnoka 1955-ig román nemzetiségű volt. 1952 tavaszán egy udvarhelyi melletti faluban előfordulhatott például, hogy szóváltást követően a helyi (román nemzetiségű) milicista rálőtt és súlyosan megsebesítette Szabó Sándor néptanácselnököt.⁶⁰ Ugyanabban az évben a két államvédelmi szerv között konfliktus keletkezett egy Csíkszeredában történt „magyar-román” késelés miatt. Míg a Milícia azt állította, hogy az eset mögött etnikai indulatok feszülnek, a Securitate a nyomozást követően kocsmai jellegű nézeteltéréssel magyarázta a történeteket, és az ügy lezárását indítványozta.⁶¹

Kizártnak tekinthető, hogy az apparátus döntően magyar jellege és a nacionalizmussal kapcsolatos ügyek elbírálásában

60 ANDJM, fond 594, dosar 475/1953, 53. f.

61 ANDJM, fond 594, dosar 475/1953, 209-212. f.

tanúsított önmérséklete között közvetlen összefüggés lenne. Mindenesetre az a körülmény, hogy 1957 előtt a MAT állambiztonsági szervei nem folyamodtak tömeges, etnikailag motivált letartóztatásokhoz arra enged következtetni, hogy a központ álláspontja szerint a nemzetiségi kérdés elsősorban *politikai, nyelvhasználati* és nem *állambiztonsági* kérdés. Ennek jegyében az is előfordulhatott, hogy a Milícia Országos Főigazgatósága nemzetiségi engedményekre kényszerült a MAT-ban. 1956-ban a tartományi Politikai Bizottság kifogásolta az etnikai arányok és a nyelvhasználati jogok be nem tartását, azzal érvelve, hogy minden figyelmeztetés ellenére nem helyezték át más tartományokba a MAT-ban szolgáló 158 román alkalmazottat, akik nem beszéltek magyarul és feltehetően érintettek voltak az előbb ismertetett és más hasonló konfliktusokban is. A Milícia vezetői a problémát úgy oldották meg, hogy a MAT két „román” rajonjába, Szászrégenbe és Maroshévízre kényszerítették ezeket az alkalmazottakat.⁶²

Jóval összetettebbnek bizonyult a nemzeti önazonossághoz való viszony kérdése az apparátus azon tagjai esetében, akik etnikai származásukat szocializációjuknál fogva (magyar iskolába jártak, egyetemet végeztek, ismerték Magyarországot) beépítették kommunista identitásukba, és főleg 1956 után a kollektíve támadott magyar közösség „patrónusaiként” tűntek fel a pártközpontban. A legtöbb esetben magyar nyelvű intézményben vagy intézményrészlegben, tehát kisebbségi környezetben dolgoztak. A hatvanas-hetvenes években ők lettek a „hivatalos magyarok”: miközben politikai megbízásból vezettek kulturális intézményeket, és a mindennapi hatalomgyakorlásban igazodtak a hivatalos ideológiához és a „román” elvárásoknak, szakmai tevékenységükben és társadalmi pozicionálásukban fontosnak tartották, hogy egyfajta nemzetiségi képviseletet is ellássanak.⁶³ Ezt a sajátos, olykor

62 Uo. 204. f.

63 Bárdi: *Tény és való*, i. m. 80-82. A csoport ön- és közösségképét tükrözi Bányai Éva interjúkötete: *Sikertörténet kudarccal (Bukaresti életutak)*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

kellemetlen feladatot tudatosan vállalta a magyar közösség egyik fő patrónusának tartott Fazekas János, aki 1954-ben, alig 28 évesen RMP KV szervezési felelőssévé vált (ez gyakorlatilag a nómenklátúra első 8-10 pozíciójának egyike volt), és az 1970-es évek végéig Gheorghiu-Dej, majd Ceaușescu bizalmasaként működött a magyar ügyekben. Az ő életútja jó példája a betöltött szerepektől immár nem független „új” identifikációs rendszernek. A lupényi születésű, de a székelykereszturi unitárius gimnáziumban 1944-ben érettségizett és magát büszke székelynek tartó Fazekas mögött nem állt sem az illegális mozgalomba való részvétel, sem a börtönvilág, sem a szovjetunióbeli emigráció és a moszkvai hálózatok használata. Politikai szocializációjának kerete a Magyar Népi Szövetség, majd ezt követően az Ifjűmunkás Szövetség központi apparátusa volt. Bár mereven ragaszkodott Romániához mint államhoz és hazához való politikai lojalitáshoz, az RMP KV titkáráként, majd belkereskedelmi miniszterként Fazekas nemcsak magyar „vonalat” épített ki az apparátusban – akárcsak Luka a Pénzügyminisztériumban 1952 előtt –, hanem tudatosan felhasználta hatalmi pozícióját arra, hogy segítse nemzetársait. Ennek nyomait nemcsak a levéltári iratok⁶⁴ őrzik, hanem a kollektív emlékezet is. Az etnikai pártatlanságot mindig megőrző Lukától és Mogyoróstól eltérően Fazekas sosem titkolta, hogy nemzetiségi hovatartozását politikai identitása alkotóelemének tekintí. A MAT-ban és Erdélyben élő magyarok kollektív emlékezetében Fazekas támogatóként és védelmezőként jelenik meg. Személyi titkáran, Blénesi Ernőn keresztül Fazekas tudato-

64 Az RMP Központi Vezetőség gazdasági osztályának irataiban például a következő esettel találkozunk. Lakatos Istvánt, az aradi Állattenyésztési Kutatóintézet oktatóját 1954-ben a KV tömegfogyasztási cikkek osztályának instruktórává kívánták kinevezni. A KV ellenőrző bizottsága azonban ellenezte a javaslatot, mivel kiderült, hogy 1949-ben Lakatos visszautasított egy szovjetuniói ösztöndíjat, családi okokra hivatkozva. Az esetről értesülve Fazekas, akit nemrég neveztek ki KV titkárának, elrendelte az ügy újratárgyalását és aláírt egy igazolást, melyben az állt, hogy Lakatos távollétében három fiútestvérének nem volt lehetősége beteg édesanyjukat ápolni. ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 25/1954, 244. f.

san építette azt a patrónus-kliens viszonyrendszert, amelynek köszönhetően gépkocsik (az ún. „Trabant-repartíció), televíziók és Magyarországra szóló turistaútlevelek álltak rendelkezésre a magyar párthivatalnokok és a szocialista kulturális rendszerbe (pl. Írószövetség, vezető művészek) integrált értelmiségiek számára.⁶⁵

Fazekas János és Nicolae Ceaușescu a marosvásárhelyi Teleki Tékában

Az ötvenes években működő magyar párt- és államapparátusnak ennél komolyabb gondot okozott a hivatás és a magánélet összeegyeztetése. Ha szükséges volt, teljesen szétvált a magánélet és a nyilvános szereplés (pl. a titoktartás, a politikai jellegű információk át nem adása a legszűkebb családi körben sem): így

65 Fazekas patrónusi szerepéről és a magyar kisebbséget támogató intézkedéseiről tanúskodik több Gagy József, Novák Zoltán és jómagam által meginterjúvolt személy is.

próbáltak védekezni a totalitárius állam behatolása ellen az egyszerű polgárok életébe, pl. a hivatalnok és annak családjának vallásgyakorlásának megakadályozásában:

„Nem létezett karácsony és húsvét. Oda jutottunk már az '50-es években, hogy ha karácsonyfát állítottam, a szomszéd feljelentett. Arra sem jutott lehetőség, hogy a szabadságomat az ünnepek alatt vegyem ki. A templomba járást figyelték és felrótták.

Mennyire befolyásolta a baráti kapcsolatokat a politika?

Az elidegenedés beindult 1950-től folyamatosan. Az ember nem bízhatott meg a saját barátaiban sem. Nem mertem senkivel komolyan elbeszélgetni, mint ahogy most teszem. Az emberek elszigetelődtek egymástól és mindenki csak arra vigyázott, hogy a nehezen megszerzett állását megtarthassa. A feleségem nagyon jó munkaerő volt, de nagyon vallásos volt, korondi katolikus. S ez kísérte őt a doszájába. S fel is tették a kérdést: elvtársnő, ugye maga vallásos? Én a. S ha ide kerül hozzánk, el tudja hagyni a vallását? Én soha. Mégis felvették, pedig így nyilatkozott, székelesen, én a... Azért mit csináltak vele, mit nem csináltak, odakerült, s aztán meggyőzték, hogy ne járjon templomba. Sokáig bántotta, hogy nem mertünk megesküdni.”⁶⁶

Katherine Verdery és Gail Kligman antropológus a ceaușescui Romániában meghonosodott *kettős viselkedési normáikról* beszélt, arra utalva, hogy a „politikailag korrekt” nyilvános szereplés nem volt több mint maszk, amitől lakásába való hazatérése után az átlag román polgár megszabadulhatott.⁶⁷ Az 1989 előtti és utáni erdélyi magyar elitről írt könyvében Lőrincz D. József problematikusnak tartja ezt az éles szembeállítást. Véleménye szerint – amit teljes mértékben elfogadok – az elit egy *ambivalens diskurzustól* vezérelve, amit saját maga alakított ki és fogadtatott el a társadalommal, egyszerre birtokolta a politikailag konform normákat és a nemzeti (tehát automatikusan fél-ellenzéki) kódrend-

66 Gagy József interjúja Zilmann Bélával (MAT OHP, 4/2001. sz.).

67 Katherine Verdery: *What was socialism, and what comes next?* Princeton, N.J., Princeton UP, 1996; Gail Kligman: *The politics of duplicity: controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. Los Angeles: University of California Press, 1998.

szert.⁶⁸ Ez annál szükségesebb volt, mivel maguk a pártkáderek és a „rendszerkompatibilis” értelmiségiek is állandó megfigyelés alatt álltak. Az állambiztonsági szervek folyamatosan követték lépéseiket, olykor zaklatták őket. 1954-ben az erdészeti tröszt tartományi elnöke, Szabó Károly orvhalászat közben érte tetten a Securitate tartományi parancsnokát, az egyébként magyar Kovács Mihály alezredest. Másnap a Securitate tartományi parancsnokságának faliújságján egy, a borgászó tartományi parancsnokot ábrázoló karikatúra jelent meg. Bosszúból Kovács két napra lecsukatta Szabót, és majdnem két évig sikerült megakadályoznia, hogy a tartományi Pártkollégium kivizsgálja a „büntetőügyi indok nélküli” intézkedést.⁶⁹ De a káderek baráti együttlétének ritka pillanatai, a mulatás, a közös ivászat, a kirándulás sem bizonyultak mindig veszélytelen vállalkozásnak. Bugyi Pál néptanácselnök feleségével együtt Sütő András, Hajdu Győző, Gálfalvi Zsolt és Böződi György az ötvenes évek végén egy társasághoz tartoztak, és hétvégenként együtt gyakran kirándultak vidékre. Az egyik résztvevő közlése szerint egyszer arra lettek figyelmesek, hogy az ott elmondottak olyan hamar jutottak vissza az állambiztonsághoz, hogy a városba való visszatérésük utáni órákban már erről beszéltek a marosvásárhelyi szórakozóhelyeken.⁷⁰

A magyar nemzetiségű pártapparátus számára különös gondot jelentett a román nyelvhez, a román világhoz való viszony is. Miközben egy átlag székelyföldi lakos 1945 és 1960 között gyakorlatilag nélkülözhetette az államnyelvet, és ennek következtében a tanköteles korosztályok sem tanultak meg rendesen románul, a káder mindennapi életéhez tartozott a román nyelvtudás (például a bukaresti utasítások vétele vagy a *Scînteia* átlapozása). De kevés kivétellel a segédmunkásokból, zsellérekéből lett politikusok nyelv-

68 Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda, Pro-Print, 2004, 72-87.

69 ANDJM, fond 1134, dosar 144/1956, 67-68. f.

70 1956-os Intézet, Budapest, Oral History Archivum, 68/1986 sz. interjú (Bekéné Nádor Orsolya interjúja Böződi Györggyel), 144.

tudása nem haladta meg az egyszerű romániai magyar polgárokét, és ennek csekély mértéke nemcsak a román hatóságokat háborította fel, de a külső szemlélőket is megdöbbenettette. 1955 decemberében Rákosi Mátyás Romániában járt az RMP II. kongresszusának alkalmából, és egy Zsil-völgyi magyar sztahanovista bányászokból álló káderdelegációval is találkozott. Ekkor derült ki, hogy noha Dél-Erdély megszakítás nélkül közel 40 éve tartozott Romániához, a románul nemigen tudó bányászok az elhangzott beszédek tartalmáról csak a másnapi *Előre* összefoglalójából értesültek.

A Magyar Autonóm Tartományban könnyen előfordult, hogy egyes káderek kizárólag magyar kommunikációs térben éltek, nemcsak a magánszférában, hanem hivatalos közegben is. A marosvásárhelyi tervhivatal munkatársa hetente utazott Bukarestbe „ügyeket intézni”. Itt viszont egy magyar nyelvű hálózat vette őt körül.

„(A Belügyminisztériumon keretében volt egy helyiipari osztály?)

Igen, igazgatóság, vezérigazgatóság, már nem tudom. Hát akkor, eleinte volt egy Gál, már nem emlékszem a keresztnévére, az volt a vezérigazgató, egy brassói valaki, Gál András. Az volt a helyiipar és közüzemi vezérigazgatóságnál a vezérigazgató, Gál. S ugyancsak ott volt innen vásárhelyről egy zsidó férfi, Hirson Tibi. Jó pár éve meghalt. Mert aztán ugye ez nem tartott sokáig, hazakerült Tibi, és az építkezési trösztnél dolgozott, de elég rég meghalt. Például ha mentünk Bukarestbe, mindig mondták, ha valamit nem tudsz elintézni, menj Hirson Tibihez. S aztán ez a Gál, ez is abszolút, mondtam a titkárnőnek, hogy a Magyar Autonóm Tartományból hoztam valamit a vezérigazgató elvtársnak, s abban a percben minden ajtó kinyílt. S mindig megkérdezte ez a Gál elvtárs, van valami problémája? Ha valami nehézsége van, szóljon.”⁷¹

Miközben azonban a „tömbmagyar” rajonokban élő vagy dolgozó magyar káderek többnyire magyarul végezték el a rájuk osztott feladatokat, a román többségű rajonokban (Szászrégen,

71 Gagyi József interjúja Szőcs Ilonával (MAT OHP, 22/2002. sz.).

Maroshévíz) valamint a tartományi szinten dolgozó magyar káderek számára elengedhetetlen munkaeszköz volt a román nyelv a közhivatalokban és „terepmunkában” egyaránt. A kétnyelvű közegben gyakran előfordult, hogy a káder egyik nyelven sem tudta magát megfelelő szinten kifejezni. Ezt az állapotot – amit funkcionális analfabetizmusnak neveznek a nyelvészek – inkább a szocializációs háttér és a román nyelvoktatás gyenge színvonala okozta, mintsem az akarat hiánya (bár arra is akadt példa, hogy egyes magyar káderek jobban tudtak oroszul, mint románul). Az ötvenes évek közepére közírók és nyelvészek figyelmesek lettek arra, hogy az erdélyi magyarok (beleértve a MAT lakosait) egyre „kevertebb” nyelvet beszéltek.⁷² Főleg a fiatalok körében gyorsan terjedt a román nyelvből kölcsönzött neologizmusok, szófordulatok (gyakran helytelen és nem tudatos) használata. A nyelvi keveredés elsősorban a városi lakosság körében volt tapasztalható, és azokból a hivatalos terminológiából átvett fogalmakból merített, amelyeknek nem akadt magyar megfelelője, mivel a második világháború után beiskolázott fiatalok vagy kiképzett káderek ki voltak zárva a magyarországi kommunikációs térből, és a kommunista zsargon „standard” magyar fordításából is. Így született meg – panaszkodott egy nyelvész az *Igaz Szóban* – a magyar nyelv megcsúfításának számos példája: komitét (bizottság), autokritika (önkritika), direktíva (irányelv), miting (gyűlés), kollektíva (közösség), pionír-instruktor (úttörő-képző), iniciatíva (kezdeményezés), effektíva (állomány), planifikál (tervez), elektrifikálás (villamosítás), élelmiszerkartéla (élelmiszerjegy), kenzina (kéthetenkénti fizetés), redzsionála (tartományi), szfát (néptanács), újságot abonál (előfizet), kárnét (tagsági könyv), apróbálás (jóváhagyás), reszort (hatáskör), tábél (táblázat), sztát (fizetési lista), szekció (osztály). Sok marosvásárhelyi már nem „telefonált”, hanem csak „adott egy telefont”

72 Az alábbi példák forrása Szabó Zoltán: A nyelvművelés egyes kérdéseiről. *Igaz Szó*, 1954. 4-5. sz. 131-136.

(*am dat un telefon*), és nem „szállt fel” a buszra, hanem egyszerűen „vette” azt (*am luat autobuzul*).⁷³

Természetesen nem csak nyelvtani kérdésekről volt szó: az etnikai összetételében *magyar* szerkezetnek és lakóinak a mindennapi életébe a *román* állam képes volt gyorsan és hatékonyan beavatkozni, és nemcsak az életmódot változtatta meg, hanem az anyanyelven való önkifejezés módját is. A helyi magyar lakosságnak és magának az elitnek is még túl friss volt az akkulturációja (voltaképpen inkább az írni-olvasni tudása) ahhoz, hogy ellássa őket egyfajta „etnikai immunitással”⁷⁴, amelynek segítségével a kisebbségi csoport képes megkülönböztetni a hasznos és a káros vagy egyszerűen nevetséges szókölcsozást. Anélkül, hogy közvetlenül utalt volna rá, a „nyelvművelő” cikk szerzője egy központi kérdést vetett fel: mennyire kész kulturális szempontból a szocialista modernizáció, a formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra megteremtésében való részvételre az a lakosság, amely a közszférában a csak beavatottak által ismert kommunista bikkfa-nyelv használatára kényszerült, amelyet azonban amennyiben románul hangzott el, nem értett meg és nem ismert?

Nem mindenki osztotta azonban a nyelvészek aggodalmait: volt, aki jó viccnek tekintette a keveredést, de akadt olyan is, aki a román kifejezések használatával demonstrálni kívánta kollégáinak, barátainak, diáktársainak: ő sikeresen integrálódik az új épülő világba. Az emberek többsége azonban egyszerűen azért kezdte

73 Az „új nyelv” jellegzetes példája a MAT pártaktiva 1953. szeptemberi ülése, amely megvizsgálta az RMP KV augusztusi határozatát, és megállapította egy magyar nyelven összeállított jegyzőkönyvben – a helyesírási és fogalmazási hibákat nem javítottam – hogy „a tartományi pártszervezetnél nem planifikálják a telefon beszélgetéseket, megtörténik az, hogy az éjjeli szolgálatos 3-4-szer hívja fel a rajonokat, mert először organelor conducatoare azután az agrár szekció majd a propaganda szekció különböző telefon értesítések leadásával. (...) Csopor elvtárs felel a szektorul verificare munkájaért. Azonban Csopor elvtárs idáig, csak egyszer vett részt a szekcio ulesen”. ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 161. f.

74 A fogalmat lásd Vetési László: Szórványgondjainkról. In *Juhaimnak maradéka*. Kolozsvár, Komp-Press, 2001, 19.

használni az új szavakat és szófordulatokat, mert ezen a magyar-román keveréknyelven jutott kifejezésre a kommunizmus habituális világa, a román modernizáció gyors behatolása a magyar Székelyföldre.

3.3. Ideológiai harc és nemzeti küldetés: kultúra az üvegházban

A MAT alakulásakor a hatóságok ígéretet tettek a Székelyföld kulturális felvirágoztatására, az 1945-ben indult „kulturforradalom” folytatását és kiteljesedését helyezték kilátásba. A MAT kulturális intézményrendszere azonban soha nem függetleníthette magát az összromániai, valamint az erdélyi magyar művelődési élettől. Levéltári mélyfúrások híján csak vázlatos képet alkothattunk erről a rendkívül központosított (de ugyanakkor egyéni alkukra, engedményekre hajlamos) keresztmetszetről: az előzetes cenzúra működéséről egészen 1977-ig, az irodalmi élet intézményeiről (szerkesztőségek működése, az irodalmi alap szerepe, az Írószövetségen belüli játszmák), a színházak, a napilapok, a kiadók belső életéről.⁷⁵ Ráadásul ezen a téren a kutató nemigen támaszkodhat a „hiteles szemtanúk” emlékezetére. 1989-ig kényszerű

75 Az első tudományos jellegű átfogó feldolgozásnak Lázok Klára jelenleg készülő doktori értekezése ígérkezik. Első vázlata: Államosított kultúra? A kulturális élet monopolizálásának kezdetei Romániában – 1948. In *Történelmünk a Kárpát-medencében* (Kovács Kiss Gyöngy szerk.). Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 151-157. A Magyar Autonóm Tartomány kulturális intézményeiről lásd Lázok Klára, Boér Hunor-Gagy József és Stefano Bottoni tanulmányait in Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 479-614. A cenzúráról lásd Györffy Gábor Zsolt doktori disszertációja: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában* (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Politika, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar, Újságírás Tanszék. Kolozsvár, 2007). A cenzúra működéséről az 1960-as években Marosvásárhelyen lásd Kuszálík Eszter: *Cenzura comunistă a presei în primii ani ai dictaturii ceauşiste (1965–1970)*. Lucrarea de diplomă. Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, Specialitatea Relații Internaționale și Studii Europene, 2005.

hallgatás uralkodott, amit 1990 után az öncenzúra és a hivatalos (egyszerre „magyarvédő” és önmentő) elbeszélés váltott fel; a kilencvenes években megjelent visszaemlékezések és elbeszélések, majd a Földes László–Sütő András vita⁷⁶ és a Szilágyi Domokos-vita arra utalnak, hogy a „szeplőtlen Erdély” képe mélyen beépült az erdélyi magyarság, valamint az „erdélyi ügyekkel” foglalkozó magyarországi kulturális elit kollektív tudatába.⁷⁷ Mindez annak ellenére alakult így, hogy a múlttal való kritikusabb szembenézést 1989 után sokan tartották szükségesnek. Gáll Ernő, a 20. századi erdélyi magyar baloldal prominens képviselője többször megfogalmazta, saját szerepére is utalva, hogy „a romániai magyar kulturális intézmények (lapok, folyóiratok, színházak, kultúrotthonok stb.) a totalitárius pártállami gépezet részei voltak.”⁷⁸

Munkámban a Magyar Autonóm Tartomány területén működő kulturális szervek, intézmények működését vázolom fel annak tudatában, hogy ez a jelenleginél mélyebb kutatásokat igényelne. Alapkérdésem, hogy mikor (melyik korszakban) és milyen mértékben látott el „nemzeti(ségi) funkciót” a magyar nyelvű kultúra, és mikor – a magyarokból álló pártapparátushoz hasonlóan – teljesítette csupán a neki szánt transzmissziós szíj szerepet? Vagy nem inkább arról van-e szó, hogy amíg külső töréspontok (1956; majd

76 A vitát összefoglalta Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In *Autonóm magyarok?* i. m. 599-609. Más közelítésben lásd Cs. Nagy Ibolya: Egy vita margójára. Sütő András és A Hét. *Hitel*, 2007. február. 179-209.

77 A Szilágyi Domokos-ügyről lásd a 2006. szeptember 28-án kiadott sajtóközleményt. A szöveg elérhető: <http://itthon.transindex.ro/?cikkp=4722>. A teljes eddigi előkerült dokumentáció a Helikon honlapján érhető el.

78 Gáll Ernő: *A felelősség új határai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1999, 164. Reflexióit az 1945 utáni erdélyi magyar kultúra állapotáról naplójában is közölte: *Napló I-II (1977–1990, 1990–2000)*. Kolozsvár, Polis, 2003. Gáll szembenézése korábbi szerepével már az 1980-as évek elején kezdődött. 1982. február 27-i naplőbejegyzése szerint: „Tudomásul kell vennem, hogy ideológusa, apológétája voltam az egyenmősítésnek, a magyar intézmények felszámolásának, az értékek kiméletlen felszámolásának. Mindezt pedig legmélyebb hajlamaim és régebbi felfogásaim ellenére tettem, különösebb belső konfliktusok, meg hasonlások nélkül”. *Napló I – 1977–1990*, i. m. 97.

az 1971-es ceauseşcui „kis kulturális forradalom”) ezt meg nem akadályozták, párhuzamosan teljesítette a saját legitimációját erősítő nemzetiségi küldetését, és a (kommunista) propaganda szerepét? És ebben az esetben, miként próbálta áthidalni a kézenfekvő logikai ugrást?

Bárdi Nándor eszmetörténeti vázlatát követve az 1918 utáni kisebbségi „generációs csoportokról”⁷⁹ megállapítható, hogy a romániai magyar kulturális elitekben a húszas évek második felétől jelentkező „baloldali”, „kollektivista” majd „kommunista” világnézet sok, egymástól nagymértékben eltérő forrásvidékből táplálkozott, és ezek az átörökölt motívumok végigkísérték a baloldali eszmerendszer fejlődését. Az új, „népi-demokratikus” kulturális rendszer alapítása során tehát több diskurzív hagyomány fonódott össze: a „polgári” és „misztikus” irodalom és művészet erőszakos betiltása után is a hivatalos kultúra részei lehettek egyszerre a felülről erőltetett zsdanovi ihletésű „szöcreál” próza és irodalomkritika, a Gaál Gábor-i *Korunk* által képviselt „humanista” munkáskultúra, valamint a magyar szociográfiai hagyományokra, lényegében a harmincas-negyvenes évek népi írók morális és közéleti fellépését mintául vevő „népszolgálati” eszme.⁸⁰ Noha a második irányzatnak számos támogatója akadt (főleg a régi MADOSZ tagjai közül), a fiatalabb – a húszas évek közepén és végén született – generációra a népi irodalom lelkivilága és nyelvezete volt a legnagyobb hatással.⁸¹ Olyan fiatalokról volt szó, akik nem éltek meg katonaként, hadifogolyként háború megráz-

79 Bárdi: *Tény és való*, i. m. 71-85.

80 A harmincas évek ideológiai útkereséséről lásd Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007; az Erdélyi Párt ideológiájáról lásd Egry Gábor tanulmányát: *Az erdélyiség színeváltozása. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

81 Erről lásd Cseke Péter: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok – viták (1930–1940)*. Kriterion, Bukarest, 1986/1990.

kódtatásait. Kisebbségiek voltak, hisz mindannyian a királyi Romániában születtek, kamaszként éltek át a háborút és olyan új szocializációs keretek között kezdték pályafutásukat, ismerkedtek össze egymással mint a kolozsvári Móricz Zsigmond, a Budai Nagy Antal, valamint a marosvásárhelyi Tolnai Lajos Népi Kollégium⁸²). Ezt követően a Bolyai Egyetemen váltak „kisebbségi emberre” és közéleti személyiséggé.⁸³ Ráadásul az előttük járó férfi generációk jelentősen megfogyatkoztak a háború, a holokauszt és a Romániából való elvándorlás miatt.

A Magyar Autonóm Tartomány létezésének szűk tíz éve alatt tevékenykedő írók, lapszerkesztők és művészek számára összetartó erőt jelentett a kommunista ideológia és a népi mozgalom szellemi öröksége, a „pártszolgálat” és a közösségsszolgálat mint habitus és viselkedési norma. A nagypolgári/nemesi mecenatúra-rendszer megszűntetése után a kisebbségi kultúra új, államilag finanszírozott és szigorúan ellenőrzött műhelyekbe költözött. A napilapok, a kulturális és közéleti folyóiratok a totális „lefedés” vágyát tükrözték, mivel a társadalom szinte minden rétegéhez szóltak a monopolhelyzetben lévő orgánumok: a felnőttektől (az országos *Romániai Magyar Szó/Előre*, valamint a regionális terjesztésű *Vörös Lobogó*, *Fáklya*, *Igazság* és *Vörös Zászló*) a gyermekekig (*Pionír*, *Ifjúmunkás*, *Napsugár*), a nőket (*Dolgozó Nő*), a vidéken élőket (*Falvak Dolgozó Népe*), a sportbarátokat (*Új sport*), a szakszervezeti tagokat (*Szakszervezeti Élet*), a tanárokat és tanítókat (*Tanügyi Újság*), a magyar kultúrájú zsidókat (*Egység/Új út*), az értelmiségieket (*Utunk*, *Irodalmi Almanach/Igaz Szó*). Ezek

82 A népi kollégiumok szocializációs és politikai ösztönző szerepéhez lásd Papp István: A Nékosz legendája és valósága. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Budapest, Osiris, Budapest, 2002, 309-338. A marosvásárhelyi népi kollégium alakulását feldolgozta Szabó Miklós: A Marosvásárhelyi Tolnai Lajos Népi Kollégium (1947–1948). In Pál-Ántal–Novák (szerk.): *Marosvásárhely történetéből* i. m. 166-174.

83 Bárdi: *Tény és való*, i. m. 75. Gáll Ernő „Az erdélyi magyar baloldali írástudók felelőssége” című írásában etikai alapon álló „kisebbségi ideológiának”. Gáll: *A felelősség új határai*, i. m. 164.

a kiadványok karrierlehetőséget, vagy legalább biztos megélhetést nyújtottak a szerkesztők és aktivisták százainak. Főleg a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején rendkívül gyors társadalmi felemelkedés várt az alig 20-22 éves írókra, akik szükségszerűen egyben pártaktivistaként is felléptek és meggyőződésből hirdették az integráció dogmáját. A korszak „ars poétikáját” az akkor húszéves Sütő András fogalmazta meg 1947 novemberében a politikával nem törődő társainak szánt nyílt levelében:

„Ha ti nemcsak népdalt és színdarabot tanultok, hanem időnként összeültök és közösen elolvassátok az újságot, az már politika. Ha [...] megbeszélitek az ország és a világpolitikai eseményeket és nem közömbös nektek, hogy mit dolgozik az MNSZ, miért küzd a RKP, mit akar a Szovjetunió és mit akarnak az angol és amerikai bankárok, fegyvergyárosok, akiknek érdekük, hogy minden 20 évben háború legyen, az mind, mind politika.”⁸⁴

Az asszimilációmentes integrációt éppen a politikai életben való részvétel, a román szocialista társadalom melletti küzdelemmel lehetett kiharcolni. Ez támasztotta alá a legsikeresebb fiatal értelmiségiek pályafutása: például annak a Sütő Andrásnak, aki 1927-ben született a mezőségi, román többségű Pusztakamaráson, földműves családban, a világháború alatt a Dél-Erdélyhez tartozó nagyenyedi református kollégiumban tanult, majd 1945-ben Kolozsvárra költözött, a református kollégiumban fejezte be középiskolai tanulmányait, miközben alig 18 évesen a Móricz Zsigmond Népi Kollégium egyik vezető tagja lett. Tehetségét Balogh Edgár, a *Világosság* c. napilap főszerkesztője és a kolozsvári magyar baloldal egyik vezéralakja fedezte fel, aki lapjában Sütő tudósításait, olvasói leveleit közölte. Sütő igazi karrierje azonban 1947-ben indult, amikor belépett az RKP-ba, majd 1948-ban kinevezték a *Falvak Népe* hetilap (1952-től 1989-ig: *Falvak Dolgozó Népe*) szerkesztőjének, 1950-ben, 23 évesen pedig főszerkesztőjének. Ezt a

⁸⁴ Levél a nempolitizáló fiatalokhoz. *Falvak Népe*, 1947. november 11.

posztot 1954-ig töltötte be az akkor már Bukarestben élő író, akit 1949-ben a Román Írószövetség rendes tagjává is választottak.⁸⁵ Íróvá avatását Sütő annak köszönhetette, hogy abban az évben megjelent a párt megbízásából egy másik fiatal szerzővel, Hajdu Zoltánnal közösen megírt első színdarabja, *Mezítlábasszony* címmel.⁸⁶ Miközben az 1949 tavaszán-nyarán indított kollektivizálás és falusi osztályharc az író szülőfalujában, Pusztakamaráson is áldozatokat követelt (Sütő „középparaszti” családját is megfosztották földtulajdonától), a két fiatal dramaturg sablonosan ábrázolta a folyamatot, kiemelve annak történelmi szükségszerűségét és dicsőséges voltát. Az 1950-től színpadra állított darab évekig állandó része volt az erdélyi magyar falvakban szervezett amatőr színjátszó csoportosulások repertoárjának. A két szerző 1952 novemberében, a MAT alapításának tiszteletére, megkapta a harmadik fokozatú Állami Díjat.⁸⁷

Sütő kiemelkedően gyors, de nem egyedi pályát futott be a román kommunizmus „hőskorszakában”, amikor legnagyobb sikereit az állampárt éppen a fiatal értelmiség körében tudta elérni, és részben a kommunista ideológia, részben a tágabb értelemben vett kollektív eszmékhez való vonzódása miatt a magyar nyelvű nyilvánosság versenyre kelt az ellenség leleplezésében, szerzők, költők, kispolgári gondolkodók, dekadensek és reakciósök feljelenésében. Ennek a mennyiségileg hatalmas irodalmi és esszétermésnek ugyanakkor sajátos történelmi szerepe volt: egybefolyt a magyar falusi lakosság tömeges írás-olvasás oktatásának programjával. Biztosította ezen felül az értelmiség folyamatos reprodukcióját a közép és felsőfokú intézmények számára. Hasonló gyorsasággal ívelt felfelé az egyszerű származású magyar pártkader,

85 Sütő András politikai-közéleti szerepléséről szóló adatainak forrása: ACNSAS, fond Documentar, dosar 131 (problema artă-cultură, Uniunea Scriitorilor), vol. 15, 267. f.

86 Sütő András – Hajdu Zoltán: *Mezítlábasszony (színjáték 3 felvonásban 7 képben)*. Bukarest, Az RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, 1950.

87 Állami díjas íróink. *Romániai Magyar Szó*, 1952. november 26.

gyárigazgató, jogász, természettudós, katona- és állambiztonsági tiszt pályája. A Magyar Népi Szövetségre 1946 novemberében szavazó tömegek (közel 600 ezer ember, a felnőtt magyar lakoságnak jóval több, mint a fele) és az RKP/RMP közel százezres magyar nemzetiségű tagsága meggyőződéssel hitte, hogy az önálló magyar intézményrendszer hiányát (az államosított magyar nyelvű egyetemek, gimnáziumok, lapok nem a közösség tulajdonát képezték) az egyre szélesedő nyelvhasználati jogok pótolják.

Az új magyar kulturális elit felépítésében az RKP/RMP elsősorban az új nemzedékre, a döntően „népi” származású „író-káderekre”-re támaszkodott. Ugyanakkor az integrációs diskurzusnak köszönhetően a „rég” értelmiség számos befolyásos tagját is sikerült többé-kevésbé bevonni az átalakított kulturális rendszerbe (a teljesség igénye nélkül: Kós Károly, Molter Károly, Kemény János, Berde Mária írók, Farczády Elek történész-levéltáros, Székely Zoltán múzeumigazgató, Tompa Miklós színházigazgató, Kovács György színész, Antalfy Endre nyelvész, Miskolczy Dezső nemzetközileg elismert ideggyógyász, az OGYI tanára, sőt a Román Akadémia és a *Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság* tartományi elnöke is volt – és mindez magyar állampolgárként, ami valószínűleg a MAT sajátos légkörének tudható be).

A MAT létrehozása 1952 nyarán kisebb fordulatot eredményezett a magyar nyelvű kulturális életben. A változás jellege nem ideológiai vagy esztétikai jellegű volt: egy „magyar tartomány” megjelölése és szimbolikus elkülönítése az erdélyi magyar művelődés történelmileg kialakult földrajzi egységének felbomlását eredményezte. Néhány év leforgása alatt a romániai magyar kultúra súlypontja Kolozsvárról és Erdély, illetve a Bánság nagyobb városaitól (elsősorban Nagyvárad, Temesvár, Arad és Brassó) egyfelől a MAT irányába, másrészt Bukarest fele tolódott el. Az 1944–1959 közötti időszakban országos szinten 7290 kötetet és kisebb irodalmi művet adtak ki magyar nyelven. Az első években

(1944–1949 között) publikált 1775 cím összességében 23 helységről származott, ám több mint 40 százalékát Kolozsváron és majdnem egyharmadát Bukarestben nyomtatták.⁸⁸ Marosvásárhelyen és a Székelyföldön azokban az években csak néhány tucat kisebb művet adtak ki. Kolozsvár hagyományos magyar kiadói központ szerepét előbb a főváros vette át, ahol 1947-től az állami kiadóvállalaton belül működött egy magyar osztály (ebből lett 1969-től a *Kriterion* kiadó), majd Marosvásárhely, ahol 1955-ben megalapították az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó fiókját.⁸⁹ A rendelkezésükre álló források nem engednek arra következtetni, hogy a MAT létrehozásával az RMP erőteljes „delokalizációs” folyamatot kívánt volna elindítani a nagyobb városok, elsősorban Kolozsvár magyar kulturális intézményeiből a Székelyföld felé. A legnagyobb változás a könyvkiadásban volt érezhető: 1955 és 1959 között a MAT székhelyén már 160 új címet nyomtattak ki (szemben a Kolozsváron kiadott alig 90-nel), amelyek között kiemelhetjük a 19. század és 20. század eleji magyar irodalom 41 klasszikusának új kiadását 275.000 példányban, az erdélyi olvasóközönségnek szánt alacsony árakon.⁹⁰ A megoldást a szükség szülte, mert nem lehetett jelentős tételben irodalmi terméket Magyarországról behozni. Ez azonban különösen a fiataloknál megerősítette a magyar kultúrához való kötődést.

Az *Igaz Szó* irodalmi havilap⁹¹ létrehozásánál azonban kiderült, hogy az autonómia formális keretei nem elegendők ahhoz, hogy Marosvásárhely és a Székelyföld az erdélyi magyarság fő kulturális központjává váljon. Az *Igaz Szó* „a Román Népköztársaság Írószö-

88 Az adatok forrása: *Romániai magyar irodalmi lexikon* (RMIL), III. kötet, 217–218, és IV. kötet, 245. A könyvtermelés területi megoszlásának változásairól részletes elemzést nyújt Dávid Gyula: *A romániai magyar könyvtermés a második világháborút követő években* (<http://rmk40.adatbank.transindex.ro/bibli.php?a=3>); *A romániai magyar könyvtermés az ötvenes évek első felében 1944–1949* (<http://rmk40.adatbank.transindex.ro/bibli.php?a=4>).

89 *Előre*, 1955. június 6.

90 Uo.

91 A lap 1953-ban kéthavonta, 1954 januárjától havonta jelent meg.

vetségének Magyar Autonóm Tartománybeli fiókszervezetének folyóirataként⁹² jelent meg 1953 júniusában a megszüntetett kolozsvári *Irodalmi Almanach* helyett. A megbízott főszerkesztő a kolozsvári Bolyai Egyetem bölcsészkarán nemrég diplomát szerzett pártaktivista, a 23 éves Hajdu Győző lett, aki sajátos „írókáderi” pályáját kihívó gesztussal kezdte.⁹³ Kolozsváron tényként fogadták el azt a híresztelést, hogy az *Igaz Szó* megszerezte a megszüntetendő *Irodalmi Almanach* vagyonát. 1952 késő őszén Hajdu Győző a párt engedélyével kipakoltatta a szerkesztőséget, majd egy, a MAT pártbizottsága által biztosított teherautóval Marosvásárhelyre szállíttatta a berendezést.⁹⁴

Az értelmiségi vitákban a fiatal és agresszív Hajdu úgy lépett fel mint a bukaresti hatalom kiválasztott képviselője. Az *Irodalmi Almanach* szerkesztőségében tett „látogatása”, és az, hogy vezető szerepet követelt magának, semmibe véve a nála idősebb, régebbi mozgalmárok tekintélyét, csak fokozta azt az ellenszenvet, amit a kolozsvári baloldali értelmiség jeles képviselői (például Gaál Gábor⁹⁵) a „kis diktátorral” szemben már annak egyetemi éveitől kezdve éreztek. De annak ellenére, hogy az 1952–1953-as politikai válság közepette Hajdu Győző és tapasztaltabb szerkesztőtársai a pártközpont teljes bizalmát élvezték, az új lap indulásakor számos nehézséggel kellett szembenézni. Borítója és grafikai külseje nagymértékben hasonlított a magyarországi *Csillag* irodalmi havilaphoz, és ez a körülmény felkeltette a cenzúra érdeklődését.⁹⁶ A kis létszámú szerkesztőség tagjai közül kevesen laktak Marosvásárhelyen: Hajdu Győző és bátyja, Zoltán, Gagyí László, Kovács

92 RMIL, II. kötet. 328-329.

93 Hajdu részletes életrajzi adatai In Bottoni: *A hatalom értelmisége*, i. m. 575-576.

94 Tóth Sándor, a Bolyai Egyetem volt filozófia tanárának közlése. Budapest, 2003. december 1.

95 Hajdu Gaál Gábor tanítványaként kezdte meg pályafutását a Bolyai Egyetem bölcsészkarán (1948–1952). RMIL, II. kötet, 162.

96 Az *Igaz Szó* megjelenése. Bukarest, 1953. augusztus 16. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 09298.

György, 1954-től Sütő András, továbbá Gálfalvi Zsolt, Izsák József, és az ötvenes évek végétől Székely János.⁹⁷ Mivel a többi szerkesztő (pl. a komoly politikai súllyal rendelkező Szemlér Ferenc és Majtényi Erik) Bukarestben élt, a „vásárhelyi” politikai-generációs csoportra hárult a lap „megcsinálása”.

Noha többször merült fel pártkörökben, hogy a MAT keretét fel kellene tölteni „magyar” intézményekkel, az *Igaz Szó* „modellje” (lényegében kolozsvári vagy bukaresti intézmények kiürítése, áttelepítése a MAT-ba) nem bizonyult járható útnak az irodalmi folyóiratnál komplexebb intézmények esetében, mint egy napilap (pl. a bukaresti *Előre*) vagy egy teljes egyetem.⁹⁸ Így fordulhatott elő, hogy 1956/57-ig az „üvegház” koncepciója nem, vagy alig érvényesült. Való igaz, hogy a Székelyföld területén kizárólag magyar nyelvű lapok (kivéve a háromezres példányszámú, hetente háromszor megjelenő *Steaua Roșie*), színházak (az 1946-ban Marosvásárhelyen létrehozott Székely Állami Színház és az 1948-ban Sepsiszentgyörgyön alapított munkásszínház) és egyéb „magyar” jellegű intézmények működtek (pl. a rajoni múzeumok, az ezer diákot számláló Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI), az 1950-ben alapított marosvásárhelyi Filharmónia, 1954-től a kis létszámú „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézet⁹⁹). Mégis az autonómia első 5 évében csak néhány kisebb engedmény (1955-ben az *Orvosi Szemle/Revista medicală* című kétnyelvű szaklap, szintén 1955-ben a művelődési házak tevékenységének koor-

97 Az *Igaz Szó* szerkesztőiről adatokat közöl RML, II kötet, 328-332. Erősen szubjektív, de tanulságos szociográfiai olvasmány Hajdu Győző: *Együtt-Ímpreună. Ötvenöt év szerkesztőségi asztalok mellett*. Bukarest, Együtt-Ímpreună Művelődési és Baráti Társaság, 2004.

98 A tervről Robotos Imre, az *Előre* főszerkesztője számolt be Pataki László bukaresti magyar követnek. Bukarest, 1953. március 27. MOL, XIX-J-1-j, 16. doboz, 04354.

99 A Minisztertanács 1954. augusztus 14-i határozata az addig Kolozsváron működő román és magyar párhuzamos képzést szétválasztották: a román tagozatot beolvasztották a bukaresti Színház és Filmművészeti Intézetbe, míg a magyar tannyelvű színművészeti szakot önálló felsőoktatási intézménnyé alakították „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézet néven és Marosvásárhelyre helyezték át.

dinálására létrehozott Népi Alkotások Tartományi Háza/Casa regională a creației populare) született ott, ahol kulturális felvirágoztatást, sőt „kulturforradalmat” ígértek. A legfontosabb intézményeket, a Székely Színházat és a Filharmóniát ráadásul nem a párt keltette életre, hanem a kisváros régi polgári világának meghatározó mecénásai (Kemény János báró és Antalfy Endre felesége, a művészetet és komolyzenét pártoló Hermin). A zsidó származású asszony a világháborús megpróbáltatások ellenére is a helyi magyar kultúra fő pártolója maradt. 1949-ben a városi művelődési bizottság elnöke, a MAT idején a Művelődési Minisztérium tartományi felelőse, és a Székelyföld első számú „növeztője” lett.¹⁰⁰

A második intézményépítési hullámra az 1956-os magyar forradalom „politikai” kezeléséig kellett várni: ekkor hozták létre Marosvásárhelyen a Székely Népi Együttest (1957), a rádió területi stúdióját (1958), a *Művészet/Új Élet* c. képes folyóiratot (1958), majd 1960-ban a hároméves Tanítóképző Főiskolát, miközben a fokozatosan rosszabbodó politikai légkörben egyre „pártosabb” tartalmat kaptak a formájukban „nemzeti” magyar intézmények.

Az ötvenes években a MAT kulturális szerveinek alapvető feladata az volt, hogy magyar nyelven közvetítsék a szocialista forradalom vívmányait, és kiszélesítsék az új „népi” (tehát nem sovén, kozmopolita, burzsoá, klerikális, egyszóval reakciós) kultúra társadalmi bázisát. A magyar kultúra művelését elsősorban nyelvpolitikai kérdésnek tekintették. Egy olyan közegben, mint a Székelyföld, ahol a lakosság tekintélyes része egyáltalán nem beszélt és értett románul, a magyar nyelv használatának jogi szabályozása és politikai támogatása kulcskérdésnek bizonyult. Sütő András korabeli propagandanovellája kitűnően ábrázolta a lakosság magyar szó iránti igényét:

100. Gálfalvi Zsolt szíves közlése.

„Alig várom, hogy hozzánk is beszereljék a rádiót. A Kis Laliék utcájában már beszerelték s szőlő édesanyádnál is. Eladott az öregasszony néhány csirkét, tyúkot, nagyon odavolt a rádióért. Aztán, amikor beszerelték, hallgatja, hallgatja, hát nem érti. Románul beszéltek. Fut az öregasszony, meg a szomszédhoz:

- Mari, a tiéd hogy beszél ?
- Az enyém magyarul.
- Jaj, lelkem, az enyémmel nem tudom, mi van, csak románul beszél.
- Cseréld ki, lelkem. Eredj Seregélyhez (a falu párttitkára - S. B.), monddad, adjanak egy másikat. Olyant, amelyik magyarul beszél.”¹⁰¹

Már az első hónapokban kiderült, hogy a Marosvásárhely-központú új magyar kultúrát Bukarest és Moszkva is kitüntetett figyelmével kíséri. A MAT művészei és írói komoly feladatot kaptak a nacionalisták és a nacionalizmus ellen harcba. 1952 novemberében a Székely Színház bemutatta a *Vihar a havasban* című színdarabot, amely az 1945 előtti magyar és román nacionalizmus közötti ádáz harcot ábrázolta. Tekintettel a MAT megalakítására, azaz a nemzeti kérdés „helyes” megoldására, Papp Ferenc ezekkel a szavakkal méltatta az irodalmi érdemeiről nem híres drámát: „Nem véletlen, hogy ez a darab a MAT-ban született meg”.¹⁰² A román pártvezetés részéről tapasztalható feltűnő előzékenységeről ad képet 1953 tavaszán Sütő András a magyar kulturális attasénak:

„Kalmár elvtárs folyó hó 10-én vacsorán látta [vendégül - S.B.] Sütő András állami díjas író, a Falvak Dolgozó Népe főszerkesztőjét. (...) Érdekes mozzanatokat ismertetett annak illusztrálására, hogy az utóbbi időben milyen megkülönböztetett figyelmességgel kezelik a magyar írókat az írószövetségben, a Művészeti Tanácsnál és más szerveknél. Sütő elvtárs tagja az Írószövetségének ama bizottságának, amely az Írószövetség tagjai számára folyósítandó anyagi juttatások ügyében dönt. Elmondotta, hogy sokszor neki

101 Sütő András: *Egy képviselő levelei*. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, é. n. (1953), 28.

102 Kiss László-Kovács Dezső, *Vihar a havason*, 1952. Egy korabeli szinkritika: *Vihar a havason. Romániai Magyar Szó*, 1952. november 25.

kell hadakoznia az ellen, hogy tehetségtelen, karrierista elemek számára meg nem érdemelt összegeket szavazzanak meg, azzal az egyetlen indoklással, hogy a magyar írókat támogatni kell. Személyes tapasztalatait is ismertette azzal kapcsolatban, hogy mint magyar író, milyen megkülönböztetett, szinte kitüntetett bánásmódban részesül. Megemlítette azt is, hogy minden olyan irodalmi alkotást, amely a MAT-ban játszódik, szinte kritika nélkül fogadnak el: ezért több esetben előfordul, hogy selejtes irodalmi művek, illetve régebbi alkotások napvilágot látnak, pusztán azért, mert szerzőjük megemlíti benne a MAT-ot. Ezután egy jellemző esetet mondott el Sütő et. azzal kapcsolatban, hogy milyen fontos eseménynek tartják a Szovjetunióban a tartomány létrehozását. Kovács György író mesélte neki legutóbb, hogy Ilja Ehrenburg et. egy találkozásuk alkalmával érdeklődött a tartomány helyzete felől. Amikor néhány kérdést megemlített, Ehrenburg et. válaszaiból kitűnt, hogy a tartomány valamennyi időszerű problémáit részleteiben és kitűnően ismeri.¹⁰³

Az ötvenes évek „dogmatikus” korszakában az *Igaz Szó*, a Székely Színház, a műkedvelő színjátszócsoporthoz és dalárdák csapdába estek: amennyiben feltétlen támogatást nyújtanak a kommunista rendszer által szorgalmazott népszerűtlen ideológiai tételeknek (pl. a „miszticizmus elleni harc”, amely komoly ellenál-lásba ütközött ott, ahol a lakosság többsége hívő katolikus volt), a „széles tömegek” elutasításával és megvetésével kell szembenéz-niük. Ráadásul mindeközben a magyar önazonosságtudat és közösség hiteles képviselőnek gondolták önmagukat.

3.4. Pártos szellemiség: az *Igaz Szó*

Az *Igaz Szó* első számait a Sztálin halálát követő általános politikai bizonytalanság és útkeresés jellemezte. Az általános ideológiai és társadalmi offenzívát 1953 második felében és főleg 1954 folyamán egy óvatos, ellentmondásoktól és „visszaesésektől” sem mentes belső revízió váltotta fel. Az erdélyi értelmiségi körök

103 Beszélgetés Sütő Andrással. Bukarest, 1953. április 10. MOL, XIX-J-1-k, 19. doboz, 05247.

figyelme jellemző módon elsősorban a Budapesten zajló eseményekre, a Nagy Imre vezette kormány reformjaira és új szellemiségére irányult. Ezek a hatások leginkább a központi szerepet betöltő Kolozsváron voltak érezhetőek, de az *Igaz Szó* nyelvezetében és a folyóirat témaválasztásában is tetten érhetők. Ennek egyik jele, hogy kapcsolatfelvétel történt a szerkesztőség és a Romániában akkreditált magyar diplomáciai képviselő között. Minderre pedig éppen abban a kiélezett időszakban került sor (1954 nyara), amikor az erdélyi magyar lakosságot olyan futótűzként terjedő híresztelések tartották lázban, melyek szerint Erdély egy része újra Magyarországhoz kerül. Sokkal óvatosabb volt azonban Hajdu a lap szerkesztésében. Dogmatizmus és nyitás tehát egyaránt jellemezték a lapot ebben az időszakban. Az első példa Lázár József méltatása Erdélyi Vera egyik novellás kötéről:

„Kitünő írás a kötetben a *Kulákok* című elbeszélés is. Meséje mindössze ennyi: 10-15 ökrösszekérrel kulákok búzát visznek a gabonabegyűjtő központ felé. A szerző az írói jellemzés röntgen-sugaraival világítja át a kulákok aljas lelkivilágát, feneketlen gonoszságát.”¹⁰⁴

A kulák „aljas” lelkivilágára való utalás arra figyelmeztethette az olvasót, hogy a meghirdetett enyhülés nem azt jelenti, hogy a hatalom már nem képes „röntgen-sugaraival” átvilágítani a társadalmat és minden káros irányzatra lecsapni. Egy új ideológiai kánon megteremtésére vállalkozott viszont Földes László esztéta, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári fiókjának vezetője. 1954 tavaszán jelentős irodalomelméleti tanulmányt közölt az *Igaz Szóban* az irodalom és a nemzeti eszme kapcsolatáról.¹⁰⁵ A kolozsvári kritikus a sztálini nemzetdefinícióból indult ki: a nemzet egy, a közös történelem és kultúra által meghatározott

104 Lázár József: Erdélyi Vera: Búzahombár. *Igaz Szó*, 1954. január, 125-127.

105 Földes László: Az irodalmi hős nemzeti jellege. *Igaz Szó*, 1954. április-május, 102-117.

emberi közösség. Szerinte a műkritikus feladata rávilágítani a szocialista és a kapitalista nemzetfogalom közötti alapvető különbségre. Tanulmányában az 1930-as években Magyarországon lezajlott nemzetkarakterológiai vitát is görcső alá vette, vagyis teret engedett egy olyan tematikának, amely 1945 után tabunak számított.¹⁰⁶ Vannak-e egy népnek nemzeti alapú és nem kizárólag osztályharcból függő „sajátosságai”? Földes úgy próbálta cáfolni azt a paradigmát, amely a nemzeti jelleget eleve meglévő természetes adottságnak tekinti, hogy a választ Magyarország és Erdély 1944 előtti társadalomtörténetében kereste: „Milyen közelmúltbeli hagyományai vannak a kuláktulajdonságok nemzeti megnyilvánulási formájának?”¹⁰⁷ A sematikus értelmezett „kuláktulajdonságokat” Földes a magyar népnek tulajdonította, amit azzal magyarázott, hogy a magyarok évszázadokig uralkodó nemzetként viselkedtek Erdélyben, és a magyar nemesség, mint elnyomó osztály nemzeti ideológiája érvényesült. Földes ezzel szemben egy új, alulról építkező népi demokratikus patriotizmus megteremtését látta szükségesnek. Földes utólag is leszámolt a Németh László-i „mélymagyar–hígmagyar” ellentéttel, illetve az „ösi nemzeti tulajdonság”-ról folytatott karakterológiai vitákkal, melyeket a polgári kultúra maradványának tekintett.¹⁰⁸ Ugyanakkor többször is hangsúlyozta, hogy a megteremtendő új nemzettudathoz szükség van olyan pozitív kulturális modellként szolgáló nemzeti hőökre, akik az elnyomottak oldalán léptek fel. Földes elemzése tehát a posztisztálini útkeresés jellemző terméke; érezhetően arra törekedett, hogy kibővítsa a közéleti folyóirat rendkívül szűkre szabott tematikus skáláját. Felvetette a nemzettudat problematikáját, de azt szigorúan a kommunista ideológiai kánon szerint gondolta végig. Nem kizárt, hogy a tartomány „kultúrfelelősei” ebből és más, ebben a korszakban megjelent írásból merítettek inspirációt,

¹⁰⁶ Uo. 103.

¹⁰⁷ Uo. 115.

¹⁰⁸ Uo. 116.

amikor kidolgozták a már idézett „haladó hagyományok” újrafelfedezésének fogalmát.

Az új „népi-demokratikus” magyar kultúra művelőivel azonban Bukarestből állandóan éreztették, hogy rendkívül keskeny ösvényen járnak. A központi utasítások jobb esetben évről évre, rosszabb esetben hétről hétre változtak. A szerkesztőknek állandóan érzékelnük kellett, hogy éppen melyik témát, melyik szerzőt illik vagy szabad bemutatni, támogatni, esetleg újra felfedezni és „rehabilitálni”. Munkájukat a tartományi pártbizottság folyamatosan ellenőrizte, elemezte és bírálta. 1955 tavaszán átfogó vizsgálat indult az *Igaz Szó* tevékenységéről; május közepén Hajdu Győző referátumot készített, amit Kovács György író, szerkesztő és politikus ellenjelentése egészített ki. Május 26-án a tartományi pártbüro megvitatta a jelentést Hajdu Győző, Kovács György, Sütő András, Gagy László és Papp Ferenc szerkesztők jelenlétében. A pártot a helyi előjárók képviselték, köztük Csupor Lajos első titkár, Bugyi Pál néptanács elnök és a tartományi pártbizottság Tudományos és Művelődési osztályának káderei. Hajdu jelentése pozitívan értékelte az *Igaz Szó* addigi tevékenységét, főleg az 1954-ben szervezett országos felolvasóturnét. Ideológiai és esztétikai téren viszont, megállapítása szerint, a romániai irodalom nem szembesült a szovjet írók II. kongresszusának tanulságaival:

„Korántsem természetes jelenség, hogy írószövegségi lapjainkban általában, így az *Igaz Szó*-ban is, a próza és a líra terén nem indult meg az az erjedési folyamat, amelyet a szovjet írók kongresszusa sürgetett, s amelynek irodalmunk harcosabbá tételéhez kellene vezetnie. Az *Igaz Szó*-ban közölt elbeszélések (pl. Molter Károly, Gagy László, Papp Ferenc, Sütő András, Szabó Gyula írásai) a hazai magyar prózának az általános betegségét tükrözik. Ez a betegség részben az apolitizmusban jelentkezik, másrészt pedig a múlt felé fordulásban. Az *Igaz Szó* novellái, néhány békeharcos versünket (pl. Majtényi Erik, Hajdu Zoltán, Horváth Imre, stb. költeményeit) kivéve és költészeti anyaga egészében nem tükrözi hitelesen az osztályharc jelenlegi

szakaszának döntő kérdéseit. Ebből következik, hogy az *Igaz Szó* jelenlegi olvasmány-anyagának (sic!) társadalmi nevelő ereje gyenge.”¹⁰⁹

Az éberség hiányát Hajdu a szerkesztők korántsem proletár életmódjában vélte felfedezni: „A szerkesztőség jelenlegi írókéderei egyoldalú szerkesztői stílust folytatnak, nem élnek a társadalmi harcok tüzeiben, meglehetősen távol élnek a falvak és üzemek életétől”.¹¹⁰ Miután feltárta a lap nehézségeit és meghúzta az akkor már körvonalazódó „frontokat” a megalkuvók, az idillizmus, illetve a forradalmi, osztályharcos szellem követői között, Hajdu a problémák kezelése érdekében három új szerkesztői státust és a lap anyagi helyzetének rendezését kérte. Sokkal önkritikusabb hangot ütött meg viszont Kovács György „társjelentése”, melyben ismertette a már régóta húzódó „Sütő-Hajdu vitát”. Ennek a konfliktusnak feltehetően elsősorban személyi és nem politikai okai voltak, Hajdu ugyanis „meg nem engedhető hangot” használt több íróval és a szerkesztőség tagjaival.¹¹¹ A helytelen viselkedést még tetézte a Kovács által „familiarizmus”-nak nevezett zártkörű privilégiumokra épülő rendszer, ami főszerkesztői stílusát jellemezte. Hajdu egy összetartó, rokoni és személyes kapcsolatok által összeforrt csoportot igyekezett kiépíteni, abban bízva, hogy a marosvásárhelyi írók párthűségük fejében nagyobb teret kapnak majd az erdélyi magyar értelmiségen belül zajló pozícióharcban. A rendszer lényege az volt, hogy a közösség tagjai egymás gyakran kifogásolható színvonalú műveit „kiváló minőségű”-ként értékelték és eszerint honorálták. „Mi nem az egyszerű emberek életét éljük”, jelentette ki Kovács. A szerkesztők és írók új generációja sosem megy ki a nép közé, hanem éppenséggel olyan burzsoá egzisztén-

109 Hajdu Győző főszerkesztő jelentése. Marosvásárhely, 1955. május 22. ANDJM, fond 1134, dosar 118/1955, 117. f.

110 Uo. 120. f.

111 Kovács György társjelentése. Marosvásárhely, 1955. május 24. Uo. 125. f.

ciát visz, mint a „népi-demokratikus” rendszer által elítélt és kirekesztett nacionalista írók.¹¹²

A tartományi pártbizottság képviselői inkább Kovács György kritikai szemléletével értettek egyet. Bugyi Pál azzal vádolta az *Igaz Szót*, hogy nem számolt le a polgári hatásokkal, a párt kulturális osztályának részéről König József személyesen Hajdut hibáztatta néhány „nacionalista cikk” megjelenéséért. A mezőgazdasági osztály vezetője azt kifogásolta, hogy az *Egy véka liszt* című novella szerzője súlyos ideológiai hibát követett el, mikor nem különítette el a pozitív és a negatív szereplőket, és a kulákokat „nagygazdának” minősítette. Csupor Lajos pedig Székely János műveit elemezve kifogásolta, hogy „költészetében semmilyen szocialista tartalom nem tükröződik”. A helyi hatalom szemléletét és megfelelési kényszerét Bukaresttel szemben jól példázza, hogy az egyetlen pozitív jellemzést az *Igaz Szó* a néptanács művelődési osztályát képviselő Friedmann Ilonától kapta, aki szerint, mióta a lap Marosvásárhelyen jelenik meg, harcias és pártos orgánummá vált, és jól harcol a „néhány kolozsvári író” által indított „bojkott” ellen.¹¹³ Az 1955. május 28-án jóváhagyott intézkedési terv arra buzdította a szerkesztőséget, hogy teremtsen szorosabb kapcsolatot a többi országos (és román nyelvű) folyóirattal, költöztesse Marosvásárhelyre az összes tudósítót és szerkesztőt, biztosítson hatékonyabb politikai nevelést az összes „író-kádernek”, kezdje el „a MAT progresszív hagyományainak felkutatását”, és ebbe a munkába vonja be a tanítókat és a népművelőket is.¹¹⁴ A hatalom nyelvét egyre precízebben értékelni képes helyi értelmiség azonnal dekódolta a párt üzenetét, amely újraengedélyezte a magyar progresszív hagy-

¹¹² Uo. 127. f.

¹¹³ A tartományi büro 1955. május 26-i ülésének jegyzőkönyve. ANDJM, fond 1134, dosar 118/1955, 90-96. f.

¹¹⁴ Intézkedési terv az *Igaz Szó* munkájának javítására. Uo., 129-132. f.

mányok népszerűsítését.¹¹⁵ Nemzetiségi vonatkozásban tehát így mutatkozott meg az általános kultúrpolitikai enyhülés.

Megoldatlan maradt azonban az erdélyi magyarság két „kulturális fővárosában” élő értelmiségiek közötti ellentét, amelyeknek személyes, nemzedéki és politikai okai is voltak. 1956 nyarán, a román írókongresszus alkalmával kirobbant konfliktusok nyilvánvalóvá tették, hogy tovább már nem lehet eltussolni a magyar értelmiség megosztottságát a hatalomhoz való viszony kérdésében. A legjobb források erről az időszakról a magyar diplomáciai jelentések, amelyek párhuzamba állították a budapesti Petőfi-körben zajló vitákat és a román írószövetség kongresszusának zártkörű összetűzéseit.¹¹⁶ Romániában azonban a magyar irodalmi életet jellemző meglehetősen indulatos viták nem társadalmi kérdésekről szóltak, hanem az értelmiség szerepéről, pontosabban a magyar irodalom „helyéről” és szerepéről. Mielőtt felszólalt volna az írószövetségi kongresszuson, Hajdu hosszasan konzultált a párt csúcsvezetésével: Miron Constantinescuval, Iosif Chișinevschivel, majd személyesen Gheorghiu-Dejjelel is. A megválaszolandó kérdés, hogy melyik nemzethez „tartozik”, melyik nemzetet „illeti” az erdélyi magyar irodalom, rendkívül bonyolultnak és kényesnek mutatkozott. A párt hivatalos értékelése Hajdu szerint az volt, hogy „a romániai magyar irodalom, mivel az RNK gazdasági alapjában gyökerezik, az RNK irodalmának szerves részét alkotja, de a felépítményt, nyelvet, kulturális és irodalmi hagyományokat tekintve a magyarországi irodalom részét is képezi”.¹¹⁷

Voltak azonban, akik nem fogadták el a hatalom és a György Jenő magyar kulturális attasé által „szélsőségesnek” minősített csoport (Hajdu Győző, Papp Ferenc és Kovács György) nézeteit: „Vannak mégis írók, akiket ez sem elégít ki és úgy képzelik, hogy

115 1957-ben ennek jegyében kerül sor Arany János megemlékezésekre és a marosvásárhelyi volt Református Kollégium névadására (Rangetz József Középiskolából Bolyai Farkas Liceum lett).

116 Ioana Boca: 1956, *un an de ruptură*. București, Fundația Academia Civică, 2001, 68-70.

117 MOL, XIX-J-1-j, 12. doboz, 6571.

az itteni magyar irodalom teljes egészében a magyarországi irodalomhoz tartozik, és még az irányítást is várják tőle”.¹¹⁸ Hajdu ellenségei 1956 nyarán elsősorban az Igaz Szónál népszerűbb és liberálisabb kolozsvári *Utunk*¹¹⁹ szerkesztői voltak, Földes Lászlóval és Kallós Miklós filozófussal az élén. Felfogásukkal (nemzeti-ségi kultúra ápolása és demokratizálódás) nyíltan rokonszenvezett a magyar diplomácia képviselője is:

„Romániai magyar írók jelentős része elhatározta az *Igaz Szó* bojkottálását. A két lap írói között erős ellentét érezhető. Az *Igaz Szó* írói főhangadói annak a nézetnek, hogy az *Utunk* sovíniszta nézeteknek ad helyet. Kallós elvtárs ezzel kapcsolatban kijelentette: az *Utunkat* sovínizmussal vádolták akkor is, amikor kiállt a műemlékek védelméért. Az igazság viszont az, hogy az *Utunk* kiállításának eredményeképpen helyreállították Kolozsváron a Bethlen Bátyt, restaurálják a Mátyás templomot¹²⁰ és általában Erdélyben sokat foglalkoznak a műemlékek védelmével.”¹²¹

3.5. Harcias szórakozás: a Székely Színház

„Marosvásárhely kulturális történetét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy hosszú évszázadok során mindig akadtak, akik ki akarták emelni a várost a kisszerű vidékiességből, de küzdelmük kevés eredménnyel járt. Itt élt Bolyai Farkas és János, Mentovich Ferenc, Tolnai Lajos s még oly sokan az igazán nagyok közül és a sorsuk hasonló volt: eltemette őket a közöny, az intrika, a nyárspolgári ‘fenn az ernyő’, ‘nincsen kas’ szelleme, ha esetleg idejében el nem menekültek. Az a kép, amelyet Tolnai Lajos festett a városból *Sötét világ* című könyvében fel évszázaddal ezelőtt, különösen azért megrázó, mert még a közelmúltban is érvényes volt. Tolnai papi állását elfoglalni készült Marosvásárhelyre, s útközben egy odavaló orvossal találkozott, aki imígyen jellemezte a közállapotokat: «Nincs a világon város, ahol a kétszínűség oly

118 Uo.

119 Miközben az *Igaz Szó* 2500 példányban jelent meg, az 1946-tól megjelenő *Utunkból* közel hatezer példányt engedélyeztek, de Kallós szerint akár húszezres példányszámban is megjelenhetett volna.

120 Helyesen: a kolozsvári Fötéren álló Szent Mihály templomot.

121 Bukarest, 1956. július 30. MOL, XIX-J-1-j, 12. doboz, 6569.

buján virágozzék, mint ott. Ah, kérem, van ott is becsületes ember, csakhogy azok rejtekben vannak. Tud-e jól inni?

- Semmiféle italnak kedvelője nem vagyok.
- Nagy baj! Tud-e egész éjjeleken át kártyázni, de szakadatlanul ám?
- Kártya még soha a kezemben nem volt.
- Akkor ott nem él meg. Szereti-e a feleségét?
- Kérem.
- Bocsásson meg, de akkor ott nem él meg. » (...)

Még a közelmúltban is a flekken városának tartották Marosvásárhelyt, ahol magasabb szellemi igényekkel keveset törődnek. És most, alig egy fél évtized alatt milyen más lett ez a város, gyökeresen megváltozott a jellege. Ami évtizedekig, sőt évszázadokig csak a legjobbak álma volt, ma a népi demokratikus vívmányai között kézzelfogható valósággá vált. Csak nagy forradalmi, gyökeres társadalmi átalakulások tudnak ekkora változásokat teremteni. Marosvásárhely, a Magyar Autonóm Tartomány székhelye ma az ország egyik jelentős kulturális központja.¹²²

1958 elején Hunyadi András, az Állami Székely Színház rendezője ezekkel a szavakkal dicsérte az 1945 után végbement „kulturforradalmat”, amelyben nagy szerepet kaptak a színházak, elsősorban a marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében működő Székely Színház, valamint a Filharmónia, amely „zenei ízlést teremtett abban a városban, ahol a közelmúltban a zenei igényt az operett jelentette”. A színház különösen fontos népművelési és egyben politikai feladatot látott el a Székelyföldön. Gyakori vidéki turnéival nézők generációit vezette be a szépirodalom és a klasszikus műveltség világába. Tompa Miklós erőskezü igazgató és tehetséges főrendező volt: vezetése alatt több kiváló színész szerződött a társulathoz és néhány év alatt (az autonómia által biztosított „politikai tőkének” köszönhetően is) országos hírre tett szert. Az 1946-ban alapított állandó társulat az ötvenes évek közepére nagy apparátussal dolgozó, igen költséges szervvé nőtt ki magát: 90 műszaki szakembert és 42 színészt foglalkoztatott (négyen közülük ráadásul magyar állampolgárok voltak, akiknek

122. *Falvak Dolgozó Népe*, 1958. február 25.

a színház igazgatójának nyomására 1948 után a román hatóságok gyakorlatilag megtiltották, hogy hazatérjenek Magyarországra.¹²³⁾

Művészi berkekben a társulat népszerűségét csodálták és irigyelték; az 1953-as országos turné során a színészek arra lettek figyelmesek, hogy többnapos kolozsvári kiszállásuk alkalmával a helyi magyar szintársulat Poór Lili kivételével tüntetőleg bojkotálja őket.¹²⁴ A politikai támogatásnak azonban komoly ára volt. Vidéken például a színháznak szórakoztató szerepet szántak a legfontosabb egyházi ünnepeken (elsősorban a karácsony, a húsvét és a pünkösd) a templomi szertartásokon való részvétel megakadályozása érdekében. Az ideológiai tartalom ellenőrzését bonyolult rendszerben végezték, amely a színházigazgatóktól kiindulva a néptanács Végrehajtó Bizottságán és a tartományi pártbizottság Tudomány és Művelődési osztályán keresztül vezetett a Művelődési Minisztérium Színházi osztályához. A megszabott célt („kivonni a tömegeket a miszticizmus befolyása alól”, ateizmusra nevelve őket) azonban nem minden színész teljesítette. Többen családi kötelezettségeikre és más nehézségekre való hivatkozással mentették fel magukat a vidéki „karavánszerű” fellépések alól. A színészeket saját elmondásuk szerint hihetetlen melegséggel fogadták a falvakban; ott viszont alkalmuk nyílt megtapasztalni a falusi élet mindennapi „szépségeit”: 1953-ban elpanaszolták a kolozsvári magyar konzulnak, hogy a legutolsó 15 napos turnéjukon, ahol naponta két előadást is tartottak, olyan helységekből kellett szerepelniük, ahol lehetetlen volt „normális” ételhez jutni és egymás között meg kellett osztaniuk a falubeliek által felajánlott kenyeret és szalonnát.¹²⁵

123 A magyar állampolgárságú színészek panaszt is emeltek a magyar diplomatáknak. Jelentés a Székely Színházról. Kolozsvár, 1954. február 16. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 00575.

124 A Székely Színház élete. Kolozsvár, 1953. július 23. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 09310.

125 Uo.

A MAT kulturális intézményeinek a kulturális és ideológiai tevékenysége minőségéről folytatott belső vizsgálatokból kitűnt, hogy a marosvásárhelyi színház nem járult hozzá kellő mértékben az ideológia ideáltípusának, a burzsoá kicsinyességektől és előítéletektől mentes „új embertípusnak” a kialakításához. A színház vezetősége konfliktusba is került a helyi hatóságokkal, amikor bár kritikus ábrázolásmóddal körítve, de mégis a polgári életforma értékeit és formáit ábrázoló darabokat mért színpadra állítani. Ez nagyrészt Szabó Ernő főrendezőnek és Tompa Miklós igazgatónak volt köszönhető. A társulat egyik legnagyobb sikere ugynis a „polgári” Vörösmarty Mihály remekműve, a *Csongor és Tünde* bemutatása volt 1955-ben, majd 1957-ben. De már 1954-ben a tartományi PB ülésén Csupor első titkár kemény hangon figyelmeztette a színházat ideológiai jellegű feladataira: „A Marosvásárhelyen bemutatott színdarabokat úgy kell kiválasztani, hogy azzal hozzájáruljanak a lakosság, és a munkások átneveléséhez is, mivel ez egy kispolgári jellegű város.”¹²⁶ A lakosság átnevelésének céljával kevésbé összhangban állónak ítélt repertoár összeállításának felelőse maga Tompa igazgató volt, aki bár szakmailag kifogástalan, mégis „kispolgári elem”-nek számított. Ennek ellenére – állapította meg bosszúsan a kultúrfelelős – Bukarestben védett személyiség, tehát elmozdíthatatlan.¹²⁷ A párt a művészekkel sem volt elégedett, akiket „kevésbé ellenőriztek ideológiai téren” és vonakodtak az ideológiakritika gyakorlatától, miközben „olyan életmódot folytattak, amely sok kívánnivalót hagyott maga után”¹²⁸ (utalva néhány színész családi életének rendezetlenségére), és ezzel állandó témát szolgáltatottak a helybeli, futótűzként terjedő pletyka számára.

Az 1955 augusztusában lefolytatott – immár módszeres vizsgálatban – a színházak működésére vonatkozó kritikákat elmélyí-

126. ANDJM, fond 1134, dosar 93/1954, 27. f.

127. Uo. 25.

128. Uo.

tették. A tartományi PB szeptember 3-i ülésén megtárgyalták a Tartományi Néptanács művelődési osztályvezetője, Szabó Irén által felterjesztett jelentést. Az ülésen részt vett Tompa Miklós mellett Bokor Andor, a sepsiszentgyörgyi Magyar Állami Színház igazgatója, Szabó Lajos, a „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézet igazgatója és Hajdu Győző, az *Igaz Szó* főszerkesztője. A Néptanács Végrehajtó Bizottsága részletes jelentést készített a tartomány színházainak tevékenységéről az 1954/55-es évadban, amelyben a két színház tevékenységét minőségi és mennyiségi elemzés alapján ítélték meg.¹²⁹ A Székely Színház például 118.342 nézőt vonzott, ezzel meghaladva az 112.735 nézőben megállapított „tervet”. Ezen felül 76 faluban lépett fel, szemben az előző évben felkeresett hússzal. Következésképpen a tömegek nevelése terén folytatott tevékenységét kielégítőnek lehetett tekinteni.¹³⁰ Ezen felül három napirendi pontban határozták meg a vitára bocsátandókat: a „megfelelő repertoár” összeállításának módja, a színházi műsor hozzájárulása a „dolgozó tömegek a hazafiasság és a proletár nemzetköziség szellemében való neveléséhez”, és miként járul hozzá a színpad „a dolgozó tömegek közötti kapcsolat még szorosabbá tételéhez”.¹³¹

A jelentés elismerte a színházak jelentős „hozzájárulását a mezőgazdaság szocialista átalakításához”¹³², de a párt és az állami szervek továbbra sem voltak elégedettek az általuk nyújtott teljesítménnyel. Amint az 1955. október 3-án reggel 7 órakor kezdődő maratoni vita jegyzőkönyvéből is kiderül, a legsúlyosabb gondot a repertoár „helyes” összeállítása okozta. A Székely Színház igazgatója nem foglalkozott a színészek ideológiai nevelésével, és a kelletténél több „szocialista tartalom” nélküli sikerdarabot,

129 Lungu György néptanács alelnök jelentése a marosvásárhelyi Székely Színház és a sepsiszentgyörgyi Magyar Állami Színház tevékenységéről az 1954–55-ös évadban. ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 79-91. f.

130 Uo. 88. f.

131 Uo. 79. f.

132 Uo. 71. f.

főleg operettet mutatott be, amelyek csakis a „kispolgári nézőközönség kielégítésére” szolgáltak.¹³³ Az *Igaz Szó* főszerkesztője ennél is keményebben fogalmazott: a színházak hajlamosak voltak veszélyes „etnikai begubózásra”, amennyiben román rendezőt és szakértőt sose hívtak meg, azokat sem, akik beszélnek magyarul. Ráadásul néhány bemutatott darab, mint például az Erdély-szerte hatalmas sikerrel fogadott, Illyés Gyula által írt *Fáklyaláng*, legkevésbé sem volt „aktuális”¹³⁴, mivel a román–magyar kapcsolatokra 1848-ban jellemző konfliktust állították színre, és nem járultak hozzá a két nép közötti barátság elmélyítéséhez. Hajdu felszólalását egy olyan vízió kinyilatkoztatásával zárta, amely a MAT szerepéről vallott felfogását foglalta össze. Szerinte az autonóm tartomány színházainak egy olyan repertoárt kellett volna biztosítaniuk, amely nem annyira a magyar irodalom klasszikusaira összpontosít, hanem inkább a romániai magyar íróknak a szocializmus építéséről szóló műveire.¹³⁵ A Székely Színház feladata tehát elsősorban a romániai magyar drámaírás támogatása, másodsorban pedig a 150 évvel korábban Kolozsváron az első magyar állandó színház megalapításával elindított hagyomány örökségének a felvállalása.

A hatóságok bírálatának hatására a MAT két állandó színházának változtatásokat kellett eszközölnie az 1955/56-os évadra. Az eredmény különböző műfajok furcsa egyvelege lett: a „vonal” tartását elsősorban a sok szovjet darab biztosította, de engedelmeket tettek a „nemzeti” drámák és (az előző évnél jóval kisebb mértékben) a közönség kispolgári ízlésének is, tekintettel arra, hogy ebből származott a bevételek jó része.¹³⁶ A Székely Színház tíz darabot tervezett színpadra állítani az alábbi műsorterv alapján:

133 Uo. 73. f.

134 Uo. 74. f.

135 Uo. 75. f.

136 Az 1955/56-os évad műsortervének kivonatai. ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 92-95. f.

„1) Tiberiu Vornic – Joana Postanic: *Felszáll a köd*. A darabról annyit közöltek, hogy „mondanivalója időszerű, a földtársulás, kollektív gazdaság megalakulásának problémáját dolgozza fel”.

2) Lovinescu: *A ledőlt bástya*. A tartományi pártbizottság szerint a darab „a polgári világ összeomlását mutatja be, (...) az értelmiségiek helyes vagy helytelen állásfoglalását”.

3) Szimonov: *Egy szerelem története*. Az „érdekes lélektani szituációkban bővelkedő dráma” (...) a szovjet emberek házasságának kérdéseit boncolgatja”.

4) Leonov: *Invázió*. „Az Invázióban az író a szovjet nép hősi harcának egyik fázisát mutatja. Szembe állítja az emberségéből kivetkőzött nagykereskedőt és a lelkes partizán csoport harcát”.

5) Arbuzov: *Találkozás az ifjúsággal*. A vígjátékban „a szovjet tudósok napfényes élete, magas erkölcsisége gazdag árnyalataiban mutatkozik meg. Meleg színekkel ábrázolja a tudósok élet szeretetét és az alkotó vágyát. A darab alapgondolata éppen a szovjet emberek belső világának szépségét tárja fel.”¹³⁷

Lovinescu drámája kivételével a felsorolt színdarabok egyfajta kötelező penzumot képezhettek az igényesebb vagy világhírű drámák bemutatásához. Köztük azonban, miután előző évben túl nagy teret engedtek a magyar irodalomnak, 1955/56-ra csak egy „nemzeti” alkotást engedélyeztek, Bródy Sándor *Tanítónőjét*, ami ráadásul egy meglehetősen komor témát dolgozott fel: „egy tanítónő nehéz életét a XIX. század elejének osztálytársadalmában”¹³⁸. A repertoár kiegészítése és minőségi feljavítása érdekében Schillert, Rostandot és Molièret vonultatták fel, de ők sem kerülhették el a kötelező ideológiai „kezelést”:

„6) E. Rostand: *Cyrano de Bergerac*. A romantikus dráma főhőse „a feudális főúri önkényesség ellen veszi fel a harcot, egész tehetségével, szabad gondolkodásával és kardjával”.

7) Schiller: *Ármány és szerelem*, amelyben a szerző „a fejedelmi urak udvari életét, minden harcon keresztül gázoló véres intrikáit festette meg ami mögött

¹³⁷ Uo. 92. f.

¹³⁸ Uo.

a két világ szakadatlan harcát mutatja be. Schillernek sikerült ebben a darabban a feudális világ egész rothadt voltát és bomlásnak indult osztályát bemutatni”.

8) Molière: *Embergyűlölő*. A Székely Színház adaptációjában a darabnak „alig van cselekménye, csak annyi amennyi éppen a jellem kidomborításához szükséges. Alceste az arisztokrata környezetben akarja az igazságát megta-
lálni a maga becsületes fennkölt gondolkodásával a tapasztalatlan embert alakítja de éppen ezáltal leleplezi környezetének romlott és aljas voltát.”¹³⁹

A tartományi pártbizottságnak leadott műsorterv alapján azt feltételeznénk, hogy a kulturális szervek bírálata jó irányba terelte a marosvásárhelyi színház tevékenységét. A valóság azonban másképp festett. Az előzetes műsortervet összevetve a ténylegesen bemutatott színdarabokkal kiderül ugyanis, hogy több beharangozott darab egyáltalán nem került színpadra: nemcsak Molière, Schiller és Rostand, hanem a kötelező „penzumnak” vélt Szimonov és Leonov sem. Ugyanakkor bemutattak olyan szerzőket, mint Csehov (*A medve* 1955. november 4.), Machiavelli (*Mandragóra*, 1955. december 2.) és Heltai Jenő (*A néma levente*, 1956. április 6.).¹⁴⁰ A minőségi színjátszás feltételeit, Tompáék számára a fennálló rendszer ideológiai követelményeihez való formális ragaszkodás biztosította. A MAT „speciális” művelődési szerepére hivatkozva és egyéni minisztériumi/pártközponti alkuk révén sok mindent tudtak elintézni úgy, hogy elkerülték a helyi pártszervek ellenőrzését. Így sikerült bemutatni 1957. március 19-én Kós Károly *Budai Nagy Antal*-ját, 1959-ben pedig Méhes György *Széna vagy szalma* c. színdarabját.¹⁴¹ A kifinomult, minimális kockázatot felvállaló taktikázást megfelelő módon honorálta a bukaresti pártvezetés. A Székely Színház részt vehetett egy a MAT történetében egyedülálló kulturális programban: 1958 novemberében 18

139 Uo. 93. f.

140 Kántor Lajos-Kötő József: *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Bukarest, Kriterion, 1994, 260.

141 Uo. 261.

napos magyarországi vendégszereplésre kapott lehetőséget.¹⁴² A közel 200 fős delegáció külön vonattal utazott Budapestre, amelyben helyet kaptak a társulat tagjai és a MAT teljes politikai vezetése. Sokaknak, Csupor Lajosnak is ez volt az első magyarországi útjuk. A „szebb, mint valaha” Budapesten a székely színészek előadását a magyar televízió is közvetítette több mint százezer nézőnek és a *Vörös Zászló* kiküldött tudósítója is kiemelte: az „ellenforradalom” után alig két év elteltével az országos turnénak különös érzelmi és politikai jelentőséget kell tulajdonítani.¹⁴³ A figyelmesen előkészített turnét egyes színészek és alkalmazottak által lebonyolított ügyek sem tudták beárnyékolni (volt aki csak azért utazott ki, hogy tíz év után végre elintézhesse üresen álló lakásának eladását).¹⁴⁴ Súlyosabb árnyékot vetett az eseményre az, hogy éppen abban az időszakban indult el a román nemzeti-ségpolitikában az a gyökeres fordulat, amelynek első áldozatai a kolozsvári egyetem és egy évvel később a MAT voltak.

3.6. Tájékoztatás és nevelés: a *Vörös Zászló* keretizmusa

Az 1918-as impériumváltás ellenére a „román időben”, majd megújult erővel 1940–1944 között minden nagyobb településen működtek politikai napi- és hetilapok: Marosvásárhelyen a *Székely napló* és a *Székely Szó*, Székelyudvarhelyen az *Újság* és a *Székelység*, Csíkszeredában a *Csíki Lapok* és a *Csíki Néplap*, Kézdivásárhelyen a *Székely Újság*, Sepsiszentgyörgyön pedig a *Háromszék*. Az 1945 utáni politikai átrendeződés a sajtópiacot súlyosan érintette, a legtöbb említett lap jogutód nélkül meg-

142 A turnéről részletesen beszámolót adott a helyi napilap kiküldött tudósítója, Izsák István: Magyarországi vendégszereplésre indul a Székely Színház. *Vörös Zászló*, 1958. november 23.

143 *Vörös Zászló*, 1958. december 2.

144 Ez nem került el a magyar diplomácia figyelmét. Jelentés a marosvásárhelyi Állami Székely Színház magyarországi vendégszerepléséről. Budapest, 1958. december 17. MOL, XIX-J-1-k, 24. doboz, 006898.

szűnt vagy átalakult.¹⁴⁵ Néhány évig azonban az olvasó csak azt érezhette, hogy kedvenc lapja az immár monopolhelyzetben lévő baloldali eszméket terjeszti. A nagyobb településeken egy-egy napilap (Marosvásárhelyen a *Szabad Szó*, Sepsiszentgyörgyön a *Népi Egység*), másutt hetilapok (Udvarhelyen a *Szabadság*) jelenhettek meg. A legsúlyosabb érvágást az 1950-es közigazgatási törvény eredményezte. Ennek következményeként Székelyföldön egyetlen napilap, a marosvásárhelyi *Előre* maradt, amit 1952 augusztusától a *Vörös Zászló* váltott fel.¹⁴⁶ Ennek ellenére a posta tartományi igazgatósága 1956-ban 143 ezer előfizetőt tartott számon. A legolvasottabb napilap az országos terjesztésű, Bukarestben szerkesztett, de Székelyföldön is számos tudósítóval rendelkező *Előre* (1953-ig *Romániai Magyar Szó*) volt, amelyet az 1952-es napi 7500-as példányszámmal szemben 1956-ban már 30.000 példányban terjesztettek a MAT-ban (országos példányszáma ekkor megközelítette a százezret). Második helyen a vidéki lakosságnak szánt *Falvak Dolgozó Népe* hetilap állt 13 ezer példánnyal, harmadik helyen pedig a marosvásárhelyi magyar napilap, a *Vörös Zászló*, mintegy 11 ezer példánnyal.¹⁴⁷ Értelemszerűen sokkal kevésbé olvasták a román nyelvű napilapokat: a párthivatalos *Scînteiat*, amelynek olvasása a pártaktíva számára napi kötelezettségnek számított, 9000 példányban terjesztették, a hetente háromszor megjelenő *Steaua Roşie* a négyezres példányszámot sem érte el.

Vizsgáljuk meg röviden, „mit” olvasott a MAT egyetlen napilapjának, a *Vörös Zászlónak* az előfizetője az ötvenes években.¹⁴⁸

145 A korszakot elemzi Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működötetői 1989 után*. Csikszereda, Soros Oktatási Központ, 2005. 52-59.

146 Az összefoglaló forrása Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.

147 Gross Ferenc jelentése a sajtó terjesztéséről a MAT-ban. ANDJM, fond 1134, dosar 143/1956, 255-260. f.

148 A szovjet típusú rendszerek sajtótörténeti és mentalitásvizsgálati kutatáshoz fontos elméleti támaszpontot nyújt L. Siegelbaum–A. K. Sokolov (ed.): *Stalinism as a way of life: a narrative in documents*. New Haven, Yale University Press, 2000; lásd még Juliane Füst: *In Search of Soviet Salvation: Young People Write to the*

Először is, napilapját legtöbbször nem (a vidéken élők soha sem) a megjelenés napján olvashatták, mivel a postaszolgálat krónikus szervezetlensége miatt a lakosság egy-két vagy akár három nap késéssel kapta kézhez a megrendelt újságokat. Ebből kifolyólag más információs csatornából kellett beszerezni a legfrissebb információkat: a több tízezer rádiótulajdonos¹⁴⁹ elsősorban a budapesti Kossuth rádiót, a tiltott gyümölcsnek számító Szabad Európa és az Amerika Hangja magyar adását, ritkábban az 1954-ben létrehozott kolozsvári és a második világháború óta folyamatosan működő bukaresti adó magyar adásait hallgatta.¹⁵⁰ Mások a piacon, a kocsmában vagy munkahelyükön szerezték be a napi információkat, a legfontosabb eseményekről a faliújságról is tudomást szerezhettek. A *Vörös Zászló* igen szerény kivitelezésű, mondhatni igénytelen lap volt az ötvenes évek végéig. Négy oldalból állt, és nem rendelkezett a helyi napilap klasszikus elemeivel: apróhirdetési oldal, időjárás-előrejelzés, sport- és halálozási rovat. A lapot hosszú és olvashatatlan vezércikkek és az ún. konzultációk – a városi és vidéki agitátoroknak szánt ideológiai cikkek, útmutatók – uralták. Aminek még helyet szorítottak, azok az újságírók által készített riportok és karcolatok voltak a helyi társadalom helyzetéről, átalakulásáról. Fontos „ellenőrző” szerepet töltöttek be továbbá az olvasói levelek, amelyeket a mintegy 400 önkéntes levelező (tanítók, kollektív gazdaság tagjai, néhány élmunkás) a lehető legváltozatosabb szándékkal fogalmazott meg és küldött be saját lapjának.¹⁵¹ Papp Z. Attila frappáns kifejezéssel

Stalinist Authorities. *Contemporary European History*, 15. August 2006, 327-345.

149 1959-ben a MAT-ban közel 40 ezer rádióelőfizető volt. Beszédes számok: *Vörös Zászló*, 1959. augusztus 22.

150 A Szabad Európa Rádió és a többi nyugati rádióadó hallgatásától eltérően a budapesti rádió hallgatása nem számított tiltott tevékenységnek. A hatóságok mégis arra törekedtek, hogy a lakosság inkább a bukaresti és kolozsvári magyar adást kövesse: például "rádiósítási pontokat" telepítettek minden nagyobb településen, amelyek a román rádió műsorait közvetítették. A kísérletről: *Vörös Zászló*, 1952. október 27. és 1953. október 23.

151 Erre jó példa az 1937-ben született Török Ferenc, a Simó Géza bútorgyár munkása.

élve *keretizmus*nak nevezte a második világháború után kialakult (és az 1989-es rendszerváltást is túlélő) romániai magyar kisebbségi újságírásra jellemző magatartást. Papp szerint:

„Az újságíró önmagát, mint a legavatottabb „keretismerőt” határozza meg, helyzettudatából fakadóan pedig a kerethez igazítja cselekvéseit. A keretek kialakításához önmaga is hozzájárul, hiszen éppen a keretek megléte könnyíti mindennapi munkáját. A keretek által vezérelve nem kérdőjelez meg olyan kérdéseket, amelyek a keret egységét megzavarnák. Kisebbségi újságíróként a keret a saját etnikai csoport védelmét (is) szolgálja, valamilyen kapcsolatot feltételez közte és képzelt olvasói közösségével. A keret működtetése néha ellentmondásba kerülhet a szakmai érvekkel, vagy a lelkiismerettel, ám mégis folyamatosan fenntartják azt.”¹⁵²

Az ötvenes években a *Vörös Zászló* újságírói és levelezői, tehát a lap „csinálói” és működtetői (mivel a szorgalmas vidéki levelezők bíráltak, dicsértek, azaz visszajelzéseket küldtek a „profiknak”) pontosan így jártak el: olvasóikat egyszerre tájékoztatták és nevelték, „közszolgálati” és közösségi funkciókat is elláttak.¹⁵³ Az autonómia első éveiben a napilap különös gondot fordított a nacionalizmus leleplezésére és a román–magyar barátság elmélyítésére buzdított: „Ma már nemcsak a román, magyar vagy más beszéd nem feltűnő, hanem az emberek mindinkább elfelejtik azt, hogy nemzetiségük szerint megkülönböztessék egymást”.¹⁵⁴ A *Legyünk román szakos tanárok* című cikk szerzője arra figyelmeztette a fiatal értelmiségieket, hogy „a nacionalizmus nemcsak nyílt gyűlölködésben nyilvánul meg, megnyilvánul az érdektelenségben, nemtörődömségben, a nemzeti elzárkózásban

A hiperaktív levelező szinte naponta bombázta a szerkesztőséget rövid-hosszabb beszámolókkal, és ha cikkeit nem vagy jelentősen megcsonkítva közölték, személyesen felkereste a lapot és érdeklődött írásainak sorsától. Portréját közli *Vörös Zászló*, 1959. május 5.

152 Papp Z. Attila: *Keretizmus*, i. m. 66.

153 Az olvasói levelek legitimációs funkciójára hívta fel a figyelmet D. Lőrincz József a *Háromszék* című napilapnak 1990 és 1994 közötti időszakban írt olvasói levelek elemzésében. Lőrincz: *Az átmenet*, i. m. 91–154.

154 *Vörös Zászló*, 1954. július 30.

is.”¹⁵⁵ Az együttélés azonban nem jelentett nemzeti nihilizmust: a napilap hírt adott az engedélyezett „magyar” eseményekről, pl. a Székely Színház előadásairól és a Filharmónia hangversenyeiről (általában pozitív hangvétellű cikkekben), melegen üdvözölte a magyar nemzetiségű tudósok, művészek, írók, sportolók sikereit. Az egyéni integrációs példákból közösségi élményt igyekezett formálni, és ebben nem riadt vissza az önazonosságot erősítő, a nemzeti büszkeséget tápláló retorikai fordulatoktól sem.

Az újság legfontosabb szerepe éppen a „pozitív” üzenetek közvetítésében állt. A napilap élen járt minden fontos politikai „kampány” népszerűsítésében, az állandóan visszatérő szófordulatok és toposzok az adott kérdés tétjét és egyben a lap megtámadhatatlan tekintélyét sugallták: „Kézdí rajon tört a vetési *csata* élére”; „Eredményes *harc* a MAT falvaiban a babonák és a miszticizmus ellen”; „a népi-demokratikus rendszer *vívmányai*”, „Cseng a *kalapács*, száll a *nóta*. Utijegyzet a MAT-ból” (Kovács György riportja a magyar-román-szász Bátos községből); „*Lelkesen dolgoznak a MAT agitátorai*”; „Hazánk nemzeti kisebbségeinek *virágzó élete*” [kurzíválás – S. B.]. A szorgos munkáról, lázas készülődésről, ádáz küzdelemről szóló hírek és tudósítások azt üzenték, hogy nincs megállás vagy menekülési lehetőség a múltba: az új világot rohamtempóban építik (kollektíve, brigádban), lemaradni és kimaradni nemcsak kár, hanem bűn. Az újságban boldog és elégedett emberek nyilatkoztak: a kis vidéki településen dolgozó fiatal orvos „örömmel” ment falura, az augusztus 23-i szocialista verseny győzteseiről – egy mozdonyvezető, egy konzervdoboz-záró és egy vasesztergályos – féloldalas fényképes portrék készültek. Az olvasónak tudnia kellett: ők az új rendszer igazán „megbecsült emberei”.

A gyakori bírálatok csak ritkán érték el az államapparátust és a helyi hatóságokat. A termelésben tapasztalt hiányosságokért, az

155 *Vörös Zászló*, 1954. június 5.

éves/féléves terv vagy a beszolgáltatási kvóták hiányos teljesítéséért kollektív felelőst kerestek és találtak. Intéseit a napilap néha humorral is körítette: a *Vigyázzunk a közvagyonra, a város tisztaságára* cikk szerzője, Szöcs Béla, a marosvásárhelyi néptanács elnöke saját helyettesét hibáztatta azért, hogy „a város egyik legszebb parkján telepedett le a cirkusz s a kötéltréfa a Teleki Tékában ütötte fel tanyáját.”¹⁵⁶ A politikai vagy akár büntetőjogi következményekkel fenyegető cikkek szinte kizárólag a népi-demokratikus közösségből kirekesztett „ellenséges elemeket” érintették: a magyar és román nacionalistákat, a klerikális reakciót, és mindenekfölött a vidéki társadalom átalakítását szabotáló kulákokat. Őket feljelenteni, becsmérlni, kifigurázni szabad volt, sőt ajánlatos és köteles; a helyi napilap leleplezései a falusi osztályharc egyik leghatékonyabb eszközének bizonyultak.

Az ötvenes évek második felében a rituális dicséretet, a harci készség méltatását egyre gyakrabban váltotta fel a kritika/önkritika „játéka” és egy fölényeskedő, türelmetlenül kioktató és számonkérő magatartás. Korábban leküzdendő jelenséggént lehetett kezelni a letűnt korszakból örökölt „ellenséges megnyilvánulásokat” és „társadalomellenes szokásokat”, de a szocializmus tizedik vagy tizenkettedik évében a lelkesebb újságíró és agitátor is kénytelen volt belátni: az autonómia ellenére (vagy éppen az „üvegház” hatására?) a társadalom nem alakul át a tervezett ütemben. Az átlagpolgárt felelősségre vonták, ha „polgári” zenére vágyott egy vendéglőben: „még mindig nem ritkák az olyan esetek, amikor a zenekarnak a kellő irányítás hiányában dekadens dalokat, nyugati slágereket játszanak¹⁵⁷”; ugyanakkor kicsúfolták, ha „proli”, nem az új, „civilizált” emberhez méltó módon viselkedett az étteremben (piszkos ruhában, mosatlan kézzel jelent meg, arra hivatkozva, hogy ő is a dolgozó nép fia és joga van a kiszolgáláshoz¹⁵⁸).

156 Uo.

157 Még egyszer a Carpați étteremről. *Vörös Zászló*, 1954. március 26.

158 Proli vagyok. *Vörös Zászló*, 1958. április 13.

A szocialista rendszer új viselkedési normákra buzdította az embereket: nemcsak arra kívánta tanítani őket, hogy mossanak fogat és rendszeresen(bbe)n tisztálkodjanak, hanem rájuk erőszakkolta saját modernitás-képét is, meglehetősen felemás eredményekkel. A marosvásárhelyi csapattal elégedetlen szurkolókat arra tanították, hogy a „szocialista ember” feladatai közé tartozik labdarúgó csapatának feltétlen támogatása. A „túteljesítő” drukerek ellen, akik lelkesedésükben odáig jutottak, hogy kövekkel dobálták és megrongálták a vendégcsapat Aranyosgyéres szurkolóinak autóit, példaszerű büntetést követelt Weisz Sándor sporttudósító¹⁵⁹, aki szerint a huliganizmus ellentmond annak, hogy „a mi társadalmunk erkölce új kapcsolatokat, baráti, elvtársi és testvéri kapcsolatokat feltételez az emberek között.”¹⁶⁰ A legkeményebb harcokat a *Vörös Zászló* és a vidéki társadalomra nagy befolyást gyakorló *Falvak Dolgozó Népe* az alkoholizmussal (amit a házi pálinka mértéktelen fogyasztása, az államilag támogatott bor és a sör iránti érdektelenség okozott) és a székely virtusként is ismert rituális „bicskázással” szemben vívta.¹⁶¹

A lapok rendszeresen méltatták a nők társadalmi szerepét: gyakran szerepeltek címlapon élmunkásnők, pártaktivisták, tanárok és tanítók. Nem volt azonban könnyű meghirdetni a hagyományos nemi szerepek meghaladását még az RKP hívei előtt sem. A kezdeti időben előfordult, hogy a kommunista pártba felvett nőktől még a nevet is megtagadták (a Maros megyei pártbizottság egyetlen nőtagja 1946-ban csak „Gál Ferenc felesége”-ként szerepelt¹⁶²). Az ötvenes években több hullámban szabályozták a nők kötelező arányát (25-30%) a párttagok és az aktivistáknak kiképzett

159 Néhány szó a szurkolókról. *Vörös Zászló*, 1959. szeptember 2.

160 A játékosok és a szurkolók magatartásáról. *Vörös Zászló*, 1961. november 15.

161 Amiről még nem beszéltünk. *Falvak Dolgozó Népe*, 1956. július 30. A lap döbbenetes adatokat közölt: 1955 első hat hónapjában Csík rajonban 55 fiatalot szállítottak kórházba, több személyt súlyosan megsebesítettek a gyakran részeg támadók.

162 Román eredetiben *sofia lui Gal Ferenc*. ANDJM, fond 1073, dosar 22/1946, 36-38. f.

tagok és pártonkívüliek körében.¹⁶³ A MAT politikai vezetőségében kiemelt helyet foglalt el Szilágyi Margit a tartományi néptanács oktatási felelőseként, de magas pozícióba került több nő a rajoni pártvezetőségben, az üzemekben, és a közhivatalokban is. Ennek ellenére a férfitársadalom nehezen viselte a nők fokozódó közéleti szereplését. Szerintük a gyűlésekre járó asszonyok elhanyagolták a főzni, vasalni, mosogatni nem tudó/nem kívánó „uraikat”. Pártgyűléseken a nők felszólalásait érdektelenség vagy derű kísérte, de előfordult az is, hogy a központból vagy a tartományból vidékre küldött női aktivistákat inzultus és atrocitás érte a jelenlévő férfiak részéről.¹⁶⁴

Az új értékeket terjesztő lapok minden hasonló esetet elítéltek, és különösen fontosnak tartották a nők körében folytatandó „felvilágosító munkát”. A nők társadalmi integrációja ugyanis egyben politikai kérdés volt. Az RMP vezetősége nem felejtette el, hogy az 1949 – 1952 közti parasztlázadások és kollektív megmozdulások fő „felbujtói” éppen (a legtöbbször vallásos) nők voltak. A *Falvak Dolgozó Népe* 1956-ban meg is jegyezte, hogy a párt által kezdeményezett egyenjogúsági politikának egyik mozgatórugója a családon belüli „szereposztás” megváltozása. E szerint a matriarchális társadalomszerkezetű Székelyföldön a családi vitákban általában az asszonyt illette meg az utolsó szó, és több tekintetben negatívan hatott a pártutasítások végrehajtására: az újság tudni vélte, hogy a falvak „szocialista átalakítását” rendkívül hátráltatja, hogy „ha az asszony nem akar, az ember nemigen fog belépni a kollektívába.”¹⁶⁵

Az újságok az emberek mindennapi gondjaival is próbáltak foglalkozni (már amennyire engedte az előzetes cenzúra és a szerkesztők önmérséklete). Feltehetően ösztönző céllal gyakran

163 Novák; *A Magyar Autonóm Tartomány*, i. m. 387-388.

164 ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 188-192. f. Szolidaritásból a jelenlévő nők testületileg távoztak a gyűlésből.

165 Néhány szó az asszonyokról. *Falvak Dolgozó Népe*, 1956. június 5.

adták hírül: a tömegek jogosan várják el, hogy naponta friss kenyérhez jussanak (1956, 1959 és 1962 nyarán előfordult, hogy akár heteket is késett a kenyérszállítás), valamint azt is, hogy a közszolgálati feladatokat teljesítők (pl. a telefonközpontok kezelői, a néptanács lakossági nyilvántartási osztályának munkatársai) ügyfélszerűen és ne ellenségszerűen kezeljék a hozzájuk forduló polgárokat.¹⁶⁶ A helyi vasutak is bírálatot kaptak: a „berecki gyorsról” készült riport az ötvenes évek székelyföldi közállapotainak hiteles láttelepe:

„A sepsiszentgyörgyi állomáson beülünk a törött ablakú, rossz ajtójú, fűtetlen vagonokba. A lábak dobogásán és a fogak vacogásán kívül nem is hallszik semmi zaj. Aztán félórai késéssel elindul a gőzös. Rengeteg az utas, ember-ember hátán tolong, a fiatalabbakból még a lépcsőre is marad, pedig kegyetlenül fúj a Nemere. Lassan dőcögünk. Imecsfalvánál megáll és vizet vesz a mozdony, ahogy mondják „itátunk”. Negyedóra múlva tovább dőcög, aztán a lemhényi állomáson újból megáll és áll vagy két órát. Vederrel hordják a vizet a mozdonyba. Két óra múlva aztán kijelenti a kalauz – Tessék kiszállni, mert a kútból kifogyott a víz és a vonat nem tud elmenni Bereckig. Elképzelhető a bejelentés hatása.”¹⁶⁷

Ennél jóval súlyosabb következményekkel járó „közszolgálati” feladatot jelentett az ötvenes évek végén indított korrupcióellenes kampány támogatása. 1958 nyarán-őszén, majd 1961 folyamán a *Vörös Zászló* „Törvényszéki hírek” című rovatában egy központilag szervezett és jól összehangolt propagandakampány keretében szokatlan részletességgel számolt be a korrupcióval, sikkasztással, hanyagsággal és elszámolási csalásokkal vádolt hivatalnokok, párt- és szakszervezeti vezetők, könyvelők és egyéb gazdasági szakemberek elítéléséről.¹⁶⁸ (Megjegyzendő, hogy az 1956 utáni tömeges méretet öltő „politikai” eljárások és perek, amiket katonai és nem polgári törvényszékek tárgyaltak, a nyilvánosság teljes kizárásával folytak, még az ítéleteket sem közölték). Az országos méretű

166 Halló!... Központ? *Vörös Zászló*, 1961. november 23.

167 A berecki gyorsról. *Vörös Zászló*, 1958. december 27.

168 Erről lásd bővebben a könyv utolsó fejezetét, ahol részletesebben tárgyaljuk a gazdasági perek társadalmi szerepét és (nemzetiség)politikai vonatkozásait.

kampány¹⁶⁹ ugyanakkor elégtételt is szolgáltat az igazságérzetében megsértett „kisembernek”, és arra figyelmeztette a hatalomhoz (és a pénzhez) közelállókat, hogy ők sem állnak a „szocialista törvényesség” fölött.

Az ötvenes évek végén más jellegű változásokat is végbementek a MAT napilapjánál. Az addig messzemenően puritán *Vörös Zászló* arra törekedett (inkább: arra kapott engedélyt), hogy 6 (hetente egyszer-kétszer 8 oldalon) jelenjen meg a korábbinál igényesebb, racionálisabb és átláthatóbb tördelésben, és az oldalszám emelése elősegítette a tartalmi arculatváltást. 1956-tól csak szórványosan (október 24-től december végéig egyszerűen eltűntek), majd 1958-tól rendszeresen közölték a budapesti rádió műsorát, és új témák, rovatok jelentek meg: ilyen volt a napi keresztretjtvény, a *Hírek a nagyvilágból* című rovat, a hetente megjelenő receptrovat és az egészségügyi rovat is. A sportrovat pedig folyamatosan bővült, és főleg a helyi eseményekről nyújtott naprakész tudósítást (a Marosvásárhelyi Torna Egyesület labdarúgócsapatának riportere ekkor már idegenbe is elkísérte a csapatot). 1957-től óvatosan, majd az 1960-as évek elején nagyobb hangsúllyal indult be a reklám. Korábban a reklám inkább közérdekű közleményekre hasonlított („A háziasszonyok öröme. Néhány nap múlva az Alimentara üzleteiben libazsír hoznak forgalomba¹⁷⁰”), de az ötvenes évek végén már „szabályosabb” reklámokat is közölt a lap, elsősorban a korábban betiltott és tabuként kezelt karácsony közeledtével, amit természetesen nem karácsonyként említett, hanem „télifa ünnep” (1958) vagy az „ajándékok hónapja” (1962) néven. Az évtized utolsó harmadában állásajánlatok is bekerültek a *Vörös Zászlóba*. Ezek többségükben nem a MAT-ban, hanem a Zsil-völgyi bányákban és a vajdahunyadi acélkombinátban kínáltak munkalehetőséget.

169 A kampány országos mérete kitűnik az 1958. évi sajtószemléből (vizsgált napilapok: *Előre*, *Igazság*, *Vörös Zászló*).

170 *Vörös Zászló*, 1956. március 22.

Noha az állásponttalanság témája tabunak számított, nyílt titok volt, hogy a MAT nem képes eltartani az egyre növekvő lakosságát.

Kulturális értelemben a Magyar Autonóm Tartomány valóban hasonlított arra a „kis-Magyarországra”, ahogyan ezt a romániai magyarok látták az ötvenes években. A székelyföldi lakosságnak egyfajta üvegházat jelentett egy olyan történelmi korszakban, amikor az ideológiai viszontagságok a magyar kultúrát és a nemzeti önazonosság újratermelését is fenyegették. A MAT volt az a hely, ahol az értelmiség és a politikusok kettős legitimációs tevékenységet folytattak: egyrészt valóban *ők* működtették a fennálló rendszert – ebben az értelemben hamis képet fest a „magyar az autó, román a sofőr” népi bölcsesség –, másrészt ugyanakkor identitáserősítő szerepet is betöltöttek. Magyar nyelvű és tartalmú művelődés nemcsak az irodalmi lapokban, a színházakban, a „profi” sajtóban termelődött újra, hanem a kommunista ideológia aufklérizmusából eredő intézményrendszerben is, pl. a már idézett *Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság* (TKTT) vagy a *Népi alkotások tartományi háza*. A TKTT-t 1949-ben alapították azzal a céllal, hogy „terjessze a tudományt a néptömegek között, győzze le az obskurantizmust, a miszticizmust és a babonát.” Az elkövetkező évtizedben az általa folytatott kulturális tevékenység azonban nem szűkült le a vallásellenes propagandára, amelyet jól szimbolizált a különböző keresztény felekezetek által vallott természetelmélet leleplezésére szolgáló, az emberiség eredetét bemutató kiállítások és tudományos konferenciák rendszeres megszervezése. Miközben a székely falvakat megrendítette a több évszázados közösségrendet mesterségesen megosztó osztályharc, a TKTT és a pártaktivisták arra törekedtek, hogy a falusi társadalom új igényeit is ki tudják elégíteni. A TKTT támogatta a kórusokat, néptáncársulatokat szervezett és finanszírozott. 1959-ben csak a MAT-ban háromezernyi volt belőlük, majdnem 70.000 bejegyzett taggal: a magyar falvakban tevékenységük természetesen magyar nyelven folyt, magyar néptáncot oktattak, magyar verseket szaval-

tak. A TKTT hangolta össze a rajoni művelődési házak tevékenységét, és az RMP propagandaosztálya gyakran „keményvonalas” apparátusával ellentétben sokkal „puhább” szervnek számított, ahol sok frissen érettségizett és diplomás magyar „kultúrmunkás” helyezkedett el. Ők minden bizonnyal öntudatlanul alkalmazták a „proto-ambivalens diskurzus”-nak nevezhető eljárást (amit később a kisebbségi elit már tudatosan használt). Az ideológiai elvárásokat (pl. a „magyar nacionalista” megnyilvánulások elítélése, megakadályoztatása) nem azért teljesítették, mert „hazaárulók” voltak, hanem azért, mert hittek abban, hogy a szocialista Romániában új, élhető hazát kapott a „kis Magyarországon” élő székelység.

3.7. A gazdasági fejlődés útján? Az autonómia társadalmi dimenziója

A magyar vármegyerendszer bevezetése óta egészen a mai napig csupán az 1952-től 1961-ig fennállt MAT fogta össze a történelmi székely székek területének nagy részét.¹⁷¹ Ez különösen fontosnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a Székelyföld közigazgatási beosztása és/vagy a régió belső határai nem kevesebb, mint hétszer változtak egy szűk fél évszázad alatt, 1918-tól 1968-ig.¹⁷² Mivel rendkívül bonyolult lenne a különböző társadalomstatisztikai adatfelméréseket egy (nem létező) standardizált

171 Néhány kivételtől eltekintve (például Gyimesbükk község), a MAT határai a székely székeket ölelték fel, ezen kívül a MAT olyan területeket is magába foglalt, mint Szászrégen, a Görgényi havasok és Maroshévíz, amelyek nem tartoztak a történelmi Székelyföldre, de a kiegészítést követő közigazgatási reform Maros-Torda vármegyéhez csatolta e területeket.

172 1925 (a liberális párt által szorgalmazott közigazgatási reform), 1940 (Magyarországhoz való csatolás), 1944–1945 (Romániához való visszatérés), 1950 (közigazgatási reform és rajonálás), 1952 (Magyar Autonóm Tartomány létrehozása), 1960 (Magyar Autonóm Tartomány átalakítása), 1968 (megyésítés). Lásd részletesen Molnár Jenő: Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben 1876–1968, *Korunk*, 1992. 9. sz. 88–97. Az 1968-as megyésítési folyamatról lásd Novák Csaba Zoltán: A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában (1968). In *Integrációs stratégiák* i. m. 405–420.

térképhez igazítani, a MAT gazdasági fejlődésének vizsgálatában a tartomány határaiból indulunk ki az 1960-ban kiadott Statisztikai Évkönyv eljárása alapján, amely az akkori tartomány határaihoz igazította az adatsorokat. A román többségű, gyéren lakott, de nagy kiterjedésű Felső-Maros-völgy bevonásával a MAT területe elérte a 13.500 négyzetkilométert, de így is Románia egyik legkisebb tartományának számított (a 16 közül a tizenkettedik). A településszerkezetét tekintve 12 város (közte egy tartományi, 11 rajoni jogú), 226 község és 659 falu alkotta. A MAT lakossága Románia népességének 4,2 százalékát tette ki, a 62,7 fő/km² népsűrűsége alatta maradt a 73,6 fő/km²-es országos átlagnak.¹⁷³ Az 1956 februárjában megtartott népszámlálás szerint népessége több mint háromnegyede magyar nemzetiségű és anyanyelvű volt mind a városokban, mind a falvakban. Tíz rajonból nyolcban erős magyar többséget mutatott ki, kettőben pedig román többséget.¹⁷⁴

4. sz. táblázat: A MAT lakossága nemzetiség szerint (1956)

	összla- kosság	magyar %	román %	cigány %	német %	zsidó %
Marosvásárhely municipium	65.194	73,7	22,4	0,3	0,4	2,8
Csík	84.879	95,4	3,8	0,4	0,2	0,1
Székelykeresztúr*	26.113	97,9	0,6	1,3	0,1	0,1
Gyergyó	55.305	88,9	9,6	0,3	0,1	0,1
Udvarhely	81.668	98,1	1,4	0,3	0,1	0,1
Régen	95.257	32,9	62,0	2,4	1,9	0,6
Sepsi	77.343	85,2	11,2	2,4	0,4	0,1
Erdőszentgyörgy	52.995	92,0	6,2	1,0	0,5	0,1

173 Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. Vázlatos statisztikai betájolás, különös tekintettel a gazdaságra. In *Autonóm magyarok?* i. m. 617.

174 A táblázat forrása: *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960 – A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve 1960*. București, Direcția centrală de statistică – Direcția regională de statistică a R.A.M., 1960. 40-41.

	összla- kosság	magyar %	román %	cigány %	német %	zsidó %
Marosvásárhely	85.516	75,4	20,1	3,5	0,1	0,1
Kézdi	67.747	90,0	7,4	2,2	0,1	0,1
Maroshévíz	39.370	25,0	72,2	1,4	0,2	0,5
MAT	731.387 (100,0)	565.510 (77,3)	146.830 (20,1)	11.108 (1,5)	3.214 (0,4)	3.022 (0,4)

* Székelykeresztúr rajont 1956 januárjában hozták létre.

A Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási keretet adott egy olyan politikai, kulturális és társadalmi-gazdasági átalakítási projektnek, amelynek alapjait az 1940-es évek második felében fektették le. Ebben az alfejezetben megvizsgáljuk azokat a demográfiai és társadalmi-gazdasági változásokat, amelyekkel a Székelyföld találta szembe magát az 1945–1958 közötti időszakban. A periodizáció jelezni kívánja azt az 1958–1959-es fordulatot, amit a második (1960–1965) ötéves terv, valamint a 15 éves „távlati” fejlesztési terv elindítása idézett elő.¹⁷⁵ Kiegyensúlyozott elemzés a hivatalos propaganda torzításainak különösen kitett témában csak akkor végezhető, ha összevetjük a hivatalos kiadványokat (a sajtót, a gazdasági közlönyöket, a népszámlálások adatsorait) a levéltári anyagokból származó zárolt, titkosított vagy félhivatalos adatokkal és elemzésekkel, valamint egy szintén félhivatalos kiadvánnyal, a már idézett, kéziratban maradt, majdnem kétszáz oldalas MAT-monográfiával, amit 1958–1959-ben állított össze egy 22 közigazdaszból és tervhivatali alkalmazottból álló munkacsoport.¹⁷⁶

175 A román gazdaságpolitikában végbement koncepcióváltásról lásd Gagyí József elemzését: A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In *Autonóm magyarok?* i. m. 455–468.

176 A Monográfia egyes fejezetei megjelentek a *Vörös Zászló* című napilap által közölt három részes cikksorozatban (1958. június 4., 5., 9.). Szerzőként Keszi H. Sándor, a munkacsoport vezetője volt feltüntetve.

A kommunista rendszer által örökölt gazdasági és társadalmi viszonyok kétségtől roszak, bizonyos tekintetben katasztrofálisak voltak. Az 1930-as népszámláláskor a Székelyföldnek 637.309 lakosa volt.¹⁷⁷ A második világháború előtt a lakosság közel 90 százaléka falun élt (szemben a 80 százalékos erdélyi átlaggal), és már a dualizmus korától a lakosság nemzetiségtől függetlenül az alulfejlettség, az ipari, közlekedési, kereskedelmi jellegű beruházások hiányának következményeitől szenvedett. A nagyrészt erdővel borított hegyvidék népsűrűsége 1930-ban 47,2 fő/km² volt, és 26 évvel később, 1956-ra sem haladta meg az 55 fő/km²-t. Ez jócskán elmaradt a romániai (és magyarországi) átlagtól, de erdélyi viszonylatban is alacsonynak számított. A népsűrűség feloszlása nem volt egységes: miközben Marosvásárhelyen és környékén 130 fő/km² volt, addig a későbbi maroshévízi és kézdivásárhelyi rajonokban ez csupán 22, illetve 36 fő/km² volt.¹⁷⁸

Székelyföld gyéren lakott térségnek számított, de Venczel József számításai szerint 1910 körül a szántóterület arányához viszonyítva százezres túlnépesedés sújtotta.¹⁷⁹ 1880 és 1941 között körülbelül 150 ezer székely hagyta el a szülőföldjét, túlnyomó részük gazdasági okokból. A két világháború között az erdélyi és regáti nagyvárosokba, Brassóba és Bukarestbe több tízezren vándoroltak el. Csupán 1930 és 1941 között 32.771-en távoztak a Székelyföldről, az összlakosság 5 százaléka.¹⁸⁰ Többségük az iparban helyezkedett el mint segédmunkás, míg a nők cselédként szolgáltak fővárosi vagy erdélyi módosabb családoknál. A nehéz életkörülményeket, a gyenge életminőséget nemcsak a korabeli publicisztika és szociográfia, hanem a statisztikai adatok is igazol-

177 Pontosabban a későbbi Magyar Autonóm Tartománynak. A történelmi Székelyföld lakosságának száma ennél valamivel kevesebb volt.

178 *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960 – A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve 1960.* București, Direcția centrală de statistică – Direcția regională de statistică a R.A.M., 1960. 32.

179 Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete.* Budapest, KSH Levéltára, 2003, 86.

180 *MAT-Monográfia*, i. m. 82.

ják. Az 1930-as években az 1 év alatti gyermekhalandóság mutatója jóval 10 százalék fölött volt, de Udvarhely környékén a 20 százalékot is elérte.¹⁸¹ Az adatok „összhangban” voltak az 1948-ban még döbbenetesen magas, 14,3 százalékos átlaggal¹⁸², azonban kétszer vagy háromszor rosszabbak voltak Erdély fejlettebb térségeinek (Nagyszeben és Brassó, valamint a Bánság) mutatóinál. A silány étrend és a gyakran nem higiénikus élelmiszerek, valamint az ivóvíz és csatornarendszer hiányának köszönhetően a lakosság a tipikus szegénység okozta betegségektől szenvedett: tifusztól (1944-től az ötvenes évek közepéig évente több száz, többségében halálos kimenetelű esettel számoltak) és tüdőbetegségektől. 1940-ben például egy tüdőgyulladás-járvány majdnem ezer áldozatot szedett, és még 1952-ben is Marosvásárhelyen több mint száz halálesetet tulajdonítottak a TBC-nek, tartományi szinten 3000 új megbetegedést regisztráltak.¹⁸³

Ezeknek a lehangoló adatoknak látszólag ellentmondanak az írástudás szintjét vizsgáló felmérések. 1948-ban például az írástudatlanok száma országos viszonylatban alacsonynak számított: az összlakosság 10,4 százaléka volt analfabéta az országos 23,1%-kal szemben. A pozitív adat azonban elsősorban az óromániainál jóval fejlettebb, 1918 előtti dualista iskolahálózatnak, valamint az utolsó magyar adminisztráció idejében indított felnőttképzésnek volt köszönhető. Jelentős különbség mutatkozott Udvarhely (6%) és Háromszék (7,1%) megye „észak-európai” mutatói és a vegyes lakosságú Maros-Torda megye 14 százalékos aránya között. Összességében azonban Székelyföld magyar lakossága körében az erdélyi magyar átlagnál kétszer-háromszor nagyobb volt az írástudatlanok aránya, és az 1948-ban regisztrált 60 ezer írástudatlan magyar nemzetiségű romániai lakos nagy része Székelyföld falvaiban élt.¹⁸⁴

181 *MAT-Monográfia*, i. m. 199.

182 *MAT-Monográfia*, i. m. 200.

183 *MAT-Monográfia*, i. m. 203-207

184 Molnár Lőrinc: Népköztársaságunk harca az írástudatlanság felszámolásáért. *Útunk*, 1951. 31. sz. 1.

A 20. század első felében Székelyföld társadalomtörténetének alakulásába többször is beleszóltak a politikai fordulatok (30 év alatt három határváltozás és szinte teljes közigazgatási váltás). Elsősorban, de nem kizárólag a városi lakosság többször kényszerült gyors távozásra vagy egyenesen menekülésre. A magyar városi középosztály gerincét alkotó hivatalnoki réteg az első világháború után Magyarországra távozott. A II. bécsi döntés után Észak-Erdélyből és a Székelyföldről is román tisztviselők, rendőrök és katonatisztek menekültek el. Számuk az észak-erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozó román kormánybiztosság kimutatása szerint 1940. szeptembere és 1942. novembere között harmincezerre tehető. Helyükben közel negyvenezren érkeztek az anyaországból, akik főleg Maros-Torda megyében és Háromszéken telepedtek le.¹⁸⁵

Az erdélyi társadalom demográfiai szerkezetében végbement legdurvább törést mégis a holokausz idézte elő. 1944 májusában mintegy tízezer székelyföldi zsidót a marosvásárhelyi, szászrégeni és sepsiszentgyörgyi gettókba gyűjtötték, majd Auschwitzba deportáltak, ahonnan csak néhány százan térhettek haza (sokan csak 1948 körül, szovjet fogságban eltöltött évek után).¹⁸⁶ Az augusztus 23-ai romániai politikai fordulat és a román hadsereg átállása a szovjetek oldalára ismét új helyzet elé állította a helyi társadalmat. Bethlen Béla kormánybiztos szeptember 29-én kiadott kiűritési rendeletét követően a magyar közigazgatás elhagyta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet is: magyar csendőrök, katonák, tisztviselők és alkalmazottak menekültek (jórészüket, az ún. „ejtőernyősöket” a második bécsi döntést követően érkeztek a trianoni országrészből), és velük együtt távoztak azok az arisztokraták, földbirtokosok és nagyiparosok, akik tartottak a Vörös Hadsereg és az új román

185 Varga E. Árpád: *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest-Csíkszereda, Teleki László Alapítvány–Pro-Print, 1998, 28.

186 A székelyföldi zsidók deportálásáról lásd Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi Kiadó, 1997, 2 kötet, II. k., 614–620.

adminisztráció megérkezével a kisajátításoktól és etnikai megtorlásoktól.¹⁸⁷

A politikai-társadalmi konfliktusok és az ott lakó zsidóság deportálásának eredményeként 1941 és 1948 között 34 ezer fővel csökkent a Székelyföld lakossága. A nemzetiségi megoszlásban is történtek változások: hét év alatt a magyarok száma 57 ezerrel apadt, a románoké pedig 35 ezerrel nőtt.¹⁸⁸ A régió népessége csak 1948-tól kezdődően, a Vörös Hadsereg által foglyul ejtett és Szovjetunióba deportált több ezer magyar és román hadifogoly hazatérésével stabilizálódott, majd indult ismét növekedésnek. A falvak túlnépesedése ekkortól ismét központi problémává vált, amelyet csak súlyosbított a kollektivizálás megindulása által kiváltott élelmezési válság és politikai konfliktus.

Már a Groza-kormány alatt a Magyar Népi Szövetség által támogatott gazdaságtervezők és szakemberek küzdelmet indítottak a múltból örökölt elmaradottság felszámolásáért. Diskurzív szinten és a nyilvánosság előtt a „tőkés-földesúri” rendszer veszteségeinek jóvátételével érveltek. Ezt pozitívan fogadták a lakosság azon rétegei is, amelyek kevésbé rokonszenveztek a kommunista ideológiával. Mindenekfelett a helyi identitás, a történelmi frusztrációk és a periféria büszkeségére („utolsókból lesznek az elsők” típusú érvelés) alapozó utópisztikus modernizációs vízióval társult. Az az ígéret, hogy a túléléshez immár nem kell majd elvándorolni, az új kormányzatot egy hiteles társadalmi projekt kovácsaként jelenítette meg. A kommunista narratíva a székelyek hagyományos elvándorlásának erkölcsi jelentőséget is tulajdonított. A MAT statisztikai hivatalának vezetője 1957-es cikkében a következőkép-

187 Az ún. „észak-erdélyi köztársaság” idején több városban tartottak népszámlálást, de ennek részletes eredményeit csak Marosvásárhelyen hozták nyilvánosságra. Az adatsorok súlyos demográfiai veszteségről, romló társadalmi helyzetről tanúskodtak: *Marosvásárhelyen 1944. évi december hó 1-én megtartott népszámlálás adatai*. Közzéteszi: Zsák A. József polgármester. Marosvásárhely város polgármesteri hivatala, 1945.

188 Varga E. Árpád: *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája I.* i. m. 35.

pen fogalmazott: „A Székelyföldről elvándoroltak kis hányada teljesen deklasszálódott és elmerült a kapitalista nagyvárosok fertőibe”.¹⁸⁹

A szerző a két világháború közötti prostitúcióra gondolt, aminek erkölcsi elítélése nyilván a kérdés átideologizáltságát tükrözi (a bordélyházakat 1948-ban zárták be, és a prostitúciót szigorúan büntették). A második világháború utáni időszakban a bánya és a vasút megépítése szimbolizálta a haladás és a munkahelyteremtés reményét. 1945 decemberében arról cikkezett a sajtó, hogy „Állandó szakértő bizottság dolgozik a székelyföldi bányászat előkészítésén”.¹⁹⁰ 1946. január 5-én már létre is hozták a Bányai János geológus vezette Székelyföldi Bányászati Kutatóintézetet.¹⁹¹ Célja a térség iparosításának szakmai előkészítése volt. 1946 folyamán Brassóban megalakult 52 millió lej alaptőkével a Magyar Népi Szövetség politikai ellenőrzése alatt álló Horizont Részvénytársaság, mely a Székelyföld természeti kincseinek kiaknázását, és értékesítését tűzte ki célul. A kezdeményezést azonban a lakosság mérsékelt érdeklődése kísérte, és az állam sem nézte jó szemmel a magyar gazdasági térfoglalás lehetőségét, melynek az 1948. június 11-i államosítási törvény vetett véget.¹⁹² Ekkor váltak állami vagyonná a hagyományos székely gazdasági szerkezet legfőbb pillérei, a 651 ezer hektárnyi erdőterületet fölött rendelkező közbirtokosságok, a Csiki Magánjavak.¹⁹³

A második világháború utáni első években egyetlenegy állami projekt vetődött fel, a vasúti hálózat fejlesztése. A Székelyföld

189 Veress Gyula: A Magyar Autonóm Tartomány megújhodása. *Korunk*, 1957. 8. sz. 970.

190 *Falvak Népe*, 1945 december 2.

191 *Falvak Népe*, 1946. január 26.

192 Az államosított üzemek listáját lásd ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 18/1949.

193 Olti Ágoston: A Csiki Magánjavak a második világháború után. In *Autonóm magyarok?* i. m. 84-111; Olti Ágoston-Gidó Attila: A legfontosabb termelőeszközök 1948-as államosítása Csík- és Udvarhely megyében. In *Autonóm magyarok?* i. m. 112-146.

lakosainak politikai támogatását szolgáló, a gazdasági fejlődés szimbolizálására alkalmas eszköz ugyanaz volt, mint amellyel egy évszázaddal korábban Nyugat-Európát lenyűgözték: a vasút mint mobilizációs eszköz és a jólét terjesztője. A régiót egyetlen szabványos nyomtávú vasútvonal szelte át, amelynek építését 1871-ben kezdték és csak 1909-ben fejezték be, és amely Marosvásárhelyt kötötte össze Brassóval, keresztülhaladva a Maros és az Olt völgyén. 1956-ban ezt a 282 km-es távolságot majdnem tíz óra alatt teljesítették az átlagosan 40 éves gőzmozdonyok.¹⁹⁴ 1918 előtt, majd 1940–1944 között a vasúthálózat fejlesztése rendszeresen megjelent minden új kormány programjában, ám a politikai válságok, az államhatárok bizonytalansága és a térség csekély gazdasági vonzereje akadályozta a tervek megvalósítását.¹⁹⁵ 1947-ben a Magyar Népi Szövetség képviselői széleskörű kampányba kezdtek egy mintegy 50 kilométernyi hosszúságú vasútvonal megépítéséért, amely a „belső” Székelyföld két központját, Csíkszeredát és Udvarhelyt kötötte volna össze.¹⁹⁶ A közlekedésügyi miniszterrel való tárgyalások után június 15-én a Magyar Népi Szövetség bejelentette a *Falvak Népe* olvasóinak az Udvarhely-Csíkszereda vasútvonal munkálatainak küszöbön álló elkezdését.¹⁹⁷ A munkatervet néhány helybeli képviselő készítette el, akik nem vonakodtak a magyar hatóságokhoz fordulni, és elkérni tőlük az általuk 1940–1944 között elkészített tervek másolatát. A munkálatok megkezdését előbb 1947 őszére halasztották, majd 1948 első hónapjaira. A csúszást a Közlekedésügyi Minisztérium és az Állami Vasúttársaság szakértői azzal indokolták a Magyar

194 Az 1956-os vasúti menetrendet közli *Vörös Zászló*, 1956. június 2.

195 Kivételt képezett az 1942-ben katonai célokból és rekordgyorsasággal megépített Déda-Szeretfalva szakasz. Ezzel sikerült összekapcsolni Észak-Erdély nyugati részét és Kolozsvárt a Székelyfölddel, miután a székelykocsárdi vasúti csomópont a II. bécsi döntést követően Románia területén maradt.

196 Bukarest, 1947. március 18. MOL, XIX-J-1-k, 30. doboz, 11152.

197 Még ebben az évben megkezdik az Udvarhely-Csíkszereda közötti vasútvonal építését. *Falvak Népe*, 1947. június 15.

Népi Szövetség küldötteinek, hogy nem állt rendelkezésükre elegendő forrás egy olyan munka finanszírozására, amely több milliárd lejbe kerülne és hidak építését, alagutak fúrását is igényli. A *Falvak Népe* ennek ellenére garantálta, hogy a „székely közösség” készen áll az összköltség 10 százalékának önerőből való előteremtésére és bejelentette egy nyilvános gyűjtés megindítását Csík és Udvarhely megyében.¹⁹⁸

1952-ig ez volt az utolsó hivatkozás a vasútvonal megépítésére. A MAT születésének pillanatában a vasútvonal szükségessége és a munkálatok gyors megkezdése ismét a figyelem középpontjába került. Az új Alkotmány elfogadására irányuló kampány hónapjaiban a helyi sajtó, felsorolva a Székelyföldön már elindított vagy tervezett iparosítási projekteket, nem mulasztotta el megemlíteni a vasutat, amely egész körzetek gazdasági és kulturális elszigeteltségének megszűntét jelképezte volna.¹⁹⁹ Az Alkotmány elfogadásával azonban a téma örökre eltűnt a közbeszédből. A kis nyomtávú vasutak 1989 utáni felszámolásával jelenleg a Székelyföld jóval kevesebb vasútvonallal rendelkezik, mint 1944-ben; a személyvonatok ma is közel 8 óra alatt teljesítik a Marosvásárhely-Brassó közötti 282 kilométeres távolságot; a 204 kilométerre levő Nagyszeben 6 óra alatt, a 127 kilométerre levő Kolozsvárt több mint 3 óra alatt és csak átszállással lehet elérni Maros megye központjából. A „berecki gyors” pedig majdnem másfél óra alatt teszi meg a Kovászna-Sepsiszentgyörgy 35 kilométeres távolságot.²⁰⁰ Akinek mégis sürgős intéztnivalója akadt valamelyik vidéki településen, az ötvenes években még ritkán közlekedő távolsági buszokra támaszkodhatott. A pártnömenklatúra (beleértve az értelmiséget) és az állami tisztviselők privilégiuma maradt a párt rendelkezésére álló

198 Az Udvarhely-Csík közti vasútvonal költségeinek 10%-át vállalták a székelyek. *Falvak Népe*, 1947. december 28.

199 Milyen fejlődési lehetőségei vannak a MAT-nak gazdasági téren? *Vörös Zászló*, 1952. augusztus 13.

200 1956-ban a Marosvásárhely-Sepsiszentgyörgy között közlekedő személyvonat 9 óra alatt tette meg az alig 250 kilométeres távot (*Vörös Zászló*, 1956. június 2.)

gépkocsik használata Marosvásárhelyről és környékéről azonban a leggyorsabb közlekedési eszközök kétségtelenül a belföldi repülőjáratok voltak. A hatvanas évek elején a marosvásárhelyi repülőtérrel naponta kétszer indult járat Kolozsvárra (Vidrászegtől a szamosfalvi repülőtérig az utazás csupán 15 percig tartott) és Bukarestbe, hetente háromszor Temesvárra és Iași-ba.²⁰¹ Bukarest felé a repülőjegy olcsóbb volt, mint a hálókocsié, a vállalatok és egyéb állami intézmények pedig teljes mértékben visszatérítették a szolgálati utak költségeit.

Az egyéb közlekedési eszközök és a főbb útvonalak katasztrofális állapota (többnyire föld- és makadámutak, 50 vagy akár annál is több éves vasúti sínek), valamint az ötvenes évekbeli beruházások csekély mértéke ellenére mély demográfiai, társadalmi és gazdasági változások indultak a MAT-ban. Az első kiemelendő tény a MAT lakosságának dinamikus növekedése. Az 1948-as népszámláláskor a Székelyföldnek – a későbbi MAT határaitra vetített – népessége 668.983 főt tett ki; az 1956-os népszámlálás már 731.387 főt számlált össze, míg a tartományi statisztikai hivatal által 1959-ben végzett kutatás 757.019 fő állandó lakhellyel rendelkező személyt jegyzett fel. Tehát az 1948 óta eltelt 10 évben a lakosság tényleges növekedése jelentősnek mondható: összesen 88 ezer fő, ami évi egy százalékos éves növekedésnek felel meg.

Az eredmény két együttesen ható tényezőnek volt köszönhető: egyrészt a magas természetes szaporodásnak, másrészt a kivándorlás szinte teljes megszűnésének. Az 1948–1956 közötti időszakban a természetes szaporodás (9,6%) jelentősen meghaladta az erdélyi átlagértéket (7,1%), és alig valamivel volt kisebb az országos átlagnál.²⁰² Varga E. Árpád mutatott rá arra, hogy országos szinten is az 1948–1956 közötti időszak volt az egyetlen 1918 utáni időszak, amikor a romániai magyarság népszaporulata meghaladta

201 Új repülőjárat. *Vörös Zászló*, 1962. április 10.

202 Nyárády: *Erdély népesedéstörténete*, i. m. 346-347.

a román nemzetiségű lakosságét.²⁰³ Ebben a nyolc évben a Székelyföld valóban páratlan egyensúlyt ért el a magas születési arány (23,6%) és a folyamatosan csökkenő halálozási rátának (12,2%) köszönhetően. Az ezt követő időszakban tovább folytatódott a pozitív tendencia: 1958-ban a halálozási ráta 8,8 százalékra csökkent, az 1944-ben közel húsz százalékos gyermekhalandóság 1959-re 5,8 százalékra mérséklődött, amely a MAT-ban dolgozó demográfusok szerint nemcsak jóval alacsonyabb volt az országos átlagnál, hanem alacsonyabb volt a lengyel, jugoszláv, bolgár és portugál adatoknál is.²⁰⁴ Ehhez nagymértékben hozzájárult az orvosi egyetem Marosvásárhelyre való költözése után 1949 februárjában létrehozott Közegészségügyi Intézet, amelynek keretében orvosok, gyógyszerészek és biológusok méréseket és vizsgálatokat folytattak a MAT egész területén. Az Intézet munkatársai egyes falvak és városok egészségügyi helyzetét mérték fel, prevenciós kampányokat kezdeményeztek (pl. a fertőző nemi betegségek ellen).²⁰⁵

A gyermekhalandóság aránya azonban körzetenként jelentősen eltérő volt. Miközben a tartományi székhelyen, Marosvásárhelyen, ahol több egyetemi klinika is működött, a gyermekhalandóság 1958-ban 4,2 százalékos volt, addig a jóval félreesőbb Kézdivásárhelyen a 10 százalékot súrolta.²⁰⁶ Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a legfőbb demográfiai mutatók alakulását az ötvenes évek második felében.²⁰⁷

203 Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998, 174-175.

204 MAT-Monográfia, i. m. 200.

205 Dr. Benedek József (szerk.): *Tájékoztató a marosvásárhelyi Közegészségügyi Intézet tudományos és irodalmi munkásságáról 1949–1956*. Marosvásárhely, 1956. Lásd még *A marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet második tudományos ülésszaka*. Tîrgu Mureş/Marosvásárhely, 1957.

206 *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare*, i. m. 47-53.

207 Uo. 46-47.

5. sz. táblázat: Néhány demográfiai mutató alakulása a MAT-ban, 1956–1959

Év	Élve- születés	Elhalá- lozás	Termé- szetes szaporo- dás	Házasság	Válás	Halva- született csecsemő	Csecse- mőhalan- dóság
	1000 lakosra					100 élve születetre	
1956	23,0	10,4	12,6	20,0	11,9	1,7	7,0
1957	21,5	10,0	11,5	20,1	13,6	1,8	6,4
1958	20,0	8,8	11,2	19,6	14,7	1,6	5,6
1959	18,3	10,3	8,0	18,5	13,4	1,5	6,1

A demográfiai növekedéshez hozzájárult a migrációs stratégiának a megszűnése (amit azonban egy politikai döntés, a lakhelyhez kötött személyazonosság bevezetése kényszerített ki), amely közel egy évszázadon át jellemezte a székely családokat. 1948–1956 között a MAT területét 2505 személy hagyta el, miközben ezren vándoroltak be oda más tartományokból.²⁰⁸ A tartományt ideiglenesen vagy törvényellenesen elhagyók, vagy a hasonló módon oda bevándorlók száma ennél nagyobb lehetett, de megállapítható, hogy az ötvenes években statisztikailag elhanyagolható mértékű jelenség maradt a MAT-ból az új „szocialista városokba”²⁰⁹ költözők áramlása. Mivel magyarázható a lakosság helyben maradási hajlama az ipari fejlődés igen szerény mértéke mellett? Jelenlegi ismereteink alapján azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy ennek politikai és egyben lélektani okai is voltak. A MAT-ot egyfajta „szigetnek”, „üvegháznak” tekintette a magyar lakosság,

208 *MAT-Monográfia*, i. m. 82.

209 Brassó lakossága alig 20 év alatt megkétszereződött (1948–1966 között 83 ezertől 160 ezerre); Vajdahunyad és néhány dél-erdélyi bányaváros lakossága ennél intenzívebben is fejlődött. Lakosságuknak közel kétharmada 1956-ban fiatal férfi munkavállalókból állt. *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Vol. 2. Structura demografică a populației*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1960, XX.

amelyben többé-kevésbé normális életet lehet folytatni még abban a zavaros történelmi időszakban is: és mindezt magyarul. Elvándorolni a gyors iparosításnak kitett központokba valóban magas asszimilációs kockázatot hordozott magában, annak ellenére, hogy a román többségű városokban továbbra is működtek (1959-ig önálló formában is) magyar tannyelvű általános és középiskolák.²¹⁰

A külsőnél jelentősebb volt a belső, a falvakból a városok felé irányuló migrációs áramlás. 1948-ban a Székelyföld lakosságának alig 15 százaléka, mintegy 100 ezer ember számított városlakónak, ennek fele Marosvásárhelyen élt. Nyolc évvel később ez az arány elérte a 28,5 százalékot, 1959-re pedig az erdélyi átlagot jóval meghaladó növekedési arány mellett már 30 százalék körül volt.²¹¹ A kollektivizálás elindítása, a hagyományos paraszti társadalom elleni erőszakos hatalmi fellépések (megemelt adóteher, hatósági vegzálás, fizikai bántalmazás, erkölcsi megaláztatás) döntő lökést jelentettek több tízezer falusi lakosnak a nagyobb városokban, elsősorban Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön való letelepedéséhez.²¹² Csak 1951–1957 között 46.569 személy, az 1948-as népszámlálás szerinti 566 ezres falusi lakosság több mint 8 százaléka hagyta el szülőfaluját; a politikai hangulatváltozás fontos szerepéről tanúskodik az, hogy 23 ezren távoztak a „kemény” 1951–1952-es években, majd az 1953-as enyhülést (ekkor csak

210 Az urbanizáció és az asszimilációs folyamatok kapcsolatáról A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*, Budapest, Héttorony, 1988. Vécsei Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.

211 *Anuarul statistic*, i. m. 29.

212 Lásd a MAT nyugati területeire vonatkozó esettanulmányokat. László Márton: Kulák névjegyzékek a Maros megyei Marosvásárhely rajonban, 1949–1952. In *Autonóm magyarok?* 175–198; uő: Kollektív gazdaság ellenes akciók Maros tartományban, 1950–1951. In *Autonóm magyarok?* 199–271; uő: Kizárási akciók a kollektív gazdaságokból Marosvásárhely rajonban, 1952. In *Autonóm magyarok?*, 273–286, valamint az Udvarhely rajoni Lövétéről szóló írás. Oláh Sándor: Kivizsgálás. Egy zűrzavaros történet „álnok” szereplőkkel. In Oláh: *Kivizsgálás* i. m. 347–364.

négyezres volt a negatív szaldó) újabb intenzív hullám követte 1954-ben, ekkor 13 ezren vándoroltak el. A következő három évben viszont a mezőgazdasági kollektivizálás ideiglenes leállításával stabilizálódott a helyzet: 1955 és 1957 között alig több mint hatezren távoztak.²¹³

A belső vándorlás ellenére az ötvenes években a falusi lakosság száma lényegében stabil maradt: az 1948-as 566 ezer lakosról 1956 végéig 522 ezerre csökkent, ez utóbbi adatot azonban nagyon körültekintően kell kezelni. Az 1956-os népszámlálást a szovjet statisztikai módszertan figyelembevételével végezték, amely számos városkörnyéki helységet (bármennyire is jellegzetesen falusi-as volt) a városok és megyeszékhelyek integráns részének tekintett. Ha az 522 ezer ténylegesen falusi lakoshoz hozzáadjuk az úgynevezett „városi jellegű település” 45 ezernyi lakosát, az 1948-ashoz hasonló adatot kapunk. A falusi lakosság tehát abszolút számokban nem csökkent, csak arányaiban. 1955-ben a MAT-ban 147.370 „mezőgazdasági üzemet”, azaz földművescsaládot számláltak össze, akiknek a 90 százaléka továbbra is saját parcelláját művelte meg. Négy évvel később a földműveléssel foglalkozó családok száma 151.187-re emelkedett, háromnegyedük immár a szocialista mezőgazdasági szektorban dolgozott.²¹⁴

A rendelkezésre álló adatok és statisztikai elemzések alapján megállapítható, hogy nem a kollektivizálás első hulláma készítette menekülésre a falvak lakosságát, hanem az ennél rövidebb, de annál intenzívebb és lényegesen jobban szervezett „második”, 1958–1962 közti szakasz. Az ötvenes években a falvakból a MAT városaiba irányuló tömeges elvándorlást elsősorban a kommunista rendszer által elindított társadalomátalakítás logisztikai koordinációjának teljes hiánya akadályozta, és ez a többi kelet-európai országhoz képest is súlyosabb lakáshiányt okozott. A kérdés illusztrálására elegendő egyetlen adatot idézni: a törvény által

213 *MAT-Monográfia*, i. m. 81.

214 *Anuarul statistic*, i. m. 71-73.

előírt 8 négyzetméterrel szemben 1955-ben Marosvásárhelyen az egy főre jutó lakóterület 4,2 négyzetméter volt, és a tartomány iparosítás által nagyobb mértékben érintett többi városában (Sepsiszentgyörgyön és Szászrégenben) sem haladta meg az 5-6 négyzetmétert.²¹⁵ Egy négyfős családra vetítve ez 16-20 négyzetméteres „életteret” jelentett. A lakásviszonyok 1959-ig romlottak, amikor egy átfogó országos állami lakásépítési program kidolgozaskor kiderült, hogy az egy főre eső lakóterület Marosvásárhelyen 4,1 négyzetméterre csökkent.²¹⁶ A nagyvárosi álmokat dédelgető tartományi székhelyen a főtér rendezési programjával egyidőben indított tömbházépítésekén kívül semmilyen fejlesztés nem történt. Ráadásul az előkelő környéken átadott pár száz új összkomfortos lakást is szinte kizárólag pártkádereknek utalták ki. Ennél sikeresebbnek bizonyult a magánházak önerőből való építésének ösztönzése, a Minisztertanács 1953. december 3-i rendelete alapján.²¹⁷ A program szerint a kiemelt „társadalmi kategóriához” tartozó állampolgárok (kollektív gazdaság tagjai, élmunkások, néptanácsi alkalmazottak és pártkáderek) húszéves lejáratú, igen alacsony kamatú állami kölcsönben részesülhettek. Egy korabeli forrás szerint tíz év alatt csak Marosvásárhelyen 1651 ilyen magánház épült, de vidéken is az ötvenes-hatvanas években épült jellegzetes „kockaházak” nagy része állami kölcsönből épült.²¹⁸

A „túlzsúfolt központokban” (*centrele aglomerate*) való tartózkodáshoz elengedhetetlen tartózkodási engedély (*flotant*) megszerzése nehezítette meg több tízezer falusi-kétkezi munkás mindennapjait. A kényszerszármazás a városi élet integráns részévé vált és éppen ennek elkerülése érdekében vált számos, a városokban munkát kereső paraszti származású munkás ingázóvá (*navetist*). A legszerencsésebbek közülük a városokhoz közel elhelyezkedő

215 ANDJM, fond 1134, dosar 114/1955, 12. f.

216 ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 90. f.

217 A rendeletet népszerűsítette a *Vörös Zászló* is (1954. január 1.).

218 Simon Fuchs: *Din istoria transformării socialiste a oraşului Tg. Mureş. Studii şi Articole de Istorie*, 1964. 6. sz. 371.

falvakban laktak, amelyek napközben kiürültek, és elvesztették közösségi funkcióikat. A friss városlakókká vált földművesek nemzetiségtől függetlenül magukkal hozták a származási helyen megörökölt kulturális habitusukat, ugyanakkor megpróbáltak bekapcsolódni a modernitás társadalmi projektjébe. Amint azt a szociológusok időben jelezték, munkakörnyezetbe való beilleszkedési nehézségeikhez hozzáadódtak a „városiak” és a frissen beköltözöttek közötti erős mentalitásbeli eltérések. Az új munkások termelékenységére meglehetősen alacsony maradt, mivel munkaidejük leteltével visszatértek szülőfalujukba elvégezni azt a munkát, amely immár második munkahelyükké vált, így nem részesülhettek semmilyen szakképzésben, amellyel lehetővé vált volna számukra a szakmunkássá vagy kisiparosná válás.²¹⁹

Az 1956 februári népszámlálás adatai alapján elemezhető (mivel adatait nemcsak országosan, hanem tartományi szinten is feldolgozták, és a demográfusok ma is megbízható forrásnak tartják²²⁰) a MAT lakosságának társadalmi rétegzettségére és nemzetiségi megoszlására. Különösen hasznosnak tűnik számunkra az alábbi táblázat, amely a MAT két etnikai pillérének a „társadalmi osztályhovatartozás” szerint eltérő struktúráját ábrázolja:²²¹

6. sz. táblázat: A MAT lakosságának társadalmi csoportok szerinti besorolása, 1956

	MAT lakossága	Munkás	Tisztviselő	Szövet. iparos	Koll. gazd. tag	Egyéni gazdálkodó	Önálló iparos
Összesen	731.387	190.520	82.533	11.880	45.334	367.629	25.832
%	100,0	26,0	11,3	1,6	6,2	50,3	3,5
Román	146.830	30.899	20.703	845	5.263	85.491	2.657
%	20,1	21,0	14,1	0,6	3,6	58,2	1,8
Magyar	565.510	150.660	59.088	10.709	39.307	280.199	20.320
%	77,3	26,6	10,4	1,9	7,0	49,5	3,6

219 Lásd Nyárády elemzését: *Erdély népesedéstörténete*, i. m. 118-121.

220 Varga E. Árpád: *Fejezetek*, i. m. 42.

221 A táblázat forrása *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956*, vol 2., i. m. 320-321.

A nem román lakosság körében érvényesülő magasabb proletarizálódás a magyar és német lakosság társadalmi összetételére vonatkozó, a román adatokkal összevetett országos adatokból is kitűnik. Induljunk ki a falvakból: 1956 februárjában a kollektív gazdaság tagjaként szerepelt a németek 18,7%-a, a magyarok majdnem 9%-a, viszont a románoknak csak 3,8%-a. A városokat tekintve „munkásként” szerepelt a magyar lakosság 53,7 százaléka és a németek 62,3 százaléka, míg a román nemzetiségűek körében nem haladta meg a 46 százalékot.²²² Ezeket az adatokat természetesen kritikával kell szemlélni. Az állami statisztika egy adott szakmai csoport társadalmi hovatartozására vonatkozó többé-kevésbé önkényes kategorizálása nem mindig tükrözi annak a csoportnak a valódi státusát. De az adatsor vizsgálata, alátámasztva a lakosság aktívnak nyilvánított 60 százalékának „foglalkozási szektoraira” vonatkozó adataival, megmutatja, milyen utat járt be alig tíz év alatt az a gondolat, amelyet eredetileg a zsidó lakosság integrálásának céljával fogalmaztak meg, és amely a kisebbségeket „átrétegzésük” révén kívánta integrálni a társadalomba.²²³

222 Uo. XLIV-XLV.

223 Az 1945 utáni magyarországi zsidóság átrétegződési folyamatáról lásd Karády Viktor: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In Kende P. (szerk.): *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Párizs, Magyar Füzetek Kiadása, 1984, 37-180. Az 1945-1948 erdélyi zsidóságról átfogó képet ad Tibori Szabó Zoltán: Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után. Kv., Koinónia, 2007. Az 1945 utáni erdélyi kérdés zsidó perspektíváról lásd Holly Case: A holokauszt és az erdélyi kérdés a II. világháború után In Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 340-353. Az 1945 utáni erdélyi zsidók társadalmi és politikai helyzetéről, A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (szerk.): *Minorități etniculturale. Mărturie documentare. Evreii din România (1945-1965)*. Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003; Hary Kuller: *Evreii din România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*. București, Editura Hasefer, 2002; Stefano Bottoni: *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944-1965)*. Roma, Carocci, 2007, 44-48. és 203-208.

Nemzetiségi szempontból az 1956-os népszámláláskor a MAT városaiban lakó 208 ezer személy nagy többsége (77,1%) magyar volt, ezután következtek a román nemzetiségűek 19,7 százalékos arányukkal, a zsidók 1,4 százalékkal, végül a németek 0,6 százalékkal. Ezek az arányok híven tükrözték a MAT összlakosságának etnikai összetételét. Az autonómia keretei lehetővé tették a Székelyföld számára, hogy a hatvanas évek közepéig kitolódjék a városok elrománosodásának folyamata, amely Erdély más részein már a negyvenes évek második felében kezdődött, és ahol a városokba való vándorlás nemcsak a társadalmi nivellálódásra, hanem az etnikai homogenizációra is ösztönzőleg hatott. 1948 és 1966 között a román városi lakosság 310 százalékkal nőtt (547 ezertől közel 1,7 millióig), miközben a magyarok száma 435 ezertől csak 702 ezerre nőtt (61%). Ennek következtében a városok lakosságának nemzetiségi megoszlása is jelentősen módosult.²²⁴

7. sz. táblázat: A városi lakosság etnikai megoszlása Erdélyben, 1930-1966

Városi lakosság Erdélyben	1930 %	1948 %	1956 %	1966 %	1930-1948 változás %	1948-1966 változás %
Magyarok	37,9	39,7	31,6	26,8	+1,8	-12,9
Románok	35,0	50,0	56,2	64,7	+15,0	+14,7
Németek	13,2	6,8	8,1	6,3	-6,9	-0,5
Zsidók	10,4	2,1	2,2	1	-10,4	-1,1*

* A zsidónak tekintett lakosság számának vizsgálatában figyelembe kell venni, hogy főleg az 1948 és az azutáni összeírások alkalmával sokan nem vallották be zsidó származásukat. Az 1958-ban kezdődő emigrációs hullámig a nagyobb erdélyi városokban élő és tevékenykedő zsidók száma a hivatalos adatoknál lényegesen magasabb lehetett.

Ha az etnikai összetétel nem is, a városok társadalmi összetétele a MAT-ban is az országosan érvényesülő tendenciákkal

²²⁴ A táblázat forrása: Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*, i. m. 274-275.

összhangban változott. Románok inkább a „fehérgallérosok” kategóriájában jelentek meg: 34,5 százalékukat „tisztviselőként” sorolták be, szemben a tisztviselőknek a magyar lakosságon belüli 25 százalékos arányával. Ezzel szemben a magyarok felülreprezentáltak voltak a munkásságon belül: 46,4 százalékukat sorolták ide, míg a románoknak csak 34 százalékát.²²⁵

Egyetlen középosztályra visszavezethető foglalkozási szektorban sikerült a magyaroknak megőrizni egy enyhe fölényt még az ötvenes években is: az iparosok és az úgynevezett „kiskereskedők”, azaz a családi jellegű kereskedelmi tevékenységet folytatók körében. Ezek hagyományos gerincét képezték a civil társadalomnak és a polgári életmódnak: szabadidő- és sportklubokba jártak, előfizettek a sajtótermékekre, saját rádiókészülékük volt, sőt egyes esetekben saját járművük – főleg kerékpár, a motorbicikli- és autótulajdon meglehetősen ritka – volt. 1956-ra a MAT területén kevesebb, mint 20 ezer iparos maradt. Ebből körülbelül 7 ezren a tartományi székhelyen működtek; az évtized végétől kezdődően számuk még drasztikusabban csökkent, amelyhez hozzájárult a nagymértékű adóztatás és az, hogy a hatóságok nyomást gyakoroltak rájuk mindaddig, amíg fel nem hagytak az önálló tevékenységgel és szövetkezetekbe nem társultak.

Az ötvenes évek foglalkozási szerkezetének vizsgálata meglehetősen nehéz amiatt, hogy a statisztikai méréseknél meglehetősen bonyolult kritériumokat használtak. Az 1956-os népszámláláskor a lakosságot felosztották „társadalmi osztály” szerint anélkül, hogy megkülönböztették volna az aktív és az inaktív népességet. Ugyanakkor foglalkozási szektorok szerinti bontás csak az aktív, dolgozó lakosságra vonatkozott. A MAT-ban például aktívként szerepelt a lakosság 59,3 százaléka (67% a férfiak, 51,7% a nők esetében), de a tartományi székhelyen ez az arány meglepő módon 47,6 százalékra csökkent.²²⁶

225 *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956*, vol 2., i. m. 321.

226 Uo. 378-379.

Hányan voltak „igazi”, a termelésben résztvevő munkások 1956-ban az ehhez a társadalmi osztályhoz tartozóként feljegyzett 190.000 személy közül? Az autonóm tartomány monográfiája szerint a munkáosztály jelentős növekedést ért el az ötvenes években, így tagjainak száma 64 ezerről 80 ezerre emelkedett.²²⁷ Az RMP KV harmadik ötéves tervének végén elkészített *Javaslatok a MAT gazdasági fejlesztésére az 1961–1975 közötti időszakra* címet viselő szakértői anyagban a monográfia elkészítésével is megbízott munkacsoport érdekes adatsort szolgáltatott a MAT ipari munkássága számának 1950–1957 közötti alakulásáról:²²⁸

8. sz. táblázat: Az ipari szektorban dolgozó munkások a MAT-ban, 1950–1957

Év	Ipari szektorban dolgozók	Növekedési ütem 1950=100
1950	18.450	100
1951	23.380	126,7
1952	32.940	178,5
1953	34.630	187,7
1954	36.895	200
1955	37.872	205,5
1956	41.304	223,9
1957	42.204	228,8

Az első társadalom-átalakítási rohammal egyidejűleg bekövetkező gyors növekedés után (1950–1952), a munkások száma a következő öt évben stagnált, ha növekedésüket az összlakosságával vetjük össze. 1957-ben az ipari munkások legnagyobb része (kb. 27 ezer) az Ipari Minisztérium és a Tervbizottság teljes körű ellenőrzése alatt működő „köztársasági jelentőségű” üzemekben dolgozott. Az ezekben dolgozó munkások közel fele a faipart uraló Tartományi Erdészeti Tröszt alkalmazottja volt. Az 1966-ban

²²⁷ MAT-Monográfia, i. m. 77.

²²⁸ ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 59. f.

kiadott országos statisztikai évkönyv szerint azonban 1960-ban az ipari dolgozók száma nem haladta meg a 45 ezret, és közülük mintegy 21 ezer az erdészeti szektor alkalmazottja volt.²²⁹ Ismét eltérő és a statisztikai felmérések alacsony megbízhatóságát jelző számokat eredményeznek az 1956-os népszámlálás foglalkozási szektorokra vonatkozó adatai. Az aktív lakosság 15,7 százaléka, 68 ezer személy az iparban dolgozott alkalmazotként, azonban ennél jelentősen nagyobb számban (91.250 személy) szerepeltek *munkás* társadalmi státusban, ám ezeknek kevesebb, mint a fele dolgozott ténylegesen az iparban.²³⁰ Ezzel szemben a parasztokra gyakorolt ideológiai nyomás és az adóellenőrök szigora azzal járt, hogy a fennmaradás érdekében bővíteni kellett termelési tevékenységi körüket. 1956-ban a falusi lakosság egyhatoda nem földműveléssel foglalkozott, bár azon állampolgárok köre, akiknek „társadalmi csoportját” egyéni gazdálkodóként vagy kolhoztagként határozták meg, továbbra is a tartomány összlakosságának több mint felét, az aktív lakosság kétharmadát tették ki.²³¹

A korabeli statisztika által alkalmazott paraméterek heterogenitása és ezek ideológiai célokra való felhasználása (például hogy mesterségesen növeljék a munkások számát, hogy egy, a szocialista jövőképhez közelebb álló társadalmat mutassanak) arra ösztönöznek, hogy ne vonjunk le végleges következtetéseket az eddig lefolytatott kvantitativ elemzésekből. Néhány tendencia azonban jól látható: a tervgazdaságra jellemző újfajta „foglalkozások” előretörése, a magánszektorhoz kapcsolódó gazdasági önállóság csökkenése és nem utolsósorban a magyar lakosság, és általában a kisebbségek jelentős részvétele az új rendszer által támogatott és 1948-ban a termelési eszközök államosításával elindított társadalmi „átállásban”.

229 Oláh: A Magyar Autonóm Tartomány. In *Autonóm magyarok?* i. m. 619.

230 *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956*, vol. 2. i. m. 744-745.

231 Uo. 320-321.

Következő alapkérdésünk: megvalósította-e az Állami Tervbizottság irányította gazdaságpolitika a tartomány létrehozásakor beharangozott társadalmi fejlesztési projektet, és ha igen, akkor milyen mértékben? Országos szinten a korszakot az 1949-es és 1950-es egyéves tervek kampányszerű végrehajtása, majd az első és a második ötéves terv határozta meg. Akárcsak a többi szocialista országban, az 1951–1955 közötti terv Romániában is szinte a teljes fejlesztésre szánt összeget a nehéziparba és különösen a hadi szektorba koncentrált, amely 1953-ig a rendelkezésre álló források 18-20 százalékát szívta fel. Miközben Erdély és a Bánság ipari szempontból fejlettebbnek számított a többi romániai régióval, az ötvenes években a további fejlesztések szempontjából elhanyagolták. A vizsgált időszakban a szovjet gazdasági tanácsadók által segített bukaresti kormány néhány kiválasztott terület intenzív fejlesztésére koncentrált. A hagyományos erdélyi ipari központok fejlesztésében két olyan területet részesítettek előnyben, amelyben rendelkezésre álltak az anyagi források és a munkaerő: a szénben gazdag dél-erdélyi Zsil-völgye és Brassó környéke. Erdélyen kívül a kőolajmezőkkel rendelkező dél-romániai Ploiești térségét és a fővárost részesítették előnyben.²³² Gagyí József szerint: „Nem általános industrializáció, hanem pontszerű, egyes kiemelt helyekre koncentrált iparfejlesztés, ipartelepítés történt.”²³³ Az RMP II. Kongresszusán, 1955 decemberében útjára bocsátott második ötéves terv nem hozott jelentős változást a bemutatott modellhez képest. A fejlesztések éves aránya továbbra is nagyon magas, 20 százalékos szinten állt, míg a mezőgazdaságnak szánt források nem haladták meg a 12-13 százalékot.

232 Lásd Réti Tamás tanulmányát: A román tervgazdaság kialakulása 1944-1956. In Hunya G.–Réti T.–Süle A. R. (szerk.): *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, Medvetánc-Atlantisz, 1990, 36-37.

233 Gagyí József: A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In *Autonom magyarok?* i. m. 469.

Amint az 1953–1960 közötti befektetések földrajzi megoszlását szemléltető táblázatból is kitűnik, a MAT egyáltalán nem élvezett előnyöket a gazdaságfejlesztési támogatásokban. Az autonóm tartományban lakott Románia össznépességének a 4,2 százaléka, ám a tartomány részére meghatározott fejlesztési kvóta a vizsgált időszakban átlagosan 2,4% volt. Országos szinten a MAT mellett csak a nála is archaikusabb társadalomszerkezetű Iași és Suceava tartományoknak folyósítottak kevesebb forrást.²³⁴

9. sz. táblázat: A romániai tartományok részesedése az ipari beruházásokban, 1953–1960²³⁵

Tartomány	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Argeș (Pitești)	4,5	4,6	4,3	4,9	5,8	5,1	5,2	4,5
Bákó	13,0	12,1	11,0	10,2	10,5	10,9	12,0	11,5
Bánát (Temesvár)	4,9	6,2	36,2	7,4	7,9	7,8	7,3	7,0
Sztálin (Brassó)	6,5	7,0	6,4	7,2	6,9	7,1	6,8	6,6
Bukarest (mezőgazd. terület)	3,8	3,8	3,2	3,0	3,2	4,6	5,3	5,9
Kolozs	3,7	4,6	4,0	3,7	4,1	3,6	3,5	3,9
Nagyvárad	3,0	4,4	4,6	2,5	2,5	2,7	2,9	2,6
Dobrudza (Konstanca)	7,0	4,4	4,0	4,1	5,1	7,0	7,8	5,7
Galac	2,8	4,1	4,5	4,9	4,6	5,7	6,2	6,3
Hunyad	10,2	10,4	8,9	8,7	8,5	9,1	7,6	6,1
Iași	2,7	3,2	2,9	2,9	2,6	2,0	2,5	2,6

234 A táblázat forrása: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966, 384–385. Az adatokat közli és elemzi Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. Vázlatos statisztikai betájolás, különös tekintettel a gazdaságra. In *Autonóm magyarok?* i. m. 625–627.

235 Az 1952-es közigazgatási területrendezés után két további módosítás is történt (1956-ban és 1960-ban) az 1968-ban megváltás előtt. Számos, a táblázatban is jelzett és 1960-ban bekövetkezett névváltoztatáson túl 1956-ban megszüntették az 1950-től létező Arad és Birlad tartományokat. Az 1966-ban kiadott statisztikai évkönyv az 1956-ban és 1960-ban érvényes tartományi neveket keverten használta.

Tartomány	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Nagybánya (Máramaros)	2,6	2,2	2,1	2,0	2,5	2,1	2,1	2,4
MAT (Maros-Ma- gyar Autonóm Tartomány)	2,5	3,2	2,8	2,0	2,4	3,0	2,6	3,0
Olténia (Craiova)	2,1	2,9	4,8	5,6	5,8	6,4	6,6	6,3
Ploiești	13,0	10,8	9,7	9,3	9,5	8,0	6,9	8,3
Suceava	1,4	1,9	2,1	1,6	1,8	1,7	2,2	3,3
Bukarest (municípium)	16,3	14,2	18,2	20,0	16,3	13,2	12,5	14,0

Megjegyzendő, hogy a MAT-tal azonos mércét alkalmaztak a szintén nagyobb magyar lakossággal rendelkező három észak-erdélyi tartomány esetében is. Kolozs, Nagybánya, Nagyvárad és a MAT együttesen 3.561.770 lakossal rendelkezett 1956-ban, amelyek közül 1.265.402 (35,6%) magyar nemzetiségűnek vallotta magát.²³⁶ Az észak-nyugati tartományokban lakott az ország lakosságának 23,4 százaléka, de az elemzett időszakban demográfiai súlyukhoz képest alig feleakkora volt a részesedésük a fejlesztési forrásokból. Egyes városok, különösen Kolozsvár, Nagyvárad és Nagybánya erős ipari hagyományokkal rendelkeztek. Így gazdasági jellegű háttérbe szorulásuk mögött az állhatott, hogy a gazdasági tervezés felelőseinek továbbra is nemzetbiztonsági megfontolásból származó fenntartásaik voltak azzal szemben, hogy nagymértékű befektetéseket összpontosítsanak a magyar határhoz közel, illetve egy többségében vagy részben „idegen elemek” által lakott területre. A centralizált tervezés keretei között a MAT-nak szánt fejlesztéseket az évtized során mindvégig országos és nem a helyi érdeket képviselő megvalósításokra fordították. Ezen

²³⁶ *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956*, vol 2., i. m. XXXIV-XXXV.

fejlesztések eloszlásával kapcsolatban csak az ötvenes évek második felére rendelkezünk megbízható adatokkal.²³⁷

10. sz. táblázat: Állami beruházások a MAT-ban, 1956–1959

	Ipar	Építkezés	Mezőgazd. és erdőgazd.	Közlekedés	Kereskedelem	Kultúra, szociális költségek	Helyi érdekű vállalatok
1956	67,3	1,8	9,8	1,6	1,4	14,5	3,0
1957	55,3	2,0	11,9	4,2	4,6	14,8	6,5
1958	45,4	0,8	7,9	30,8	2,5	9,4	2,3
1959	43,6	0,5	16,6	20,8	1,8	10,7	4,3

Az ötvenes évek elejének legambiciózusabb tartományi fejlesztése az 1954 áprilisában üzembe helyezett gyulakutai Vörös Csillag hőerőmű volt, amelynek építésében szovjet szakemberek is részt vettek. Az évtized során mindvégig ez szolgáltatta a teljes romániai villanyáram-termelés 15 százalékát²³⁸, és hamarosan a szocialista rendszer által lehetővé tett modernizációs projekt büszkeségévé vált. Az 1952 után a helyi és az országos sajtóban az Autonóm Tartomány megvalósításairól megjelent összes cikkben első helyen a 75 megawattos kapacitású erőművet említették, amelynek megvalósítása lehetővé tette a MAT egyes falvainak villamosítását. (A program rendkívül lassan haladt előre: 1944-ben a közel 700 faluból 31-be jutott el a villanyáram, ez a szám 1959-re százra sem emelkedett.)²³⁹

A politikai presztízskérdések miatt erőltetett menetben épített erőmű az ötvenes években elsősorban működési zavarai miatt került az érdeklődés középpontjába. A Tartományi Pártbizottság által elindított egyik belső vizsgálat eredménye azt mutatta ki, hogy alig kétéves működése alatt a Vörös Csillagban 36 üzemza-

237 *Anuarul statistic*, i. m. 124.

238 *MAT-Monográfia*, i. m. 65.

239 Uo. 66.

vart és 25 meghibásodást regisztráltak. A legsúlyosabb eset, az 1955. június 24-én a második turbina kemencéjében bekövetkezett robbanás, jelentős anyagi kárral és emberi áldozatokkal is járt (erről és más „üzemi balesetről” a lapok nem tudósíthattak), és nem utolsósorban ennek hatására leváltották az Energiaügyi Minisztérium vezető apparátusát.²⁴⁰ A tervezés során elkövetett hibák olyan súlyosak voltak, hogy a hatalomban levők nyíltan tárgyalták a témát. 1957-ben az Állami Tervbizottság elnöke, Gaston Marin rezzenéstelenül magyarázta el a magyar nagykövetnek, hogy a hőerőművel kapcsolatos működési nehézségek műszaki és tervezési hibákból adódnak. A geológusok tévesen garantálták azt, hogy a hőerőmű még évtizedekig hatalmas természetes gázforrások fölött rendelkezhet, ám a megépítését követő második évben a földgáz meglepetésszerűen elfogyott. Így az ellátást egy rohamtempóban és hatalmas költségek mellett kiépített 30 km hosszú vezetéken keresztül tudták csak biztosítani.²⁴¹

Hasonló ellentmondást találunk a sikert hangsúlyozó hivatalos diskurzus és a valóság között a marosvásárhelyi „Simó Géza” bútorgyárral kapcsolatban, amelyet a propaganda rituálisan „Közép-Európa legnagyobbjaként” emlegetett.²⁴² A komplexumot az 1949. január 15-én kelt államosítási rendelet hozta létre az öt korábban működő műhely összeolvasztásával. A műhelyek a Székely és a Réti zsidó családok tulajdonában voltak, akik később Izraelbe távoztak. A két világháború közti munkásmozgalom egyik helyi képviselőjéről elnevezett „új” bútorgyárnak 1949-ben 345 alkalmazottja volt, és viszonylag kevés, de jó minőségű bútort

240 Jelentés a gyulakutai „Vörös Csillag” erőműről. Marosvásárhely, 1956. április 9. ANDJM, fond 1134, dosar 143/1956, 339-350. f. Jellemző, hogy a létesítmény magyar igazgatója nyolc román nemzetiségű technikus elbocsátását kérte, akiket szabotázzsal vádolt.

241 Beszélgetés a román Tervbizottság elnökével. Bukarest, 1957. február 12. MOL, XIX-J-1-j, 12. doboz, 001088.

242 Az első említést lásd *Népűjság*, 1949. október 15. Az ötvenes években rituálissá vált a gyár méreteire és kapacitására való hivatkozás.

állított elő. 1960-ban az alkalmazottak száma elérte a kétezret, amelynek köszönhetően a régi cukorgyár mellett a város legfontosabb üzemévé nőtt ki magát.

A személyzet számbeli növekedéséhez azonban nem társult semmilyen jelentősebb műszaki fejlesztés. A MAT gazdasági helyzetét bemutató magyar diplomáciai jelentés szerint 1949 és 1959 között az állam több mint 20 millió lejt fektetett be a bútorgyárba, amely a MAT-ba érkező különben is szerény mértékű fejlesztési összegek egy százalékának felelt meg. „Ahhoz képest, hogy mennyire büszkék a gyárra, ez valóban nevetségesen csekély összeg” – kommentálta szarkasztikusan a magyar kereskedelmi attasé. Az ötvenes években a bútorgyár mindvégig kisipari módon működött: a termelés egyetlen fázisában sem volt például szalagmunka.²⁴³ A nyersanyaggal, azaz a fával való folyamatos ellátás biztosításának nehézségei arra kényszerítették a gyár vezetőségét, hogy „rugalmas” munkaidőt írjanak elő a munkásoknak: amennyiben volt elegendő nyersanyag, arra ösztönözték őket, hogy teljesítsék túl a napi termelési tervet, azokban az időszakokban viszont, amikor akadozott az utánpótlás, nem hivatalosan egy vagy több nap fizetett szabadságot adtak nekik.²⁴⁴ Egy másik furcsaság a belföldi fogyasztásra termelő és az exportra tervezett bútorok elkészítését végző részlegek közötti munkamegosztásban jelentkezett. A „Simó Géza” évente körülbelül 50 ezer darab bútort állított elő, aminek egytizedét exportra, elsősorban a Szovjetunióba szánták. Miközben a belső piacra szánt darabok alig 30 munkaórát igényeltek, a külföldi piacra irányuló, jobb minőségűnek szánt darabok legalább 300-at.²⁴⁵ De a kifejezetten újonnan városba

243 A Maros-Magyar Autonóm Tartomány gazdasági helyzete. Bukarest, 1962. október 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 008282. Az összeállítás lecsújtó képet festett a MAT éveiben elért gazdasági teljesítményről.

244 A gyakorlat élesen bírálta a MAT pártbizottságának gazdasági felelősének egyik jelentése. ANDJM, fond 1134, dosar 143/1956, 212-215. f.

245 A Maros-Magyar Autonóm Tartomány gazdasági helyzete. Bukarest, 1962. október 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 008282.

költözött és állami tömbház-lakásban élő munkásrétegnek szánt felszerelés annyira rossz minőségű volt, hogy a felháborodott károsultak olvasói leveleinek hatására a *Vörös Zászlónak* egy építő kritikára kihegyezett *Gyártsunk jobb minőségű bútort* címet viselő, rövidebb cikk erejéig foglalkoznia kellett az ügygel.²⁴⁶

A székelyföldi gazdasági egységek ipari össztermelése az 1950–1958 közötti időszakban hiába nőtt három és félszeresével, 15 százalékkal meghaladva az országos növekedési átlagot:²⁴⁷ az iparosodást és a sajátos szocialista modernizációt megcélzó versenyfutást hibák, tapasztalatlanság és nem utolsósorban a különben is szegényes anyagi források elherdálása jellemezte. Bár a fejlesztési források tömege szinte kizárólag a bányaiparba és az energiaiparba özőnlött, még 1959-ben is a helyi gazdaságban hagyományosan a legnagyobb súllyal jelen levő két ágazat, a hatalmas erdőállomány és az élelmiszeripar továbbra is jelentős súlyt képviselt az ipari termelésben.²⁴⁸ A MAT monográfiája is elismerte azonban, hogy a különböző ipari szektorok növekedése nem volt azonos mértékű: az elektromos energiatermelés például négyszeresére növekedett, a cukortermelésben csak egy szerényebb duplázásra futotta, és alig nőtt a fogyasztási javakat előállító iparágak (háztartási eszközök, élelmiszer) termelése. Mennyiségük és minőségük képtelen volt kielégíteni a folyamatosan növekedő lakosság élelmiszerigényét.²⁴⁹

A MAT Statisztikai Igazgatósága által 1960-ban kiadott évkönyv szerint a MAT jóval többet termelt, mint amennyit fogyasztott. A szerzők kissé maliciózus és burkolt kritikai szándékkal jegyezték meg, hogy az autonóm tartomány 1958-ban az összes román energiatermelés 14,6 százalékát állította elő, azonban alig 2,7 százalékát használta fel, míg a fennmaradó 12 százalékot a

246 *Vörös Zászló*, 1958. szeptember 14.

247 *MAT-Monográfia*, i. m. 71.

248 Uo. 73.

249 *Anuarul statistic*, i. m. 61.

szomszédos tartományokba „exportálta”. Az ezt követő évben a MAT állította elő a vajtermelés 14,4 százalékát, a cukortermelés 10,7 százalékát, a dohánytermelés 13 százalékát és a hústermelés 6,5 százalékát.²⁵⁰ A Bukarestnek szóló üzenet világos, talán túlságosan is világos volt (és valószínűleg ezek a célzások pecsételték meg a *Monográfia* sorsát): a Székelyföld növekvő mértékben vett részt az ország fejlődésében (1955-ben az ipari össztermelés 3,4 százalékával, 1958-ban már 3,8 százalékával), de az egyetlen magyar többségű romániai tartomány mégsem élvezzi a Tervbizottság jóindulatát.

A hatalomnak így is megvoltak a kampánycélok megvalósításához szükséges eszközei. Ezek egyike volt a bérmentes „önkéntes munka” rendszeres és tömeges alkalmazása. A helyi hatóságok szerint 1952–1956 között az „önkéntes” közmunkára való mozgósítás és a közösségi „önadóztatás” számos közérdekű munka megvalósítását tette lehetővé a MAT-ban, állami önrész nélkül: így készült el 249 iskolaépület, 341 művelődési ház, 310 híd, több tucat kilométernyi útszakasz, és ráadásul több tucat falunak a propaganda által oly büszkén emlegetett villamosítása.²⁵¹ A gazdasági sikereknek volt egy teljesen „rejtett dimenziója” is, a kényszermunka alkalmazása. A MAT-ban számítások szerint 14 ezer besorozott, megbízhatatlannak ítélt társadalmi osztályból származó magyar sorkatonának kellett 2-3 évig, általában nem fizetett kényszermunkát végeznie elsősorban a bánya- és az építőiparban.²⁵²

Az ötvenes évek gazdaságtörténetében különös szerepet játszottak a lakosság többségét kitevő paraszti társadalom túlélési

250 Uo. 65.

251 A Maros-Magyar Autonóm Tartomány gazdasági helyzete, Bukarest, 1962. október 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 008282.

252 A Csíkszeredában nyolc éve alapított Munkaszolgálatos Katonák Szövetsége adatai szerint a mai Maros megyében 6500, Hargita megyében 4575, Kovászna megyében 2800 sorkatonát sújtott a munkaszolgálat 1950 és 1961 között. Bővebb információkat közöl Benkő Levente: Kőbe és papírra írt múlt, *Krónika*, 2003. december 23.

stratégiái. A MAT gazdasági fejlődése sokat köszönhetett azoknak, akik nyíltan (erőszakos fellépéssel) vagy „rejtett” módon (a hamis adatszolgáltatás, a feladatok elvégzésének halogatása, a felsőbb szervekre való „hárítás”, a teljesítmény visszatartása, a visszatulajdonítások, a kötelezettségek tagadása, és nem utolsósorban a „kollektív tulajdon” szimbolikus megcsúfítása és a lopás²⁵³) igyekeztek ellenállni a folyamatos politikai nyomásnak. Az állam soha nem látott mértékben avatkozott bele az állampolgárok életében, és a Magyar Autonóm Tartományban (is) jelentős földterületet, erdőket, lakóházakat, nyaralókat sajátítottak ki, és nyugdíjjaradékokat vontak el politikai okok miatt.²⁵⁴ Közben az emberek küzdöttek az alapvető fogyasztási cikkek (üzemanyag, gyufa, ruházati cikkek) állandó hiányával és tovább művelték saját földjüket. A kollektivizálási kampányok ellenére és a megfélemlítés állandósult légkörében csak a földművesek kisebb része fejezte ki a rendszerrel való szembenállását nyílt bojkottal: a termés tönkretételével vagy a kollektív gazdaságba tömörített földek megmunkálásának az elutasításával. A tartomány jellegzetes növénykultúráinak (búza, kukorica, burgonya, cukorrépa) a termelése átlagosan 20-25 százalékkal növekedett. Az országos termés 16 százalékanak megfelelő burgonyatermelés például az 1951-es 300 ezer tonnáról 1959-re 440 ezer tonnára emelkedett.²⁵⁵ A legkritikusabb időszakokban a paraszti társadalom ugyanúgy reagált, mint emberemlékezet óta mindig: az önellátó gazdálkodásba menekült. Alig két év alatt, 1951–1953 között a tartományban a sertések száma 103 ezerrel 250 ezerre emelkedett²⁵⁶; jelentős növekedést regisztr-

253 A székelyföldi paraszti társadalom mindennapi ellenállásának formáit elemzi Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csikszereda, Pro-Print, 2001, 171-257.

254 A szerteágazó, több bürokratikus szervet (pártapparátus, néptanácsok, népbíróságok) megmozgató jelenséget Oláh Sándor úttörő tanulmánya vizsgálta: *Rendelési tulajdonelsajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960*. In Oláh: *Kivizsgálás* i. m. 229-254.

255 *Anuarul statistic*. i. m. 102-114.

256 Uo., 116.

ráltak a többi háziállat esetén is. Magyarországtól eltérően, ahol egy disznó levágását a Rákosi-korszakban börtönnel büntették, Romániában a kormányzat elnézőbben viszonyult a parasztok olyan félig legális praktikáihoz, amelyek lehetővé tették számukra, hogy túléljék éppen azokat a károkat (a földek és a termelőeszközök kisajátítását), amelyeket a kommunista rendszer agrárpolitikája okozott.

Milyen mérleg vonható meg az 1959-es „váltás” előtti Magyar Autonóm Tartományban folytatott állami gazdaságpolitikáról? A társadalmi kiegyenlítés hivatalos politikájával ellentétben a MAT lakossága nemzetiségtől függetlenül eltérően fogta fel saját életmódjának pozitív vagy negatív irányba való változását. A legfőbb kedvezményezettek kétségkívül a szerény társadalmi háttérrel (iparos, munkás vagy parasztcsaládból származó) rendelkező, az új rendszerbe integrálódni kívánó jó képességű fiatalok voltak. Munkások (sokkal ritkábban földműves), egyszerű állami alkalmazottak gyermekeinek elitszakmák elsajátítására nyílt lehetőségük. Diplomás fiatalokból nemcsak tanárok és népművelők, hanem mérnök, ügyvéd, közgazdász, újságíró, katona- és állambiztonsági tiszt lett. Fuchs Simon történész és pártaktivista, az 1957-ben létrehozott RNK Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának igazgatója 1964-ben dicsérte Marosvásárhely „ipari és értelmiségi központtá” való átalakulását. A tartományi székhelyen a diplomások száma az 1930-as 1115-ről 1962-re valóban 2749-re emelkedett, utóbbiak közül 1119-en tanárok vagy tanítók voltak, 518-an orvosok, 505-en mérnökök és 408-an „tudósok és művészek”.²⁵⁷ Fuchs azonban elfelejtette hozzátenni, hogy az elmúlt harminc év alatt a városi lakosság 38 ezerről 73 ezerre emelkedett; a diplomások számának növekedése tehát abszolút számokban jelentősnek látszik, ám a lakosság arányához viszonyítva nem az. Annak bizonyítására, hogy Fuchs lelkesedése indokolatlan volt,

²⁵⁷ Fuchs: *Din istoria*, i. m. 369.

elég arra gondolni, hogy 1956-ban a MAT területén a diplomások aránya továbbra is jóval alacsonyabb volt az országos átlagnál: 5439 személy tartozott ide, a lakosság 0,7%-a, szemben az 1,2%-os országos átlaggal.²⁵⁸

Bár a felnőtt lakosság körében folytatott nagyméretű alfabetizációs kampányoknak köszönhetően sikerült legyőzni a tömeges méretű írástudatlanságot,²⁵⁹ az átlagos iskolázottsági szint lassan emelkedett és minden fejlődés a városokba koncentrálódott, ahol 1956-ban a diplomások négyötöde élt. A szocialistának képzelt társadalom alapjait ezekben a „hosszú ötvenes években” rakták le, a lakosság zöme csak alapfokú iskolázottsággal rendelkezett, amely nem volt elegendő a további szellemi és szakmai fejlődéshez.

A tömegoktatás, párosulva az elégtelen mértékű ipari és gazdasági fejlődéssel, oda vezetett, hogy az ötvenes évek végére a MAT-ban munkaerő-túlkínálat alakult ki, amely a hivatalos statisztikák által titkolt tömeges munkanélküliséget hozott magával. Jelezte viszont a problémát az 1960–1965-re szóló tartományi fejlesztési tervhez 1959-ben készült gazdasági helyzetelemzés. A közgazdászok arra figyelmeztették a pártvezetést, hogy a MAT-ban több mint 4500 személy gyakorlatilag munkanélküli, és 1960-ra a nem foglalkoztatottak számának további, mintegy tízenötezer fővel való növekedése várható. Ennek hátterében egyrészt az állt, hogy a kollektivizálás 1958–1959 közötti felgyorsítása a falvak elhagyására és a „csendes ellenállás” felhagyására kényszerített több ezer földművest, másrészt az, hogy a MAT területén (részben propagandacéllal) beindított 50 szakiskola csak 1960-ban tízezernél több fiatal szakmunkást bocsátott volna ki a munkaerőpiacra. A vég-

258 *Recensământul populației din 21 februarie 1956*, vol. 2., i. m. 344-347.

259 A *Vörös Zászló* 1954. augusztus. 8-ai közlése szerint 1949 és 1954 között az írástudatlanok száma a tartományban 36 ezertől 9 ezerre csökkent.

zettek felének azonban nem volt biztosított a választott szakmán belüli elhelyezkedés.²⁶⁰

A MAT nem volt színhelye, nem adott keretet egy koherens társadalmi projektnek. Különleges figyelemben részesült azonban a „magyar üvegház” olyan területeken, amelyek nem a termeléshez, hanem inkább a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódtak: a kultúra, a sport, a „hasznos” kikapcsolódás terén a hagyományosan elszigetelt és elmaradott régió lakosai csak az ötvenes évektől kezdtek el fogyasztani modern kulturális termékeket: moziba járás, cukrászda és vendéglő látogatása (kávézás, flekkenezés), sportesemények megtekintése és a sportgyakorlás, motor- és autóversenyek, koncerten való részvétel, rádióhallgatás, kiránduláson vagy szervezett utazáson való részvétel.

*Csikmadarasi lányok a rajoni futóversenyen
(A fénykép Olti Ágostontól származik)*

260 ANDJM, fond 1134, dosar 226/1959, 96. f.

A szabadidő eltöltése különösen a városi lakosság számára olyan korábban nem látott lehetőségekkel bővült, amelyeket ráadásul hozzáférhető áron nyújtottak. 1959-ben a marosvásárhelyi Székely Színház bérleteit 14 és 52 lej közötti összegekért árusították, amely egy havi fizetés 2-5%-ának felelt meg.²⁶¹ Az Országos Turisztikai Ügynökség (*ONT Carpați*) gyakran tette közzé a helyi napilapban „külföldi” utazási ajánlatait: 1959-ben már 6 napos szervezett szilveszteri utazás Magyarországra (az egyéni utak továbbra is tilosak voltak) személyenként 1100 lejért, amely akkor kevéssel haladta meg egy szakmunkás havi fizetését.²⁶² A Magyar Autonóm Tartomány lakosai növekvő mértékben fogyasztották mindazt, amit gyakran kifogásolható minőségben, de mégis megfizethető áron állítottak elő a számukra. A MAT nem politikai szerkezet vagy társadalmi projekt, hanem nyelvi és kulturális „üvegházként” volt jelent életükben, ahol majdnem minden politikai és társadalmi viszontagság elfogadhatóbbá vált azáltal, hogy magyarul történt, magyarok között.

261 *Vörös Zászló*, 1959. október 4.

262 *Vörös Zászló*, 1959. október 15.

4. fejezet

Az 1956-os magyar forradalom hatása Romániában és a MAT-ban

4.1. Ellenőrzött enyhülés Romániában

Romániában 1955 körül érzékelhető volt a Sztálin halálát követően kibontakozó általános „enyhülési” folyamat, amelynek fontos állomásai voltak a szovjet-jugoszláv kibékülés és a Genfben megtartott nagyhatalmi értekezlet. Magyarországtól, Lengyelországtól és Csehszlovákiától eltérően, ahol új emberek bukkantak fel a kommunista párt felső vezetésében, Bukarestben az a Gheorghiu-Dej vezette sztálinista csoport hajtotta végre a rendőrállami szigor enyhítését, amely felelős volt a korábbi években elkövetett súlyos törvényteleniségekért. A román „desztalinizáció” két alapvető célt fogalmazott meg: az első a kommunista rendszer „nemzetiesítése” volt, a második pedig az ország mozgásterének fokozatos kiszélesítése egyfajta korlátozott szuverenitás visszanyerése érdekében (akkor még szó sem volt az 1964-es nyilatkozat alapját képező függetlenség-ideológiáról).¹ 1955 folyamán az RMP főtitkára néhány jelentős lépést tett a szovjet gyámság alóli szabadulás érdekében. Ezek közül a legmarkánsabb a Nyikita Hruscsovnak címzett augusztusi jegyzék volt. Ebben Emil Bodnăraș honvédelmi miniszter a szovjet csapatok Romániából való

1 A folyamatot elemzi Ghiță Ionescu: *Communism in Romania, 1944–1962*. London, Oxford University Press, 1964; erősen szubjektív de jól informált Pavel Țugu: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*. București, Ed. Ion Cristoiu, 1999. Más szemszögből Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra éveiben. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában, 1946–1986*. Budapest, Balassi, 1997.

kivonását kérte arra hivatkozva, hogy a május 15-én Ausztriával aláírt békeszerződés következtében érvényüket veszítették azok a jogi és stratégiai megfontolások, amelyek a csapatok romániai jelenlétét indokolták. Azaz nincs már szükség a korábban Ausztriában állomásozó szovjet csapatokkal való kommunikációs vonal fenntartására.² A kezdeményezés az RMP Politikai Bizottsága által hozott formális határozat nyomán született meg; Hruscsovot is meglepte, aki visszaemlékezései szerint rendkívül módon nehezményezte és politikai sértésnek tekintette a kivonulási kérelmet. Ennek ellenére néhány hónappal később a szovjet vezető megváltoztatta hozzáállását, és az 1955. november 7-i évforduló megemlékezéseinek alkalmával Gheorghiu-Dej és Bodnăraș tudomására hozta, hogy beleegyezik a Romániában állomásozó csapatok kivonásába egy szélesebb nemzetközi enyhülési stratégia jegyében.³

Az RMP vezetői egyre nehezebben viselték ugyanis mind az 1945 óta Romániában állomásozó szovjet katonai alakulatok, mint a civilnek álcázott tanácsadók, szakértők, belügyesek jelenlétét minden egyes minisztériumban, KV osztályon, de tartományi pártbizottsági szinten is.⁴ Érzelmeket akkor nem ideológiai, sokkal inkább államépítési szempontok határozták meg. Miután 1952-ben Gheorghiu-Dej minden lehetséges riválisát eltávolította a párt éléről, elindította annak a hatalmi rendszernek az intézményesülését, amelyet működése első éveiben kizárólag a nyers terror logikája irányított. Ezzel biztosította – egyelőre ideológiai töltet nélkül – annak az államépítési folyamatnak az alapjait, amely később Romániának viszonylagos autonómiát adott a szovjet típusú rendszeren belül. Az RMP legfelsőbb vezetését megijesztet-

2 A szovjet csapatok visszavonására irányuló román kérésről lásd Ioan Scurtu (szerk.): *România. Retragerea trupelor sovietice - 1958*. București. Editura didactică și pedagogică, 1996, 43.

3 Ny. Sz. Hruscsov memoárjának (*Remembers. The last testament*, vol. 1. Boston, Brown Co., 1974, 227-229.) említett szakaszát idézi Scurtu: *Retragerea*, i. m. 43.

4 A tanácsost két fordító kísérte, akik közül egyik személy helybéli, a másik pedig a Szovjetunióból származott.

te a Nagy Imre vezetésével zajló magyar reformkísérlet: attól tartottak, Moszkva Romániában is reformokat és személyi változásokat fog követelni. Az 1952–1954 közötti belső tisztogatások után Gheorghiu-Dej pozíciója Hruscsov erőfeszítései ellenére csak ideiglenesen ingott meg: a kollektív vezetés szellemében 1954 áprilisától 1955 októberéig meg kellett válnia az első titkári poszttól (a Minisztertanács elnöke maradt), amit azonban egyik híve, Gheorghe Apostol foglalt el. A bizonytalanság csak rövid ideig tartott: éppen a párt első titkári tisztségének elvesztésekor (1954 áprilisában) sikerült Dejneket elindítani a román kommunista hatalom első önálló kezdeményezését, a Szovjetuniótól való fokozatos eltávolodást, majd ismét első titkárként elérni Románia felvételét az ENSZ-be (1955. december 14-én, ekkor lépett be Magyarország is), és megrendezni az RMP II. kongresszusát (1955. december 23–28.), amelyet két éven át halogattak. Ezen Gheorghiu-Dej sikeres képet festett az állampártról, amit nem a párttagság növekedése indokolt, hisz az RMP-nek kevesebb, mint 600 ezer tagja volt, az összlakosság 3,4 százaléka, hanem a hatalom konszolidálásában elért sikerek. Ennél fontosabb, hogy abban az időszakban jött létre az RMP felső vezetésében egy „belső kör”, melynek tagjai Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, az ambiciózus Nicolae Ceaușescu és az általuk patronált „új nemzedék”, szinte kizárólag román származású káderei voltak (ide sorolható a fiatal Ion Iliescu is).

A kongresszus egyik érdekessége a magyar autonómia megjelenítésének szinte teljes hiánya volt. Noha felszólalt és a MAT által elért kulturális és gazdasági eredményeket méltatta Csupor Lajos tartományi első titkár, akit éppen akkor választottak meg KV taggá, Kovács György íróval együtt, a nemzetiségi kérdés megoldásáról alig esett szó, és a MAT működéséről sem tettek említést. A szervezők arra is ügyeltek, hogy a magyar küldöttség vezetője, Rákosi Mátyás is egyértelműen nyilatkozzon a romániai nemzeti-ségi kérdés lenini szellemben történő megoldásáról valamint arról,

hogy Magyarországnak semmilyen követelése nincs Romániával szemben.⁵ Ráadásul a magyar küldöttség érintkezési lehetősége a MAT vezetőivel is rendkívül korlátozott volt. Amikor Rákosit bemutatták Csupor Lajosnak, utóbbi bevallotta, hogy sohasem volt még Magyarországon, mert a Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába való hivatalos utazásai alkalmából a román hatóságok Magyarországra csak tranzitvízumot állítottak ki. Csupor „tájékoztatlanságát” tapasztalva Rákosi Budapestre hívta a MAT első titkárát. 1956 nyarán azonban a bukaresti nagykövetség arról értesítette a magyar kormányt, hogy Csupor fogadásához nem elégséges a magyar hatóságok belépési vízuma, hanem a magyar kormány meghívása is szükséges. Ezt követően a román hatóságoknak a belügyeikbe való beavatkozással kapcsolatos túlérzékenységre hivatkozva Rákosi és a magyar kormány elállt a meghívástól.⁶

1956 elején Bukarest a központi pártapparátus irányítása alá helyezte a nemzetiségi kérdés tanulmányozását: tanácsadó szervet hoztak létre „Nemzetiségi Bizottság” néven. Az 1956. január 17-i Politikai Bizottsági ülésen⁷ életre hozott új szerv az RMP KV alárendeltségébe tartozott, és feladatköre: „a román nép és az együtt élő nemzetiségek közötti barátság megszilárdításáról szóló pártirányelvek alkalmazásának”, illetve „különösen a nemzetiségi értelmiségiek körében a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásainak, illetve legyőzésére szolgáló módszereknek” a vizsgálata volt.⁸ A tizenegy tagú Bizottság (akik közül öten magyarok, ketten németek, ketten zsidók, egy ukrán és egy szerb) tevékenységét

5 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. II. k., 990. Az MDP vezetője nem számolt azonban a megváltozott erdélyi magyar közhangulattal: beszéde rendkívül negatív visszhangot váltott ki, és sokan levélben kifejezték rosszsallásukat amiatt, hogy Rákosi „lemondott” a magyar sérelmek felvállalásáról.

6 Rákosi: *Visszaemlékezések*. i. m. 991.

7 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 23/1959, I. f.

8 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 40/1956, 71-72. f.

Vécsei Károly titkár, a MAT Tudományos és Kultúra osztályának akkori vezetője, Fazekas János bizalmi embere irányította. Bár a Bizottság tényleges tevékenysége fennállásának három évében meglehetősen csekélynek mondható, maga a létrehozása és a neki rendelt feladatok arra mutattak, hogy Bukarest ezzel kísérelte meg kielégíteni a magyar kisebbség egyes követeléseit.

Az ötvenes évek közepén román részről határozott függetlenedési lépések történtek a gazdaságpolitikában és a kulturális életben. 1954 és 1956 között felszámolták a román gazdaságra döntő befolyást gyakoroló szovjet–román vegyes vállalatokat⁹, és a román gazdaság ismét „nemzeti” kezekbe került, mind „külső”, mind „belső” szinten: a Szovjetuniótól való függetlenedési folyamattal párhuzamosan a gazdasági és a kulturális, majd később a külkereskedelem lebonyolításában kulcsszerepet betöltő államvédelmi apparátust is intenzíven „románosították”.¹⁰ A kulturális élet irányításában és a nemzetiségi politika gyakorlatában is lassú, de mélyreható változások indultak be. 1954-től fokozódott az a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása óta megfigyelhető folyamat, hogy az erdélyi magyar közösségnek biztosított nyelvhasználati jogok a MAT területére szorultak vissza, a magyar művelődési intézmények egy részét pedig Kolozsvárról és Bukarestből Marosvásárhelyre helyezték át. 1955 februárjában létrehozták az RMP KV Tudomány és Művelődési Osztályát, amelynek irányítását Gheorghiu-Dej a fiatal Pavel Țuguira bízta, aki 1948 előtt végzett a Iași-i egyetem jogi karán, és román „nemzetépítő” kádernek számított. Neki kellett átvennie a kulturális élet fölötti ellenőrzést

9 Florian Banu: *Asalt asupra economiei României de la Solagra la SOVROM (1936–1956)*. București, Editura Nemira, 2004, 173. 1956. október 22-én a román kormány átvette az utolsó két társaság irányítását, a *Szovromquartot* és a kulcsfontosságú *Szovrompetrolt*.

10 Zsidó származású, az RMP Központi Vezetőség ipari és külkereskedelmi osztályában, a Külkereskedelmi Minisztériumban dolgozó káderek tömeges eltávolításáról szóló adalékokra az RMP KV gazdasági osztályának irattárában bukkantam rá. ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 36/1952, 37/1952, 24/1953.

Mihai Roller pártmunkás-történészről (1948-tól az új Román Népköztársaság Akadémiájának meghatározó vezetője) és jórészt zsidó származású munkatársaitól. 1955 nyarán Roller hirtelen kegyvesztetté vált, és a Román Akadémia visszavette soraiba több 1948-ban elbocsátott konzervatív beállítottságú tagját, köztük több prominens történészt és társadalomtudóst.¹¹ A „kiegyezés” nemcsak „nemzeti” formát, hanem új legitimációs forrást is adott a román kommunista rendszernek. Olyan vezető értelmiségiek és nemzeti ideológusok, mint például Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu és Silviu Dragomir felismerték, hogy az adott helyzetben csakis a kommunista párton keresztül lehet megfogalmazni hazafias üzeneteket, elsősorban Erdély múltjáról és hovatartozásáról.

Miután az enyhülés jegyében Románia aláírta a fogvatartottak jogait szavatoló genfi konvenciót, majd felvételt nyert az ENSZ-be érezhetővé vált a rendőri szigor mérséklődése is. Országos szinten 1955-ben a politikai indíttatású új őrizetbe vételek száma nem haladta meg a havi kétszázat, 1956-ban márciusától októberig száz alá csökkent.¹² Annak ellenére, hogy az őrizetbe vett, majd szabadlábra helyezett polgárok száma ennél lényegesen magasabb lehetett, Románia 1956-ban az 1948–1962 közötti időszak „legenyhébb” pillanatát élte. Maga a börtönrendszer is valamelyest humánusabb lett az ötvenes évek elejéhez viszonyítva: míg a hivatalos adatok szerint 1953-ban 199 fogoly halt meg, 1956-ban „csak” 46 halálesetet regisztrált a BM.¹³ 1955-ben megszüntették az 1950-ben bevezetett úgynevezett „adminisztratív büntetést” (*pedeapsă administrativă*), amely lehetővé tette, hogy bármiféle büntetőeljárás és ítélet nélkül 1-től 5 évig terjedő időtartamra

11 Erről Andi Mihalache: *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*. București, Albatros, 2003, 76-77. A kultúrharcról egy résztvevő szempontjából: Tugui, *Istoria*, i. m, 7-59. o.

12 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1.

13 A teljes listát közli: ACNSAS, fond Documentar, dosar 73, vol. 1, 57-174. f.

börtönbe vagy kényszermunkatáborba zárják a feltételezett ellenséges elemeket (1950–1954 között több mint 22 ezer személyt tartottak így fogva).¹⁴ 1956-ig hazatérhetett az a tízezer család is (összesen 44 ezer személy), akiket 1951 júniusában deportáltak a Bukaresttől keletre fekvő, többnyire lakatlan bărăganî pusztába.¹⁵

4.2. A XX. kongresszus utáni bizonytalanság és a magyar kérdés kiéleződése

Az SZKP XX. kongresszusán elhangzottak, mindenekelőtt Hruscsov nagyhatású beszéde a személyi kultusz nevében elkövetett törvénytelenégekről megdöbbenést keltett a Moszkvában tartózkodó román delegáció soraiban. Gheorghiu-Dej, aki teljes mértékben azonosult a sztálini vezetési stílussal és veszélyben látta a felülről irányított enyhülés eredményeit, Bukarestbe visszatérve majdnem egy hónapig késleltette a dokumentum bizalmas megvitatását. Amikor végre rászánta magát, ravasz kódosítással operált. Az RMP KV 1956. március 23–25-i plenáris ülésén, majd ezt követően a fővárosi *Floreasca* sportcsarnokban összehívott pártaktíván a hruscsovi beszédnek csupán egy átdolgozott, megszelídített változatát olvasta fel, hangoztatva, hogy az nem vonatkozik a román pártra, mivel ott a „Pauker–Luca–Georgescu-féle frakciós csoportosulás” 1952-es leleplezése óta sikeres harcot folytatnak a „személyi kultusz” ellen.¹⁶

Másként reagált a moszkvai kihívásra a román delegáció két másik tagja, Iosif Chişinevschi KV-propagandatitkár és Miron Constantinescu PB-tag, 1949–1955 között az Állami Tervbizottság elnöke. Az utóbbi a Politikai Bizottság áprilisi ülésein követelte a

14 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 21, 76-79. f.

15 Az 1949–1954 közötti politikai, társadalmi és etnikai indíttatású deportálásokról lásd Smaranda Vultur tanulmányát. In Ruxandra Cesereanu (szerk.): *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional*. Iaşi, Polirom, 2006, 135-152.

16 Deletant: *Teroarea*, i. m. 195. Lásd még Boca: *1956 un an de ruptură*, i. m. 20-21.

román párt belső megújulását, a megkésett reformok elindítását és az elkövetett „hibák” miatti önvizsgálatot.¹⁷ A két tekintélyes pártvezető példa nélküli (és a nyilvánosság teljes kizárása mellett zajló) fellépése konfliktushelyzetet idézett elő a román kommunista vezetés történetében. A többi PB-tag kiállása Gheorghiu-Dej mellett kétségkívül megerősítette az első titkár legitimitását, de nem eredményezte a hatalom kritikusaivá lett politikusok azonnali kiszorítását a pártvezetésből. Constantinescut és Chişinevschit – akiknek az 1957 júliusában mégiscsak bekövetkező kizárása a hatalomból valószínűleg már ezekben a napokban eldőlt – egyszerű megrovással büntették, és ugyanakkor elérték, hogy a PB ismét napirendjére tűzze a szovjet csapatoknak az országból való kivonását.

A XX. kongresszus anyagait országszerte május és június folyamán vitatták meg. Július 3-án a *Scînteia* is közölte az SZKP KB által kibocsátott, a személyi kultuszt elítélő határozatot.¹⁸ Tartományi Pártkollégiumok szintjén már áprilisban kivizsgálást indítottak a belügyi szervek tevékenységéről, és fényt derítettek néhány látványos túlkapásra. A Magyar Autonóm Tartományban is több kompromittált állambiztonsági tisztet bocsátottak el, vagy megrovásban részesítettek.¹⁹ A helyi pártvezetőség arra tett kísérletet, hogy a BM munkáját az RMP szervei ellenőrzésének alárendelje. 1956 első felében országszerte nagyszabású átszervezést hajtottak végre az állambiztonsági szerveknél: a Belügyminisztérium több ezer tisztet és altisztet bocsátott el az aktív állományból.²⁰ A március 14-én kiadott 1956/15. sz. utasítással nekilátott

17 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 142-143. Az ülések jegyzőkönyvéből részleteket közöl Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 57-83.

18 Alina Tudor – Dan Căţanuş: *O destalinizare ratată. Culişele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi (1956–1961)*, Bucureşti, Elion, 2001, 35-37.

19 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 88-99.

20 A Securitate átalakításáról lásd Dennis Deletant tanulmányát. In K. Persak e. k. Kamiński (eds.): *A handbook of the communist security apparatus in East Central Europe 1944–1989*. Warsaw, Institute of National Remembrance, 2005, 285-328.

a „civil” hírszerzői hálózat megtisztításához is.²¹ A hálózathól eltávolították a párttagokat, valamint az „inaktív” és a „kettős” ügynököket. Az erőszakszervek átszervezése, a hálózatok ideiglenes meggyengülése (1956 első felében informátorainak közel felétől szabadult meg a Securitate) annak az általános bizonytalanságnak és kapkodásnak volt a jele, amellyel a román pártvezetés reagált a külső kihívásra, a SZKP XX. kongresszusának üzenetére.

Az 1956 tavaszi politikai-ideológiai válságot nemcsak a szovjet elvárások idézték elő. A román értelmiségiek közül többen követelték a korábbi dogmatikus álláspontok felülvizsgálatát. Az Írószövetség által kiadott *Gazeta literară* hetilap április 12-i számában interjút közölt Alexandru Jar íróval, amelyben súlyos kritika fogalmazódott meg a személyi kultusszal és a *proletkult* által kikényszerített ideológiai megkötésekkel kapcsolatban.²² A tehetségtelen sztálinistának tartott Jar jó viszonyban volt Leonte Răutuval, az RMP KV Agitációs és Propaganda Osztály befolyásos vezetőjével, aki valószínűleg Gheorghiu-Dej csapdájába esett. Egy hónappal később Jart felkérték téziseinek kifejtésére az értelmiség számára összehívott pártaktíva-gyűlésen. Gheorghiu-Dej, Constantinescu és Răutu jelenlétében Jar a korábbinál is súlyosabb kritikával illette a pártvezetést: kárhoztatta azt a „kettős életet”, amelyet az ideológiai merevség kényszerített a szocializmus eszméje iránt leghűségesebb értelmiségiekre is. A kihívásra határozottan reagált a pártvezetés, arra számítva, hogy a román értelmiség majd nem áll ki a korábban sztálinista, zsidó származású író védelmében. Május 15-én Jart kizárták a pártból és írószövetségi tagságát is törölték; az írószövetségi pártszervezet ülésének jegyzőkönyve szerint csak két kollégája szólalt fel védelmében –

21 A román BM ötvenes évekbeli utasításait 1969-ben megsemmisítették. Tartalmukra utalásokat találunk a Securitate által az operatív munka kiértékelésére összehívott gyűlésektől készült jegyzőkönyvekben. A 60/1955. sz. utasításról: ACNSAS, fond Documentar, dosar 103, 182. f.

22 Boca: *1956 un an de ruptură*, i. m. 64.

jellemzően nem román származásúak²³ – akik azonban a szavazás pillanatában a súlyos szankciókkal való fenyegetések hatására mindent visszavontak, és megszavazták az elítélő indítványt.²⁴

A Jar-ügy egy hónappal késleltette a májusra tervezett első Írókongresszust, amit június 18–23. között rendeztek meg Bukarestben a dogmatizmus jegyében. Míg áprilisban éles politikai viták tarkították a csehszlovák írók kongresszusát, és teljes véleményszabadság jellemezte a budapesti Petőfi Kör vitáit, a bukaresti találkozó „tényszerűen demonstrálta a román értelmiségiek egymás iránti szolidaritásra való képtelenségét a XX. kongresszus által kiváltott új helyzetben”²⁵. A liberalizáció inkább egyfajta „kiegyezést” eredményezett az ötvenes években mellőzött vagy üldözött antikommunista/konzervatív/jobboldali román értelmiséggel. A „kiegyezés” nemcsak „nemzeti” formát, hanem új legitimációs keretet is adott a román kommunista rendszernek. 1956 folyamán több, korábban nacionalistaként megbélyegzett író (pl. Octavian Goga, Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu) hivatalosan is rehabilitáltak, és betiltott műveiket „visszaengedték” a szellemi életbe. Még élénkebb visszhangja volt a román lakosság körében Tito moszkvai, majd bukaresti látogatásának (június 23–26.), majd a közel száz áldozatot követelő poznani munkásfelkelésnek.²⁶ Tito ünnepélyes fogadtatása, amely a korábban évekig átfogó gyűlöletkampánynak kitett jugoszláv kormánnyal való megbékélést szentesítette, egyben súlyos szégyenforrás volt a Gheorghiu-Dej-féle vezetés számára, mivel implicit módon arra kényszerült, hogy beismerje korábbi hibáit. Tito szimbolikus diadala Hruscsov és Gheorghiu-Dej felett a román lakosság politikailag öntudatos rétegeiben azt a reményt éltette, hogy Romániában is lehetséges egy „másfajta” szocializmus építése.

23 Gálfalvi Zsolt szíves közlése szerint Majtényi Erik és Szász János volt a két magyar író, akik tartózkodtak a szavazáson.

24 Boca: *1956 un an de ruptură*, i. m. 66.

25 Uő. 68-69.

26 Tudor-Cătănus: *O destalinizare ratată*, i. m. 45.

Eközben Erdély-szerte és különösen a Magyar Autonóm Tartományban spontán magyar kulturális reintegráció zajlott. Ennek jeleit nemcsak a politikai rendőrség vagy a tartományi pártbizottság bizalmas és titkos irataiban, hanem a korabeli sajtóban is megfigyelhetjük. Az első „észlelés” Illyés Gyula látogatása, akivel a magyar tematikában rendkívül óvatos *Vörös Zászló* 1956. február 1.-én terjedelmes interjút közölt. A szövegkörnyezet sokat elárul az esemény jelentőségéről. Illyés ugyanis az 1848-as forradalom küzdelmeit feldolgozó *Fáklyaláng* századik marosvásárhelyi bemutatójára érkezett Romániába „váratlan látogatására” – tette hozzá a újságíró (ez akkoriban szokatlannak számított: az effajta látogatásokat több hónapos készülődés előzte meg). A lapszerkesztők kitűnően semlegesítették a szöveget potenciálisan érzékeny tartalmát, és az interjúnak a *Mély tiszteletet érzek a román nép iránt...* címet adták²⁷. Illyés megjelenése Marosvásárhelyen nemcsak azért volt meglepő, mert több éven át alig jutottak el a MAT-ba a Romániába látogató magyarországi küldöttségek, hanem elsősorban azért, mert az 1954 októbere óta óriási sikerrel játszott *Fáklyaláng* egyáltalán nem felelt meg a román ideológiai kánonnak: a tartományi pártszervezet többször is nacionalista és sovíniszta szindarabként bélyegezte meg, és 1955-ben Kovács György író a darab betiltását is fontolgatta.²⁸

Illyés látogatását néhány hónapos szünet követte, amit valószínűleg a román és a magyar pártvezetés XX. kongresszus utáni általános elbizonytalanodása okozott. Május végétől azonban új lendületet kapott a folyamat. Nagy Pál tollából pozitív recenzió jelent meg a *Vörös Zászló*-ban Szabó Gyula *Gondos atyafiság* című regényéről, amely szenvedélyes vitákat hozott az akkori íróársadalomban a „mezőgazdaság szocialista átalakítása” ideológiailag nem megfelelő bemutatása miatt.²⁹ A kritikus szerint a Hajdu

27 *Vörös Zászló*, 1956. február. 1.

28 Az RMP Magyar Autonóm Tartományi pártértekezlet jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1955. június 4-5. ANDJM, fond 1134, dosar 114, 47. f.

29 *Vörös Zászló*, 1956. május 29.

Győző és mások által támadott mű nem volt más, mint a felszabadulás utáni vidéki élet első hiteles, nem sablonos ábrázolása. Másfelől oldódni látszott a MAT korábbi elszigeteltsége: május folyamán a *Vörös Zászló* büszkén jelentette, hogy Marosvásárhelyre látogat a Burját-Mongol Autonóm Köztársaság egészségügyi minisztere és a Kirgiz Tudományos Akadémia elnöke³⁰, majd júniusban a svájci *Gazette de Lausanne* tudósítója, szeptemberben pedig Pierre Dronin, a *Le Monde* újságírója, akit elragadtatott Marosvásárhely tisztasága és vidámsága.³¹ Ugyanakkor a Magyar Autonóm Tartomány újságírói is utazási engedélyt kapnak: szeptember 26-án „Marosvásárhelyről Prágáig” címmel hosszú riportot jelentett meg a helyi napilap munkatársa, aki a (Budapesten át közlekedő) Bukarest–Prága *Orient Expressz* nemzetközi gyorsvonattal jutott a csehszlovák fővárosba.

Szovjet látogatók a Magyar Autonóm Tartományban, 1956

30 Uo.

31 *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 28.

A nyár folyamán még látványosabb közeledés ment végbe a magyarországiak és az erdélyi magyarság között, amit a budapesti diplomácia azonnal észlelt³², és amit a kolozsvári és marosvásárhelyi elitek között folyó közéleti harc sem állított meg. A marosvásárhelyi szélsőbaloldali csoport (Hajdu Győző, aki egyébként maga is Budapestre utazott 1956 szeptemberében, valamint Kovács György, Papp Ferenc) nem kérdőjelezte meg ugyanis a Magyarországhoz való közeledés helyességét, csak attól tartott – mint kiderült, nem teljesen alaptalanul –, hogy a kapcsolatok szorosabbra fűzése megkérdőjelezi a magyar kisebbség politikai integrációját Romániában. A romániai magyar kulturális elit zöme azonban lelkesen látott neki a közélet „nosztrifikálásához”. Ezt nagymértékben elősegítette a magyar és a román hatóságok által kezdeményezett Petőfi-sírhely felkutatása a Segesvár-közi Fehéregyházán. Augusztus második felében a kutatások állásáról több cikk jelent meg a romániai magyar sajtóban.³³

Egy másik „új” közéleti téma a magyar jellegű műemlékek védelme lett. A marosvásárhelyi Teleki Téka igazgatója, Farczady Elek például arról számolt be az *Utunk* augusztus 17-i számában, hogy nemrég az ötödik legrégebbi, 15. század eleji magyar nyelvű kéziratra bukkantak a Tékában, és írásában nyíltan meghirdette a magyar intézmények valódi küldetését: a nemzeti múlt ápolását.³⁴ Szeptember 27-én kemény bírálatot fogalmazott meg az *Előre* hasábján Csetri Elek és Ferenczi István történész az erdélyi magyar műemlékek állapotáról. A két szakember szóvá tette azt, hogy számos kastélyt és kúriát 1944 után lerombolt és kifosztott a falusi lakosság. A két kolozsvári szakember alighanem arra a többtucatnyi barokk, neoklasszikus stílusban épült kastélyra és uradalomra gondolt, amit évek óta a helyi termelőségvetkezelt

32 MOL, XIX-J-1-j, 12. doboz, 6569; MOL, XIX-J-1-j, 12. doboz, 6571;

33 *Vörös Zászló*, 1956. augusztus 15 és augusztus 26.; *Utunk*, 1956. augusztus 17.

34 *Utunk*, 1956. augusztus 17.

raktárának, lovardának és disznóólnak használtak, és határozottan szorgalmazták „kulturális javaink védelmét.”³⁵

Több cikk foglalkozott a Magyarországról egyre nagyobb számban érkező „külföldi vendégekkel”. Augusztusban a *Vörös Zászló* a több hete Romániában tartózkodó Pándi Pál cikkét közölte, aki a *Szabad Nép* vezető munkatársa volt és a Nagy Imréhez kötődő pártértelmiségi csapat tagjának számított. Pándi az addiginál sokkal nyíltabban hirdette a magyar–magyar kapcsolatok újjáéledését:

„Közelebb kell kerülnünk egymáshoz! Ma már összehasonlíthatatlanul könnyebb az utazás a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között, mint évekkkel ezelőtt. Ma már több könyv jut innen oda és onnan ide, mint korábban (...) De még nem elég rendszeresen. Jöjjenek Budapestre, Magyarországra a marosvásárhelyi egyetemisták, munkások, parasztok, értelmiségiek. S jöjjenek Magyarországról diákok, dolgozók Erdélybe.”³⁶

Pándi Pál útijegyzete szeptember 9-én jelent meg a *Szabad Nép*ben, nem kis diplomáciai bonyodalmat okozva a két pártvezetés egyébként sem harmonikus kapcsolatában. Az udvarias hangvételű cikk az uralkodó bizakodást és várakozást tükrözte. Személyes tapasztalatokból és vezető erdélyi magyar értelmiségiek közléseiből merített³⁷, és negatív megjegyzéseket is tartalmazott a román nemzetiségi politikával szemben.³⁸ Pándi anyaga sokkot és felháborodást keltett Bukarestben: az inkriminált *Szabad Nép* számot visszavonták a romániai terjesztésből, és a magyar nagykövetség sajtóattaséját behívták a román Külügyminisztériumba.³⁹ A *Scînteia* főszerkesztője, Sorin Toma sérelmezte kollégája

35 *Előre*, 1956. szeptember 27.

36 *Vörös Zászló*, 1956. augusztus 18.

37 Pándi erdélyi látogatását részletesen ismerteti Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma, i. m. 121–123.

38 Pándi cikkét közli Lipcsey Ildikó (szerk.): *Magyar-román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*. Budapest, Paulus-Publishing Bt – Nagy Imre Alapítvány, 2004. 88–95.

39 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 114–115.

utazásának provokatív céljait, mivel annak ellenére, hogy a lap vendégeként látogatta végig Erdélyt és elsősorban a MAT-ot, „csak a negatív aspektusok érdekelték.”⁴⁰

A magyar diplomácia elismerte, hogy Pándi cikke megsértette a Románia belső életébe való be nem avatkozás elvét, és utasították Keleti Ferenc bukaresti nagykövetet, hogy kérjen elnézést az RMP Központi Vezetőségtől, és magyarázza meg az egyszerű igazságot, hogy a pártvezetést – Romániában felfoghatatlan módon – a szerkesztőség nem értesítette a szöveg közléséről. A két ország közötti feszültség nem került el Moszkva figyelmét sem. 1956. október 17-én egy szovjet diplomata érdeklődött a magyar Külügyminisztérium egyik magas rangú tisztviselőjétől, hogy miért hallgat a párt Erdély kérdésében. Jelentéseket kértek a pártban és a lakosság körében tapasztalható hangulatról, és hozzátették: a Szovjetunió azt óhajtja, hogy a kérdést tanulmányozzák „tudományos alapon”, bevonva mindkét ország történeteit.⁴¹

De a Pándi cikk körüli konfliktus sem állíthatta meg a kapcsolatok egyre intenzívebb kiépülését. Augusztus végén magyarországi nőküldöttség utazott Marosvásárhelyre.⁴² Szeptember elején Ruffy Péter, a budapesti *Béke és Szabadság* munkatársa⁴³, és néhány nappal később egy több mint százfős debreceni és nyíregyházi tejipari dolgozókból álló küldöttség érkezett a városba.⁴⁴ Mindez immár a nyilvánosság előtt, sőt a nyilvánosság fórumainak támogatásával történt. A következő hetekben fokozódott a szimbolikus integráció, ami jól kitűnik az addig óvatos *Vörös Zászló* tudósításaiból: szeptember 15-én fennállásának 400. évét ünnepelte a „Rangetz József” középiskola (azaz a volt református

40 Bukarest, 1956. október 9. MOL, XIX-J-1-j, 16. doboz, 001147/7.

41 Baráth Magdolna: Két szovjet diplomáciai irat a magyar-román kapcsolatról, *Múltunk*, 2003. 3. sz. 215.

42 *Vörös Zászló*, 1956. augusztus 26.

43 *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 7.

44 *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 13.

kollégium), és Kozma Béla igazgató magyar érzelmű „hazafias” beszédét vezető helyen jelentette meg a napilap⁴⁵; szeptember 23-án címlapon közölte, hogy akadémiai ülésszakot rendeznek a városban Hunyadi Jánosról, több neves magyarországi történész, köztük Mályusz Elemér részvételével. Ekkor szinte mindennapossá váltak a cserelátogatások: október 11-en a *Vörös Zászló* előkelő helyen számolt be Tamási Áron 1944 óta első erdélyi látogatásáról; október 12-én 76 szegedi diák érkezéséről tudósított; október 14-én egyszerűen így fogalmazott: „Újabb magyar írók látogatása Marosvásárhelyen”, lelkesen üdvözölve Szőnyi Sándort és Galgóczi Erzsébetet.

Eközben az RMP nemzetiségpolitikai fordulatával és hangulatjavító intézkedéseivel is foglalkozott a sajtó. Szeptember 28-án az *Előre* és a *Vörös Zászló* is közölte a kormány határozatát egy Marosvásárhelyen felállítandó, 134 tagú Állami Népi Együttesről (a mai Maros Népi Együttes). Ugyanakkor arról is tájékoztatott a helyi lap, hogy elkezdődött a Gyergyó rajon történelmét feldolgozó monográfia megírása. A szintén szeptember 28-án megjelenő *Utunk* egy új, *Napsugár* című gyermeklap létrehozásáról, valamint a *Korunk* közeli újraindításáról számolt be (ami az erdélyi, és elsősorban a kolozsvári magyar értelmiség határozott nyári fellépésének volt köszönhető⁴⁶); az *Előre* pedig október 10-én egy hamarosan induló művészeti lapot hirdetett meg (ez a lap, a *Művészet* valójában csak 1958-ban indult).

De a legjelentősebb változás mégis a mindennapi élet nyilvános ábrázolásában ment végbe. A magyar–magyar integrációs törekvések legfontosabb eleme ugyanis nem a hivatalos delegációk látogatásai voltak, hanem az egyszerű emberek számára 1948 óta első ízben biztosított utazási lehetőség. Augusztus 14-én kétoldalú egyezmény jött létre, melynek értelmében augusztus 15-től viszonylag szabadon, vízum, sőt útlevél nélkül (csak érvényes

45 *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 16.

46 Az intézkedésekről lásd részletesen Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 132-134.

személyi igazolvánnyal) léphették át a határt a magyar és a román állampolgárok.⁴⁷ Becslések szerint október 23-ig több ezer magyar, illetve román állampolgár használta ki a megegyezés adta lehetőségét. Egy szeptember 30-án Székelyudvarhelyről megjelent riport, arra utalva, hogy egyre többen látogatják meg Magyarországról erdélyi hozzátartozóikat, érzelmesen ábrázolja a 10-12 éve szétszakitott családok összetartozását: „Szülők rég nem látott gyermekeiket ölelhették keblükre”.⁴⁸

Itt már olyan szóhasználattal és szöveggörnyezettel találkozunk, ami teljesen idegen a korabeli sajtó nyelvezetétől: a mondat rejtett értelmezése, hogy a szülő (vagyis Magyarország mint anyaország) rég nem látott gyermekét (az elvesztett Erdélyt) öleli keblébe. Természetesen szimbolikus és nem politikai mezőben mozgott az „értelmezhető” mondat, mégsem kerülhette el a figyelmesebb (és a kódolt mondatok értelmezésében már edzett) olvasók figyelmét. Úgy ahogy nem kerülhette el figyelmüket az *Előre* október 19-i közleménye, mely szerint Aradon elkezdtek az 1925-ben eltávolított szabadságszobor helyreállítását, és hogy másnap, október 20-án pedig az országos magyar napilap is elismerte azt, amit sokan Erdélyben már napok óta tudtak a Magyar Rádió adásából: Rajk Lászlót és társait rehabilitálták.

4.3. A forradalom visszhangja

Az 1956-os magyar forradalom romániai hatásait, a Romániában szervezett megmozdulásokat az utóbbi néhány évben több monográfia, forrásgyűjtemény, tanulmány és visszaemlékezés dolgozta fel.⁴⁹ Mivel jómagam is részt vettem néhány kutatásban, és

47 MOL, XIX-B-10. Határőrség Országos Főparancsnokságának iratai. 1956, 16. doboz V/1-13. tárgykör 10-11. folyószám. A határátkelés megkönnyítéséről lásd Bottoni: Románia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet-Gondolat, 2007, 160-161.

48 *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 30.

49 A legteljesebb bibliográfiát az 1990 után keletkezett szakirodalomról Lázok Klára

ennek eredményei teljes mértékben nyilvánosságra kerültek, szükségtelennek tartom a már ismert országos folyamatok részletes tárgyalását. Jelen kötetben tehát elsősorban a Magyar Autonóm Tartományt mint politikai-közigazgatási szerkezetet közvetlenül vagy közvetett módon érintő eseményeket, döntéseket ismertetem és elemzem.

A budapesti felkelés kirobbanásakor Erdély magyarlakta tartományaiban sokan egészen másképp tekintettek Magyarországra, mint az ötvenes évek elején. Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy 1956 nyár óta a magyar hatóságok és az erdélyi magyar párhivatalnokok egyre tudatosabban fejlesztették a kétoldalú kapcsolatokat. Noha október 24-ére virradó éjszakától ismét átjárhatatlanná vált az augusztus óta lényegében „nyitott” határ, minden rádiókészülékkel rendelkező család, élőben követhette a több száz kilométerre zajló eseményeket, gyakran őszinte lelkesedéssel és várakozással. Hogy a „lenti” társadalom, a székely kisvárosok és falvak lakossága miként élte át a távoli, és mégis oly közel érzett forradalmat, arról ma is kevés független forrás tanúskodik.⁵⁰ Az RMP tartományi bizottsága irataiban, amely

állította össze. In Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 413-420. Azóta megjelentek Pál-Antal Sándor dokumentumkötete a MAT-ban lefolytatott bírósági eljárásokról 1956 és 1965 között (*Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006), a Dávid Gyula által szerkesztett lexikon (*1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965*. Kolozsvár, Polis, 2006), valamint Tófalvi Zoltán többéves kutatómunkájának első átfogó eredménye: *1956 erdélyi mártirjai I. – A Szoboszlai-csoport*. Marosvásárhely, Mentor, 2007.

- 50 A magyarhermányi Máthé János 1956 decemberében vetette csak papírra az őszi eseményeket. Beszámolójából kitűnik, milyen hirtelen és mély megrázkódtatást jelentett a magyarországi forradalom: „Az október végén kezdődött magyarországi felkelés híre mint becsapódó gránát érte a vörös pártkönyves társaságot és a körülöttük hajlongó salakot. Lélegzetvisszafojtva lesték a rádió minden zörrenését. A berezelt vezérkar riadót fúvatott, október 28-tól kezdve éjjelenként tíz főből álló őrség kellett kiálljon, hogy amíg a kullancshad a paplan alatt pihen, vigyázzon a népi demokrácia vívmányaira. A magyarországi megmozdulás rendkívüli izgalmat váltott ki a nép körében. Szilárd volt a meggyőződés, hogy a Budapesten elindult lavina fejleményeként a leigázott európai államokban összeomlik a vörös pokol.

egyébként kiváló forráscsoport a tartomány belső életének tanulmányozására, éppen ezekben a hónapokban, 1956 októberében és novemberében mutatkoznak jelentős és minden valószínűség szerint szándékos dokumentációs hiányosságok.⁵¹

Az októberi végi, november elejei közhangulatot azonban jól szemléltetik az RMP KV számára a tartományokból beérkezett napi információs jelentések:

„Október 26. – Magyar Autonóm Tartomány. Központjában, Marosvásárhelyen délután 5 óráig 17 alapszervezeti ülés zajlott le, de még nem tudni, milyen problémák merültek fel ezeken. Az ellenséges elemek továbbra is nyilvánosan mutatkoznak dicsőítve a Magyar Népköztársaságbeli eseményeket vagy erőszakra buzdítva. Ma Hajdu Zoltán író tájékoztatott minket, hogy egy autóbuszon egy vasutas kifakadt „Jobb megdöglölni, mint éhen halni” és ezzel a kijelentéssel a jelenlévők közül senki sem szállt szembe. [...] Benczel András, Úz község (Sepsi rajon) körzeti orvosa, kijelentette a néptanács előtt, hogy nem ért egyet a Magyar Népköztársaság kormányával, amelyik a Szovjetuniótól kért segítséget, mert az ellenforradalmárok is kérhettek volna segítséget az Egyesült Államoktól, és akkor kirobbant volna a háború. [...] Zoltán Gyula kulák Bikfalva községben arcátlanul azt kiabálta, hogy nálunk is meg fog történni, találkozni fogunk a magyar testvérekkel.”⁵²

A forradalom esetleges áttérjedését azonban nem mindenki üdvözölte Erdélyben és a Magyar Autonóm Tartományban. Nemcsak a diktatúra exponált haszonélvezői, de sok egyszerű polgár

Éppen mint az 1940 évi bécsi döntés idején, ezekben a napokban is szünetelt minden munka. Türelmetlenül vártuk az újabb és újabb híradásokat, s az elszenvedett gyötrések néma türéseiből, bár figyelve és fojtott hangon, már feltört a számadásra készülés hangja: Na, tolvajok, most imádkozzatok! Sajnos - a keleti hóhér - akár egy évszázaddal előbb, most is vérbe fojtotta a szabadulásra törekvő megmozdulást. Letörve, elkeseredve, elcsüggedve hallgattuk a vörös hóhér brutalitásáról szóló híreket. Dermedtség feküdt újra az erdélyi magyarság lelkére.” Máthé János: *Magyarhermány kronológiája* i. m. 148-149.

51 ANDJM), fond 1134, dosar 145/1956. Az említett iratcsomó a tartományi bíró 1956 októberi iratait tartalmazza, az utolsó dokumentumon azonban az október 21-i dátum áll.

52 Lungu – Retegan: *Explozia*, i. m. 86-87.

is veszélyforrásnak tekintette a megmozdulást, amennyiben a bukaresti hatalom az 1945 után kivívott kulturális és nyelvhasználati jogok csorbitásával bünteti meg a szolidaritást vállaló magyar közösséget. Ezt az álláspontot képviselte Fazekas János, aki nemcsak az RMP KV egyik titkára, hanem a Magyar Autonóm Tartomány informális „patrónusa” és a magyar „ügyek” intézője is volt Bukarestben. Az október 24-i ülésen a Politikai Bizottság teljhatalmú megbízottakat küldött ki a határ menti, vegyes lakosságú és politikailag „érzékenyebbnek” tartott tartományokba: Fazekas Jánost Marosvásárhelyre, Miron Constantinescut Kolozsvárra, míg további magyar származású vezetők Nagyvárad, Nagybánya és Temesvár felé vették az irányt.⁵³ Fazekas 25-én érkezett Marosvásárhelyre, de még elutazása előtt, október 24-én – feltehetően az ő utasítására – tartottak egy értelmiségi találkozót a tartományi pártbizottság székházában.⁵⁴ A huszonhat jelenlévő meglehetősen heterogén álláspontot képviselt: az „ortodox” vonal (Hajdu Győző, Papp Ferenc, Kovács György) mellett érezte hangját a nyárvégi liberalizáció által megérintett csoportja is (Tompai László, valamint a fiatal Sütő András, Gálfalvi Zsolt és Nagy Pál). Megszóltak továbbá az idősebb nemzedék képviselői (Antalfy Endre, Molter Károly, Kemény János) és a találkozót megszervező pártbizottság emberei is (Ioan Badioc, a tartományi pártbizottság egyik titkára, Vargancsik István a városi néptanács elnöke, Tankó Árpád, Metz Erzsébet aktivisták). A gyűlésre feltehetően a délutáni órákban került sor, amikor a résztvevők

53 A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (szerk.): *Măghiarii din România (1956–1968)*. Cluj-Napoca, CRDE, 2003. 184–185.

54 ANDJM, fond 1134, dosar 142/1956, 239–266. f. Marosvásárhely. Jegyzőkönyv 1956. október 24-én az írókkal tartott gyűlésről. Jelen vannak: Badioc Ioan, Vargancsik István, Tankó Árpád, Hajdu Győző, Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Papp Ferenc, Oláh Tibor, Nagy Pál, Gagyi László, Sánta Margit, Metz Erzsébet, Pletl Istvánné, Balázs Lajos, Kocziány László, Szász Béla, Antalfy Endre, Molter Károly, Kovács György, Metz István, Hajdu Zoltán, Szabó Lajos, Kemény János, Horváth Ágoston, Tompa László, Tomcsa Sándor. A jegyzőkönyvből részleteket közöl Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 143–158.

számára már nyilvánvaló volt, hogy Budapesten fegyveres harcok folynak, és megjósolhatatlan a válság kimenetele. Ráadásul a gyűlés eredeti célja – november 7. megünneplésének előkészítése – teljesen elvesztette értelmét és aktualitását. A felszólalások fokozatosan elvesztették sablonos formájukat, és a gyűlés egyfajta vitafórummá alakult, amit Hajdu Győző nyitott meg a szovjet irodalomban és művészetben jelentkező új jelenségek tárgyalásával. Az általa feltett kérdés a következő volt: miként kell válaszolni a XX. kongresszus kihívásaira, miként lehet átültetni a Szovjetunióban zajló változásokat a romániai kulturális életbe. A hangulat azonnal feszültebbé vált: Oláh Tibor és Hajdu Zoltán sérelmezték, hogy a gyűlés napirendi pontjait nem közölték velük, ezzel jelezve, hogy Hajdu Győző nem arról értekezik, amiről illene abban a pillanatban, majd Sütő András rátért az egyik kulcskérdésre, a szocialista kultúra iránti ellenérzésre:

„Az igen aggasztó közömbösség a tömegekben, ami a szovjet életet illeti, különösen akkor tapasztalható, amikor előadásokról és vizuális agitációról van szó. Verekedés van, amikor eljön egy kórus és balett, amely közvetlen erővel hat a lakosságra. Aggasztó azonban, hogy az ünnepi hónap (értsd: a román-szovjet barátság ünnepi hónapja – S. B.) megnyitásán kevesen voltak. Egyesek szervezési hibának mondják. Megette a fene a szervezést, amely odahoz 800 embert, de nem mert önként akarnak jönni. (...) A propaganda legyen friss, ne unalmas locsogás.”⁵⁵

Papp Ferenc a magyarországi reformtörekvésekhez való viszonyt boncolgatta:

„A világon két olyan eszméről beszélhetünk, amely felé az emberek világszerte tájékozódnak. Az egyik központ Moszkvában, míg a másik Nyugaton, Amerikában van. Valamelyik nagy eszméhez vonzódni kell. Természetes ha az egyiktől elfordulnak a másikhoz kerülnek automatikusan közelebb. Egy számban elég kicsi nemzetiségi csoport, mint mi magyarok vagyunk Erdélyben, ezen a két alapeszmén kívül egy ilyen csoport keres egy

55 Uo. 147.

tájékozódási formát, amely lelki alkatához, a jóról alkotott elképzeléséhez közelebb áll. (...) Amikor a XX. Kongresszus után szélesen kibontakozott az állami és társadalmi élet minden területén a demokratizálásért folyó harc, az egész érdekes jelszavak mellett folyik Magyarországon és az erdélyi magyar értelmiségieknél. (...) Erősödött a mi körünkben a Budapest felé való eszmei tájékozódás, nevezetesen a Petőfi körből való eszmei befolyás.”⁵⁶

Később Hajdu Győző szóvá tette a forradalmat mint erkölcsi és politikai kérdést, és felszólalásában kialakította azt az álláspontot, amit a későbbiekben is következesen képviselt (például 1958/59-ben a Földes-ügyben), és amit a bukaresti hatalom is mércének tekintett:

„Abból indulok ki, hogy roppant fájdalmas az alkalom, amihez az ember néhány mondatát fűzni akarja itt. Lehetne úgy is beszélni, hogy szubjektív kielégítő az alkalom, mert az események itt vannak, folyik a vér Pesten, statárium van, nem vonták vissza. Menekül a süllyedő hajóról a póc. (...) Nagyon őszintén el akarom mondani, ami bennem napok óta és 5 óra óta, mióta a rádió mellett vagyunk, örökörvényűen kialakult magamban: ha valaki párttag és kommunista, akkor meg kell választani a módszereket, amelyeket mi leninista harci módszernek mondunk, és amelyek nem az ellenforradalom harci eszközei.”⁵⁷

Sütő András, aki 1956-ban az *Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese volt, nem értett egyet főnökével, és feltehetően a gyűlést végig némán hallgató idősebb generáció nevében is tartózkodó álláspont-ra helyezkedett, megtagadva a forradalom azonnali elítélését:

„Nem értünk mindnyájan egyet Hajdu Győző elvtárssal. Teljes tisztelettel hallgattam a magyarországi eseményekkel kapcsolatos fejtegetését, amely a személyes véleménye. Én megvárom a Pártbizottság értékelését az eseményekről. (...) Megmondom a véleményemet a PB értékelése után és ha szükséges revideálni fogom nézeteimet.”⁵⁸

56 Uo. 150.

57 Uo. 150-151.

58 Uo. 153.

Sütő szavai az adott helyzetben bátor kiállásnak számítottak, mondanivalóját Gálfalvi Zsolt és Nagy Pál is helyeselte. Utóbbi hozzátette, hogy személy szerint egyetért a békés tüntetéssel mint harci eszközzel, mire Hajdu így válaszolt: „A békés tüntetés módszerét Lenin nem helyeselte, mert veszélyt jelent, hogy az ellenség csatlakozik hozzá.”⁵⁹ Hajdu gyors kontrázása azonnali támogatókra talált a találkozó egyetlen román résztvevőjében, Ioan Badiocban, aki „klasszikus” ellenforradalomnak bélyegezte a budapesti megmozdulásokat, valamint ugyanezen az állásponton volt Kovács György is:

„Javasolom – függővé téve a Bűró határozatától – hogy bizzunk meg három elvtársat, aki megszövegezi a határozott kiállást az ellenforradalmi bandákkal szemben a magyar proletariátus és pártja mellett. Azután mindannyian aláírjuk.”⁶⁰

Hajdu Zoltán a nem könnyű feladattal felruházott bizottságba Gagyí, Sütő és Kovács nevét javasolta, amivel a gyűlés egyetértett. Ezzel véget ért a többórás tanácskozás. A jegyzőkönyv szerint is éles volt a konfrontáció azok között, akik október 24-én a forradalmat még egy spontán, alapvetően jogszerű és indokolt népi megmozdulásnak tekintették és azok között, akik ezzel szemben ellenforradalomnak minősítették a budapesti megmozdulást. A gyűlés jelentőségét az növelte, hogy 24-én még semmilyen álláspont nem alakult ki a román sajtóban a magyar forradalmat illetően és csak 25-től jelentek meg az *Agerpres* által közvetített első hírek Budapestről, melyek egyértelműen „ellenforradalomról” tanúskodtak. A marosvásárhelyi gyűlés fontos teszt volt a hatalom számára: a felszólalások többsége zavaros és épp ezért őszinte, és jól tükrözi a résztvevők felkavart érzelmeit.

59 ANDJM, fond 1134, dosar 142/1956, 263. f.

60 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 158.

Az állampárt – döntően magyar nemzetiségűekből álló – helyi apparátusa pánikhangulatban, egyfajta hadiállapotban élte át az egész időszakot. A tartományi pártbizottság gazdasági osztályának vezetője, Kuti Elek szerint az RMP KV által terepre küldött Fazekas János Marosvásárhelyre érkezése október 25-én egybeesett a rendőri ellenőrzés megerősítésével:

„Az '56-os eseményeket ott éltem a pártnál. Jött Fazekas a Gheorghiu-Dej-zsel,⁶¹ lent aludtak a székházban az én szobámban, mert féltek. Érdekes figura volt az is, senki sem tudta, hogy végül is hogy van s mint van Magyarországon. Aztán kaptunk egy üzenetet, fogalmam sincs, kitől, miért, azt mondta, hogy Kuti s Branis ne féljenek, nem lesz semmi bajuk, nem akasztják fel őket. Volt egy olyan figura, hogy voltak akkor azok a diákmozgólódások valamennyire itt is. [...]

(A rádiót hallgatták?)

Nem mi hallgattuk a rádiót, hanem volt egy ún. Sinteza⁶² szekció, Csiszér Lajos, egy bányász volt ott és egy kicsi román, vagy hárman, ők hallgatták a rádiót [...] mi be voltunk mobilizálva a pártszékházba, behívtak a székházban egy reggel s haza sem engedtek. Otthon azt sem tudták, mi van. Otthon hallgatták a rádiót, hallották, mi van, sirtak, mi lesz velünk [...] franc, nem lett semmi, aludtunk a földön. Enni adtak a kintinban. Hozattak egy csomó puskát a kaszárnyából, hogy vigyázzunk a főnökökre ha valami lesz.”⁶³

A kommunista rendszer állóképessége – egy olyan területen, amely sajátos etnikai összetétele miatt ideális terepként szolgálhatott volna a magyar lakosság többsége által is osztott forradalmi követelések recepciójához – több együttesen ható tényezőre vezethető vissza: az állambiztonsági szervek nyomása, a politikai akciók (nevelő szándékú gyűlések, az események „átbeszélése”), a szervezett ellenzék hiánya és nem utolsósorban a párt aktivistái és a

61 Az információ pontatlan. Gheorghiu-Dej nem a forradalom napjaiban utazott Marosvásárhelyre, hanem december közepén, amikor részt vett a MAT-i pártkonferencián.

62 Románból átvett zsargon; magyarul összefoglalót jelent.

63 Gagyí József interjúja Kuti Elekkel (MAT OHP. 33/2002. sz.).

lakosság által egyaránt osztott félelem a nemzetiségi politika negatív irányba való elmozdulásától.

Az állambiztonsági szervek nyomása már október 24-étől kezdődően érzékelhető volt, és ez megakadályozta, hogy mind a városokban, mind a falvakban tömegmozdulások fordulhassanak elő. Amikor az 1957. március 2-i ülésén a Tartományi Bizottság megvizsgálta a Securitate akkori tevékenységét, az állambiztonság túlkapásait felrovó bírálókkal szemben maga Csupor Lajos első titkár kelt a szervezet védelmére: a Securitate hibát és visszaélést is elkövetett, de a forradalom napjaiban mégis „remek munkát” végzett. „A magyarországi események alatt sok párttagot letartóztattak, és megverték, de utána elengedték őket”,⁶⁴ tette hozzá Csupor.

A nyomásgyakorlás (nappali és éjszakai járőrözés, a stratégiai pontokon felsorakoztatott civil ruhás ügynökök, a helyzet közös elemzésére összehívott gyűléseken a Securitate besúgóinak tömeges jelenléte) ötvöződött a Fazekas által koordinált politikai akciókkal. Fazekas egy 1989 után készült interjúban több alkalommal is említ egy rejtélyes, levéltári források által meg nem erősített mozzanatot. Október 25-én Gheorghe Pintilie tábornok, a Securitate irányítója és Alexandru Drăghici állambiztonsági miniszter jobb keze, parancsban adta egy előzetes lista alapján kb. ezer magyar nemzetiségű, a Magyar Autonóm Tartományban tevékenykedő értelmiségi és egyetemi hallgató azonnali őrizetbe vételét. Fazekasnak és a Kolozsváron hasonló utasításokat kézhez kapó Miron Constantinescunak azonban sikerült hatályon kívül helyeztetni a parancsot, miután a Belgrádban tartózkodó Gheorghiu-Dejssel folytatott feszült hangú telefonbeszélgetést.⁶⁵ Ha valóban

64 A rendkívüli tartományi büroülés jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1957. március 2. ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, f. 156.

65 Székelyhidi Ágoston (szerk.): *Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében*. 1. kötet. Budapest, Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottsága, 1996. 198-199. Az információ forrása maga Fazekas János egy a kilencvenes években készült interjúban; Fazekas emlékezete megegyezik

létezett olyan „fekete lista”, amely prominens magyar személyiségek nevét is tartalmazta, Fazekas óriási sikert könyvelhetett el. Ekkora nagyságrendű letartóztatás-hullám destabilizálta volna a helyzetet, és konfliktust eredményezett volna az apparátus keményvonalasai és azok között, akik politikai eszközökkel (meggyőzéssel, burkolt és nem nyílt fenyegetéssel) kívánták csillapítani a kedélyeket.⁶⁶

Fazekas több mint két hétig keresztül-kasul bejárta a tartományt, arra törekedve, hogy meggyőzze a magyar lakosságot: nem állhat érdekében minden megszerzett kulturális és nyelvhasználati jogot kockáztatni a forradalommal való szolidaritással. Fazekas tudatában volt annak, hogy a belügy nyomást gyakorol az RMP-re azért, hogy a lehető legkeményebben lépjenek fel minden valós vagy vélt ellenséggel szemben. Egyetlen mód volt arra, hogy meghazudtolják az erdélyi magyar lakossággal és a MAT-tal szembeni növekvő bizalmatlanságot: felmutatni a tartomány abszolút lojalitását.

Ebben a nehéz feladatban segítette őt a helyi politikai elit, amely kevés kivétellel határozottan lépett fel, figyelmen kívül hagyva minden etnikai alapú szolidaritást. Felvállalta a rábízott feladatot, és nehéz körülmények között többé-kevésbé biztosította a közrendet. Noha nem jegyezték fel olyan méretű utcai tüntetéseket (vagy annak megszervezésére irányuló kísérletet), mint az Bukarestben, Temesváron vagy Kolozsváron történt, a hangulat feszült volt, elsősorban az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) ezer fős hallgatósága körében. Fazekasnak november elsején sikerült meggyőznie az OGYI diákjait, hogy lemondják a

Sütő Andráséval, aki saját bevallása szerint az internálandó személyek közé került volna. Sütő András: *Szemet szóért (Dokumentumok, naplójegyzetek)*. Debrecen, Csokonai, 1993. 87-88.

66 1956 októberében és novemberében az állambiztonsági szervek országszerte 1,120 személyt tartóztattak le (októberben 645, novemberben 475). Decemberre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok. ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2.

halottak napjára tervezett tiltakozó és részvétüntetést, ⁶⁷ de az RMP Központi Ellenőrző Bizottság 1957-es jelentése szerint a 960 diákból majdnem 200 „provokatív” módon viselkedett a forradalom alatt. ⁶⁸ Az RMP napi információs jelentés november 2-án be is számolt az előző napi szolidaritási megmozdulásokról:

„November 2. Magyar Autonóm Tartomány – a Magyar Népköztársaság-beli események alakulása következtében mind több dolgozó ítéli el az ellenforradalmár bandák tevékenységét. A közhangulat érzékelhetően javult kivéve néhány elszigetelt diákmegmozdulást a halottak napja alkalmából. Ezeknek sikerült meggyőzniük egy idős asszonyt, hogy elhelyezzen egy sírra egy virágkoszorút, amelyen a következő felirat állt: »A hősöknek«. Ezt a sirt a marosvásárhelyi diákok által elhelyezett 150 gyertyával világították meg. Az éjszaka során a városi tömegközlekedési eszközök kocsiszinében 3 ellenséges felhívást fedeztek fel.” ⁶⁹

November 2-án a szinte kizárólag magyar munkaerőt foglalkoztató marosvásárhelyi *Simó Géza* bútorgyárban gyűlést tartottak a tartományi első titkár jelenlétében, amelynek forgatókönyvét a helyi alapszervezet párttitkára már napokkal előtte kidolgozta. Az ülésen huszonhét munkás és mester, akiket súlyos retorziókkal fenyegettek meg, amennyiben visszautasítanak a „felkérést”, szólt fel a forradalmat elítélően. A gyűlés végén felolvastak egy, a „munkásosztálynak és az egész magyar dolgozó népnek” címzett kiáltványt, amely megegyezett a bukaresti *Grișia Roșie* vállalat munkásai által felolvasottal. Elítélték az ellenforradalmat és biztosították a címzetteket a romániai munkások támogatásáról a „népi hatalom védelmében folytatott harcban.” ⁷⁰

67 Székelyhidi: *Magyar '56.* i. m. 201.

68 Gál István, az RMP Központi Ellenőrző Bizottság tagjának jelentése a MAT-ban folytatott ellenőrzésről. ANDJM, fond 1134, dosar 175/1957, 240. f.

69 Lungu-Retegan: *Explozia*, i. m. 164-165.

70 A felhívást 1956. november 3-án közölte a marosvásárhelyi *Vörös Zászló* és a központi magyar nyelvű napilap, az *Előre* is.

Ugyanazon a napon újabb értelmiségi gyűlést hívtak össze Marosvásárhelyen.⁷¹ Politikai súlyát Fazekas János és Csupor Lajos jelenléte biztosította. A MAT első titkárának bevezető beszéde megadta az összejövetel alaphangját: „Ha az első napokban egyesek kételkedtek a dolgokba és nem értettek egyet Pártunk álláspontjával (...), most az események következtében világosan meg kell állapítani, hogy ellenforradalmi elemek robbantották ki a felkelést⁷²”. Tompa Miklós színházigazgató és Balázs Lajos, az állami kiadó helyi fiókjának vezetője azonnal csatlakoztak az első titkár helyzetértékeléséhez, majd Sütő András szólalt meg. Szenvedélyes beszédében többször utalt az októberi 24-i gyűlésre, amikor tartózkodott attól, hogy egyértelműen minősítse a budapesti eseményeket. A helyzet azonban megváltozott Sütő szerint: tíz nap után ki lehetett jelenteni, hogy a magyar kommunisták nem urai a helyzetnek, és az írók (Illyés Gyula, Tamási Áron) sem jelentenek már hivatkozási alapot, mivel a szocializmust romboló régi/új pártok oldalán állnak.⁷³ Összekapcsolva a szocialista rendszer és az erdélyi magyarság érdekeit („a létünk összenőtt a párt létével, mint az emberi hús a bőrével van összenőve⁷⁴”), Sütő óva intett mindenkit az aktív cselekvéstől:

„Bármifajta hazai reakciós megmozdulás vagy békés tüntetés, amelyet itt szerveznének, elsősorban a magyar nemzetiséget sújtaná duplán, de sajátos helyzetünk duplán követeli, hogy a párt mellé felsorakozzunk. (...) Számunkra itt nem lehetséges más, és nem azért, mert volna más út, hanem

71 Egy korabeli szemtanú szerint: „Volt egy gyűlés az értelmiségiekkel, írókkal, ott volt mindenki, Hajdu Győző, Papp Feri, Sütő András, Kovács György [...] Gyomrozták őket kegyetlenül, hogy helyezkedjenek álláspontra. Nagy viták, veszekedések voltak ott. Egyszer be kellett menjek, be kellett vigyek valamit a gyűlésterembe, ahol ezek szónokoltak s kiabáltak s veszekedtek, kiabáltak, győzködtek egymást hogy forradalom vagy ellenforradalom”. Gagyí József interjúja Kuti Elekkel. MAT OHP, 33/2002. sz.

72 Pál-Antal: *Áldozatok - 1956*, i. m. 224.

73 Uo. 226-227.

74 Uo. 227.

az egyetlen józan, okos és marxista, hűséges állásfoglalás a Román Népköztársaság mellett a nemzetiségi tömegeket felsorakoztatni az élet minden terén.”⁷⁵

Sütő gondolatmenetét osztották a néhány napja még renitensnek számító Gálfalvi Zsolt, majd három idős, befolyásos helyi értelmiségi: Molter Károly, Antalfy Endre és Kemény János, illetve azok, akik már októberben „helyes” állásponton helyezkedtek: a két Hajdu és Kovács György.⁷⁶ „Ellenzékben” így csak Oláh Tibor maradt, akit Fazekas eredménytelenül igyekezett állásfoglalásra bírni:

„Azt hiszem, hogy az események még mindig forrongnak, és nem hiszem, hogy olyan tragikus lenne a helyzet, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt teljesen kiejtette volna a kezéből a gyecplőt. Mert a magyarországi dolgozó nép 12 év alatt kapott annyit a népi demokratikus rendszertől, hogy ha van aki most figyelmeztesse, milyen erők befolyása alá került, akkor vissza tudja rántani egy igen széles demokratikus rendszer felé.”⁷⁷

Miközben tehát Sütő szerint is szükségessé vált „a proletárdiktatúra eszközeivel lesújtani azokra, akik a polgári demokrácia igényeivel, akik kommunisták elleni bosszúvággal jelentkeznek”⁷⁸, Oláh védelmébe vette a felkelés „népfrontos” jellegét, bizalmat adott a Nagy Imre vezette kormánynak, és nem volt hajlandó módosítások nélkül aláírni a Simó Géza bútorgyár munkásai által aznap közzétett, az „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozatot.⁷⁹ Végül Fazekas javaslatára a résztvevők elhatározták (nem világos, vajon egyhangúlag történt-e), hogy még aznap megfogalmazznak egy, a sajtó útján nyilvánosságra hozandó hűség-

75 Uo.

76 Uo. 229-240.

77 Uo. 241.

78 Uo. 228.

79 Uo. 242.

nyilatkozatot, aminek megfogalmazását egy bizottságra bízták (tagjai Sütő András, Hajdu Zoltán, Balázs Lajos és Kemény János).⁸⁰ A nyílt levél november 4-én jelent meg *Lelkiismeretünk parancsszava. A Magyar Autonóm Tartományban élő írók és a marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak levele az RMP Központi Vezetőségéhez* címmel a *Vörös Zászlóban*.⁸¹ Érdekes módon ennél jóval nagyobb ellenállást tanúsított a központi magyar napilap, az *Előre*, melynek főszerkesztője Robotos Imre állítólag megtagadta a nyilatkozat közlését, mivel az aláírók közül ketten, Sütő András és Gálfalvi Zsolt arra kérték, törölje nevüket, mert ők „szolidaritást vállalnak a magyar ifjúsággal”.⁸²

Ennek ellenére az akciósorozat sikeresnek bizonyult: Fazekas és a helyi pártszervezet saját oldalukra állították előbb a MAT egyik legjelentősebb üzemének magyar munkásait, majd a marosvásárhelyi értelmiség színe-javát, végül november 4-én az orvosi egyetem tanári karát és kiegészítő személyzetét (a 42 tanár aláírásával ellátott hűségnyilatkozat november 5-én jelent meg a *Vörös Zászlóban*).⁸³ A vész helyzetben főleg azokra támaszkodott a párt, akik hitelesnek számítottak a helyi magyar közvélemény előtt, illetve azokra, akik úgymond korábbi politikai hibáikat javították. Így emlékezett a november 4-i gyűlésre Csögör Lajos, a Bolyai Egyetem volt rektora, akit 1955-ben engedtek ki 4 év előzetes

80 Uo. 246.

81 Lelkiismeretünk parancsszava. *Vörös Zászló* 1956. november 4. (Közli Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 247-250). A nyilatkozatot a következő személyek írták alá: Dr. Antalffy Endre, Gagy László, Gálfalvi Zsolt, Hajdu Győző, Hajdu Zoltán, Kemény János, Kovács György, Metz István, Molter Károly, Nagy Pál, Oláh Tibor, Papp Ferenc, Sütő András, Szabó Lajos, Tomcsa Sándor, Tompa László írók; Balázs Lajos, dr. Kóczián László, dr. Szász Béla, az ÁIMK marosvásárhelyi fiókjának szerkesztői; Metz Erzsébet, Sántán Margit, Siklódi Sándor, az *Igaz Szó* szerkesztőségének dolgozói.

82 A magyarországi események visszhangja Romániában. Bukarest, 1957. január 10. MOL, XIX-J-1-j, 00248.

83 A marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Felsőoktatási Intézet bővített tudományos tanácsának nyilatkozata. *Vörös Zászló* 1956. november 5. (Közli Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 254-256).

letartóztatás és egy év kényszermunka letöltése után, és akit alig egy éve helyeztek vissza egyetemi állásába:

„Kerestek, hogy nincs-e valamilyen szervezkedés, hogy reagál az ifjúság. Hát természetes, hogy az egyetem fel volt bolydulva, különösen az ifjúság és mindenki ezt tárgyalta, akarva, nem akarva, az emberek meg mindenki a rádió mellett ült és figyelte a magyarországi fejleményeket. Vásárhelyen Fazekas hívta össze az egyetemet, már hívta össze az ottani pártvezetőséggel és rektorral az egyetemi tanári karát és engem külön megkértek, hogy szólaljak fel és lehetőleg olyan szellemben, hogy megnyugtatólag.”⁸⁴

November 4-ét követően a hivatalos propaganda nyomásának erősödésével és a Budapestről érkező megdöbbentő hírek hatására az „ellenséges megnyilvánulások” száma és intenzitása tovább csökkent. A munkahelyeken és a településeken összehívott népgyűléseken kevesen mertek a magyar felkelés mellett felszólalni. A visszatért látszólagos nyugalmat az is bizonyítja, hogy még az RMP KV napi jelentéseiben sem találunk említésre méltó eseményt a MAT-ra vonatkozóan.⁸⁵ Nem állítható azonban, hogy az autonóm tartomány lakossága teljes mozdulatlanságban szemlélte a budapesti eseményeket. Pál-Antal Sándor kutatásai a MAT Katonai Ügyészség irattárában azt bizonyítják, hogy elsősorban vidéken sokan fejezték ki szolidaritásukat a magyar forradalommal. Az ismertebb csoportosulásokon túl (Brassóban és Székelyföldön az Erdélyi Magyar Ifjak Szervezete – EMISZ; Sepsiszentgyörgyön a Székely Ifjak Társasága – SZIT; a felső Maros-völgyben a Fekete Kéz⁸⁶), több helységben kisebb ellenálló/ellenzéki csoportok alakultak, például az 1956. október 29-én felszámolt nyolc fős szovátai csoport,⁸⁷ vagy az 1957-ben felszámolt, Veress Sándor

84 1956-os Intézet, Oral History Archivum, 7/1986. sz. (Csögör Lajos), 380.

85 Az RMP KV összefoglaló jelentése az 1956. november 5-i eseményekről. Lungu-Retegan: *Explozia*, i. m. 185.

86 Tevékenységükről lásd Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 34-35, 242-252, 352-363; Pál-Antal: *Áldozatok 1956*, i. m. 33-38.

87 Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 53-54.

könyvelő által szervezett erdőszentgyörgyi csoport.⁸⁸ Mások nyilvánosan szidalmazták a fennálló rendszert, irredenta nótákat énekeltek vagy éppen megfenyegették a helyi pártszervezet vezetőit. Az is előfordult, hogy fiatalok Erdélyből próbáltak Magyarországra szökni; Budapesten legálisan tartózkodó román állampolgárok vettek részt az „ellenforradalmi eseményeken”. A két állambiztonsági szerv közötti szoros együttműködés miatt őket több év elteltével is őrizetbe vették, és bíróság elé állították Romániában.⁸⁹

A letartóztatások azonban már a forradalmi események alatt, illetve a következő néhány hétben elkezdődtek. 1956. október 28. és december 31. között a MAT területén 110 személyt helyeztek bűnvádi vizsgálat alá, köztük 99-et állítottak bíróság elé.⁹⁰ Meglepő módon nagyobb részük román volt. A levéltári források azt bizonyítják, hogy a MAT székhelyén a leginkább aktivizálódó réteg a kisebbségben élő románság volt. A tartományi néptanács több tucat hivatalnok (nagy többségükben volt tisztek vagy altisztek) jelentkezett egy „Patria 7” fedőnevű szervezetbe, amely felforgató akciókat tervezett. Az ötletgazda az akkor 51 éves moldvai születésű Ioan Faliboga volt, aki 1924-ben érkezett Marosvásárhelyre, ahol egészen 1940-ig az egyik román tannyelvű iskolában tanított. A második bécsi döntést követően Faliboga elhagyta Észak-Erdélyt, majd a második világháború alatt Besszarábiában teljesített katonai szolgálatot. 1945-ben Marosvásárhelyre telepedt vissza, itt iskolaigazgató, később a MAT néptanácsának osztályvezetője lett.⁹¹ Nem született erdélyi létére Faliboga részt

88 Uo. 66-67.

89 Uo. 67. Az 1956 utáni időszakban intenzíven működtek együtt a román és magyar belügyi szervek az 1956-ban elkövetett „bűncselekmények” felkutatásában: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 1.11.12 (BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya), 5. és 7. doboz (1957-1961), 29. doboz (1962), 30. doboz (1963).

90 Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 33.

91 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, f. 71. A Faliboga-ügyről lásd Nicolae Balint: *Ecouri mureșene ale revoluției anticomuniste din Ungaria – octombrie*

vett a "kis magyar világ" életében, az általa tervezett mozgalom sem irányult a magyarok ellen. Ügynöki jelentéseknek köszönhetően azonban a Securitate már november 2-án felszámolta a szervezkedést, és őrizetbe vette Falibogát, majd decemberig összesen 70 személyt: akik két kivétellel (Frunda Károly és Miholcsa Gyula) románok voltak.⁹² Az 1957. február 9-i vád alá helyezési határozat azzal vádolta Falibogát, hogy már 1952-ben kezdeményezte egy „ellenforradalmi szervezet” létrehozását, majd 1954-ben megalakította a „Nemzeti Felszabadító Bizottság”-ot, melynek a MAT-ban, Brassóban és Bukarestben voltak csoportjai. A vádirat szerint 1956 októberében Faliboga intenzív politikai tevékenységbe kezdett, tervbe vette egy tisztekből álló „Katonai Bizottság” létrehozását, és kapcsolatot keresett magyar nemzetiségű „reakciós elemekkel” is.⁹³ Kovács Mihály alezredes, a Securitate tartományi vezetőjének 1957. májusi jelentése szerint Faliboga azt is elismerte, hogy szándékában állt saját szervezetének alárendelni egy megfelelő, megalakulóban lévő magyar szervezetet, amellyel együtt svájci mintára egy központi kormányzattal rendelkező független Erdély megteremtését célozták meg.⁹⁴ 1957-ben a Nagyszebenbe kihelyezett III. (kolozsvári) katonai törvényszék súlyos börtönbüntetésre ítélte a csoport tagjait: Falibogát és két társát a katonai törvényszék halálra ítélte, utólag azonban ezt az Államtanács életfogytiglan kényszermunkára változtatta.

A forradalom leverését követően a lakosság körében tapasztalt feszültségek kezelésére párhuzamosan több módszert dolgoztak ki a hatóságok. Az első lépés a tájékoztatáspolitikát érintette: a helyi napilapban, a *Vörös Zászlóban* kiemelt jelentőséget tulajdonítottak

1956. *Anuarul Arhivelor Muresene IV.* Tirgu-Mures, 2005, 194-201.

92 Pál-Antal: Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 54.

93 Uo. 55.

94 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 56. A magyar szervezetet egy bizonyos Bakaló Zoltán vezette volna, aki az állambiztonsági szervek tudomása szerint 1940–1944 között a marosvásárhelyi Nyilaskeresztes Párt egyik vezetőjének számított. Bakalóról lásd Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 124.

a Magyarországról érkező rémhírek közlésének. Például november 14-én egy *Letagadhatatlan tények* című cikkben – a korabeli romániai sajtóban ritka jelenségként – borzasztó részletekre kihegyezett leírásokkal ábrázolták az ellenforradalmárok rémtetteit. Az írás egy csehszlovák újságíró beszámolóját idézte, aki „150 személy megcsonkított holttestét” látta az Astoria Szálló előtt, és aki szerint, amikor a Vöröskereszt megközelítette a helyszínt, hogy elszállítsák a tetemeket, a „horthysták” tüzet nyitottak az orvosokra és az ápolónőkre. Racionálisabb elemzési kísérlettel szolgált Fazekas személyi titkára és jobb keze, Blénesi Ernő a *Falvak Dolgozó Népe* hasábjain. A vezércikk középpontjában az a (Fazekas által erőteljesen képviselt) törekvés állt, hogy demonstrálja a román vezetés számára, mennyire idegen az erdélyi magyaroktól az „ellenforradalom” támogatása:

„A Székelyföldön ért a hír. Falvak, kisvárosok problémái, mindennapjai mellől szakított el. [...] A rádiótól vártam én is – s ki tudja hányan még – a megnyugvást hozó tiszta gondolatokat. De a rádió [...] Forradalom? Ki ellen? Miért? Miért az értelmet lázító magyarkodás? Szabad ez, szabad az. Szabad? Mitől és kitől? [...] Miért? Hogy hulljon a vér, hogy ömöljön. [...] Hogy Budapest, a gyönyörű és büszke Budapest újból 'bús Babilon' legyen. Hát nem! Vér, szív, ész – minden tiltakozott.”⁹⁵

A Székelyföldre (és nem a bürokratikus hangzású Magyar Autonóm Tartományra), valamint a „gyönyörű és büszke Budapestre” való hivatkozás nem szerkesztőségi tévedés. Ahhoz, hogy a román kommunista rendszer melletti állásfoglalásukat legitimálják, a párt emberei tudatosan használták a nemzeti érzelmet és a lokálpatriotizmust. Csak így válhatott ismét Budapest az MNK fővárosából egy szélesebb közösség, minden magyar tulajdonává (a miénk is), amit nemzeti bűn rombolni és tönkretenni. Ugyancsak novemberre „időzítettek” egy sor magyar kulturális kezdemé-

95 Újja születő hittel. *Falvak Dolgozó Népe*, 1956. november 13.

nyezést; ilyen volt a Bolyai Farkas matematikus halálának századik évfordulójának megemlékezése, akiről Marosvásárhely volt református kollégiumát nevezték el.⁹⁶ Egy héttel később, november 25-én a *Vörös Zászló* megjelentett egy látszólag semleges, de a MAT által azokban a hónapokban követett kompenzációs identitáspolitikának megfelelő tájékoztatót, amelyben a román statisztikai hivatal közölte a február 25-i országos népszámlálás régiókra lebontott adatait.⁹⁷ A MAT 731 ezernyi lakójának nemzetiségével és anyanyelvével kapcsolatos egy teljes oldalt megtöltő adatsorok közlésének az lehetett a célja, hogy megerősítse az olvasókban a meggyőződést, hogy valóban egy „kis Magyarországon” élnek, olyan üvegházban, ahová nem terjednek át az anyaország drámai eseményei.

A kísérlet csak részleges sikert aratott. December elejéig az RMP tartományi vezetősége még a Bukarest által sugalmazott várakozó, taktikázó álláspontra helyezkedett. A tartományi PB november 16-i ülésén a februárra tervezett Nagy Nemzetgyűlési választásokra készülve megtárgyalták a választói körzetek határait, és december 22–23-ra kitűzték a tartományi pártértekezlet időpontját (ez sorrendben a harmadik volt az 1953-as és az 1955-ös után).⁹⁸ Utolsó napirendi pontként gyűlés összehívását rendelték el az erdészeti alkalmazottak (akik az autonóm tartománybeli „munkások” jelentősebb részét képviselték), és a Magyarországról éppen csak visszatért sportolók válogatott képviselőivel, hogy „segítsenek nekik helyesen értékelni a világ dolgait.”⁹⁹

A tartományi pártértekezlet időpontjának közeledtével, amelyre végül december 15–16-án került sor, taktikát váltottak. December 7-én az RMP tartományi Titkársága megtárgyalta a választási kampány során érzékelt problémákat, és aggodalmát fogalmazta

96 *Vörös Zászló*, 1956. november 18.

97 *Vörös Zászló*, 1956. november 25.

98 ANDJM, fond 1134, dosar 145/1956, 305-308. f.

99 Uo. 309. f.

meg a pártértekezlet rendjének fenntartása miatt.¹⁰⁰ A helyi napilapot, a *Vörös Zászlót* azzal vádolták, hogy „már hónapok óta egy egészségtelen hangulatnak”¹⁰¹ ad helyet: minden valószínűséggel a párt arra a „magyar-magyar” testvériségről szóló számtalan és lelkes beszámolóra utalt, amelyeket a nyár folyamán egészen október 23-ig érkező magyarországi vendégek látogatásaival kapcsolatban közöltek. A pártértekezletre várva meghozták az első, az addig puhább politikát képviselő apparátus által kirótt fegyelmi büntetést: az Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézetből három diákot zártak ki, amiért „a rendszer ellenségei, amelyről bizonyosságot tettek a magyarországi események alkalmával.”¹⁰² Természetesen az állambiztonsági szervek már hetek óta aktívan dolgoztak az „ügyön”.

A rendkívüli pártértekezletet Gheorghiu-Dej jelenléte határozta meg, aki a MAT létrehozása után *először* tett látogatást az ország „legmagyarabb” vidékén. Noha a főtítkárt egy Fazekas János által vezetett népes küldöttség kísérte Marosvásárhelyre, a tartományi bizottság oly mértékben aggódott a vezér testi épségeért, hogy fegyveres őrseget szervezett a pártszékháznál, ahol Dej-t vendégül látták. A pártértekezleten Gheorghiu-Dej, aki néhány héttel korábban Budapesten már tudatta bíráló álláspontját az új Kádár-kormánnyal, elítélte a magyarországi (ellen)forradalmi kísérletet és az ezt támogató erőket. Az első titkár a magyar kommunisták hibáit is ostromozta, amiért teret engedtek a „liberalizmusnak” és a nacionalizmusnak. Bírálata olyan keményre sikeredett, hogy beszédét csak egy héttel később, december 25-én merte közölni a helyi napilap.¹⁰³ Az erre vonatkozó levéltári dokumentáció ezt nem erősíti meg, de a szemtanúk szerint a szokatlan késés fő oka az

100 1956-tól kezdődően a Titkárság volt a legfelsőbb, öttagú (négy magyar és egy román) tartományi szerv.

101 ANDJM, fond 1134, dosar 154/1956, 114. f.

102 Uo. 116. f.

103 *Vörös Zászló*, 1956. december 25. Néhány munkabeszámoló már a lap december 16-i és 17-i számaiban is megjelent.

lehetett, hogy felsőbb pártutasításra az első titkár jelentését több helyen meg kellett „szerkeszteni”, kihúzva például a beszéd egyik sarkalatos pontját: a teljes erdélyi magyar kisebbség megrovását, amelyet azzal vádolt Gheorghiu-Dej, hogy szolidaritást vállalt a felkelőkkel.¹⁰⁴

Gheorghiu-Dej felszólalásának nem voltak azonnali következményei a tartomány belső hatalmi szerkezetére nézve. Nem változtattak például a vezető testületek személyi és nemzetiségi összetételében: Csupor Lajos újraválasztott első titkár mellett az új öttagú Titkárság, a 11 tagú tartományi PB és a 71 tagú tartományi Bizottság etnikai összetétele gyakorlatilag változatlan maradt az 1952-es állapothoz képest, 80 százalékos magyar aránnyal. Érdekes módon az értekezlet döntéseit már december 17-én közölte a *Vörös Zászló*. Az RMP első titkárának kiállása a sorok mielőbbi rendezés mellett a magyar kérdésben tanúsított bukaresti irányváltás első nyilvános megnyilvánulásaként is értékelhető. Ezt megerősíti az a körülmény is, hogy az RMP vezetői után Mihai Beniuc, az Írószövetség elnöke is elutazott Marosvásárhelyre. Mint jó magyar nyelvtudással bíró „rég”i erdélyi román értelmiségi, egyszerre kommunista és román hazafinak számított, és 1955 után útjára indította a korábban „a-nacionális” román kultúrpolitika nemzetiesítését. 1956. december 23-án írószövetségi küldöttség élén Marosvásárhelyre érkezve Beniuc újszerű szimbolikus gesztust tett: abba a Bernády György által építtetett Kultúrpalotába hívta össze a tartományban tevékenykedő román értelmiségieket, amely a Székely Színháznak és számos egyéb magyar kulturális intézménynek adott otthont.¹⁰⁵ Beniuc végighallgatta a jelenlévőkből áradó panaszokat arról, hogy mit jelent románként élni és dolgozni egy olyan „különleges” helyen, ahol kevesen tudnak románul és még kevesebben használják a nyelvet, egy olyan területen, amelyre a magyarok egyfajta jogcímet formáltak; majd

104 Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink*, i. m. 92.

105 A találkozóról a *Vörös Zászló* december 25-i száma is említést tett.

megígérte, hogy dolgozni fog annak érdekében, hogy ez a türhetlen helyzet megszűnjön.¹⁰⁶

4.4. Az állambiztonság válasza

Az 1956-os forradalmat követő romániai megtorlás következményei a magyarországihoz mérhetőek, és erre összehangolt tervek születettek 1957 elején. Míg azonban a régi/új magyarországi állambiztonság több ezer harcost és felbujtót célozhatott meg, a román megfelelője csakis *potenciális* ellenségeket vehetett számba: az állambiztonságot veszélyeztető erőket (a földalatti vasgárdista és ortodox vallási hálózatok; a hegyekben rejtőzködő kevés partizán; a betiltott szekták hívei; a „cionisták”; a „német fasiszták” és a „magyar nacionalisták”). A folyamat Magyarországon vette kezdetét. 1957. január 1–4. között Budapesten csúcstalálkozót rendeztek – Lengyelország kivételével – a Varsói Szerződés országai. A tanácskozás fordulatot hozott a Kádár-kormány politikai és állambiztonsági stratégiájában.¹⁰⁷ Január 12-én megkönnyítették a gyanúsítottak őrizetbe vételének feltételeit, majd az MSZMP Ideiglenes Bizottsága február 26-i ülésének döntései alapján a hónap végén a Kádár-kormány elhatározta magát a tényleges megtorlás megindítására (ebben szerepet játszott a közelgő március 15-i dátum is és az ehhez kapcsolódó „Márciusban Újra Kezdjük” jelszó).¹⁰⁸

Néhány nappal a budapesti fordulat után 1957. január 14–15-én a román Belügyminisztérium is fontos állománygyűlést tartott. A találkozó eredményeként Alexandru Drăghici állambiztonsági miniszter kabinetjéből a 70/1957. sz. operatív parancsot bocsátották

106 Beszéde tartalmáról maga Beniuc tájékoztatta Csögör Lajost egy néhány nappal később lezajlott beszélgetésen. OHA, 7/1986, 396.

107 A találkozóról lásd Ripp Zoltán (szerk.): *Top secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok*. Budapest, MTA, 1995. 90–93.

108 Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2001. 42.

ki a minisztérium központi apparátusának és az állambiztonság tartományi igazgatóságainak címezve. A 70. sz. parancs tartalma a végrehajtása érdekében 1957. február 27-én elrendelt vizsgálatokból rekonstruálható, amit négy tartományi igazgatóságon végeztek (Kolozs, MAT, Iași és Bákó).¹⁰⁹ A parancs előírta „hírszerző akciók” elindítását (azaz a célszemély baráti és ismeretségi köréből beszervezett ügynökök révén való nyomozást) azokkal szemben, akik a „fasisztaként” megjelölt mozgalmak (elsősorban vasgárdisták és magyar nyilaskeresztesek) vagy a feloszlott történelmi pártok tagjai vagy szimpatizánsai voltak (1922–1938 között az Magyar Országos Pártban, valamint a magyar adminisztráció alatt, 1940–1944 között működő Erdélyi Pártban tevékenykedő magyarokon kívül a liberálisok, nemzeti parasztpártiak, független szociáldemokraták).¹¹⁰ Az összes felforgató tevékenységgel vádolt szervezet (beleértve a cionista mozgalmat) felépítését rekonstruálni kellett és azok volt tagjait belügyi nyilvántartásba venni.¹¹¹ A középpontban vagy bizonyos társadalmi „kategóriák” álltak (a vasgárdisták, a magyar fasiszták stb.), vagy bizonyos földrajzi egységek, amelyek a legszámosabb magyar lakossággal rendelkeztek (a MAT és Kolozs tartomány), és azok, amelyekben a legnagyobb volt a szélsőjobboldali vagy a „cionista” – azaz a régi cionista mozgalom Romániában maradt tagjainak aránya (Bákó és Iași tartományok). A Securitate tartományi igazgatóságait megbízták azzal, hogy 1957. május 6-ig küldjenek a BM-nek minderről egy legfeljebb 15 oldalas, 13 példányban legépelt jelentést, amelyek közül az egyik orosz nyelvű legyen az akkor még

109 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 117.

110 Az eddig ismeretlen parancs jelentősége abból mérhető le, hogy alapot szolgáltat több tízezer ember szoros megfigyelésére, vagy akár letartóztatására. Lásd például a Gyergyó rajoni Securitate napi jelentéseit a tartományi központnak 1958–1960 között. ANDJM, fond 594, dosar 1083/1960.

111 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 117.

román területen tartózkodó aktív szovjet miniszteri tanácsadók használatára.¹¹²

Eközben a MAT helyzetéről ellentmondó hírek érkeztek a pártközpontba. Az 1957. február 3-án esedékes parlamenti választásokat számos incidens kísérte. Januárban több plakátot és arcképet téptek le vagy gyújtottak fel.¹¹³ Még súlyosabbnak tűnt a helyi és az országos pártvezetés számára, hogy a székelyföldi polgárok közül sokan *első ízben* vállaltak nyílt konfrontációt a hatalommal. A választási névjegyzékben szereplő 480 ezernyi állampolgárból 9.370 szavazó a Nemzeti Demokratikus Front listája *ellen* voksolt, több ezren érvénytelenítették a szavazólapot és majdnem négyezren tartózkodtak.¹¹⁴ Mivel az egypártrendszerben a távolmaradás vagy a szavazólap érvénytelenítése is „politikai” cselekedetnek számíthatott, a MAT előjáróit különösen aggasztotta, hogy országos szinten a MAT utolsó helyre került a több mint 15 ezer elutasító vokssal.

Ugyanakkor kifelé Bukarest tovább is úgy mutatta fel a tartományt, mint a lenini-sztálini nemzetiségpolitika vívmányát. Az 1957. április 20-i és 21-i *Vörös Zászló* például tág teret szentelt Marcell Servin, a francia kommunista párt KB tagja vezette delegáció marosvásárhelyi látogatásának. Az Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézetet látva a delegáció nem kerülhette meg, hogy ne nyilatkozzék arról, ahogyan Romániában megoldották a nemzetiségi kérdést, és a kisebbségi politika negatív példajaként saját országukat hozták fel, amely továbbra is tiltotta a német nyelv használatát még a német nyelvű Elzász tartomány elemi iskoláiban is.¹¹⁵

A francia delegáció fogadásával párhuzamosan a párt tartományi apparátusa elkezdte tervezni a május 1-jei koreográfiát és a szlogeneket. Az április 29-én tartott tartományi titkársági ülés

112 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 113.

113 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, f. 29.

114 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, f. 106-107.

115 *Vörös Zászló*, 1957. április 20-21.

jegyzőkönyvéből kitűnik az a törekvés, hogy a központ előtt a legnagyobb fegyelmezettségről tegyenek tanúbizonyságot. Egyedül Marosvásárhelyen több mint 25 ezer ember mozgósítottak. Az első sorban vonultak az úttörők, őket követték a munkások élükön a sztahanovistákkal és a munkásőrséggel.¹¹⁶ Ezt a fegyveres testületet az RMP KV 8/1957. sz. határozatával hozták létre, és 1957 augusztusában a MAT területén húsz üzemben működött, kb. ezer főt mozgósítva (csak Marosvásárhelyen háromszáz munkásőrt irtak össze).¹¹⁷ 1952 óta először kifejezetten ajánlották a szervezőknek, hogy az első sorokba álljanak román sztahanovisták és élmunkások is. Ellentétben a megelőző évekkel, amikor folytatva a két világháború közti munkásmozgalmi hagyományokat a május 1. gasztronómiai jellegű társadalmi rítussá és népünnepéllé kezdett alakulni (a marosvásárhelyi Somos-tetőre való kirándulással, flekkenezéssel, sörözéssel), az 1957-es ünnepségnek a rendszer újra felfedezett politikai kezdeményezőkézségének szimbólumává kellett válnia:

„A felvonulásnak forradalmi jellege kell, hogy legyen. Ne alakuljon át egy szociáldemokrata típusú, osztályjelleg nélküli megbékéltető felvonulássá. Ne csak látszata legyen az ünnepnek. (...) Az atomháború és a hidrogénbomba ellen kell, hogy legyen. A jelszavaknak el kell itélniük az imperialisták gyarmati politikáját.”¹¹⁸

A munkásőrség felállítása, a május elsejei állami ünnep gondos előkészítése azt jelzik, hogy 1957 tavaszán a Fazekas-féle meggyőzői kísérleteket, a nemzeti szimbólumokban tapasztalt engedelmeket a totális ellenőrzés, társadalom nyílt vagy burkolt megfélemlítése váltotta fel. A MAT-ban mindezt oly módon kellett megvalósítani, hogy ne keltse a nemzetiségi elnyomás gyanúját. 1957. január és május között 130 személyt tartóztattak le a BM

116 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 72-76. f

117 ANDJM, fond 1134, dosar 174/1957, 315-322. f.

118 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 75. f.

*Pártvezetők egy állami ünnepségen. Balról jobbra: Valter István, a katonai helyőrség parancsnoka, Bugyi Pál, Kovács György, Ioan Badioc
(A fénykép Valter Istvántól származik)*

politikai szervei a Magyar Autonóm Tartományban: fele-fele arányban magyarokat és románokat.¹¹⁹ Ezzel párhuzamosan a legfelsőbb pártvezetés is foglalkozni kezdett a megtorlás szervezésével, módszereinek kidolgozásával. 1957. február 23-án az RMP KV épületében zárt ülést tartottak, amin Nicolae Ceaușescu elnökölt. A résztvevők között találjuk nyomás alatt tartott tartományi pártbizottságok és állambiztonsági felelősöket, köztük a MAT vezetőit is. A hosszúra nyúlt vitában szembenállás bontakozott ki a BM képviselői (akik Ceaușescu támogatását is bírták) és a tartományi párttitkárok között, és először vált központi kérdéssé a magyar kisebbség viszonyulása a magyarországi eseményekhez.¹²⁰

119 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 55-56.

120 Az 1957. február 23-i gyűlés jegyzőkönyve, amelyen részt vettek a BM központi állománya, a Securitate tartományi parancsnokai, valamint a tartományi első titkárok. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 113/1957. A dokumentumot közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 207-217.

Az ülés során szót kapott Csupor Lajos is. Miután Ceașescu és Drăghici szigorú megrovásban részesítette Vasile Vaida kollégáját, a Kolozs tartományi párttitkárt, amiért 1956 őszén túl engedékenynek tűnt a Bolyai Egyetem diákjainak „nacionalista” követeléseikkel szemben, Csupor – jól érzékelve az ülés számonkérő hangulatát – felszólalását drámai felhangokkal kezdte: Vaidához hasonlóan a Securitate több helyi tisztjének gyenge magyar nyelvismeretét kifogásolta, és hozzátette, ez a körülmény gyakran a lakosság ellenszenvét váltotta ki. Ezután átvette a kezdeményezést és figyelmeztette a jelenlévő állambiztonsági vezetőket, hogy a magyar tartományban továbbra is érződik az „ellenséges tevékenység”, amelyet tovább szít a MAT-ból származó több száz diák, akik a szocialista nemzetiségi politikának köszönhetően a Bolyai Egyetemen tanulhattak, és akik január végén hazatértek lakóhelyeikre, hogy részt vegyenek a választásokon. A választások „kudarca” a MAT-ban valóban zavart okozott a helyi pártvezetésnek is. A kényszerhelyzetből csak úgy léphetett ki a MAT-ot már közel öt éve irányító, belügyi szakértőként tetszelgő Csupor, ha minden felelősséget a lakosságra hárít. A MAT első embere bizonytalanságot gerjesztett, azzal ijesztgette vendéglátóit, hogy a helyzet irányíthatatlanná vált:

„Csupor Lajos elvtárs (Magyar Autonóm Tartomány): Be szeretnék mutatni néhány problémát és segítséget is szeretnék kérni. A társadalmi összetételről lenne szó és főleg a Milícia és a Securitate dolgozóinak nyelvismeretéről. Tettünk ugyan néhány lépést az elmúlt időszakban, de ez sem elegendő és ez lehetőséget teremt a különböző szóbeszédre, főleg az olyan helyeken, ahol az elvtársak nem ismerik a helyi lakosság nyelvét. Azért, hogy mindezt elkerüljük, olyan elvtársakkal kellene kicserélnünk fokozatosan őket, akik beszélik az ott élők nyelvét. Az utóbbi időben a Magyar Autonóm Tartományban fokozódott az osztályellenség tevékenysége. Ez a legutóbbi választások alakalmával is kiderült méghozzá nagyon nyíltan. Például a Kolozsvárról és a tőlünk [Marosvásárhelyről] hazautazott egyetemisták nyíltan tevékenykedtek Csík és Gyergyó rajonokban. Készülődnek a tavaszra,

nemcsak a régi megszokott ellenséges módszereikkel, hanem Magyarországról kapott levelekkel is. A tudatos szervezkedés bizonyos jelei világosan kimutathatóak. Ezért azt gondolom, néhány, főleg székely rajonban az informátorok nem tudnak eleget tenni a kihívásoknak, mert még a besüggőkkel sem tudnak hatékony kapcsolatokat fenntartani. Nagy kiterjedésű rajonjaink is vannak, amelyeket nem tudnak leföldni az operatív munkával. Így Gyergyó rajonban a választások alatt az osztályellenség nyugodtan tevékenykedhetett. Nagyon sok volt az ellenszavazat. Olyan község is volt, ahonnan 400 ellenszavazat érkezett.

Ceaușescu elvtárs: Miért nem léptünk mi?

Csupor elvtárs: Mi is léptünk, de volt egy kolozsvári egyetemista, aki egy nagyobb csoport élén tevékenykedett, és aki a magyarországi események alatt kint tartózkodott Magyarországon, ahol Petőfi verseket olvasott fennhangon. Annak ellenére, hogy valamit javult az ügynökhálózat munkája, az a véleményem, hogy három ember képtelen leföldni a munkát ebben a rajonban, annál is inkább, mert vannak olyan elemek, akik intenzív kapcsolatokat ápolnak Magyarországgal.”¹²¹

Megelőzve a központ elvárásait, Csupor radikális növekedést kért mind a kiküldött operatív tisztek („rajonként 3-4 ember nem tud sokat tenni”¹²²), mind a lakosság köréből beszervezett ügynökök létszámában: a katolikus többségű rajonokban a Securitate „alig egy tucat informátorral” rendelkezett. A titkár felhívása pozitív fogadtatásra lelt, különösen Drăghici részéről, aki megígérte, hogy a lehető leggyorsabban magyar anyanyelvű tiszteket küld a MAT-ba, hogy levezessék a kihallgatásokat és a lakosság körében folyó elhárító és hírszerző munkát.¹²³

Ceaușescu záró felszólalása azokra a tanulságokra koncentrált, amelyeket a román kormánynak a magyarországi eseményekből le kell vonnia. Ez viszont sokkal több volt, mint egy záróbeszéd: bejelentette a lakosság szinte teljes megfigyelés alá vonásának stratégiáját. Az első pont az állambiztonsági szervek munkamód-

121 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 213.

122 ANIC, fond CC PCR, Cămarie, dosar 113/1957, 36. f.

123 Uo, 42. f.

szureire hivatkozott. Hatékonyáguk, jelentette ki kifejezetten Csupor kérésére válaszolva, egyáltalán nem a tartományban lévő állomány számától vagy „10 vagy 30 ezerrel több ember” átcsoportosításától függ, hanem a kifejtett munka minőségétől. Ceaușescu a Romániában alkalmazott nyomozási módszerek védelmét vállalta magára: összehasonlítva az ÁVH és a Securitate tevékenységét azt hangoztatta, hogy míg első esetben ott súlyos visszaélések voltak, „nálunk ezek a visszaélések nem fordultak elő”.¹²⁴ Ennek ellenére a lakosság továbbra is kevés bizalommal és rokonszenvvel viseltetett a politikai rendőrség iránt, ezért Ceaușescu azt tervezte, hogy radikálisan megváltoztatja a tömegek hozzáállását:

„Fontos megértenünk nekünk is, a tartományi titkároknak és a Securitate vezetőinek is, hogy mindent meg kell tennünk, minden segítséget meg kell adnunk a Securitate szerveinek, hogy munkájukhoz a parasztok és a munkások is szimpátiával viszonyuljanak és segítsék azt. Ennek érdekében határozottan föl kell lépni a visszaélések ellen. Az ellenforradalmi erőkkal szemben következetesnek és könyörtelennek kell lennünk, de ugyanakkor arra is vigyáznunk kell, hogy ne vegyünk mindenkit egy kalap alá. Ne bánjunk azonos módon egy szabotőrrel vagy egy ellenforradalmár elemmel és egy egyszerű emberrel, aki letépi az egyik plakátunkat, vagy azzal, aki azért szidalmaz minket, mert elvettük a földjét. Ha ezek közül mindenkivel azonos módon bánunk el, kritizálni és szidalmazni fognak és nem segítenek majd az igazi ellenforradalmi elemek beazonosításában és leleplezésében. Tehát a munkánkban még sok a hiányosság. Az a feladatunk, hogy elbeszélgessünk az emberekkel, felvilágosítsuk őket és Csupor elvtárs is, ahelyett, hogy a Securitate szerveinek kibővítését kéri, erősítse a politikai munkát, mert a Magyarországról érkezett levelek ne legyenek hatékonyabbak a lakosság körében végzett politikai munkánknál.”¹²⁵

124 Uo.

125 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 215.

A Ceaușescu által elképzelt jövőbeli Romániában, a besűgás ethoszára épülő rendszerben az állampolgár is hozzájárult volna az állambiztonság megerősítéséhez, mégpedig nem az erőszak vagy a zsarolás nyomására, hanem állampolgári kötelességtudatból:

„A legjobb hirszerző munkát akkor fogjuk elérni, amikor azt emberekkel olyan tömegmozgalmat leszünk képesek létrehozni, amelyben mindenki állampolgári kötelességének érzi majd feljelenteni a hasonló gyárbeli vagy azon intézménybeli mozgalmakat, ahol dolgozik. Ezt a munkát hozzáértéssel kell folytatnunk, erre a hozzáértésnek van szüksége a munkánknak, hogy elmélyítsük a biztonsági szervek és a tömegek közötti kapcsolatot, hogy minden állampolgár hazafias kötelességének érezze az ellenség leleplezését ott, ahol rátalál.”¹²⁶

Ceaușescu buzdítása azonnal értő fülekre talált a Belügyminisztérium apparátusában. Még azon év tavaszától a Securitate egyik fő feladatává vált a besűgői hálózatok megerősítése annak érdekében, hogy elérjék a pártvezetés által kért „minőségi munkavégzés”-t.¹²⁷ Mielőtt megvizsgálnánk ezt a szempontot, röviden vissza kell térnünk a MAT első titkárának a február 23-i találkozón a feltételezett felforgatási veszéllyel kapcsolatban tett kijelentéseire. Csupor álláspontja, amely ezen az alapvető fontosságú találkozón nyilvánvalóan az egész tartományi vezetőség álláspontját képviselte, nem volt összhangban az általa képviselt vagy valamennyire megtűrt óvatosan magyar „nemzeti” irányvonallal, ami éppen 1957 első hónapjaiban érte el csúcspontját, március 15-én, az 1848-as székely mártírokra való megemlékezéskor.¹²⁸ A tartományi pártbizottság támogatta az elhanyagolt történelmi emlékmű-

126 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 113/1957, 50. f.

127 A „hálózat” fogalmáról és a magyar belügyi „hálózat” működéséről az 1956 utáni években lásd Rainer M. János esettanulmányát Antall József ügynökeiről és az őket irányító tisztekről: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008.

128 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 37-38. f. Közli magyar fordításban Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 220-221.

vek restaurálását, a magyar kultúrához kapcsolódó személyiségeknek való szoborállításokat, és februárban egy kizárólag magyar tudósokból és párthivatalnokokból álló csoportnak adott megbízást, hogy állítsák össze Marosvásárhely monográfiáját.¹²⁹

A MAT irányítói nyilvánvalóan megkísérelték kitéríteni a „formában nemzeti, tartalomban szocialista” autonómia-doktrínát, hogy újból vonzóvá tegyék a „kis Magyarország” projektet azok – elsősorban fiatal értelmiségiek – szemében, akikben a magyar forradalom elfojtása egybeesett a szocializmusból való kiábrándulással. Csupor első titkár 1957. február-márciusában tehát nem kettős játékot játszott, és nem próbálta átverni a központot. Egy bármennyire is minimális konszenzusalap keresésében a MAT kommunista elitje egy pillanatra elfogadta, hogy politikamentessé tegyék a nemzeti érzelmeket, azaz a legszükségesebbre csökkenték a nemzeti forma szocialista tartalmát. A központból azonban mind nyugtalanítóbb jelek érkeztek: a helyi elitbe és az egész magyar kisebbségbe vetett hit megtörni látszott. Ugyanakkor a magyar lakosság részéről is felerősödött a választások alkalmával már érzékelt rokonszenv hiány. Március 15. előestéjén, amelynek megünneplése, noha a tervezettnél jóval szerényebb keretek között, de elnyerte az RMP KV jóváhagyását, a MAT különböző helységeiben magyar diákcsoportok (többségükben kiskorúak) a rendszerrel nyíltan dacoló demonstrációk szereplőivé váltak. Sepsiszentgyörgyön például a volt Mikó Gimnázium mintegy tíz diákja, akik 1956. október 25-én megalapították a Székely Ifjak Társaságát, egy, a kollektív emlékezetben hosszú ideig fennmaradt akció főszereplői: március tizenötödike éjszakáján egy fekete szalaggal átkötött virágkoszorút helyeztek el a város közparkjában található 1848-as emlékművön.¹³⁰ A gesztust olyan elővigyázatosan készítették elő, hogy az állambiztonsági szerveknek hónapokig

129 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, f. 212.

130 Lásd erről Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56*. II-Press, Sepsiszentgyörgy, 1998. 73.

nem sikerült azonosítaniuk a tetteseket. Mikor azonban a csoport egy hasonló akciót kísérelt meg következő év március 15-én, a tetthelyen rajtaütöttek a fiatalokon és néhány napon belül 18 személyt vettek őrizetbe.¹³¹

Március 15-én Fehéregyházán, Petőfi sírjánál is demonstratív akció zajlott le. Ezt a már említett EMISZ hajtotta végre, amelyet 1956. november 4-én Brassóban alapított néhány középiskolás magyar diák és munkás, és a tél folyamán a Székelyföldre is kiterjedt, több tucat, főleg unitárius vallású fiatalot számlálva tagjai között. Közülük 1958-ban több mint százat letartóztattak.¹³² Március 21-én, miközben Kolozsváron és más erdélyi városokban elindult az 1956-hoz kapcsolódó első nagy letartóztatási hullám, a romániai sajtó nagy terjedelemben közölte Chivu Stoica miniszterelnöknek, az újonnan megválasztott Nagy Nemzetgyűlés megnyitása alkalmából március 19-én elmondott beszédét.¹³³ Stoica 1944 előtt Gheorghiu-Dej-ssel majdnem tíz évet töltött együtt a börtönben, és a főtítkárra egyik legközelebbi bizalmasának tartották. Beszéde meghirdette a koncepcióbeli váltást. Miután kifejtette a Románia által képviselt új „multilaterális” külpolitikai doktrínát, egyértelmű átkötéssel a Minisztertanács elnöke a magyar revizionizmus veszélyét hangsúlyozta:

„A magyar népi hatalom ellen véres támadással egyidejűleg már hallatszott az agresszív körök és az ellenforradalmi bandák hangja, amelyek a Magyarország és a vele szomszédos államok közötti határok revízióját

131 ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, f. 84.

132 Benkő: *Volt i. m.* 22-36.; ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, f. 88. A mozgalom közel száz tagját csak 1958 nyarán-őszén tartóztatták le hosszú nyomozás után: többségük kiskorú, munkás származású és IMSZ-tag volt. 1959-ben a Marosvásárhelyen kihelyezett ülést tartó kolozsvári katonai törvényszék 3 év börtön és 25 év kényszermunka közötti büntetésre ítelt 77 személyt: négyötödük 18 év körüli fiatal volt.

133 Stoica beszédét ismerteti és fontosságát hangsúlyozza Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés.* i. m. 36-37.

követelték; a revizionista elemek meg is kísérelték, hogy meglobogtassák a horthysták igényeit Erdély, illetve más szomszédállamok területei felett.”¹³⁴

Stoica a nyugati rádióállomásokat is megvádolta azzal, hogy revizionista kicsengésű románellenes propagandát folytatnak, amennyiben „a revizionizmust az úgynevezett európai föderalizmus immár lerongyolódott köntösébe akarták öltöztetni”. Az üzenet meglehetősen világos volt, és utólag még egyértelműbbé tette a *Scînteia*-ban, illetve a továbbiakban március 23-án a *Vörös Zászló*-ban is közölt beszéd mellett megjelenő kommentár: „Chivu Stoica elvtárs megállapította, hogy *ma* [kiemelés – S. B.] Románia politikája a nemzeti érdekek, a függetlenség és az állami szuverenitáson alapul.”¹³⁵ Stoica csak közvetítője volt a kemény hangú, súlyos következményekkel járó üzenetnek, amit Gheorghiu-Dej fogalmazott meg a jövődöbeli román külpolitikáról. Ennek lényege az a hármas formula lett (nemzeti érdekek, gazdasági függetlenség és a területi szuverenitás fokozott védelme), amely a hatvanas évek elejétől a román politikai rendszer alapját képezte.

1957. május 17-én újabb kiértékelő állománygyűlésre került sor a Belügyminisztériumban, amelyen a vezetőség a januárban kiadott parancsok teljesítését kérték számon négy érintett tartománytól (MAT, Kolozs, Iași és Bákó). Ezen részt vett Drăghici belügyminiszter, két miniszterhelyettese, és a Securitate magas rangú tisztjei, mint például Gheorghe Pintilie és Alexandru Mureșanu (a magyar származású Ady László¹³⁶), ezen felül az érdekelt négy tartomány és a belső elhárítással foglalkozó III.

134 *Vörös Zászló*, 1957. március 21.

135 *Vörös Zászló* 1957. március 23.

136 Ady László 1911-ben született Marosvásárhelyen polgári családban. Az illegális kommunista mozgalomba való részvétele miatt 1937-ben Ana Paukerrel és más ismert személyiségekkel ítéltek el, és 1944-ig börtönben ült. 1948 után a BM politikai vezetésével bízták meg tábornoki ranggal. 1959-ben azonban minden funkcióból felmentették, majd le is tartóztatták. Későbbi sorsáról nincsenek biztos információk. Marius Oprea: *Banalitatea răului. O istorie Securității în documente*. Iași, Polirom, 2002. 560.

Csoportfőnökség vezetői. A gyűlést a Belügyminisztérium frissen kinevezett vezetője, Drăghici személyes és szigorúan titkos utasítása előzte meg, amelyet kizárólag a MAT Igazgatóságbeli vezetőjéhez intézett április 14-én.¹³⁷ Drăghici részletes kritikával illette a MAT „operatív-hírszerzési munkatervét”, amelyet mind a külső kémelhárítás (II. Csoportfőnökség), mind a belföldi elhárítás (III. Csoportfőnökség) terén „hibás és irreális”-ként minősített. Drăghici engedékenységgel és felületességgel vádolta beosztottját: a több mint ötezer, a MAT akkori területéről származó, kapitalista országokba kivándorolt személy által szított növekvő ellenséges tevékenységgel szemben. Kovács Mihály alezredes, a BM tartományi főnöke és az általa irányított tisztek ugyanis csak hat kémelhárító akciót indítottak el. Még negatívabb volt a miniszter véleménye a III. Csoportfőnökség munkájáról:

„A MAT számára annyira fontos magyar nacionalisták vonalán hírszerzési szempontból csak két ügyet kívántok követni. Nem terveztek semmilyen intézkedést a Fodor Pál-ügyben az ügynökhálózaton és a nyomozáson keresztül összegyűjtött anyag ellenőrzésére, amely ügy nagyon fontos ismerve azt, hogy a célszemély Márton Áronnal együtt szervezett egy olyan összeesküvést, amely a népi demokratikus rendszer destabilizálását tűzte ki céljául. Noha a marosvásárhelyi egyetemi hallgatók és a tanári kar körében súlyos népellenes megmozdulások következtek be ezen a téren, nem terveztek semmilyen intézkedést az ellenséges elemek hírszerzési célú megfigyelésére.”¹³⁸

A miniszter személyes odafigyelése a Securitaténak a MAT-ban elért elégtelen eredményeire a helyi apparátusban, egy radikalizálódási folyamatnak kedvezett, amelyet jól tükröz Kovács Mihály-nak az 1957. május 17-i Belügyminisztériumi operatív találkozón elhangzott beszámolója.¹³⁹ A Kovács által bemutatott pozitív kép

137 Belügyminisztérium – Kabinet. Átirat a BM Magyar Autonóm Tartományi Parancsnoksághoz – Covacs (sic!) Mihály ezredeshez. Rendkívül titkos és sürgős. Bukarest, 1957. április 14. ACNSAS, fond Documentar, dosar 198, vol. 3, 360-364. f.

138 ACNSAS, fond Documentar, dosar 198, vol. 3, 363. f.

139 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, 54-68. f.

szerint az állambiztonsági szolgálatok tisztjei azonnal magukévá tették a január 17-i parancs szellemét, és május elejéig gondoskodtak arról, hogy a szovjet tanácsadóknak a felszólaló tiszt által többször is hangsúlyozott segítségnyújtása mellett rekonstruálják az összes felosztatott polgári és fasiszta párt szervezeti felépítését. Ennek eredményeként a belügyi nyilvántartásba bevezettek 529 „ellenséges elemet”, akik közül 199 az 1940–1944 között működő „magyar fasiszta pártok” (azaz a Szálasi féle *Nyilaskeresztes Párt* és az Imrédy féle *Magyar Megújulás Pártja*¹⁴⁰) volt aktivistája és vezetője, 245 az *Erdélyi Párt* exponense volt, valamint számos román is: 51-et a Vaszgárdából, 17-et a nemzeti parasztpártból és a liberális pártból, kettőt pedig a Titel Petrescu-féle független szociáldemokrata pártból. Nyilvántartásba vettek ugyanakkor 14 „cionista” is, akiknek többsége csupán részt vett a két világháború között népszerű cionista sportegyesületekben.¹⁴¹ Az ellenségesnek tartott elemek nyilvántartásba vételét 344 hírszerző akció elindítása követte, azaz nyomozási aktacsomót nyitottak a szintén gyanús elemek terhére: köztük volt 136 „magyar fasiszta”, 128 volt Erdélyi Párt-tag, 49 vaszgárdista, 14 nemzeti-parasztpárti és liberális, és néhány „cionista” is. A nyomozások eredményeként Kovács „64 magyar és több mint 60 román nacionalista” letartóztatásával büszkélkedhetett, az utóbbiak a Ioan Faliboga által vezetett összeesküvési ügyben voltak érintettek.¹⁴² Más rendelkezésre álló levéltári forrás is bizonyítja, hogy az 1957 első felében vezetett „ügyek” során az ellenséges elemeket előre meghatározott sémák szerint osztályozták (magyar nacionalisták, legionáriusok, cionisták), de a BM III. Csoportfőnökség összesítése szerint január és június között országszerte 1471 személyt vettek őrizetbe

140 A téma egyik legjobb ismerője szerint az Imrédy Béla vezette formáció, amely 1940-ben vált ki a kormányzó Magyar Élet Pártjától, viszonylag széles társadalmi bázissal rendelkezett Észak-Erdélyben. Egy: *Az erdélyiség színeváltozása*, i. m. 35.

141 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, 55. f.

142 Uo. 55-56. f.

politikai okok miatt, és több, mint 650 elmarasztaló ítélet született: az elítéltek közöttük 538 volt román, 98 magyar (az összes elítélt 15 százaléka), 18 német és két zsidó.¹⁴³

A nyílt terrornál azonban még hatásosabbnak bizonyult az informátori hálózat folyamatos bővítése, „szakszerűbbé” tétele. Ennek köszönhetően 1957 tavaszától a belügyi szervek és a politikai vezetés egyaránt „felfedezte” azt, amit addig csak néhány elemző tiszt vagy nacionalista káder feltételezett: hogy a magyar lakosság „ellenséges” tevékenységéről túl keveset tudott addig az állambiztonság. Ez azért alakult így, mert gyenge információs csatornákkal rendelkezett a kisebbségi közegben. Az 1957-es „szemléletváltást” a MAT-ra vonatkozó néhány adat is bizonyítja. 1957 januárjáig az úgynevezett „magyar nacionalisták vonalán” mindössze hatvanan dolgoztak az autonóm tartományban. A Securitate helyettes parancsnokával, Evgheni Tănase tábornokkal és a Belügyminisztérium munkáját koordináló szovjet tanácsosokkal folytatott konzultációk sorozatát követően márciusban nagyszabású beszervezési kampányt indítottak. Alig két hónap alatt 67 informátort szerveztek be (közülük kilencet az OGYI-ből, ahol a „munkaterv” húsz beszervezést írt elő), huszonhármat „újraaktiváltak”, míg további 35 ügynök beszervezése „folyamatban volt”. Például az OGYI egyik hallgatójának eredményes zsarolásával:

„Róla van anyagunk a magyarországi események során kifejtett ellenséges megnyilvánulásáról, és kompromittáló anyag két nős orvossal való szexuális kapcsolatáról. A jelölről végzett tanulmányból kitűnik, hogy rendelkezik az ügynököknek szükséges képességekkel, következésképpen további lépéseket tettünk a beszervezése irányába. A beszervezési folyamat során teljes mértékben elismerte a vele szembesített tényeket, és lehetőséget kért, hogy rehabilitálhassa magát. Ez alkalommal – korábban ismeretlen – értékes adatokat szereztünk meg az Ady kör megszervezésével kapcsolatban, a

143 A BM III. Csoportfőnökség összeállítása az 1957. első felében történt letartóztatások és ítéletekről. Bukarest, 1957. szeptember 4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2, 26-28. f.

kezdeményezőkről és a vezetőkről, és különösen kapcsolataikról néhány szegedi diákkal, akik a magyarországi eseményeket megelőző időszakban az OGYI-n voltak látogatóban, és akik inspirálták a magyarországi Petőfi körhöz hasonló Ady kört, amely fontos szerepet játszott a MNK-beli események előkészítésében és lebonyolításában. Az ügynök egy volt kizsákmányoló lánya, aki korábban munkaegységben dolgozott. A nő élvezi a célszemély és más elemek bizalmát, akikről elkezdett anyagokat szolgáltatni.¹⁴⁴

Az OGYI egy másik diákjának édesapját, akit szélsőjobboldali múltja miatt az ötvenes évek elején már internáltak, a következő módon szervezték be:

„Múltbeli politikai tevékenységét kutatva, friss anyagot gyűjtöttünk néhány ellenséges megnyilvánulásáról és figyelembe véve azt, hogy nagyon ragaszkodik a lányához, aki az OGYI másodéves hallgatója, ezen anyagok alapján lépéseket tettünk a beszervezése irányába. A beszervezés jó eredményéhez nagymértékben hozzájárult a lánya iránt érzett szeretet, mivel kijelentette, hogy mindenre hajlandó az ő érdekében.”¹⁴⁵

A Securitate operatív levéltárában található több tucat élettörténet közül ragadtam ki ezt a két példát, mivel kitűnő keresztmetszetét képezik egy fejlődő korban levő kommunista állam társadalomtörténetének. Azt az átmenetet ragadják meg, amely az elnyomás tisztán terrorisztikus dimenziójából (kitalált bizonyítékokra alapozott perek, a kínzás szisztematikus alkalmazása a vallomások kicsikarása végett) egy diskurzív(abb) természetű dimenzióba vezet át. A fennálló rendszer képes volt a társadalom mind tágabb szegmenseit magához kötni, az ellenállást megtörni vagy értelmetlenné tenni, miközben a széles körben folytatott lehallgatások segítségével és az ügynöki hálózatok növelésével birtokba vette a lakosság magánéletét. A folyamat Ceaușescu 1957 februárjában a „minőségi munkáról” tartott beszédével kezdődött el és első

144 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 58.

145 Uo.

eredménye az intenzív beszerzési hullám volt. A nyomozási munka minőségének javulását ismerték el azoknak a felügyelőknek az aláírással ellátott beszámolóit, akiket a MAT-beli munka ellenőrzésére küldtek ki.¹⁴⁶ Marosvásárhelyen nyomozási aktacsomókat nyitottak az államvédelem által ismert magyar nacionalista szervezetek összes helyi vezetőjéről:

„Alkalmas ügynököket szerveztek be, mint például 'Vranceanu', 'Barabás', 'Kiss Ferenc'. Fontos újdonságok kerültek elő a gyulafehérvári római katolikus püspökről is, amelyekről azonban szűkszavúan számoltak be: „egy nagyon rátermett ügynökön keresztül fontos információkat szereztek Márton Áron tevékenységéről és szándékairól.”¹⁴⁷

Az előrelépést mindazonáltal nem tartották elégségesnek a bukaresti illetékesek. 1957 januárjától kezdődően a munka terjedelmében bekövetkezett növekedés súlyos gondokat okozott egy olyan struktúra számára, amely 1957-ben tartományi szinten még csak néhány tucat operatív (vagyis ügynöki hálózatot működtető) tisztet számlált. A bukaresti kiküldöttek által felügyelt 262 folyó nyomozásról kiderült, hogy több mint kétharmadát, 186-ot nem fedtek le a lakosság köréből beszerezett ügynökök. A helyi szervek továbbra is súlyos szakmai vétségeket követtek el a beszerzések során:

„Az 1957. február 26-án Sepsiszentgyörgy rajonban a Nyilaskeresztes pártnak a korábbi Háromszék megyei vezetésében a női tagozat felelősével szemben nyitott 459. számú egyéni nyomozás sikeréhez a munkaterv előírta, hogy a célszemélyre állítsuk rá »Zöldi« ügynököt. De annak ellenére, hogy a nyomozás megkezdése és a felülvizsgálat időpontja között eltelt két hónap, egyetlen anyagot sem sikerült megszerezni – ami ugyanakkor normális is –, mivel »Zöldi« ügynök, lévén a célszemély fivére és jó kapcsolatot ápolva vele,

146 Belügyminisztérium – Ellenőrzés. Jelentés a 70/1957. sz. parancs végrehajtásáról a Magyar Autonóm Tartományban. Bukarest, 1957. május 7. ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, 40-50. f.

147 Uo. 41-42. f.

nem adott ki semmit sem róla. Az operatívval való találkozásból kitetszik, hogy a terv elkészítésének pillanatában azt sem tudták, hogy az ügynök testvére a célszemélynek, és hogy mindketten nyilaskereszteseknek voltak.¹⁴⁸

A már említett 1957. május 17-i operatív gyűlésen szokatlan nyíltsággal merült fel a „magyar kérdés”. A MAT és a Kolozs tartományi BM szervek beszámolóihoz igen kritikus megjegyzéseket fűztek. Arra keresve a választ, hogy addig „túl kevés magyart” tartóztattak le, Kovács ezredes egy „nyelvi” jellegű magyarázatot kockáztatott meg, amely közvetlenül megerősítette Csupor tartományi párttitkár kifogásait, miszerint a tartományba vezényelt tisztek nem ismerték a magyar nyelvet:

„Zambeti ezredes: Ami a magyar nacionalisták kérdését illeti, ugyanaz a helyzet, mint Kolozs Tartományban. Azt szeretném tudni, hogy ugyanazok-e az okok?

Kovács ezredes: Nem állíthatom, hogy ugyanaz a helyzet, mint Kolozsváron, ugyanis a rendelet nagyon is világos. A 70. sz. parancs 9. pontja sajátosan a mi tartományunkra vonatkozik. A miniszter elvtárs több ízben is megkérdezte, miért van az, hogy a mi szervezeteink többnyire románokat figyelnek meg. Az előző és a mai jelentésből is kitűnik egy nagy különbség. Elemeztem az okokat és megállapítottam, hogy ügynökeink többségben román származásúak és nem értik a magyar nyelvet, így sokkal könnyebb volt beszervezni egy román elemet, mint egy magyart. Másrészt a magyar elvtársak tudják, hogy a magyar elemeket már korábban is kivizsgálták és ezért inkább román ügyeken dolgoztak. Jelenleg a helyzet megváltozott, a hangsúlyt a nacionalista magyar elemekre helyezzük.”¹⁴⁹

Kovács önkritikájának azonban nem sikerült lecsillapítania Drăghici belügyminiszter haragját, aki nyomást gyakorolt a teljes körű megtorlási kampány érdekében. Drăghici szerint a Faliboga-féle román szervezet kapcsolatát a magyar csoportokkal azért nem

148 Uo. 45. f.

149 Az 1957. május 17-én megtartott BM Kollégiumi gyűlés jegyzőkönyve. ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, 5-6. f. Közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 257-263.

volt képes feltárni a helyi állambiztonság, mert a „magyar sovinizmus” az autonóm tartományban dolgozó tiszteket is befolyásolta:

„Faliboga szervezetéről beszélek. Ezek az ellenségek nyilatkozatokkal szolgáltak két elemről, akikkel közös frontot alkottak. Érdekes, hogy ti nem érzékeltétek ezt a problémát, nem tettetek lépéseket, hogy felkutassátok a többi elemet, a magyarokat. Mi most figyelmeztettünk titeket, és azt hiszem jó lett volna kiterjeszteni a nyomozást a többi magyar elemre is. Mi volt a probléma azzal, hogy bevegýétek őket is? Ti megadtátok ezeknek az elemeknek a lehetőséget, hogy azt mondják, a románok meg akarták ölni őket. Viszont egy pillanatra meg kell vizsgálnunk a sovén hazafiasságnak ezt a kérdését is. Miért nem látjátok ezt a problémát annak politikai szemszögéből is? Mert szerintem ennek a problémának a gyökerénél a magyar sovinizmus áll. Amíg nem foglalsz állást ez ellen a sovinizmus ellen, anélkül hogy megkülönböztetnének, melyik oldalon nyilvánul meg, sosem sikerül rávenned az operatív tisztjeidet arra, hogy a magyar elemek ellen dolgozzanak”.¹⁵⁰

A miniszter első fejmosása után a VII. Csoportfőnökség (nyomozás és kihallgatások) vezetőjére, a kolozsvári Butyka Ferencre került a sor, hogy önkritikát gyakoroljon felettesei előtt, és beosztottait megvádolja. Az adatok az 1957 első hónapjaiban végrehajtott megtorlásról – magyarázta Butyka – mutatták az ott folytatott munka politikai és stratégiai hibáit: csak januárban a szervek 500 személyt tartóztattak le, de ezeknek több mint a fele munkás és „dolgozó paraszt” volt (tehát a szegény- vagy középparasztok közé sorolták őket), és alig 37 személy volt kulák és 15 „másfajta kizsákmányoló”.¹⁵¹ Butyka szerint a megtorlás hatástalansága a magyarok körében két tényezőnek volt tulajdonítható. Az első, amint arra kollégája is rámutatott, „nyelvi” természetű. Áprilisban, Kolozsvárra utazva kihallgatta Dobai István jogászt, akit kevéssel korábban tartóztattak le azzal a váddal, hogy egy, az

150 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202. 6. f.

151 Uo. 8. f.

ENSZ-nek szánt memorandumot szerkesztett,¹⁵² amelyben Erdély felosztását kérte:

„Beszéltem ezzel a Dobaival, egy adott ponton magyarul szóltam hozzá, és akkor elkezdett bátorságra kapni. Elmondta, hogy tervét Kolozsváron egy sereg ember ismerte, és hogy senki sem utasította vissza.”¹⁵³

Az, hogy az etnikai-nyelvi szolidaritás zárt hálózatai a szocialista rendszer alatt is megőrizhették sajátos szerepüket, politikai kérdéssé vált. A román állami apparátus megértette, hogy csak hatékony *csoporton belüli* információs hálózatok létrehozása teremtheti meg Bukarest számára azt a lehetőséget, hogy megtudja, hogyan értékelik a magyarok saját körülményeiket. Butyka ugyanakkor mégsem hitt annak a szükségességében, hogy újra kell gondolni a teljes magyar közösség pozícióját, és burkolt kritikát fogalmazott meg az apparátussal szemben: „Az a benyomásom, hogy az elvtársak most azt hiszik, minden magyar fasiszta, ellentétben azzal, amit eddig hittek, hogy minden magyar demokrata.”¹⁵⁴

Butyka szerint az egyetlen eszköz arra, hogy feloldják a Bukarestben immár eluralkodó bizalmatlanságot, a központi hatóságokkal való feltételek nélküli együttműködés. Egy nemzeti alapon szerveződő szocialista rendszer felépítésének érdekében jelezték Bukarestből, hogy nem tolerálják többé a közigazgatás minden szintjén, beleértve az állambiztonságot is, eluralkodó engedékenységet és korrupciót. Drăghici záróbeszédében szabad utat engedett indulatainak. A beosztottait azzal vádolta, hogy lebecsülték az 1956-ban és 1957-ben kibocsátott főbb operatív rendeletekbe foglalt utasításokat: „Nem vagyunk gondozóintézet, emberbaráti társaság, hogy ezeket a leprásokat mind a biztonsági

152 Az 1957. januári memorandum szövege megtalálható eredeti példányban és román fordításban a Dobai-per aktái között (ACNSAS, fond Penal, dosar 104).

153 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, 9. f.

154 Uo. 9 f.

apparátusunkban tartsuk [...] nem vagyunk menhely, és aki nem akar dolgozni, azt kirúgjuk.”¹⁵⁵

Akárcsak Ceaușescu, Drăghici is hangsúlyozta a precíz munka szükségességét: „Az ellenséget csak bizonyító dokumentumok alapján leplezhetjük le, és ezeket csak egy minőségi hírszerző hálózaton keresztül szerezhethük meg.” A kormány potenciális vagy kinyilvánított ellenségei mindenhol megbújhattak: „Nem mondhatjuk azt, hogy vannak helységek, ahol nincsenek ellenségeink. Minden egyes községben volt egy vasgárdista, egy nyilas-keresztes stb. [...] A ti legfőbb fegyveretek a hírszerző hálózat kell, hogy legyen.”¹⁵⁶ Az utolsó támadás egyben a legjelentősebb is volt. Vitatva a MAT állambiztonsági főnökének beszámolójába foglalt következtetéseket, Drăghici a mindaddig alábecsült magyar veszélyre hívta fel a figyelmet:

„Kovács elvtárssal pedig már évek óta tárgyaljuk ezt a kérdést. Egészen egyszerűen az a véleményem, hogy ebben a régióban [a Magyar Autonóm Tartomány] létezik egy sovinizmus, amelyet az elvtárs nem ért meg. Ez abban nyilvánul meg, hogy nem akarnak magyar ügynököket toborozni, mivel nincs határozott állásfoglalásuk a magyar elemek ellen. Úgy gondolják, hogy a magyarokat átfésülték az elmúlt években és nincs szükség most ezzel a kérdéssel foglalkozni. Ez egy téves felfogás. A magyarokat a múltban pont úgy elnyomták, mint a románokat, a román fasizmus pont annyira vad, mint a magyar, a román pártok pontosan annyira bandita jellegűek, mint a magyarok. Nekünk nem a magyar néppel van bajunk, hanem a magyar banditákkal.”¹⁵⁷

Drăghici májusi beszéde mérföldkö volt nemcsak a megtorlás „szakmai” megalapozásában, hanem a román pártvezetés magyarságpolitikai attitűdjében is. A belügyminiszter ugyanis nemcsak a magyar lakosság Romániához való lojalitását kérdőjelezte meg,

155 Uo. 18 f.

156 Uo. 20 f.

157 Uo. 22 f.

hanem a magyar nemzetiségű belügyeseknek és pártkádereknek a nemzeti kérdéshez való hozzáállását is. Alig fél évvel később, az 1957. december 2-3-án tartott állománygyűlésen (512 tisztet rendeltek ekkor a Belügyminisztériumba), a belső elhárítással megbízott BM III. Csoportfőnökség parancsnoka, Nicolae Budişteanu már tényként kezelhette a Szoboszlai Aladár, a Fodor Pál és a Dobai István által vezetett kezdeményezések (akik egyébként mind Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspökkel konzultáltak) mögött rejlő közös szándékot:

„Ezekből és más akciókból világosan látszik, hogy a magyar nacionalisták legfőbb célja Erdélynek (vagy annak egy részének) a Román Népköztársaságtól való elszakítása, és Magyarországhoz való csatolása.”¹⁵⁸

4.5. Önbírálat és ideológiai szigorítás a MAT-ban

1957 nyarán a MAT pártapparátusa a romló politikai helyzet ellenére tett egy utolsó kísérletet a „saját” (magyar) irányvonal érvényesítésére, miközben ideológiai téren a MAT emberei felsorakoztak az 1957. június 28-a és július 3-a közt megtartott RMP KV-plénum által szentesített maximális ideológiai szigor mellett. Szeptember 15-én a *Vörös Zászló*ban cikk jelent meg a város korábbi Református Kollégiumának Bolyai Farkas névadó-ünnepségeiről; a szerző csodálatát fejezte ki aziránt, hogy „a szocialista művelődés mennyire köztulajdonná tette a magyar múlt nagy szellemi értékeit.”¹⁵⁹ A kommentárt Antalffy Endre írta alá, a helyi értelmiségi körök egyik legsajátosabb és legnagyobb tiszteletnek örvendő alakja. A tehetős családból származó író, jó szakmai hírnek örvendő orientalista, aki már a harmincas évektől szimpatizált a baloldallal. Zsidó származású felesége révén maga is főszereplője volt az 1944-es deportálások alatt több mentési

158 ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, f. 279.

159 Utóhang. *Vörös Zászló*, 1957. szeptember 15.

akciónak. 1945-ben néhány hónapig Maros megye alispáni tisztségét is ellátta, miközben a főispáni tisztséget Petru Groza egyik testvére, Victor töltötte be.¹⁶⁰ Mint már említettem, az állandó filharmonikus zenekar létrehozása 1950-ben feleségének, Hermin asszony kezdeményezésének és finanszírozásának volt köszönhető. Ugyanaz az Antalfy Endre, aki 1956 novemberében legbensőbb meggyőződését elhallgattatva több tucat értelmiségi társával egyetemben fegyelmezetten elítélte az „ellenforradalmat”, ezúttal a MAT-ot és annak szocialista kultúráját egy erős magyar identitás megőrzésének eszközeként mutatta be. Hasonló kettősséget találunk egy ugyanebben az időszakban az agitációs- és propagandaosztály befolyásos vezetője, Szövérfi Zoltán által közölt ünneplő cikkben: *5 éves a MAT*. Többször is aláhúzza a tartomány kétnyelvű jellegét, Szövérfi feltárja a nemzeti-kommunista kulturális oktatás eredményeit: az írástudatlanság majdnem teljes eltűnését, a MAT-ban található kulturális és oktatási intézményeket, de főleg a kultúrának a falvakba való behatolását – 498 néptáncscsoport, 239 népi kórus, 645 színtársulat, amelyek „elterjesztik földmunkásaink között a kultúra, a művészet és az irodalmunk eredményeit”.¹⁶¹

1957 őszén azonban mind súlyosabb figyelmeztetések érkeztek a folyamatban lévő országos irányvonalváltásról. A magyar kisebbségben a kommunista politikai identitásnak és egy nemzeti identitásnak a népszolgálat szlogenje által diktált együttélése már nem volt szinkronban a párt látásmódjával, amely ezt egy immár meghaladott és káros taktikának tartotta. Azok a magyar értelmiségiek, akik a leginkább hittek abban, hogy elfogadtathatják az RMP-vel a többes kötődést, elsőként figyelmeztettek a Gheorghiu-Dej által 1956 utáni irányváltás hatásaira. Ezt a fordulatot Jordáky Lajos jelképértékű ügye fémjelzi.

160 A történeteket a romániai zsidóság magyar nyelvű hetilapja ismertette. Az együttélő népek közeledése. *Egység*, 1947. március 28.

161 Öt éves a MAT. *Vörös Zászló*, 1957. szeptember 24.

Ellentétben az erdélyi magyar értelmiség azon más exponenseivel, akik 1949–1955 között megtapasztalták a börtönéletet, Jordáky Lajos egyetemi oktató, a kolozsvári magyar baloldali mozgalom meghatározó figurája nem hátrált meg 1956 kihívásával szemben. Kollégái feljelentései már a forradalom napjaiban a Bolyai Egyetem Történelem Kar fő agitátoraként jellemezték.¹⁶² A kommunista pártapparátusnak több elszámolnivalója is volt a szociáldemokrata háttérű, magyar nacionalistának tartott Jordákyval: 1944–1945 között a kolozsvári szakszervezeti tömb élén folytatott „románellenes” tevékenysége, radikális autonómizmusa, kommunista létére a hatalom kritizálásában megmutatkozó féktelensége és szélsőséges öszintesége miatt. A Securitate 1957 márciusában újra letartóztatta és 5 hónapig vizsgálati fogságban tartották. Egy, a Jordáky (haláláig, 1974-ig vezetett) operatív dossziéjában megtalálható, a 1970-es évek elejéről származó feljegyzés szerint Dobai István vezetésével részt vett az erdélyi kérdésről szóló memorandum szerkesztésében:

„Szabadlábba helyezése után Jordáky továbbra is nacionalista tevékenységet folytat támogatva az „Erdélyi Autonómia” elméletét, és tagadva a román nemzet erdélyi jelenlétének történelmi kontinuitását. Ezen okokból 1958-ban (helyesen 1957 – S. B.) az állambiztonsági szervek a Dobai István professzor által vezetett nacionalista csoporttal együtt újból letartóztatják és kihallgatják.”¹⁶³

Eltérően a Dobai-nyomozás másik 10 letartóztatottjától, őt viszont nem küldték bíróság elé. A rendszer saját ideológiájának szemüvegén keresztül, és „társadalmi osztály” szerint, vagy a vádlottnak a párttal, az állambiztonsággal való kapcsolata szerint differenciálta a büntetéseket.¹⁶⁴ Miközben a társszerzőket, a

162 Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 188–189, 196.

163 Az 0516. sz. katonai egység (UM 0516) nyilvántartási kartonja Jordáky Lajosról, dátum nélkül. ANSAS, fond Documentar, dosar 131 (problema artă-cultură), vol. 11, 8. f.

164 Ezt Dobai István is megerősíti a budapesti OHA számára készített interjúban. OHA, 126/1990 (II. kötet), 22.

közvetítőket és a memorandum néhány egyszerű címzettjét akár 15-20 év kényszerszolgálatára is ítélték, Jordákyt nemcsak hogy szabadon bocsátják a vizsgálat következtében – amelynek során kompromittáló részletekkel szolgált egy később 16 év börtönre ítélt kollégája tevékenységéről,¹⁶⁵ hanem vissza is engedték a tudományos életbe a kolozsvári Történeti Intézet segédmunkatársaként. Az ár mégis magas volt: nyilvános önkritikát kellett gyakorolnia régi barátai és ismerősei előtt, akiket arra kárhoztattak, hogy súlyos vádakhoz hozzanak fel ellene. Az ülésnek, akárcsak 1956 novembere óta minden nyilvános találkozónak, etnikumközi „profil” szabtak. A magyar értelmiségiek mellett kiemelkedő volt a különböző politikusok (Vasile Vaida, Fazekas János és Leonte Răutu, az RMP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője) és román értelmiségiek jelenléte, akik között volt Constantin Daicoviciu történész, a Babeş Egyetem rektora, aki ifjúkori jobboldali kitérői után a románok erdélyi jelenlétének úgynevezett „kontinuitás elméletének” hivatalos ideológusává vált. A doktrínát 1948 után Mihai Roller ideológus nyomására évekig tagadták, ám az ötvenes évek második felétől a hivatalos politikai retorika a rendszer legitimációja érdekében ismét használni kezdte.

1957. október 11-én a Vörös Zászló négy oldalon tárgyalta Jordáky nyilvános önbírálatát, amelyet a kolozsvári *Igazság* korábban már közölt *Kolozsvári értelmiségiek nagygyűlése – A román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen megerősödéséért* címmel.¹⁶⁶ A nagygyűlés a párt kényszerítő hatalmának a hagyományosan legszuverénabb csoportok fölötti további megerősödését jelezte. A vádlók szorgalmasan előadták a rájuk kirótt részt, és maga Jordáky sem vonakodott azzal vádolni magát, hogy megfertőződött „1956 nacionalizmusától, úgy mint 1942–1943-

165 ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. 1, 194-195. f.

166 *Vörös Zászló*, 1957. október 11. Kolozsvári értelmiségiek nagygyűlése – A román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen meg erősödéséért.

ban”, megengedve a reakciónak, hogy „piszkos ellenforradalmi célok érdekében” használja fel, noha kijelentette, hogy megértette saját bűnei súlyosságát, és hajlandó mindenfajta nacionalizmus és revizionizmus (politikai és területi) elleni harcra.¹⁶⁷

A kezdeményezésnek akkora sikere volt, hogy tíz nappal később – a vádlott hiányában – Marosvásárhelyen megismételték. Egy négyoldalas összefoglalóban október 23-án – bizonyára nem véletlen egybeesés a dátum – a *Vörös Zászló* hírül adta, hogy október 16-án a MAT-ban a művészeti és az irodalmi élet legnagyobb alkotóinak (az *Igaz Szó* szerkesztői, az állami kiadóvállalat tartományi fiókjának igazgatója, az OGYI rektora, a Színművészeti Egyetem, a Filharmónia igazgatója stb.) részvételével értelmiségi nagygyűlést tartottak. A gyakran megfogalmazásukban is hasonló felszólalások hosszas összefoglalójának címe sokatmondó volt minden olyan olvasó számára, akinek ismerős volt a hivatalos ideológia jelszórendszere: *A szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség ügyéért – marosvásárhelyi értelmiségiek nagygyűlése.*¹⁶⁸ A felszólalások rituálisan elítélték a Jordáky által felvállalt „liberális”, „revansista” és pártellenes álláspontokat. A nagygyűlés sikeréről a tartományi pártbizottság elégedetten számolt be az RMP KV-nak küldött tájékoztatóban:

„1957. október 16-án a tartományi pártbizottság tanácskozást szervezett a marosvásárhelyi értelmiségiek számára. A tanácskozáson 280 orvos, művész, író, tanár, tanító vett részt, valamint a tartományi, városi és rajoni pártbizottságok aktivistái. A tanácskozásnak célja az volt, hogy bemutassuk a kolozsvári értelmiségekkel tartott tanácskozás tanulságait. Bemutattuk a kolozsvári tanácskozás fontosságát, amely a román nép és az együtt élő nemzetiségek barátságának elmélyítéséről szolt. A tanácskozáson felolvastuk Jordáky Lajos professzor, Fazekas János KV-titkár és Leonte Răutu elvtárs beszédeit. A beszédek felolvasása után 12 értelmiségi elvtárs kért szót. A

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ A szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség ügyéért – marosvásárhelyi értelmiségiek nagygyűlése. *Vörös Zászló*, 1957. október 23.

felszólaló elvtársak beszédeikben kihangsúlyozták a tartományban élő románok és más nemzetiségűek közötti barátság elmélyítésének fontosságát. Az elvtársak a proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében beszéltek. Több felszólaló is kifejezte a párt iránt érzett háláját, kijelentve, hogy a párt odaadás nélkül nem sikerült volna elérni ezeket az eredményeket. A felszólaló dr. Dóczy Pál egyetemi tanár, párttag többek között a következőket mondta: „Ez a tanácskozás nagy fontossággal bír számunkra mert egyrészt meghatározza a munkánk helyes irányvonalát, másrészt pedig nagyon sok kérdést tisztázott.” Csögör Lajos professzor azt hangsúlyozta, hogy közös látogatásokat kellene szervezni a marosvásárhelyi, a bukaresti és a iasi egyetem diákjai között, mert ez hozzájárulna a román és magyar diákok közötti barátság elmélyítéséhez. Kovács György, a nép művésze kihangsúlyozta, hogy ki kell elégíteni a román és magyar értelmiségiek kulturális igényeit. Azt is hozzáfűzte, hogy szerinte nagyon jó lenne, ha a bukaresti Nemzeti Színház meglátogatná tartományunkat. Több felszólaló is kifejtette, hogy jó lenne egy klubbot nyitni az értelmiségiek számára, amely fontos szerepet játszhatna az értelmiségiek nevelésében. A felszólalók azt is kifejtették, hogy a tanácskozáson elhangzott és megtanult dolgok hozzájárulnak a román és magyar nép közötti barátság elmélyítéséhez. A felszólalók elítélték minden olyan kísérletet, amely a szocializmus építésének megakadályozását szolgálja.”¹⁶⁹

A gyűlések, amelyeket a vádlók esetében aprólékos meggyőzési és zsarolási munka előzött meg, és amelyek egy hét időeltolódással zajlottak a magyar-román etnikai versengés két központjában, az egész társadalomnak közvetítették a nemzetiségpolitikai fordulat üzenetét. Attól a pillanattól a szocialista hazafiság projektje a hivatalos frazeológiában is az etnikai többség előjogává vált, amely megszűnt magába foglalni a nemzeti kisebbségeket (avagy az *együtt élő nemzetiségeket*), akiknek csak a román néppel, a román kommunista állam alapjával és szubsztanciájával való barátságot ajánlották fel.

169 Tájékoztató jelentés az RMP KV-hez. Marosvásárhely, 1957. október 26. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 195. f. (közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 288-289.)

Könnyen felismerhető ebben a fejlődésben a szovjet történelmi előzmény: a 1930-as években bekövetkezett „nemzeti bolsevizmus” ideológiai térfoglalása, amikor a *primus inter pares* formula szerint dogmává alakult az orosz nemzet által a többi nemzetiségnek felajánlott „Nagy Testvériség” eszméje.¹⁷⁰ Románia esetében az ötvenes évek második felében a korábbi nemzetiségpolitika megrendítésére irányuló támadás sikere nem annyira a tisztogatásoktól és a társadalmi elnyomástól függött, hanem az etnikumközi szolidaritási kapcsolatok szétszakításától, a zárt hálózatoknak, éppen a legbefolyásosabb körök (egyetem, színház, kutatóközpont, sajtó) tagjai köréből származó besúgók tömeges beszervezésével való felszámolásától. Az állambiztonsági szervek műszaki és politikai támogatása nélkül, akik több száz állandó vagy alkalmi informátorukon keresztül képesek voltak felügyelni az 1956-os események miatt még mindig megrendült magyar elit nem nyilvános közhangulatát, Gheorghiu-Dej rendszerének soha nem sikerült volna megalapozni a magyarok betagozódásának folyamatát, amelyet az 1960-as években Ceaușescu vezetett (majdnem teljes) sikerhez.

1957-ben még az amúgy száraz levéltári iratok, hivatalos gyűlések jegyzőkönyvei is tükrözik azt a bizonytalanságot és a bekerítettség érzését, amely hatalmába kerítette a MAT magyar elitjét. A tartományi pártbizottság titkárságának augusztus 7-i ülésén elrendelték, hogy szisztematikusan ellenőrizzék a fontosabb gimnáziumok öregdiákjainak érettségi találkozóit, beleértve a harmincéves és negyvenéves találkozókat is, amelyeken egyes hírek szerint „ellenséges elemek” is részt vesznek. Ettől kezdve ezekre a bankettekre csak akkor adták meg a szükséges jóváhagyást, hogyha párttagok is részt vettek rajta, hogy ellenőrizhessék a társalgásokat, és esetleg beszámoljanak a tartalmukról a kompetens szervezeteknek.¹⁷¹ Néhány hónappal később egy, a gyorsított

170 Lásd erről Martin: *The affirmative action empire*, i. m. VIII-XI. fejezet.

171 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 134. f.

iparosítással kapcsolatos banális epizód, a november 5-én bekövetkezett tartományi méretű, órákig tartó áramkimaradás, a bolsevik forradalom negyvenedik évfordulójának közeledtével már nemzetbiztonsági ügygé válhatott.¹⁷² A tartományi vezetők azonnal válságkabinetet hoztak létre, és Fazekas Jánost értesítették a pártközpontban. Még mielőtt meghallgatták volna a villamos erőmű felelőseit, Szövérfi propaganda-felelős, Csupor elsőtítkár és a többi vezető úgy nyilatkoztak, meggyőződésük, hogy szabotázsról van szó. A tartományi PB egyik tagja akaratlanul is hozzájárult a helyzet súlyosbitásához, kijelentve, hogy aznap a városban járva azt hallotta, számolni kell egy hálózati túlterheltséggel.¹⁷³ A kitapintható feszültség szóbeli összetűzéshez is vezetett Szövérfi és Kovács Mihály alezredes között, akinek emlékeztetnie kellett az „osztályellenséggel szembeni” azonnali intézkedéseket követelő pártvonalon tevékenykedő kollégáját, hogy a BM írásos parancsa megszabja, hogy meg kell várni a tényállás megállapításának eredményeit, mielőtt megerősítenék a később megalapozatlannak is bizonyult szabotázs tézist. Az áramszolgáltatást késő estig a teljes tartományban sikerült visszaállítani, és a november 7-i ünnepségek tökéletes rendben zajlottak le.

A feszültség, azonban amelynek a helyi hatóságok ki voltak téve, állandósult. Minden negatív epizód, amelyről, mint mindig, most is számot kellett adni az RMP KV előtt, felnagyítva, rendkívül súlyozottan jelent meg a Bukarest által mutatott növekvő bizalmatlanság összefüggésében.

„Október 23-án Sepsiszentgyörgy városában az 1848-as emlékműre valaki egy táblát függesztett, amelyre azt írták 1956. október 23., és a tábla aljára virágkoszorút helyeztek, amely a gyászcsikos magyar lobogó színeiből állt. Az állami szervek vizsgálják az esetet.”¹⁷⁴

172 A tartományi pártbizottság rendkívülibürölésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1957. november 5. ANDJM, 1134, dosar 175/1957, 151-155. Közl. Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 290-294.

173 ANDJM, fond 1134, dosar 175/1957, 153. f.

174 ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 203. f.

Ugyanez érvényes minden etnikai dimenzióhoz kötődő mikro-konfliktusra (egy dühös válasz, egy apró sértés, egy illetlenség) vagy a megállíthatatlannak látszó „szóbeszédre”, amelyek az első szovjet műhold fellövését követő napokban eredeti módon fogalmazták újra a szocialista tábor által elért kétségtelen sikert:

„Marosvásárhelyen mindenhol a tej eladási árának bekövetkezett emelkedését kommentálják (a rendelet a téli hónapokban áremelkedés irányoz elő) és azt beszélik, hogy 1956 őszén a magyar események miatt nem emelték az árakat. A tartományban negatívan kommentálják a rádiókészülékek előfizetési díját és az autóbusz- és vasútgépek árának emelkedését is. Marosvásárhelyen az a beszéd terjed, hogy az állam azért emelte meg ezeket az adókat, hogy hozzájáruljon a műholdak költségéhez.”¹⁷⁵

Központi szinten az erdélyi magyarok szerepét, helyzetét egyre negatívabban ítélte meg a hatalom. Az 1958–1959 között csúcs-pontjára ért tisztogatásokat az 1957. december 2–3-án összehívott titkos, de egyáltalán nem zártkörű belügyi értekezlet előzte meg (512 személy kapott meghívást).¹⁷⁶ Drăghici miniszter felszólalása sokkal több volt, mint bevezető: a Bukarestbe összegyűlt nyomozók előtt felolvasott több mint hatvan oldalas beszédben rögzítette az előkészületben levő állambiztonsági művelet ideológiai és operatív koordinátáit. Beszédéből egyértelműen kiderült: az új impulzust a megtorlási munka iránt az 1957. november 14–16-a között Moszkvában zajlott, és a szocialista államok, valamint a nyugati kommunista pártok képviselőit tömörítő konferencia adta.¹⁷⁷

175 Tájékoztató jelentés az RMP KV-nek. Marosvásárhely, 1957, november 23. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 228. f.

176 A háromnapos tanácskozás jegyzőkönyve in ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, 1-300. f.

177 Uo. 8. f

Kik voltak tehát a legveszélyesebb ellenségek az aktuális politikai helyzetben? Egyrészt jelezték a nyugati hatalmak fokozódó törekvését, hogy turistának, diplomatának, üzletembernek vagy emigráltak rokonainak álcázott saját ügynököket szivárogtassanak be Romániába.¹⁷⁸ Másrészt voltak azok, akiket Drăghici „belső ellenségnek” tekintett, elsősorban a reakció képviselőit. A legkomolyabb és állandó veszélyforrás, ismerte be, továbbra is az egész országban szétszórta tevékenykedő több ezer vasgárdista sejt intenzív földalatti tevékenysége volt, amelyeket különböző nyugati országokban található hálózat koordinált. A hírszerző tevékenység második prioritásként több év után ismét megjelentek a nemzeti parasztpártiak és a jobboldali szociáldemokraták, akik, jegyezte meg Drăghici, 1954–1955 között bekövetkező börtönből való szabadulásuk után kezdtek újraaktiválódni. Utolsó prioritásként – először nyíltan – a nemzeti kisebbségek jelentek meg, különösen a németek, akik Hunyad és Sztálin (Brassó) tartományokban a szász közösség által a harmincas évek második felében létrehozott és evangélikus lelkészek vezette *Bruderschaft* és *Schwesterschaft* társadalmi szervezetekbe tömörültek.¹⁷⁹ Az ellenségek viszont a rendszer haszonélvezői közé, mint például az értelmiségiek közé is, befészkelték magukat:

„A BM rendelkezésére álló adatokból kitűnik, hogy az írók, festők és művészek között különböző formában viták folynak, amelyekben az úgynevezett „alkotói szabadság” és „tisza igazság” eszméit terjesztik, antidemokratikus jellegű munkák készülnek, és „modernista” elméleteket terjesztenek, amelyek elferdítik az igazságot, és letérítik az embereket a szocialista realizmus útjáról.”¹⁸⁰

Ami pedig a „magyar nemzetiségű ellenséges elemeket” illeti, Drăghici elismerte, hogy főleg a második félévben a belügy

178 Uo. 12. f.

179 Uo. 13. f.

180 Uo. 14. f.

szervek hatékonyabb módon tevékenykedtek: 240 nyomozás folyt ebben az irányban csak a MAT területén, amelyből több mint százat egy vagy több informátor „fedett le”.¹⁸¹ Bár egyeztetett a belső elhárítás vezetőjével, Nicolae Budişteanuval a magyar kérdésnek a Securitate berkeiben való korábbi lebecsüléséről, Drăghici nem ütötte meg a májusban használt erőszakos hangot. Kihasználva a nagyszámú hallgatóságot, kiselőadást tartott a elhárítás módszertanáról. Miután emlékeztette az állambiztonsági tiszteket, hogy betiltották az informátorok rendszeresen pénzösszegekkel vagy természetbeni juttatásokkal (élelmiszer, munkahelyi előreléptetés neki vagy rokonainak) való megajándékozásának gyakorlatát, Drăghici körvonalazta a tökéletes ügynök profilját, amely tükörképe volt a Ceauşescu által néhány hónappal korábban felvázoltak:

„Az ügynöki hálózattal való munka lényeges kérdését az ő nevelésük képezi. Az ügynökökkel egy aprólékos és állandó nevelőmunkát kell folytatni. Mi marxisták abból az előfeltevésből indulunk ki, hogy ‘nem az emberek tudata határozza meg körülményeiket, hanem ellenkezőleg a társadalmi körülményeik határozzák meg tudatukat’. Tehát, még ha az ügynökök ellenséges környezetben szerveztük is be, egy jó tiszt tudni fogja, hogyan kell őt nevelni, közelebb hozni hozzánk, őszintévé, objektívvé és az ügyünk iránt elkötelezetté tenni. (...) Az ügynöknek képzettnek kell lennie, élettapasztalattal, valamint a megfelelő általános és politikai műveltséggel [kell] rendelkeznie. Egy írástudatlan és felkészületlen ügynök nem tudja majd a megfelelő módon végezni az ellenség hírszerző célú megfigyelését, és nem fogja tudni olyan helyzetbe hozni magát, hogy őt az általunk kívánt irányba befolyásolhassa.”¹⁸²

Éppen az értelmiségiek körében hitte Drăghici, hogy leginkább az ideológiai nyomás és a „források” beépítése teszi majd lehetővé

181 Uo. 45. f.

182 Uo. 28-29. f.

a szervek, következésképpen a párt számára, hogy ne lephesse meg az ellenzékiesség hulláma, mint az 1956 októberében történt:

„Szükséges, hogy a legnagyobb fontosságot tulajdonítsunk azon elemek időbeni elkülönítésének és hírszerzési megfigyelésének, akik a diákokat ellenséges álláspont felé tolják. A lengyelországi és magyarországi események megmutatták, hogy az imperialista titkosszolgálatok parancsára a népi demokratikus rendszer ellenségei saját tevékenységüket a régi értelmiségiek és az ifjúság köreiben levő reakciós elemekre összpontosították. Ezen események alatt hazánk területén Bukarestben, Temesváron és Kolozsváron, ahol számos egyetemi központ található, a reakciós értelmiségiek által lázított diákok körében volt néhány kísérlet arra, hogy nyilvános megmozdulásokat szervezzenek. Az események bebizonyították a hírszerző tevékenységünknek ezen a téren való fogyatékosságait. Néhány tartományban nem szentelnek elég figyelmet erre a kérdésre. Csak így magyarázható az a tény, hogy a BM tartományi kirendeltségei Bukarestben, Temesvár, Iași tartományokban és a MAT-ban még nem fejtenek ki hatékony hírszerző tevékenységet, és nem szerveztek be elégséges számú alkalmas ügynököt az értelmiségiek és a diákok körében. (...) A kolozsvári egyetem tanári karában csak két ügynök van.”¹⁸³

A központ és az autonóm tartomány politikai és belügyi szerveinek kapcsolatát még 1957-ben, a „szakítás” évében is a visszaható mechanizmusok jellemezték. Természetesen a kezdeményezés mindinkább a központ irányába koncentrálódott, a perifériát egy alávetett és pusztán végrehajtó szerepre kárhoztatva. A kapcsolat ekkor sem volt egyoldalú: a helyi nómenklatúrának továbbra is hiányzott a hagyományos politikai elitek társadalmi és kulturális tőkéje, és emiatt szorosan kötődött a központi hatalomhoz, annak ellenére, hogy nem mindig lelkesedett annak döntéseiért, főleg azokért, amelyek a magyar lakosságot aránytalanul sújtották. Ugyanakkor lelkiismeretesen hajtották végre a BM 70/1957. sz. operatív parancsát, amely januártól szabad utat biztosított a politikai megtorlásnak. Azonban Bukarest is függött a „közvetítők”, azaz a magyar kommunisták azon képességétől,

183 Uo. 47. f.

hogyan kezelni tudják a modern totalitárius államapparátus kiépülését abban az idegen tartományban, amely a román állam szemében mindenekelőtt egy nemzetbiztonsági problémát jelentett. Ráadásul a helyi társadalmat elfojtott indulatok feszítették, és ezeket egyre gyakrabban jelezték Bukarestnek:

„Az utóbbi időben az ellenséges elemek fokozták tevékenységüket különböző reakciós híreszteléseket terjesztve. A sepsiszentgyörgyi 6. sz. munkatelepen egy Molnár Ferenc nevezetű munkás az állította, hogy a Magyar Népköztársaságban létezik egy bánya, amely munkások nélkül maradt, hogy a szovjet kormány a Román Népköztársaságból 1500 bányászt vitt át oda, és amikor a román bányászok elkezdtek dolgozni, a magyarok vizet engedtek rájuk és ennek következtében az összes román munkás odaveszett. Azt is mondta, ha őt kiteszik a munkából – az átszervezésekről szóló 272. sz. Minisztertanácsi rendeletére gondolt – akkor áramot fog vezetni az iroda ajtajába, és amikor a kommunisták majd be akarnak menni, megöli őket az árammal. Ezen a beszélgetésen Grigore Dascălu raktáros is jelen volt, aki arról mesélt, hogy a zsidók miatt kerül sor az átszervezésekre és, hogy ő valamikor csendőr volt Kisinyovban, és ott nagyon sok zsidót megkínzott, de egyet sem ölt meg. Ez a Dascălu jó viszonyban van a munkatelep főnökével, Vasile Ionescu volt katonatiszttel, aki reakciós híreszteléseket terjeszt és a munkások felzaklatásán mesterkedik. Az utóbbi időben azt híresztelte, hogy Erdélyt visszaadják Magyarországnak, hogy Európában az amerikaihoz hasonló állapotok (konföderáció) következnek be, a kulákok és a hajdani kizsákmányolók ismét szabadlábra kerülnek és helyettük, a számukra kényszerlakhelyt kijelölő személyek kerülnek majd börtönbe. Csökkenteni fogják a nehéz- és könnyűipari termelést, mivel az államkassza csődöt fog mondani. Az ugyancsak ezen a munkatelepen dolgozó Singer Márton szóba elegyedett néhány kelet-németországi mérnökkel, akik a Dózsa György textilgyár gépeit szerelik fel, és azt mondta nekik, hogy a román nép rosszul él, mivel a javak 90%-át a Szovjetunióba viszik. A Sepsiszentgyörgy rajoni Komollón az a hír terjedt el, hogy a szentgyörgyi ortodox pap meg akarta mérgezni a város vizét, hogy megölje a magyarokat. Az a hír is elterjedt, hogy a Szentgyörgy környéki román községek arra készülnek, hogy mint egykor a Maniu-gárdák, magyarokat gyilkoljanak. Megjegyezzük, hogy hasonló jellegű hírek két-három hete Kézdi rajonban is megjelentek, de a megfelelő politikai lépéseknek köszönhetően semlegesítettük (agitátorokat küldtünk, konferenciákat tartot-

tunk, amelyeken megmutattuk, hogy ezeket a híreszteléseket az osztályellen-ség terjeszti Sepsiszentgyörgyön). Egy Kupán Géza nevű kisiparos, a hajdani fasiszta nyilas párt tagja azt mondta, hogy azt kívánja, hogy a Magyar Népköztársaságban új forradalom törjön ki, mert hátha Erdélyben is történne valami. Ozsolán, Gelencén és más Kézdi rajoni községekben az a hír terjedt el, hogy nem kell beszolgáltatni a hús kvótát, mivel május elsejétől megszűn-tetik. Egyes helységekből a klerikális reakció (a papság) tevékenységéről is érkeztek hírek. Például az Erdőszentgyörgy rajoni Bordos község katolikus papja azt mondta az istentiszteleten, hogy ez a rendszer a legbutább embereket helyezte vezetői tisztségbe, de hála az Úrnak, nagyrészüket börtönbe is került.¹⁸⁴

Ugyancsak Marosvásárhelyt az a rémhír járta, hogy „sok szovjet család tart errefelé, és egész utcákat fognak kilakoltatni, hogy helyet teremtsenek számukra. A dolog nagy nyugtalanságot keltett a munkások körében, akik azt mondják, hogy miközben nekik semmilyen lakást nem adnak, addig a szovjetek érdekében azonnal közbelépnek”.¹⁸⁵ Ebben az időszakban a lakáshiány képezte az egyik legsúlyosabb társadalmi problémát, amelyre a legéle-sebben a gyors növekedésnek induló városi lakosság hívta fel a figyelmet. 1957-ben a pártközpont megrendelésére mérnök, épí-tész és közgazdász alkotta csoport kutatást készített a lakásvi-szonyok alakulásáról. Az eredmény lesújtó volt: 1948–1956 között a tizenöt legnagyobb romániai városban az egy főre jutó lakható terület 7,6 m²-ről 5,6 m²-re csökkent. A városok kéthar-mada nem rendelkezett csatornahálózattal vagy víztisztító beren-dezéssel, miközben a lakások majdnem egyharmada „egészségte-lennek” számított.

184 Tájékoztató jelentés az RMP KV-nek. Marosvásárhely, 1957. április 9. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 32-36. f. Közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 238-239.

185 ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 56. f.

4.6. A katolikus kérdés és Márton Áron szerepe

A román kommunista rendszer kapcsolata a római katolikus egyházzal és elsősorban Márton Áron püspökkel fontos szerepet foglal el a Magyar Autonóm Tartomány történetében. Az 1930-as román népszámlálás szerint ugyanis Csík megyében 121.764, Háromszéken 48.934, Udvarhelyen 41.609, Maros-Tordán pedig 34.599 római katolikus élt. 1941-ben a történelmi Székelyföldön összesen közel 300 ezer római katolikust tartottak számon, míg a református egyházhoz kb. 215 ezren, az unitárius egyházhoz 45 ezren, a görög katolikus egyházhoz kb. százezren és az ortodox egyházhoz ennél jóval kevesebben, kb. ötvenezen tartottak.¹⁸⁶

1945 után a felekezeti hovatartozás szigorúan magánügy, az egyházak kapcsolata az új rendszerhez pedig kiemelt *politikai kérdéssé* vált. A szovjet mintára alkotott 1948-as vallásügyi törvény nemcsak javaiktól, intézményiektől fosztotta meg az egyházakat, hanem szigorúan szabályozta az államhoz való viszonyukat, és soha nem tapasztalt alárendeltségbe kényszerítette az elismert felekezeteket is. Az ortodox egyház és a legtöbb protestáns felekezetek (így a református és az unitárius egyház) könnyen és gördülékenyen integrálódtak az új rendszerbe. Vezetőiket a kommunista állam elismerte, papjainak és lelkészeinek szűk, de többnyire betartott működési keretet biztosított, híveit is ritkán zaklatta. Egészen másképp alakult az univerzális (és nem nemzeti, vagy országos) alapon szerveződő, a Szentszéktől elszakadni nem kívánó katolikus egyházzal való viszony. A Szovjetunió példáját követve, ahol 1946-ban Sztálin elhatározta a főleg Ukrajnában erős unitus egyház „visszatérését” a moszkvai patriarkátushoz, 1948 őszén a román hatóságok is – hatásos ortodox közreműködéssel – végrehajtották a balázsfalvi központú, Erdély-szerte több mint

¹⁸⁶ Varga: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, i. m. 31.

másfél millió hívőt számláló görög-katolikus egyház beolvasztását a román ortodox patriarkátusba.

A román (moldvai és bukaresti) és a magyar nyelvű, többnyire a Partiumban, a Bánságban és Székelyföldön élő római katolikusokat is kemény retorziók sújtották, miután egyértelművé vált, hogy Márton Áron gyulafehérvári püspök visszautasította a Rómától való elszakadást, és egy „nemzeti” egyház felépítésének lehetőségét. 1949-ban letartóztatták Márton Áront és más temesvári, szatmárnémeti egyházi méltóságokat, majd 1950. április 27-én a stockholmi békekonferencia felhívásának ürügyén Marosvásárhelyen „békeértekezletet” tartott kb. száz katolikus pap és világi hívő. Az értekezleten megalakították az ún. Katolikus Akcióbizottságot, melynek elnökévé Ágotha Endre nyárádselyei

Márton Áron

esperes-plébánost választották. Ezzel Erdélyben is kezdetét vette a „békepapi mozgalom”, amelynek azonban sokkal kisebb sikere volt, mint más kelet-európai országban, bár miután 1951-ben Márton Áront életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, reménytelennek tűnt a székelyföldi és általában az erdélyi magyar katolikusok helyzete.

A csíkszentdomokosi születésű püspök 1955 elejei kiszabadulása után Székelyföld és elsősorban annak keletibb rajonjai (Csík, Udvarhely, Gyergyó, Kézdi, Sepsi, ahol mintegy 250 ezer kato-

likus élt¹⁸⁷) ismét hangos lett a hatóságok és a hívők közti vallási és politikai összecsapásoktól. A „nyugtalan-ságot” a püspök visszatérése, majd annak látványos aktivizálódása okozta. Márton Áron népszerűsége, a magyar katolikus püspök iránti közmegebecsülés, elismerés és csodálat régóta meghaladta az egyházfőnek kijáró „kötelező tiszteletet”. Az erdélyi magyar közösségre kifejtett erkölcsi és politikai tekintélye már püspöki felszentelése után (1939), a világháború nehéz időszakában megmutatkozott. A görög-katolikus egyház erőszakos felszámolását követően a gyulafehérvári püspök nyíltan kiállt az üldözött hívők és papok mellett.

De a legnagyobb hatást Márton Áron természetesen a magyar közösségre gyakorolta. Már fiataalkori írásaiból kiolvasható politikai látásmódjának lényege. Az 1930-as években az *Erdélyi Iskola* folyóiratban megjelent írásaiban Márton elutasította a kommunista ideológiát és egyben a fasizmust, amelyeket embertelennek tartott, de a válságban lévő polgári liberalizmust és a nyugati kapitalista rendszert sem tartotta követendőnek. Jellemzőes társadalmi érzékenysége – Márton meg volt győződve az erdélyi földbirtokszerkezet igazságtalanságáról – élesen megkülönböztette a korabeli magyar egyházfők többségétől.¹⁸⁸

A második világháború utáni években, 1945–1946-ban ellenezte a trianoni határok visszaállítását, részleges revízióval és lakosság-cserével kívánta megoldani az erdélyi kérdést. Pasztorális és politikai tevékenységére hamar felfigyeltek a kommunista hatóságok: fontosságát nemcsak az 1951-es életfogytiglani ítélet bizonyította, hanem az is, hogy 1955-től az 1980-ban bekövetkezett haláláig több ezer oldalas dossziét vezetett róla a Securitate.¹⁸⁹ A

187 Az adat saját becslés, mivel az 1945 utáni román népszámlálások nem tértek ki az állampolgárok vallására.

188 Márton Áron korabeli írásait elemzi Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

189 Dr. Csendes László, a CNSAS elnökének közlése, 2007. november 15.

püspök karizmája és befolyása nyilvánvaló volt a magyar forradalom idején is: 1956 nyara és 1957 márciusa között titkos mozgalmak szervezői (Szoboszlai Aladár), vagy Erdély területi hovatarozásáról született tervezetek és memorandumok szerzői (Dobai István, Fodor Pál) Gyulafehérvárra utaztak, hogy bizalmasan kifejtsék terveiket Márton Áronnak.¹⁹⁰ Annak ellenére, hogy nem támogatta a földalatti kezdeményezések céljait (és ennek többször kifejezést adott), az 1956-os forradalmat követő hónapokban a katolikus püspök nemcsak a katolikusok, hanem a teljes erdélyi magyar lakosság lelkiállapotával tisztában volt. Mindez arra ösztönözte 1957 márciusában, hogy Pünkösöd alkalmából hosszú székelyföldi zarándokútra induljon. A püspök utazásának híre riadókészültséget okozott a helyi hatóságok körében. Március 19-én már arról tájékoztatták az RMP Központi Vezetőségét, hogy „Kézdivásárhely körzetben súlyos problémák vannak, amelyek annak tulajdoníthatók, hogy fokozódik a reakció tevékenysége a látogatás közeledtével.”¹⁹¹ Több katolikus faluban a plébánosok, akik a látogatás hírét a püspöki körlevélből tudták meg, pénzgyűjtést kezdeményeztek a püspök fogadására, amelyben meglepetés-szerűen sok párttag vett részt, sőt egyes községi alkalmazottak és néptanácselnökök is. Néhány héttel később egy másik jelentés arról számolt be, hogy Márton Áron nem kevesebb, mint öt rajonba készül, és mindez óriási feszültséget, elvárásokat okoz különösen a falvakban.¹⁹²

Az állampárt a rendelkezésére álló kulturális és adminisztratív eszközökkel reagált: a rajoni pártbizottságok által létrehozott válságkezelő testületek ellenpropaganda-kampányt készítettek elő, amelyben helyet kaptak a „miszticizmus” hamis természete-

190 ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, 279. f.

191 Tájékoztató jelentés. Marosvásárhely, 1957. március 19. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 23-24. f.

192 Tájékoztató jelentés. Marosvásárhely. 1957. május 6. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 57-59. f.

téről értekező tudományos konferenciák, sportversenyek, kulturális megmozdulások, színházi és mozielőadások, illetve a legfiatalabbaknak felajánlott népszerű kirándulások. Május 14-én a tartományi pártvezetés már arról tájékoztatta a Központi Vezetőséget, hogy 11-éig Márton Áron Kézdi rajonban öt községbe tett látogatást, ahol „nagy néptömegek fogadták”.¹⁹³ A püspök nem tagadta, hogy látogatásának erős szimbolikus politikai/térfoglalási jelentőséget is tulajdonít: a templomokban tartott istentisztelet után személyesen vezette a templomtól a plébániáig tartó „demonstratív ünnepi menetet”, majd a falu főterén áldást osztott, bérált és beszélt a több száz, néha több ezres tömeghez, miközben a templom javítására sikeres gyűjtés folyik.

Május 12-én Márton Áron Kézdivásárhely felé vette útját; itt a párt határozottabb ellenállást szeretett volna, néhány nap alatt szervezték meg az úttörők tartományi kulturális versenyének rajoni szakaszát.¹⁹⁴ Ezzel egy időben a marosvásárhelyi Bábszínház is Kézdivásárhelyre irányították, hogy két előadást tartson, amelyen több mint ezer néző vett részt. A két mozgóképes karaván, amelyeket ugyancsak ez alkalomból mozgósítottak, 26 filmet vetített le egyetlen hét leforgása alatt mintegy tízezer nézőnek. Amint arra a jelentések szerkesztői figyelmeztették Bukarestet, ez korántsem tántorította el a tömegeket a ceremónián való részvételtől: Márton Áron püspök május 18-ig már 11 községbe tett látogatást: a hivatalos pártadatok szerint is több mint hatezer embernek tartott misét, és 3041 különböző korú személyt bérált meg (1949 óta nem volt bérálás a gyulafehérvári egyházmegyében).¹⁹⁵ A tanítók által a szülők meggyőződésének megváltoztatására irányuló minden kísérlet ellenére pünkösd vasárnapján a diákok nem mentek iskolába (gyakran a párttagok gyerekei sem).

193 Tájékoztató jelentés, 1957. május 14. Uo. 66. f.

194 Uo. 67. f.

195 Tájékoztató jelentés (dátum nélkül de kb. 1957. május 20.) Uo. 54. f.

Szentkatolna községben a néptanács elnökét és a párttitkárt is látták, amint az egész falu szeme láttára megbéráltatták gyermekeiket.¹⁹⁶

Június 6-án újabb tájékoztató jelentés érkezett a pártközpontba. Ekkor Márton Áron már négy hete tartózkodott a Székelyföldön. A helyi pártapparátus rezignáltan konstataulta, hogy minden igyekezetük ellenére („tudományos” előadásokat is szerveztek a miszticizmus káros voltáról, amire megjelent a faluközösség, de meggyőződés nélkül hallgatta az előadó propagandistákat) nem sikerült az egyházi előjáró jelenlétét „hatástalanítani”.¹⁹⁷ Fazekas János leutazott Bukarestből, aki azonnal összehívott egy gyűlést a helyi aktivistákkal és arra sarkallta őket, hogy válaszoljanak a püspök akciójára:

„Ez után a gyűlés után sok kézdivásárhelyi állampolgár, ahol csak június 2-án szervezték a bérálási szertartást, elment a paphoz, hogy átvegye a formanyomtatványt, amely ahhoz szükséges, hogy a fiait bérálkozni küldje. Sok párttag mégis azon a véleményen van, hogy a gyűlést előbb kellett volna megtartani.”¹⁹⁸

Június 10-ig a 62. évében járó, börtönviselt Márton Áron lovon és gyalog végigjárta Kézdi rajont, összesen 25 községet és a rajoni központot látogatta meg. Az RMP adatai szerint több mint 30 ezer emberrel érintkezett (a rajon teljes lakosságának 60 százaléka), akik közül 8294-en részesültek a bérálás szentségében.¹⁹⁹ De az RMP-hez intézett tájékoztatók nemcsak számadatokat tartalmaztak, részletesen beszámoltak a zarándokút alatt elmondott prédikációk tartalmáról is:

196 Uo. 56. f.

197 Tájékoztató jelentés, 1957. június 6. Uo. 83. f.

198 Uo. 84. f.

199 Tájékoztató jelentés, 1957. június 11. Uo. 92. f.

„Az én küldetésem az, hogy terjesszem a katolikus egyház tanításait, és elmondjam főleg a fiataloknak, hogy kövessék azokat. Arról értesültem, hogy vannak hit nélküli emberek is. Vannak emberek, akik azt mondják, hogy Isten nem létezik» – és hozzátette ironikusan – »és vannak felvilágosult emberek, akik azt mondják, hogy Isten nélkül is lehet történelmet írni, de tudatni kell velük, hogy a történelem Istentől származik. Isten a legnagyobb hatalom a világban, és nélküle semmi sem történik. Ma nehéz katolikusnak lenni. Legyetek katolikusok, és legyetek hűek elkötelezettségetekhez és eskütohöz, még akkor is, ha ez nehézségeket okozna nektek». Hatolyka községben, ahol néhány család kivételével mindenki belépett a tsz-be, azt mondta: »Maradjatok hűek a valláshoz, és ne hagyjátok magatokat befolyásolni a rádió, az újságok és a konferenciák hamis propagandájától, mert ezek a hamisságok félrevezetnek benneteket, és eltávolítanak a vallástól, de mindezek a kísérletek fölöslegesek. A katolikusok tiszta emberek kell hogy legyenek, és aki nem képes erre, jobb, ha azonnal kilép az egyházból.«²⁰⁰

Június 10-e körül Márton Áron elhatározta, hogy a Felső-Maros völgyét követve Gyergyószentmiklós és Szászrégen felé veszi útját. Váratlanul (a pontos körülmények nem tisztázhatók a rendelkezésre álló forrásokból) azonban arra kényszerült, hogy visszaforduljon Gyulafehérvárra, és egyik titkárát bízta meg ezen vidékek meglátogatásával. A zarándoklat – amelyről nem tudósított a sajtó, de hírét a szóbeszéd vitte – hirtelen megszakításának feltételezhető oka egy június 6-i tájékoztató jelentésben olvasható: valaki „mostanában beszélt a püspökkel”²⁰¹; a tárgyalás következtében csökkent azoknak a bicikliseknek és zarándokoknak a száma, akik elkísérték a püspököt. Feltételezhető, hogy a párt képviselője éppen az a Fazekas János volt, akit már 1956 ősen megbíztak a forrongó Székelyföld lecsillapításával. Fazekas ugyanis tudomást szerezhetett arról, hogy a Securitate újból le akarja tartóztatni a püspököt, sőt a BM III. Csoportfőnökségének vezetője már június 1-jén jelezte annak szükségességét, hogy a katolikus püspököt három évre házi őrizetbe kellene helyezni, mivel az utóbbi hóna-

200 Uo.

201 Uo. 84. f.

pokban fokozta ellenséges tevékenységét, amely az akkortájt még javában zajló zarándokútjában csúcsosodott ki.²⁰² Mivel a következő napon, június 2-án Drăghici belügyminiszter is jóváhagyta a javasolt intézkedést, valószínű, hogy Fazekas óvatosságra intette Márton Áront, attól tartva, hogy a tervezett házi őrizetet letartóztatási parancsra változtatja az állambiztonság (és ezzel egyúttal nehéz helyzetbe kényszeríti a pártapparátus magyar tagjait).

A Vatikán ismételt tiltakozása ellenére Márton Áronnak a püspöki palotában való raboskodását 1960-ban további öt évre meghosszabbították.²⁰³ A rendelkezést csak 1967 novemberében vonták vissza a hatóságok. Ennek ellenére gondoskodtak a püspök tevékenységének alapos „monitorozásáról”: egy ugyanabban az évben készült belső statisztika szerint a Romániában tevékenykedő 671 katolikus papból mintegy 80-at informátornak szerveztek be. Igaz, a Székelyföldön aránylag kisebb volt az „ügynökök”, valamint a lojálisnak minősített papok száma. Többségüket „Márton Áron hívének”, valamint „magyar nacionalistának” tekintették.²⁰⁴

Térjünk azonban vissza az 1957–1958-as évekre. Márton Áron zarándokútja mély hatást gyakorolt a helyi lakosságra.²⁰⁵ Az általános ideológiai „bekeményítés” időszakában a „katolikus reakció” fenyegetése kiváló ürügyként szolgált a keményebb intézkedések megtételére. Miután Márton Áront házi őrizetbe helyezték a gyulafehérvári püspöki palotában, a tartományi pártbizottság összeállított egy (magyar nyelvű) nyílt levelet, amely minden párttagot és szimpatizánst megszólított ebben az ügyben.²⁰⁶ Június

202 ACNSAS, fond Penal (Márton Áron és társai elleni per), dosar 254, vol. 12, 1. f.

203 Uo. 13. f.

204 ACNSAS, fond Documentar, dosar 69 (problema culte-secte), vol. 2, 23. f.

205 Tájékoztató jelentés, 1957. június 25. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 106. f.

206 Levél a pártszervezetekhez Márton Áron népellenes tevékenységéről. ANDJM, fond 1134, dosar 174/1957, 218-230. f. Közli Vincze: *Kényszerpályák...* i. m. 215-217.

27-én Fazekas titkára, Blénesi Ernő (aki a KV mellett működő Nemzetiségi Bizottság elnöke is volt) egy rendkívüli pártülésen azt közölte a MAT apparátusával, hogy a szöveget áttekintette és elfogadta a KV és személyesen Gheorghiu-Dej is, aki mégis azt ajánlotta, hogy ne „legyünk túl balosok”, és „ne túlozzuk el az egyházellenes motívumokat”.²⁰⁷ A tartományi bizottság elkészített „egy operatív intézkedési tervet”, mely szerint a szöveget két héten belül felolvassák, és kötelező módon feldolgozzák minden munkahelyen és lakóhelyen.

A nyílt levél azt tűzte ki célul, hogy leleplezze Márton Áron „népellenes tevékenységét”. A dokumentum konoknak, sőt hajthatatlannak (egyfajta helyi Mindszentynek) állította be a katolikus püspököt, aki megszegte azt az állítólagos megegyezést, amit 1954-ben kötött az állampárttal: szabadlára kerülhet azzal a feltétellel, hogy „a népi kormány erőfeszítései iránt megértést és jóakaratot fog tanúsítani.”²⁰⁸

„Első önkényes, alávaló intézkedése az volt, hogy leváltotta a népi demokratikus állam iránt hűséges főpapokat és papokat, akinek felelős beosztásuk volt az egyházmegye vezetésében és a gyulafehérvári teológián, azokat a papokat, akik a római katolikus egyház normális működésének a gondjától vezetve, támogatták a kormányt a püspök szabadlára helyezésében. (...) Márton Áron püspök azonban nem állt meg itt. 1955 nyarán magához hívatta és megbüntette mindazokat a papokat, akik kitűntek a békemozgásban. Arra használta fel egyházvezetői jogát, hogy csapást mérjen a hívek legdrágább törekvéseire.”²⁰⁹

A levél második része már a MAT egész magyar lakosságához szólt, és az RMP kisebbségbarát politikáját (addig kissé szokatlan módon) nyíltan és büszkén hangsúlyozta:

207 A tartományi bíró rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1957. június 27. Uo. 215-217. f.

208 Uo. 220. f.

209 Uo. 220-222. f.

„Az első világháború után a Romániai Kommunista Párt volt az egyetlen politikai erő, amely következetesen harcolt a nemzeti kisebbségek teljes jogegyenlőségéért a reakciós és sovínista rendszerrel ellen.”²¹⁰

A levél arra emlékeztette a magyar lakosságot, hogy a MAT 4500 tanítóval és tanárral büszkélkedhetett, hogy az írástudatlanság immár csak néhány ezer embert érintett szemben a 15 évvel korábbi hatvanezerrel, hogy a csecsemőhalandóság 15 százalékról 6 százalékra csökkent, és hogy a Székelyföld iparosodása utópiából valósággá válik.²¹¹ A kulcskérdés azonban továbbra a vidéki osztályharc maradt:

„Egy teljesen kollektivizált székely községben tartott prédikációjában kijelentette: «Hiába gyűjtögettétek a vagyont. A mai események megmutatták, hogy minden elveszett, hiábavaló volt». Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy Márton Áron püspök ellenzi a dolgozók anyagi életszínvonalának emelését. Azt jelenti, hogy ellenzi egy bőségesebb élet biztosítását azok számára, akik évszázadok során homlokuk verejtékével dolgoztak mások javára, anélkül, hogy munkájuk gyümölcsét élvezhették volna. Ki előtt mondta mindezeket a püspök úr? Azok a székely földművesek előtt, akik megértették, hogy nincs más kiút az évszázados nyomorból, s elindultak a kollektív gazdaságok és társulások útján, először évezve igazán munkájuk gyümölcsét.”²¹²

A katolikus ellenes kampány a MAT születésének ötödik évfordulójának heteiben zajlott, és egy, főleg a fiatalok felé irányuló propagandisztikus mobilizáció előzte meg. Július 7-én Marosvásárhelyen az első alkalommal szervezett úgynevezett „ifjúsági fesztivál” zajlott 2500 általános és középiskolás diák részvételével. Reggel hat órától a résztvevők fúvószene hangja-ira vonultak fel a városban, majd kulturális programokon és *spartakiádnak* nevezett sporteseményeken vettek részt.²¹³ A

210 Uo. 224. f.

211 Uo. 227. f.

212 Uo. 225-226. f.

213 ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 114. f.

tartományi szervezési osztálytól az RMP KV-nek küldött jelentéseket olvasva nyilvánvaló a helyi gyűléseken részt vevő ezrek által átélt lelki drámát. A gyűlést vezető agitátorok ugyanis arra kötelezték a résztvevőket, hogy egyenként nyilvánítsák ki véleményüket Márton Áron megítélésében. A rendkívül kemény és konfrontatív hangű levél erőteljes szakadást váltott ki a közösségekben. Néhányan azt tartották, hogy a püspököt újra le kellene tartóztatni, mert nem tartotta be a szabadon bocsátása alkalmával kötött megállapodást.²¹⁴ A levél útmutatásainak megfelelően azokban a napokban a párt több tagja is gondoskodott arról, hogy feljelentsék a hatóságoknál saját plébánosukat, és ez mintegy tíz pap letartóztatásához vagy „leleplezéséhez” vezetett.²¹⁵

Az egész kampány mérlegét egy, augusztusban kelt jelentés vonta meg. A városokban, különösen a legmodernebb gyárakban a püspököt elítélő üzenet látszólag széleskörű konszenzusnak örvendett. A legmegrázóbb konfliktusok a falvakban kerültek napvilágra, és nemcsak az ott lakók társadalmi státusához kapcsolódtak (tsz-tagok az egyéni gazdálkodók ellen), hanem a nemi különbséghez is: a saját vallásos meggyőződésükhöz leginkább kötődő nők lelkesen védték a püspök ténykedését, fellázadva férjük vagy apjuk véleménye ellen). Több faluban összeütköztek a mindig is a püspökhöz kötődő papok és a rendszert támogató „árulók”. Gyakran a falugyűlések botrányba fulladtak, a tiltakozás jeleként senki sem iratkozott fel felszólalásra; máshol a hallgatóság egy része felháborodottan hagyta el a művelődési házakat már a szöveg felolvasásakor.²¹⁶ 1949-hez hasonlóan, újabb társadalmi krízis rázta meg a Székelyföldet: a konszolidáló hatalom arra kényszerítette mindenkit, hogy „színt valljon”, ez pedig megosztotta és meggyengítette a helyi társadalmat.

214 Tájékoztató jelentés, 1957. július. Uo. 118. f. 16.

215 Uo. 125. f.

216 Tájékoztató jelentés, 1957. augusztus 6. Uo. 137-140. f.

Ennek ellenére a Márton Áront leleplező kampány lényegében megbukott. Egy 1957. októberi magyar diplomáciai jelentés szerint „Márton Áron gyulafehérvári püspökkel sok baja van a román kormánynak.”²¹⁷ 1958 elején Keleti Ferenc magyar nagykövet csehszlovák kollégájával tárgyalta meg a kérdést, akinek Leonte Răutu magyarázta a gyulafehérvári egyházmegye sajátos helyzetét, és Márton Áron hajthatatlanságára hárította az állam és a katolikus egyház között fennálló rossz viszonyért a felelősségét.²¹⁸ Néhány hónappal később, pedig, a Magyar Autonóm Tartományi belügyi szervek informátora azt jelentette egy római katolikus papra hivatkozva, hogy 1958 júniusában, vizsgaidőszak alatt, az Egyházügyi Hivatal főtitkára Constantin Dogaru látogatást tett a gyulafehérvári teológián. Itt a háziőrizetben lévő Márton Áronnal találkozott, akit arra akart rávenni, hogy „egyezséget kössön a kormánnyal.”²¹⁹ A jelentés szerint, amit Bukarestbe továbbítottak, Márton Áron ezt határozottan visszautasította. Márton Áron ellenállása veszélyes fegyver volt az „ellenség” kezében. Főleg a vidéki lakosság számára a katolikus egyház fő álláspontja mérvadónak számított nemcsak spirituális és erkölcsi, hanem politikai kérdésekben is.

1958 nyarán a román hatóságok elmozdultak a korábbi várakozó állásponttól, és frontális támadásba lendültek az „egyházi reakció” ellen. A Belügyminisztérium 1958. szeptember 16–18-án megtartott éves operatív állománygyűlése egyik kiemelt pontja az engedélyezett egyházak és a föld alatt működő „szekták” (például a Jehova tanúi) tevékenységének fokozódása volt. Ez arra serkentette a pártot és az állambiztonságot, hogy átfogó megtorlási és

217 Márton Áron gyulafehérvári püspök. Bukarest, 1957. október 11. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 004811.

218 Rohall csehszlovák nagykövet beszélgetése Răutu elvtárrsal. Bukarest, 1958. január 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 001128.

219 ANDJM, fond 594, dosar 1083/1960, f. 94.

ellenőrzési stratégiát dolgozzon ki.²²⁰ A legsúlyosabb intézkedések éppen a gyulafehérvári egyházmegyére vonatkoztak: Márton Áronnal és az iránta leghűségesebb papokkal szemben egy *Maros* (Mureș) fedőnevű összehangolt dehonesztáló és „semlegesítő” akciót készítettek elő. Egyik kigondolója, a III. Csoportfőnökség vezetője, Budișteanu ezredes szerint a *Maros* célszemély, azaz Márton Áron elleni harcban fel kell használni a klérus azon részét, a plébánosok mintegy egynegyedét, akik már 1950–1955 között hajlandónak mutatkoztak a kommunista rendszerrel való együttműködésre.²²¹ Kihasználva a birtokában lévő információkat a püspöknek a rendszerrel szembeni hajthatatlanságát övező nem egyhangú népszerűségéről, a Securitate elindított „egy közvetlen akciót a klérusnak *Maros* elleni mobilizációjára azzal a céllal, hogy létrehozzanak egy olyan áramlatot, amely elvezethet a leváltáshoz”²²². A kiválasztott eszköz egy nyilvános per, amelyet látszólag néhány édesanya kezdeményezett éppen Márton Áron szülőfalujának, Csíkszentdomokos káplánjával szemben. Sántha Antalt azzal gyanúsítottak, hogy nemi erőszakot követett el a lányaik ellen a délutánonként tartott hittanórákon. A pert a legnagyobb gondossággal készítették elő, és a tárgyalást az 1958 karácsony előtti napokra időzítették a csíkszeredai népbíróságon. December 15-én a Tartományi Bizottság átadta a helyi aktivistáknak a Securitatétól kapott utasításokat:

„A nyilvános tárgyalásnál 20 gyergyószentmiklósi, 15 kézdivásárhelyi és 10 udvarhelyi rajonbeli személynek kell jelen lennie, ezek között főleg kisgyermekes anyák legyenek. A nőbizottságok mozgósítsák ezeket az asszonyokat úgy, hogy saját spontán akaratukból menjenek el a tárgyalásra.”²²³

220 A Belügyminisztériumban tartott állománygyűlés jegyzőkönyve (1958. szeptember 16-18.). ACNSAS, fond Informativ, dosar 105.

221 Uo, 168. f.

222 Uo, 170 f.

223 ANDJM, fond 1134, dosar 206/1958, 182-183. f.

Drăghici belügyminiszter utasításait követve, aki még szeptemberben azt javasolta, hogy a vallásellenes kampányban kiemelt szerepet tulajdonítsanak a helyi sajtónak²²⁴, a *Scînteiată*-tól az *Előre*, a *Falvak Dolgozó Népe* és a *Vörös Zászló*-ig a tárgyalás szokatlan morbid részletekkel telt összefoglalója foglalta el a december 25-i lapszámot, és a helyi magyar napilap egészen december 31-ig foglalkozott az üggyel.²²⁵ A tárgyaláson falusi asszonyoknak és maguknak a feltételezett ifjú áldozatoknak is vallomást kellett tenniük; a hallgatóság több ízben is megszakította az eljárást, és a „gyermeklányokat megbecstelenítő” papot gyalázta, majd a 12 éves börtönbüntetés hírére zajos tapsban tört ki, és a rendőri szerveket éljenezte.²²⁶

A pernek óriási visszhangja volt, olyannyira, hogy utólagos politikai feldolgozást igényelt. December 31-én a tartományi bizottság két központba hívta össze a rajoni párttitkárokat, hogy közvetítse nekik Gheorghiu-Dej személyes útmutatásait az ügy kezelésére vonatkozóan. Az RMP első titkárának figyelme nem volt véletlenszerű: a Sántha-ügy lendkerekévé vált volna egy széleskörű katolikusellenes kampánynak, amely a modern marketingtechnikáknak megfelelően egy adott célcsoportra, a vidéki női lakosságra összpontosított, amelyet túl konzervatívnak, a papság által befolyásolhatónak tartottak (1958-ban indították újra a mezőgazdaság kollektivizálását is).²²⁷ Az aktivisták, akik az előző hetekben felkészítő gyűléseken vettek részt, alkalomról alkalomra zárt kiscsoportban közelítették meg a lakosságot, és kérdés-felelet

224 ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, 172. f.

225 Elnyerte méltó büntetését Sántha Antal a gyermeklányokat megbecstelenítő csikszentdomokosi káplán. *Vörös Zászló*, 1958. december 25. A négyoldalas összefoglaló a teljes „karácsonyi” lapszámot elfoglalta.

226 A részleteket egy magyar diplomáciai jelentésből ismertek. Sántha Antal káplán ügye. Bukarest, 1959. február 10. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 002085.

227 Tájékoztató jelentés a lakosság közhangulatáról a Sántha Antal volt pap elleni pert követően. Marosvásárhely, 1959. január 7. ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 6-10. f.

formában beszélgetéseket vezettek az elítélt pap ügyéről. Amennyiben a hivatalos irányvonaltól eltérő véleményt tapasztaltak, jelezték a hatóságoknak, és az ellenkezőket a falugyűlés nyilvánossága előtt marasztalták el. A központi pártszerveknek küldött jelentés szerint a per több héten át beszédtemát szolgáltatott. Biztató jel volt a hatóságok számára – amennyiben a kirakatper pedagógiai hatékonyságát bizonyította –, hogy a célcsoport, a fiatal anyák felháborodásukat fejezték ki az eset kapcsán, még súlyosabb büntetéseket kértek, de különösen azt híresztelték, hogy hasonló helyzet áll elő más falvakban is. A kampány következtében feljelentések tucatjait gyűjtötték össze, amely kiegészült a feljelentő nevével és társadalmi származásával.²²⁸ Közben a helyi belügyi szervek is szorgalmasan gyűjtötték a Sántha-üggyel kapcsolatos híreket, vélekedéseket, pletykákat. A felháborodás azonban nem elsősorban a káplán cselekedetére vonatkozott, hanem az eljárás-módra és az ügynek szentelt nyilvánosságra. A gyergyói medencében úgy vélték: nem igaz, amit az újságok írnak, Sántha „politikailag felelős” – mivel Márton Áron pártján állt – de „erkölcsileg tiszta”. Az ellene folytatott per nem volt más, mint az egész egyház és Márton Áron ellen indított támadás.²²⁹ A püspököt jól ismerő informátorok pedig elégedetten jelentették: Márton Áront nagyon közelről érinti barátja elítélése, szomorú és tehetetlennek érzi magát.²³⁰

1959 első hónapjaiban úgy tűnt, hogy a kommunista rendszer és a gyulafehérvári egyházmegye konfliktusa visszafordíthatatlanná vált, és mindez súlyos következményekkel járt az állam és a többi egyház viszonyára is. A MAT-ban szolgáló összes katolikus plébánost és káplánt, szám szerint 431 személyt, nyilvántartásba vettek és folyamatos megfigyelésnek vetették alá; közülük huszonnégyet 1958-ban, másokat pedig 1959 folyamán tartóz-

228 Uo. 9-10. f.

229 ANDJM, fond 594, dosar 1083/1960, 66-67. f.

230 Uo. 68-73. f.

tattak le.²³¹ Kovács tartományi állambiztonsági főnök azzal vádolta a mintegy félmillió, köztük számos, az ortodox hitre való áttérést elutasító görög-katolikus román hívőt is maga mögött tudó katolikus egyházat, hogy továbbra is „misztikus és rendszerellenes” propagandát folytat, a többi magyar nyelvű egyház, azaz a reformátusok és az unitáriusok támogatásával. Az utóbbiaknál azt is sérelmezte, hogy feladták eredeti haladó gondolkodásmódjukat és „ellenforradalmi” pozícióba helyezkedtek, ami tucatnyi személy letartóztatását tette szükségessé. Az RMP KV küldötte, Ilie Verdet hozzászövegelt: „Sikerrel alkalmaztuk a Sántha-modellt más tartományokban is, Temesben és Aradon”.²³²

A Sántha-per azonban csak a csúcsát képezte a különböző egyházak ellen indított támadásnak. 1958 nyarán már legalább két másik nyilvános pert vezényeltek le az egyházak ellen, amelyeknek több forrása is található az állambiztonsági levéltárban.²³³ Az előző évekhez képest a legjelentősebb fordulatot a párt és az állambiztonságnak a mintegy 700 ezer hivat számláló, a magyar lakosság mintegy 40 százalékát képviselő, magyar protestáns egyházakkal szembeni drasztikus álláspont-változtatása jelentette. Már 1952-ben az állambiztonsági szervek elemző tisztje azt állította, hogy a protestáns gyülekezeteknek mind a vezetői, mind a hívei öszinte

231 A katolikus kérdésről összehívott értékelő gyűlés jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1959. január 15. ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 73. f. A felsorolt adatokat Kovács Mihály állambiztonsági főnök közölte ezen a gyűlésen, amelyen részt vett Ceaușescu egyik bizalmi embere, Ilie Verdet is.

232 Uo. 74. f.

233 A jehovisták elleni eljárásokról ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. 21. Az adventista egyház vezetésének lefejezéséről lásd ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. 21, 241-245. f. Különösen rávilágít az ötvenes évek egyházpolitikájára az 1948-as kultusztörvény által elismert, kb. tízezer hívőt számláló adventista egyház esete. A Gheorghe Pintilie tábornok által 1958. július 16-án megfogalmazott ajánlások alapján kevesebb mint másfél hónap alatt az egyház vezetői a szervek által kidolgozott hamis anyagokkal kompromittáltak, letartóztatták, nyilvános peren megtárgyalásnak vetették alá és elítélték őket (augusztus 20-án), és végül szeptember 4-én „törvényesen” helyettesítették őket a Securitatehoz közvetlenül kötődő új vezetőkkel.

lojalitást mutatnak az állam irányába, kijelentve, hogy a katolikusoktól eltérően egy meglehetősen visszafogott szinten fejtenek ki „államellenes és románellenes tevékenységet”.²³⁴ 1958–1959-ben azonban éppen a reformátusokat (különösen a bethánista mozgalom híveit) és az unitáriusokat sújtotta egy intenzív megtorlási hullám. Unitárius diákok és fiatal teológusok voltak például az EMISZ kezdeményezői. A protestánsokra ezekben az években kirótt több tucat büntetőítélet közös nevezője beleilleszkedett a hatalomnak abba az immár rögeszmeeként megjelenő gondolatmenetébe, miszerint a belső és külső biztonság hiánya a magyar területi revizionizmus fenyegetésének tulajdonítható. A kisebbségi szekták és kultuszok elleni támadás egy nagyobb horderejű stratégia részét is képezte. A Securitate megerősítette az ortodox egyház feletti ellenőrzését (az 1958 utáni néhány évben erőszakkal bezárták a legtöbb kolostort és templomot), valamint erélyesen szorgalmazta az erdélyi görög-katolikus papság áttérését az ortodoxiára.²³⁵

1959 elején az RMP KV egy dátummal el nem látott, de valószínűleg az év januárjában *magyar nyelven* összeállított anyaggal felvázolt egy lehetséges kompromisszumot az ateista állam és a katolikus egyház között. A *Néhány útmutató a katolikus egyház kérdésével kapcsolatban* címet viselő szöveg nem kevesebbet állított, minthogy elismerve a vallásos érzések társadalmi erejét, szükséges lenne egy „autokefális”, tehát a Vatikántól és a pápától „független”, állami katolikus egyház létrehozása:

„Szükséges figyelembe venni a Székelyföldön a történelmileg kialakult körülményeket a katolikus egyházzal kapcsolatban, mert ellenkező esetben

234 A romániai magyar protestáns egyház története (dátum nélkül). ACNSAS, fond Documentar, dosar 175 (culte protestante), vol. 8, 23–30. f.

235 Kiváló összefoglaló a témáról Cristian Vasile: *Biserica ortodoxă română în primul deceniu comunist*. București, Curtea Veche, 2005. A földalatti görög-katolikus egyházzal lásd Cristian Vasile: *Istoria bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945–1989. Documente și mărturii*. Iași, Polirom, 2003.

tévedhetünk. Tekintetbe kell venni azt, hogy ez nem egy önálló nemzeti egyház, hanem külföldi irányítás alatt áll. Hiba volt, hogy nem használtuk ki az 1946-ban²³⁶ fennállott lehetőséget, amikor nagyszámú pap hajlandó volt arra, hogy létrehozzák a katolikus egyház Rómától való elszakadását.”²³⁷

A történelmi jelentőségű kezdeményezés – amennyiben hiteles forrásnak fogadjuk el az iratot – az egyházi fronton követendő stratégiához kapcsolódott:

„Tudomásunk kell vegyük azt a tényt, hogy mi a szocializmust építjük és azokkal az emberekkel, azokkal a katolikusokkal kell felépítsük akik itt élnek. (...) Ne avatkozzunk bele a parasztok vallási érzelmeiben, mert ha ebben megbántjuk a parasztot, az eltávolodik a pártvonaltól könnyen. (...) Tudatában kell lenni annak, hogy nem lehet a katekizálást (sic!) felszámolni, mert az előszobája a bérmlásnak. Ez vallási szokás: ha mi felszámoljuk a katekizálást és a bérmlást, ez azt jelenti, hogy felszámoljuk a vallást.”²³⁸

A dokumentum szükségesnek érezte továbbá a hívők vallási meggyőződése mellett a nemzeti öntudat megsértését is kerülni: a párt katolikusellenes akciójának nem az volt a célja, hogy leleplezze a papokat „mint papokat és mint magyarokat, hanem mint ellenséges elemeket”²³⁹. Az elméleti jellegű útmutatásokat egy sor gyakorlati követte. A plébánosok által új templomok építésére összegyűjtött több tucat millió lejt például nem foglalták volna le, de a helyi néptanácsok arra adtak volna engedélyt, hogy a forrásokat a létező építmények megjavítására, ne újak létrehozására használják fel. A plébánosokat figyelmeztették volna a szervek és a helyi aktivisták, hogy az 1952-es Alkotmányba foglalt jogok nem terjednek ki politikai mozgalmak szervezésére; ugyanakkor az állambiztonsági szerveknek azt javasolták, hogy kerüljék a „balosságot”, amely pánikot és elégedetlenséget okoz a lakosság

236 Az állítólagos kísérletről nem rendelkezünk egyéb információval.

237 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 176. f.

238 Uo. 177. f.

239 Uo.

körében. A katolikus vallású tanítókat és tanárokat, amennyiben az órákat nem használták hitoktatásra, nem bocsátották volna el tömegesen az oktatási rendszerből, amint azt eredetileg tervezték (és amint később meg is történt).²⁴⁰ Végezetül a dokumentum ismét felvetette a Rómától való esetleges elszakadás kérdését, amelyben számíthattak volna a klérus kisebbségben lévő, Márton Áron vonalával egyet nem értő tagjaira: „Tevődik (sic!) az autonóm nemzeti egyház kialakításának kérdése. Elő kell készíteni a papság egy részét, hogy létrehozzuk a Rómától való elszakadást. Kihasz- nálni ez esetben a nemzeti büszkeséget.”²⁴¹

Ez a tervezett lépés az egyik legelső megnyilatkozását tartal- mazza a román nemzeti-kommunista doktrínának, amelynek gya- korlati genezisést a következő fejezetben elemezzük. Az állambiz- tonsági szerveknek a társadalomba behatoló állandó és alapvető jelentőségű munkáján keresztül az ötvenes évek végén a Gheor- ghiu-Dej vezette állam képes volt egy új prioritás-csomagot előké- szíteni: a magyar revizionizmus által fenyegetett román állam biztonságának védelmét, spirituális tartalmaktól kiürült, „laikus” nemzeti identitás létrehozását, sőt, egy feltételezett magyar haza- fiság felhasználását annak érdekében, hogy megvalósíthassák a katolikus egyháznak a Vatikántól való elszakadását. A román földrajzi teret történelmileg meghatározó számtalan identitásvál- tozattal való kompromisszumnak azonban két megkerülhetetlen előfeltétele volt. Az első: a különböző társadalmi szegmensek – avagy a Securitate furcsa csoportosításában: a több száz „problé- ma”²⁴² – mind diszkrétebb, de éppen ebből kifolyólag átfogóbb és áthatóbb ellenőrzése. A második szorosan kapcsolódik az előzőhöz: fokozatosan felszámolni minden önálló személyiséggel vagy olyan

240 Uo. 179. f.

241 Uo. 178. f.

242 A Securitate a következő kódszámmal látta el a különböző „problémákat”: ortodox egyház 131, volt görög-katolikus egyház 132, római katolikus egyház 133 stb.. Minden kérdéskörben operatív és elemzőtisztékkel rendelkezett, akik munkájuk során egyházi szakértőkkel is konzultáltak.

sajátossággal bíró teret, amely akár minimális szintű privilégiumokat vagy immunitást biztosít. Ez volt az a politikai keret, amelyben 1960 decemberében lehetségessé vált a Magyar Autonóm Tartomány átszervezése és az addigi „autonómia” felszámolása.

5. fejezet

Zárójel bezárva: a MAT elsorvasztása és átszervezése (1959–1960)

5.1. Államépítő terror: az 1956 utáni megtorlások mérlege és funkciója

A román nemzeti kommunista állam genezisének és a MAT leépítésének szentelt fejezetünkben az 1957 utáni években zajló, 1958–1959 között tetőző tisztogatási kampányt elemezzük. Összevetve az országos adatokat egyrészt a MAT-ra vonatkozókkal, másrészt a nem román nemzetiségű lakosság egészére vonatkozókkal megpróbáljuk igazolni azon hipotézist, miszerint az 1956-os magyar forradalom töréspontot jelentett a nemzetiségi kérdés kezelésében is.

A letartóztatások és bírósági eljárások, az adminisztratív úton fogatosított intézkedések (internálás, házi őrizet, kényszerlakhely, elbocsátás, továbbtanulási tilalom) szerves részét képezték az 1964-es általános amnesztiáig tartó hatalomgyakorlásnak.¹ Miután az 1956. októberében és novemberében alig két hónap alatt a Securitate több mint ezer letartóztatást fogatosított, 1957-ben a letartóztatások száma 2822-re emelkedett.² Az év utolsó hónapjaiban ugyanakkor fordulat tapasztalható, amely a november 14–16-a közötti moszkvai konferenciával hozható összefüggésbe. Miközben szeptemberben az állambiztonsági szervek 162 személyt tartóztattak le, a letartóztatások száma decemberben 300 fölé emelkedik. 1958-ban az „ellenforradalmi szervezetekkel” kapcsola-

1 Tănase: *Elite și societate*, i. m. 156–160.

2 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2, 2–14. f.

tos nyomozások elmélyülésével a letartóztatások számában további növekedés figyelhető meg: januárban 212, februárban 760, márciusban 461, míg július 1. és augusztus 8. között – ekkor vonultak ki Romániából a szovjet csapatok és a két esemény szoros összefüggésben állhat – 1103 letartóztatást fogatosítanak.³ A Sztálin halála utáni korszakban, 1958-ban hozták a legtöbb ítéletet politikai ügyekben: egy év alatt összesen 4083-at a Bukaresten, Iaşiban és Kolozsváron működő katonai törvényszékek. 1957 és 1959 között országszerte bizonyíthatóan 45 személyt végeztek ki politikai vétség miatt. 1958-tól kezdődően azonban sok „politikai” eljárást polgári perként folytattak le, gazdasági bűncselekménynek álcázva a politikai indítékot.

1957 januárja és 1959 júliusa között kb. tízezer elmarasztaló ítélet született, de a börtönbe került állampolgárok száma ennél sokkal nagyobb volt. 1956. október 23-tól 1963 decemberéig kb. 25 ezer személy került börtönbe, további négyezer főt ítélet nélkül internáltak (többségük 1-5 év közti „adminisztratív büntetést” szenvedett), kétezer állampolgárt pedig lakhelyelhagyási tilalommal sújtottak.⁴ 1959. május 30-án például 17.728 személyt tartottak fogva, közülük 13.957 személyt már elítéltek, 2400-an vizsgálati fogságban voltak, míg 908 volt vasgárdista kényszerszolgálatot végzett, 463 személy számára pedig kényszerlakhelyet jelöltek ki.⁵

Az 1960-as évek elején fokozatos enyhülés vette kezdetét. A fogva tartottak kiengedése titokban már 1957-ben kezdődött, amikor kb. 900 vasgárdistát helyeztek szabadlábra⁶ (néhányat azonban 1958-ban ismét letartóztattak), de 1960 februárjában erősödött meg igazán. Ekkor 820 „felforgató tevékenység” miatt elítélt parasztot engedtek ki a börtönből, akik szóval vagy tettel szegültek szemben a mezőgazdaság kollektivizálásával; hat hónap-

3 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 4-54. f.

4 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 21, 76-79. f.

5 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, 151-155. f.

6 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 67-68. f.

pal később 300 „cionista” és „ellenforradalmár paraszt” szabadon bocsátására került sor. Majdnem két éves szünet után, 1962-ben előbb 773 parasztot, majd ezt követően 1462 „társadalmi rend elleni felforgató tevékenység” miatt elítéltet engednek el. 1963. január 3-án az első részleges amnesztiával 2543 személy szabadult. Végül 1964-ben az április 9-én kiadott 176. számú rendelet, a júniusi 310. sz. rendelet és a júliusi 411. sz. rendelet alapján összesen 9522 személyt bocsátottak szabadon anélkül, hogy kegyelemben részesítették volna őket.⁷ Kiszabadulásukat tehát nem követte polgári jogaik teljes visszaadása, mivel ítéletüket nem törölték el, csak felfüggesztették a végrehajtását.

Ráadásul az 1960–1964 között szabadultaknak éppen kiengedésük előtt ajánlották fel az állambiztonsági szervekkel való együttműködést. Sokan félelemből, de vállalták a feladatot: az 1956 után megtorlások egyik legfontosabb hosszútávú eredménye tehát (Magyarországon és Romániában egyaránt) az ügynöki hálózatok jelentős megerősödése volt. Amikor 1958. február 5-én a BM általános ellenőrzést indított a tartományonként működő hálózatok felmérésére, kiderült, hogy országos szinten kb. 12-13 ezer beszervezett, rendszeresen jelentő hálózati személlyel rendelkezett az állambiztonság. A Magyar Autonóm Tartományban például 74 operatív tisztből álló apparátus (kétharmaduk magyar nemzetiségű volt) egy 489 főt számláló hálózattal dolgozott.⁸ Országos szinten a szervek az 1956-os forradalom idején 12-13 ezer aktív ügynökkel rendelkeztek; 1960. október 1-jére számuk 30 ezerre emelkedett, majd alig nyolc hónappal később, 1961 júliusának végén már 42.809 ügynököt tartottak számon, akik közül több mint ezren tevékenykedtek a MAT.⁹ 1963-ban az

7 Az adatokat közli Gheorghe Buzatu–Mircea Chiritoiu (szerk.): *Agresiunea comunismului în România 1944–1989*. București, Paideia, 1998, vol. 1, 44-45.

8 ACNSAS, fond Documentar, dosar 81, vol. 1. A MAT-ra vonatkozó adatokat közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m.

9 ACNSAS, fond Documentar, dosar 129, vol. 1, 3. f.

informátorok száma országos szinten majdnem 80 ezerre emelkedett, mignem 1967-ben, a Ceaușescu-korszak elején elérte a 110 ezret. A korszak végére, 1989-re a nyilvántartásba vett „kapcsolatok” száma 489 ezerre emelkedett, és ezek egynegyede „aktívnek” számított.¹⁰

Azokat, akiket nem sikerült beszervezni, az állambiztonsági szervek közvetlen ellenőrzés alá helyzeték rokonaikkal, barátaikkal együtt. Románia teljes lakosságának jelentős része először került ekkor a Securitate látókörébe. 1957 októberében például a teljes romániai felnőtt lakosság több mint két százaléka, mintegy 290 ezer személy szerepelt a belső ellenséges elemek megfigyelésével megbízott BM „C” Szolgálatának nyilvántartásában. Ez a szám az ezt követő években valószínűleg tovább növekedett, lévén hogy a rendelkezésre álló adatok szerint csak abban a hónapban a belügyi nyilvántartás 3222 „új felvételt” és csak 957 „kilépést” rögzített.¹¹

A megtorlás dinamikájának általános keretei felvázolása után azt vizsgáljuk, ki is volt a célcsoport politikai hovatartozás, nemzetiség és földrajzi elhelyezkedés szerint. A megfigyelés alá vont politikailag megbízhatatlan személyek társadalmi hovatartozására utal a már idézett nyilvántartó karton. A kommunista rendszer ellenségeként jegyzékbe vett 290 ezer személy közül a legtöbben a földalatti vaskárdista mozgalom soraiból (84.121), valamint az 1948-ban felosztatott Nemzeti Parasztpárt (48.634) és Nemzeti Liberális Párt (32.174) tagjaiból kerültek ki. További 12.691 személy „egyéb burzsoá pártok” tagja és/vagy szimpatizánsa volt. (Minden bizonnyal itt találjuk az 1921–1944 között működő magyar „polgári” és szélsőjobboldali pártok és mozgalmak

10 A Securitate működéséről, a hálózatépítési folyamatokról lásd Cristina Anisescu: *Dinamică și rol a rețelei informative în perioadă 1948-1989*. In *Arhivele Securității I*. București, Editura Pro Historia, 2002, 10-40. Az eddig megjelent legátfogóbb összeállítás: Florica Dobre (főszerk.): *Securitatea. Structuri-cadre. Obiective și metode*. București, Editura Enciclopedică, 2006, vol. 1-2.

11 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2, 41. f.

képviselőit is). Őket követték a „kulákok és kiskereskedők” (17.378), a „volt rendőrök, csendőrök és a burzsoá kémszervezetek tisztviselői” (15.432), a „vallásosak és szektások” (9420), valamint a „nacionalisták és cionisták” (9402), vagyis azok a zsidó, magyar és német származású állampolgárok, akiket nemcsak kommunistaellenes, hanem románellenes tevékenységgel is gyanúsítottak. Az ellenséges elemek közé soroltak azonban néhány ezer olyan személyt is, akik egy teljesen más társadalmi csoporthoz tartoztak, mint például a pártból politikai okokból kizártakat, a volt politikai foglyokat vagy azokat, akiknek „imperialista országokban volt rokonságuk vagy ismerősük”.

Érdemes összevetni a fenti adatokat az 1957–1959 között elítéltek politikai hovatartozásával. A tízezer elítéltből csak 1695 számított vasgárdistának, kevesebb, mint 800 liberálistáknak vagy parasztpártinak, alig 150 pedig „egyéb polgári párthoz” tartozónak. Az elítéltek 73 százaléka pártonkívüli vagy (kis százalékban) RMP-tag volt.¹² A politikai nyilvántartás vonatkozó adataihoz képest feltűnő az elítéltek között azoknak a túlsúlya, akiknél a múltbeli politikai hovatartozás látszólag nem játszott fontos szerepet a „bűncselekmény” megállapításánál. Ezt a jelenséget különösen fontos hangsúlyozni az ötvenes évek végi eljárások elemzésekor. Ez észrevehetően másképp érintette a társadalmat, mint az első hullám, amikor néhány év alatt több mint 120 ezer ember ellen foganatosítottak kényszerintézkedést. Az 1957–1959 közötti szigor nem vezetett tömeges deportálásokhoz, mint például 1949-ben a lázadó falvak, vagy 1951-ben a Jugoszláviával szomszédos határsávban élő 45 ezer bánági lakos ellen. Az 1956-os enyhülést követő, annak eredményeit látványosan megtagadó párton belüli „rendteremtés” során – Miron Constantinescu és Iosif Chișinevschi 1957-es bukása esetében – több ezer párttagot köztük az illegalista mozgalom veteránjait, mint Goldberger Mik-

12 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, 100. f.

lóst és Ileana/Ilona Răceanut, zártak ki a pártból. Ezt nem kísérte kirakatper, mint 1954-ben Luka László és Lucrețiu Pătrășcanu ügyében. Az ellenség fogalma is a könnyen azonosítható, pre-determinált ideológiai sémából sokrétű kategóriává változott: a Securitate a letartóztatottak kihallgatása során és a folyamatosan bővülő besúgói hálózat által készített jelentéseken keresztül fedezte fel, hogy a letartóztatott és elítélt „ellenforradalmárok” közül sokan „lappangó” ellenségek voltak, akiknek korábbi tevékenysége és tervei, *gondolatai* ismeretlenek maradtak az állambiztonsági szervek előtt.

Ez az a keresztmetszet, amelyben elemezhető a megtorlás funkciója, amely kulcsfontosságú a Magyar Autonóm Tartomány működéséről szóló kutatás szempontjából.¹³ Az elemzést bonyolítja azonban a rendelkezésünkre álló tartományi, nemzetiségre lebontott adatok hiányosságai; valamint az a torzító adottság, hogy az ítéletet nem mindig annak a katonai körzetnek a törvényszéke mondta ki, amelyben a kifogásolt bűncselekményt elkövették. Egyik legekleatásabb példa Szoboszlai összeesküvése, amelyben a kolozsvári tartományi katonai törvényszék ítélkezett temesvári kiszállása alkalmával. Mivel az ügyben a Securitate központi, illetve a Temes tartományi szervei vállaltak illetékességet, bár a letartóztatások nagy részét a MAT területén fogatosították, ezek nem a „megfelelő” régió rovatában jelennek meg.¹⁴ Abszolút számokban a legtöbb letartóztatás *nem* Erdélyben, hanem Bukarestben, valamint az olténiai Craiova és a moldvai Galați tartományokban történt. Figyelembe kell azonban venni, hogy az 1957–1961 közötti időszakban a MAT-ban egyre növekedett az állambiztonsági szervek aktivitása. 1957 első négy hónapjában a tartományi Securitate 125 letartóztatást fogatosított (az országos ezer

13 A MAT „részesedésének” vizsgálata során a következő iratcsomókat vizsgáltam: ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, 105, 114, 202.

14 Az 1956 áprilisi állambiztonsági átszervezést követően 11 Tartományi Igazgatóságot működtetett a román Belügyminisztérium.

letartóztatásnak ez kb. 8 százaléka).¹⁵ Bár a Pál-Antal Sándor által feldolgozott marosvásárhelyi katonai ügyészség adatai nem mindig vethetők össze a BM nyilvántartó osztályának iratanyagával, az adatsorokból hasonló tendencia rajzolódik ki.¹⁶ A letartóztatások és az újonnan megnyitott nyomozások száma 1959 nyaráig folyamatosan növekedett, majd gyors ütemű csökkenés következett, és 1962–1964 között már alig fordultak elő politikai jellegűnek minősített ügyek. Ezzel ellentétben, 1965-ben, vagyis az amnesztia utáni időszakban 156 letartóztatásra került sor, bár igaz, a kihallgatott személyek közül csak 27-et állítottak bíróság elé.¹⁷

1956. október 28-a és 1965. december 31-e között tehát összesen 1089 letartóztatásról, 826 bírósági ügyről számolnak be a legújabb kutatások. Mint ahogy a marosvásárhelyi állami levéltár iratait kutató Pál-Antal Sándor is jelzi, néhány dosszié bizonyíthatóan hiányzik a fennmaradt dokumentációból. Így nem kizárt, hogy az elhurcoltak valódi száma meghaladhatja az 1100-at. A perbe fogott személyek közül csak nyolcat mentettek fel; 818 elmarasztaló ítélettel a MAT kétszeres túlreprezentáltságot ér el (összesen tízezer ítéletről van tudomásunk, miközben a MAT-ban élt Románia lakosságának négy százaléka).¹⁸ A MAT-ban aránytalanul sok

15 Ettől némileg eltérnek Pál-Antal Sándor adatai (1957-ben összesen 97 bűnvádi vizsgálat alá vetett személy). Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 33.

16 Pál-Antal szerint 1958–1959-ben 539 főt helyeztek bűnvádi vizsgálat alá, és 447 személyt állítottak bíróság elé (i. m. 33). A BM adatai szerint 1958 januárja és 1959. május 31-e között országszerte 9.978 őrizetbe vételre került sor, ebből 308-at foganatosított a BM Magyar Autonóm Tartományi igazgatósága. (ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 131. f.). Ehhez hozzá kell tenni azokat a politikailag „kiemelt” ügyeket, amelyeket a központi nyomozó hatóságok kezeltek; ennek eredményeiről azonban nem rendelkezünk információkkal.

17 Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 33.

18 Uo. Egy volt politikai elítélt néhány éve ennél jóval magasabb adatokról (kb. 2500 ítélet) számolt be. *Háromszék*, 2000. október 23. A rendelkezésre álló adatok szerint és a szakirodalom számításai alapján kizártnak tartom, hogy a megadott szám az elmarasztaló ítéletekre vonatkozzon. További kutatások tárgyát képezheti azonban, hogy hány személyt érintett közvetlenül a közel tíz éven át tartó kampány.

volt ezekben az években az állambiztonsági szervek által felszámolt „ellenforradalmi szervezetek és csoportok” száma (közel száz). Ezzel a kis tartomány vezető helyet biztosított magának a letartóztatási arányban az 1957–1959 közötti időszakban.¹⁹

Az egyszerű számoknál többet árulnak el az 1956 utáni megtorlásról az őrizetbe vettek nemzetiségi hovatartozása és foglalkozása. Háromnegyedük (mintegy 620) magyarnak, közel egynegyede románnak vallotta magát. Jellemzően a román nemzetiségűek nagy részét 1956-ban állították bíróság elé (a Faliboga-ügy 68 románt és csak két magyart érintett); a következő években arányuk 10 százalék körülire csökkent (kivételt képezett 1959, amikor elsősorban a kollektivizálás ellenes megmozdulások megtorlása során románlakta településeken is számos letartóztatásra került sor). 1961–1965 között pedig arányuk 4-5 százalékra csökkent: akkor már szinte kizárólag „magyar” ügyekkel foglalkozott a helyi állambiztonság.²⁰

A megtorlások (ebben az esetben indokoltnak látjuk e kifejezés alkalmazását, figyelembe véve az eljárások erősen koncepciós jellegét²¹) minden társadalmi rétegre kiterjedtek. Közel 20 százalékuk egyetemet végzett, és összesen 30 százalékuk tisztviselő, egyházi személyiség,²² egyetemi oktató, a „volt uralkodó osztályokhoz” tartozó „deklasszált elem” volt. A bíróság elé állítottak közel 30 százaléka főleg Marosvásárhelyen és a székely kisvárosokban élő munkás, kisiparos. A legtöbben mégis földművelésből éltek (38%): a férfiak mellett főleg falvakban őrizetbe vették feleségüket

19 ACNSAS, fond Documentar, vol. 3, 101-114. f.

20 Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 39.

21 Az állambiztonság és a pártszervek koncepciója (politikai előitélete) világosan kitűnik a Pál Antal könyvében közölt iratokból (51-185), valamint a Dávid Gyula által szerkesztett kötet anyagából is: *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2006.

22 Az egyházi személyeket aránytalanul súlyosan érintette a megtorlás: 16 római katolikust, 10 reformátust, 7 unitáriust, 2 „nem visszatért” görög katolikust, 5 ortodoxot és egy evangélikust. Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 47.

is (több, mint 50 esetről van tudomásunk).²³ Megjegyzendő továbbá, hogy csupán az esetek 46 százalékában, 380 személy esetében a vádiratban tételesen is szerepel az 1956-os forradalommal kapcsolatos szóbeli (vagy ritkább esetben) tettleges „ellenforradalmi megnyilvánulás”, más szavakkal a magyar forradalom melletti nyilvános kiállás. A legtöbben csoportos eljárások áldozatává váltak (25 ilyen pert rendeztek, 285 vádlottal).²⁴

A sok szempontból még kezdetleges és hiányos vizsgálat jól mutatja, hogy az állambiztonsági szervek számára nem az 1956-os forradalom melletti szolidaritás, a magyarországi megmozdulások romániai hatása jelentette a legfőbb kockázatot. Ugyanakkor 1956 kiváló alkalmat adott egy határozott válaszra, aminek etnikai irányultsága az utolsó időszakban vált nyilvánvalóvá, amikor a szabadon bocsátások kezdete egybeesett nemcsak az általános ideológiai megszorítással, a XX. kongresszus szellemének visszafojtásával, hanem a „magyar nacionalizmussal” szembeni intézkedésekkel is. Összegezve tehát nem tűnik helytállónak az erdélyi magyar emlékirodalom azon gyakori megállapítása, miszerint az 1956-hoz kapcsolódó megtorlás *kizárólag* magyarelles kampányként elemezhető. Bár a letartóztatottak nemzetiségével kapcsolatos adatok hiányosak, összevetve a bűncselekmény típusára vonatkozó statisztikákat és a letartóztatások etnikai megoszlására vonatkozó részadatokat kijelenthetjük, hogy legalább 1958 nyaráig a tisztogatásnak nem volt pontosan kiragadható „etnikai” jellege. Az 1956 utáni politikai megtorlás nem azzal a kinyilvánított céllal indult, hogy a romániai társadalom bizonyos *etnikai* szegmenseire sújtson le. Ennek igazolására szolgálnak az 1957–1964 közötti romániai börtönvilágot bemutató visszaemlékezések, amelyek mind a szamosújvári és zsilavai gyűjtőfogházak, mind ezt követően a munkatáborok esetében az elítéltek etnikai, vallási, politikai és

23 Lásd Pál-Antal táblázatát: Pál-Antal: *Áldozatok – 1956.* i. m. 45.

24 Uo. 44.

tulajdon szerinti heterogenitásáról (és az elítéltek közötti nagyfokú szolidaritásról) számolnak be.²⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy az 1956 utáni összes elítélt és (akár csak néhány napra) letartóztatott állampolgárok többsége román nemzetiségű volt, és hogy a román titkos szervezetek vezetőit, mint például a Beszterce környékén tevékenykedő Teodor Mărgineanu hivatásos katonatisztet, ugyanolyan szigorral büntették, mint a magyar „ellenforradalmárokat”, (Szamosújváron végezték ki 1957. június 26-án).²⁶ 1957–1959 között számos jobboldali múltú vagy kötődésű román értelmiségit is elítéltek, akiknek semmi közük nem volt az 1956-os forradalom visszhangjához. Ilyen volt például Nichifor Crainic és Constantin Noica filozófus, akit 1958-ban az „ország romba döntésének bűnért”, illetve a „társadalmi rend elleni izgatás” vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Crainic 1962-ben egyéni kegyelemben részesült, Noica csak 1964. augusztus 8-án szabadulhatott.²⁷ Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a katonai törvényszékek különös keménységgel, néhány esetben kirívó kegyetlenséggel bántak a magyar nemzeti-ségű vádlottakkal. 1958-ban a hivatalosan regisztrált 34 halálra-ítélt közül 13-an voltak magyar nemzetiségűek: a Szoboszlai-perben elítélt 10 személyen kívül²⁸ kivégezték Sass Kálmán református lelkészt és Hollós Tibor volt hadbíró is, akik titkos ellenálló hálózatot hoztak létre az Érmelléken.

Ezzel szemben a Szoboszlai-per román „megfelelőjében”, a Faliboga-perben nem hajtottak végre halálos ítéletet. Miközben a 318. sz. törvényrendelet értelmében 1958. július 21-től jelentősen

25 Lásd Richard Wurmbrand: *Mélységben járatta őket*. Kolozsvár, Koinónia, 2006.

26 Erről bővebben Cornelia Ghinea: *Un caz de revoltă anticomunistă în armată – decembrie 1956*. In Romulus Rusan (szerk.): *Analele Sighet 8. Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*. București, Fundația Academia Civică, 2000, 714-722.

27 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. 2, 14. f. (Noica), 31. f. (Crainic).

28 A Szoboszlai ügy periratait közli Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártirjai I. A Szoboszlai csoport*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007.

szigorították az 1948 óta érvényes BTK-t,²⁹ a súlyosbított ítéletek feltűnően sok magyar, német, zsidó nemzetiségű állampolgárt sújtottak. 1957-ben a vádlottak többsége 5–10 éves börtönbüntetést kapott, 1958 és 1959-ben a Macskási Pál hadbíró által levezetett „magyar” eljárásnál rendszeressé váltak a korábban ritkán kirótt 20–25 éves ítéletek (Szoboszlai-per, EMISZ-per, SZIT-per, kolozsvári teológusok pere, majd 1961-ben a nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak elleni per).³⁰

Az 1957-ben indított ideológiai és belügyi offenzíva sokkal többet jelentett, mint Gheorghiu-Dej és a hozzá kötődő hatalmi csoport végleges győzelmét a „moszkoviták” fölött. A történetírásnak eddig nem sikerült megfelelő módon megközelítenie az 1956-os perek többes funkcióját (Magyarországon is csak néhány éve vette kezdetét a korai Kádár-korszak állambiztonsági „kereteinek” módszeres kutatása.³¹) Nem „tragikus epizódról”³² és nemcsak kisebbségellenes intézkedések sorozatáról volt szó, hanem inkább strukturális változásokat, egy új nemzetállami keret létrehozását elősegítő folyamatról. 1956 és 1959 között – a kolozsvári magyar egyetem megszüntetése itt szimbolikus pillanatnak értelmezhető – hosszú távú változás állt be a román kommunista rendszer természetrajzában. Elég utalni a gazdaság függetlenítésére irányuló kísérletekre, a nemzeti kultúra óvatos rehabilitációjára, a Moszkvától való fokozatos eltávolodásra. Gheorghiu-Dej és csoportja (melyben Nicolae Ceaușescu már vezető szerepet töltött be) az ideológiai ortodoxiát betartva új modell, egy nemzeti-kommunista állam alapjait fektette le. Ennek keretében a Gheorghiu-Dej

29 Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. București, Fundația Academia Civică, 2006, 148–149.

30 A SZVISZ történetét rekonstruálta P. Sebők Anna: *Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete 1956*. Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2003.

31 Tabajdi Gábor-Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*, Budapest, Corvina–1956-os Intézet, 2008.

32 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 155.

rendszer (elsősorban annak állambiztonsági szervei és katonai elitje) ideológiai konstrukció alapján „dolgozta át” a magyarok által elkövetett valós vagy vélt bűncselekményeket. Eszerint Márton Áron püspök, a magyar revizionizmus feje irányította volna a nacionalista elégedetlenséget és a románellenes hangulatot. A koncepció természetesen abból indult ki, hogy a magyar kisebbség érdekképviselője „a román nemzet elleni aktus”-ként értelmezendő.³³ A Securitate legfelsőbb tisztjei által 1958-ban megfogalmazott tétel még az 1989 fordulat után is előszeretettel szerepel a volt belügyesek (Ionel Gal volt tábornok), pártemberek (Pavel Țugui) emlékirataiban, de az 1956 utáni időszakot tárgyaló egyébként sovány szakirodalomban is fel-felbukkan (Cristian Troncotă).³⁴

A magyarokkal szemben elkövetett megtorlás különlegessége abból a kimondottan etnikai indítatású „többletből” származott, amely az állambiztonsági szervekből a pártapparátus felé áradt. A régi vágású, 1945 után marginalizált polgárság és földbirtokosság, a katolikus és protestáns hívők, a szocializmusban felnőtt, a román kommunizmussal elégedetlen egyetemi hallgatók és középiskolai diákok, és végezetül a kollektivizálás ellen tüntetők, a kocsmákban poharazgató, néha irredenta nőtákat éneklő, a kommunistákat hangosan bíráló emberek: ebből a konglomerátumból faragtak egységes *nemzeti alapú* ellenállási koncepciót, amely súlyosan fenyegette a román állam területi integritást. Mi több, a politikai-gazdasági-társadalmi elégedetlenség ékes bizonyítéka volt annak is, hogy a magyarok lojalitáshiányban szenvednek Romániával – szeretett hazájukkal – szemben. 1956 után valóra vált a korábban

33 Ionel Gal: *Rățiune și represiune la Ministerul de Interne 1965-1989*. Iași, Dominor, 2001, 46.

34 Pavel Țugui: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*. București, Ed. Ion Cristoiu, 1999; Ionel Gal: *Rățiune*. i. m.; a koncepció visszaköszön C. M. Lungu – M. Retegan (szerk.): *1956. Explozia*. i. m. valamint Cristian Troncotă: *Istoria Securității regimului comunist din România, 1948-1964*. București, Institutul Național Pentru Istoria Totalitarismului, 2003.

megkísérelt, és politikai támogatás híján meghiúsult koncepció, amely az 1951-es Márton Áron per és az 1954-es „transzilvanisták” perének alapját képezte: a katolikus püspöktől az ősrégi kommunistákig a magyar kisebbség összefogott a román állam ellen, és (új elemként) a Szovjetunió hallgatólagos engedélyével, Magyarországot támogatásával fenyegeti Románia nemzetközi kibontakozását.

1958-ban az RMP KV átfogó elemzést rendelt el az 1956-os népszámlálás társadalmi, gazdasági és nemzetiségi vonatkozásairól. Egy évvel később, összegezve az addig elvégzett munkát, Manea Mănescu, Ceaușescu egyik bizalmasa feljegyzést készített, amelyben kiemelt néhány „megoldandó kérdést”. Ilyen volt például az a táblázat, amely az írástudatlanok etnikai csoportokra lebontott arányát mutatta be.³⁵

11. sz. táblázat: Írástudatlanok nemzetiségi megoszlása Romániában, 1956

	Írástudatlanok %	Írástudatlanok aránya a városi lakosságon belül %	Írástudatlanok aránya a falusi lakosságon belül %
Románok	10,9	7,2	12,6
Magyarok	3,1	2,8	3,4
Németek	1,1	1,3	1,0
Zsidók	3,1	3,1	3,6
Cigányok	37,7	45,5	36,1
Ukránok	22,9	15,4	24,0
Szerbek	7,5	4,4	8,2

A kép egyértelmű és lesújtó volt: a többségi, nemzetalkotó a románság akkulturációs szintje alulmúlta nemcsak a magyart, a németet, a zsidót, de még a bántási szerbek alfabetizációs szintjét

³⁵ Manea Mănescu feljegyzése az 1956-os népszámlálás adatairól. Bukarest, 1959. június 22. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 54/1959, 14. f.

is. Az 50 évnél idősebb lakosság körében még Bukarestben is az írástudatlanok aránya elérte a 15 százalékot (döbbenetesen magas adat egy európai fővárosra nézve), miközben a periférikus, gazdaságilag alulfejlett MAT-ban 12 százalék körül mozgott (ami az 1918 előtti oktatási rendszernek volt csak köszönhető).³⁶ Minden 1948 után indított „átrétegződési” kísérlet ellenére éppen a román nemzetiségű lakosság körében mutatták ki a legszerényebb társadalmi mobilitást. Mindez a pártnómenklatúrát is érintette: az 1959-es feljegyzés kimutatta, hogy a nem román nemzetiségű hivatalnokok továbbra is felülreprezentáltak a jelentős magyar többséggel rendelkező hat erdélyi tartomány közül négyben: a MAT-ban, valamint Nagybánya, Kolozs és Nagyvárad tartományokban.³⁷

12. sz. táblázat: *A pártapparátus etnikai hovatartozása Erdélyben, 1958*

Tartomány	Nem román káderek aránya 1958-ban %	Nem románok aránya (1956-os népszámlálás) %	Eltérés %
MAT	86,7	79,9	+ 6,8
Nagybánya	43,8	34,1	+ 9,7
Kolozs	35,2	23,3	+ 11,9
Temesvár	35,2	35,7	- 0,5
Nagyvárad	41,5	31,9	+ 9,6
Sztálin (Brassó)	24,1	31,6	-7,5

Mănescu feljegyzése egy másik bizalmas elemzést is tartalmazott Erdély nemzetiségi összetételéről, amely megállapította, hogy 1956-ban, közel negyven évvel Nagy-Románia megszületése után a nem románok aránya még mindig 35 százalék fölött volt,

36 Uo. 15. f.

37 Dokumentáció a nemzeti kérdéstről a Román Népköztársaságban. Bukarest, 1959. június 25. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 77/1959, 1-25. f. Közli Andreescu-Nastasă-Varga: *Maghiarii*. i. m. 515.

szemben az 1930-as népszámlálás által rögzített 42 százalékkal (és a városokban arányuk megközelítette az 50 százalékot).³⁸ Ha evidenciaként fogadjuk el, hogy 1918 után a mindenkori román kormányzat – kimondva vagy hallgatólagos egyetértésben – prioritásként kezelte/kezeli az újonnan megszerzett terület etnikai és társadalmi homogenizációját, látnunk kell azt is, hogy 1959-ben Mănescu vészharangot kongatott meg: még mindig túl kevesen vagyunk, nem „birtokoljuk” Erdélyt, nem érezhetjük magunkénak. Mindez elsősorban azokra a területekre vonatkozott, amelyek 1940-ben ideiglenesen visszakerültek Magyarországhoz. Varga E. Árpád számításai szerint, ha az 1956-os népszámlálás eredményeit egy „virtuális” Észak-Erdélyre vetítjük, azt látjuk, hogy a 2.732.620 lakosnak csak az 53,7 százaléka volt román nemzetiségű, és 42,2 százaléka volt magyar (ekkor már nagyon kevés zsidó és szász maradt Észak-Erdélyben, 25-25 ezer fő, főleg városokban élő közösségek).³⁹

Az 1930-as román népszámláláshoz képest, amikor az összeírt magyar nemzetiségűek száma a lakosság 38,1 százalékát tették ki, 25 év után nemhogy csökkent, hanem növekedett a magyarok számaránya. Mănescu és párttársai tudatában voltak, hogy az erdélyi magyarok esete – talán a muzulmán bosnyákok kivételével – szinte példátlanul számított az 1945 utáni „etnikailag leegyszerűsített” Kelet-Európában. A szocialista urbanizáció ellenére Észak-Erdély városi lakossága továbbra is 60 százalékban magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. Magyar többségű volt Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah, Nagybánya, Kolozsvár és természetesen a Székelyföld összes városa (a volt német központ, Szászrégen is).

Bibó István társadalompszichológiai elemzését követve (a kelet-európai nemzetek kölcsönös félelmeiről és görcsös egymás

38 Uo.

39 Árpád E. Varga: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio-MTA Történettudományi Intézet, 1992, 145.

melletti létezéséről)⁴⁰, megállapítható, hogy a románok bizonytalansága, a többség furcsának hangzó, de történetileg érthető kisebbségi komplexusa képezte az 1956 utáni román (kisebbség)politikai fordulat mély rétegét. Sokat számított Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica és Nicolae Ceaușescu szocializációja is: a „moszkovita” vezetőkkel szemben nem nőttek fel egy valóban multikulturális közegben, nem beszéltek idegen nyelvet és ösztönösen óvakodtak az idegenektől. Ebben a túlfeszült helyzetben válhatott 1958 környékén a román belpolitika lényegévé a magyar kérdés elméleti és gyakorlati „átértelmezése” – ami jelen fejezet tárgyát képezi, valamint a lappangó zsidókérdés előtérbe kerülése és a népi antiszemitizmus politikai felhasználása. Ahhoz, hogy 1965 után Ceaușescu elindíthassa saját kulturális nacionalizmusát, az „új” román kommunista pártnak előbb szüksége volt arra, hogy minden kulcspozícióból elmozdítsák az „idegeneket” (ugyanazt tette Lengyelországban Gomulka 1967–1968-ban).

A romániai zsidóság 1958 januárjától került kedvezőtlen helyzetbe, ami néhány éven belül a zsidó közösség tömeges elvándorlásához, lényegében annak eltűnéséhez vezetett. Minden veszteség ellenére, a második világháború és a vészorszak után Romániában élt a legnépesebb kelet-európai zsidó közösség (közel 400 ezer fő), így érthető, hogy az új „népi demokratikus” kormány számára a zsidókérdés kezelése fontos politikai üggyé vált. A román kommunista párt viszonyulása a zsidósághoz már 1945 óta összetettnek mondható, és súlyos ellentmondásokkal terhelt.⁴¹ Az

40 Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1997 (1946), 7-91.

41 A kérdésről lásd Hidrun Glass: *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944–1949*. München, R. Oldenburg Verlag, 2002; egy átfogó szintézis, Liviu Rotman: *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*. Iași, Polirom, 2004. A romániai zsidók „kivásárlásáról” Izrael és Románia között megkötött egyezményéről lásd Radu Ioanid megrázó, kiválóan dokumentált könyvét: *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Iași, Polirom, 2005. Egyéni sorsok alakulását mutatja be Egon Balas: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás fasizmuson és kommunizmuson át*.

1947-ben indított „átrétegződési” akciók mögött például nem elsősorban a zsidó lakosság „produktívva tétele”, munkába való helyezése állt, hanem a zsidók által korábban kivívott társadalmi/gazdasági pozíciók végleges megtörése. 1948 és 1952 között az Izraelbe való távozás (*Alia*) engedélyezését vagy tolerálását nem elsősorban humanitárius vagy ideológiai okok magyarázták (a szocializmus építése Izrael államban), hanem a zsidók számarányának, politikai súlyának csökkentése. A kivándorlást elsősorban azok támogatták, akik nem kívántak integrálódni a számukra is idegen és rendkívül előnytelen gazdasági és politikai konstellációba.⁴² Az előző fejezetekben utaltam arra is, hogy 1952–1953-ban Gheorghiu-Dej maximálisan kihasználta a Szovjetunióban elindított zsidóellenes tisztogatást a Párt központi apparátusának romanosítására, noha amikor az új moszkvai vezetőség elrendelte az egész kampány leállítását, Bukarest is leállította a folyamatban levő eljárásokat. Lezárták az Izraelbe vagy a nyugati országokba való kivándorlási csatornát. Ennek eredményeként fennmaradt egy számbelileg jelentős közösség (az 1956-os népszámlálás szerint 146.264 személy, valójában több mint 200 ezer fős közösség becsülhető), akiknek több mint egyharmada Bukarestben lakott, körülbelül egyharmada (ezek többsége magyar ajkú volt) Erdélyben, maradék részük a moldvai tartományokban, elsősorban Iași-ban élt.

Az RMP KV iratai között érdekes összeállítás szerepel a párt nemzetiségi összetételének változásáról 1956 és 1957 között. Ekkor indult újra az RMP II. kongresszusát követően az intenzív tagtoborzás az ötvenes évek elejei kizárási akciók után. A zsidó lakossággal (valamint az erdélyi magyarokkal) kapcsolatos politika változásának első jele éppen a pártba való belépésnél hallgatólagosan alkalmazott *numerus clausus* politikája volt. Eközben a

Budapest, Vince Kiadó, 2002 és Várdy Péter: *Az életben van, amit az ember nem tesz...és tesz. Beszélgetések Tóth Imrével*, Budapest, Pont, 2004

42 Erről részletesen Bottoni: *Transilvania rossa*. i. m. II. és VII. fejezet.

korábban mellőzött és diszkriminált németek belépéséért valóságos kampány folyt.⁴³

13. sz. táblázat: RMP-tagok és tagjelöltek nemzetiségi megoszlása, 1956–1957

	Tagok és tagjelöltek száma 1956-ban	%	Tagok és tagjelöltek száma 1957-ben	%	Tagjelöltek száma 1957-ben	Tagjelöltek aránya 1957-ben %	Eltérés a tagok és tagjelöltek arányában 1957-ben
Románok	530.048	83,16	584.155	83,96	116.491	89,63	+ 6,97
Magyarok	72.706	11,41	76.535	11,00	10.043	7,73	- 4,02
Németek	4.852	0,76	5.335	0,77	1.419	1,09	+ 0,40
Zsidók	15.261	2,39	15.220	2,19	706	0,54	- 2,02

Ezzel párhuzamosan az RMP KV gazdasági osztályán, a Külkereskedelmi Minisztériumban és az Állami Tervhivatalban, ahol igen jelentős volt a zsidó származású káderek jelenléte, már évek óta folyt egy látszólag spontán ellenkampány, amely zaklatásból, kellemetlenkedésekből állt. A zsidók 1958 utáni brutális „kiszorítását” a hatalom belső köreiből, az elbocsátásokat és a pereket egy antiszemita hátszéllel folyó „szakmai” és hatásköri konfliktus sorozat előzte meg. Ezekben a gazdasági ügyekkel foglalkozó minisztériumok, az Állami Tervbizottság vagy a Központi Vezetőség által kiküldött ellenőrök, szakértők és az ellenőrzés alá vont vállalatok, szervezetek vezetése közötti vitában az ellenőrt azért bírálták, mellőzték (vagy fordítva: a vezetőséget azért váltották le), mert zsidó volt.⁴⁴

De az igazi „áttörés” 1958 januárjában történt, amikor a Yom Kippur ünnepe előtt Bukarestben elterjedt a hír, hogy öt év szünet

43 A táblázat forrása: Jelentés az RMP társadalmi és nemzetiségi összetételében bekövetkezett változásokról. Bukarest, 1958. március 22. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 9/1958, 14. f.

44 A jelenségről bő dokumentáció található: ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 36/1952, 24/1953, 28/1956.

után a román kormány az Izraelbe irányuló migrációs csatornák megnyitását tervezi. Néhány hét alatt közel 120 ezren töltötték ki a kivándorlási kérelmet tartalmazó űrlapot. A fővárosban és minden nagyobb településen hosszú sorok kígyóztak a rendőrség előtt. Az 1948 utáni évekkel ellentétben, amikor a távozni szándékozók nagy többsége Bukarestben vagy Moldvában lakott, 1958-ban kiemelkedő volt a pártállami apparátusba korábban integrált magyar anyanyelvű és kultúrájú erdélyi zsidók száma: néhány hét alatt 1720-an jelentkeztek Kolozsvárról, majdnem kétezren Nagyváradról, több mint ezren Marosvásárhelyről (ahol összlétszámuk nem haladta meg az 1500-at).⁴⁵

Amint azt az 1958-ban távozó mintegy 30 ezer zsidó foglalkozási összetételére vonatkozó részletes statisztikák mutatják, a városi elitiek vándoroltak el az országból. Az időseket és a diákokat (akik közül sokan egyetemi hallgatók voltak), valamint a 3143 munkást (nagyreszt 1947–1949 között „átrétegzett” zsidók) leszámitva majdnem ötezer hivatalnok és közalkalmazott, 1173 kereskedő, 800 orvos és fogorvos (akinek a 1365/1957. sz. rendelet ellehetetlenítette a magánpraxist⁴⁶), 427 mérnök, 125 ügyvéd és 65 közigazdász megkapta a kitelepedés lehetőségét.⁴⁷

Az RMP KV Adminisztratív Osztálya 1958. március 26-án a BM-nek küldött átiratában döntően gazdasági és „jogi” okokkal magyarázta a zsidók tömeges menekülését. A dokumentum szerint ugyanis a 324/1957. sz. törvényrendelet, amely a „gazdasági spekulációt” büntette, különösen sújtotta a zsidó kereskedőket és pénzügyi szakembereket, de kiemelte azt is, hogy a zsidó lakosságot az állami apparátusban folyó etnikai tisztogatások is kedvezőtlenül érintették.⁴⁸ Az RMP vezetőségét azonban sokkolta a zsidó

45 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 34. f.

46 Az orvosok zaklatásáról a MAT-ban lásd ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 239-250. f.

47 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 35. f.

48 ACNSAS, fond Documentar, dosar 91, 237. f.

elvándorlás üteme, amit politikai kérdésnek tekintett. Gheorghe Maurer külügyminiszter egyenesen árulásnak tekintette a lépést, és 1959 januárjában (néhány nappal, miután a *Scinteia* kemény szavakkal ítélte el Izrael állam „imperialista” politikáját) felháborodva nyilatkozott Moses Rosen főrabbi előtt:

„Hát igen, Főrabbi, pontot akartunk tenni erre a zsidókérdésre. Én személy szerint nem akarom magamat úgy érezni, mint az a börtönigazgató, aki nem utazhat külföldre anélkül, hogy megrovásba részesüljön amiatt, hogy ártatlan embereket tartóztat le. Kitaláltuk, hogy engedélyezzük a zsidóknak a kivándorlási listára való feliratkozást, hogy megtudjuk, közülük valóban hányan kívánnak innen elmenni. Tíz-húszezer kérelmet vártunk, de 130 ezer érkezett. Igen, 130 ezer. Ki számíthatott volna erre? Milyen borzalmas bűnököt követtünk el ahhoz, hogy ennyien akartok kivándorolni? Életeket mentettünk, egyenlő jogokat adtunk. Miért menekültek úgy, ahogy még a fasiszta üldöztetések alól sem tették?”⁴⁹

Maurer és a pártvezetés rendkívül képmutatóan viselkedett. Hütlenséggel vádolták a zsidókat akkor, amikor már eldöntötték a romániai „zsidókérdés” békés, de végleges megoldását. Az RMP Politikai Bizottsága 1958. május 31-én foglalkozott az üggyel, és drasztikus intézkedéseket fogadott el. A kitelepedési űrlap kitöltésének pillanatában a kitelepedő zsidót (vagy németet⁵⁰) megfosztották román állampolgárságától, kizárták a pártból és munkaadója elbocsátotta az állásából vagy kizárta bármilyen felelősséggel járó beosztásból. Alapvető fontosságú volt az az intézkedés, amelynek köszönhetően az állam az ezt követő években tekintélyes javakat vonhatott el az állami kincstár birtokába: a kivándorlót arra kötelezték, hogy írjon alá egy hivatalos nyilatkozatot, miszerint ellentételezés nélkül lemond minden Romániában hagyott

49 Mosen Rosen emlékiratát idézi Ioanid: *Răscumpărarea*, i. m. 105.

50 A zsidók kivándorlásával együtt tíz év szünet után engedélyezték az erdélyi és bánági szászok, svábok kivándorlását Nyugat-Németországba: ilyen célból néhány hónap alatt több, mint nyolcezer kérvényt nyújtottak be. ANIC, fond CC PCR, Cămarile, dosar 15/1958, 31-33. f.

ingó- és ingatlan vagyonáról.⁵¹ Néhány nappal később, június 9–13. között – közvetlenül a szovjet csapatok kivonásáról szóló döntést követően – ülésezett az RMP Plénuma is, és ideológiai szigort hirdetett meg a „revizionisták” ellen. Ezzel egy időben pártkizárási hullám vette kezdetét országszerte, melynek szenvedő alanyai elsősorban zsidó (és Erdélyben magyar) káderek, aktivisták voltak.⁵²

Egy kívülálló, de nem semleges megfigyelő, Keleti Ferenc magyar nagykövet 1959 elején három tényezőre vezette vissza a romániai zsidók tömeges kivándorlását. Az első és legfontosabb okot Keleti a társadalmi és gazdasági folyamatokban látta. A romániai zsidók többsége „kispolgári” háttérrel rendelkezett. Az állami kereskedelem monopóliuma megfojtani látszott minden legális vagy félig legális tevékenységet. A román szocialista társadalomba integrált zsidó proletariátus létrehozását megcélzó átrétegződési politika elutasítása arra készítette őket, hogy inkább a kivándorlást válasszák. A második tényezőt azok az antiszemita megnyilvánulások képezték – ismerte be Keleti –, amelyek mind gyakrabban jellemezték, ha nem is a hivatalos irányvonalat, de a párt magas rangú vezetőinek, következőképpen pedig a helyi apparátus magatartását. A zsidók növekvő politikai nyomást éreztek, amely szakmai reményeik megghiúsításában került napvilágra: ha magyar ajkúak voltak, nem kaptak szakmai képességeiknek vagy tudományos fokozatuknak megfelelő beosztásokat. Keleti harmadsorban a földalatti cionista mozgalom befolyását említi, amely az 1920-as évektől kezdődően gyökeresedett meg az országban. „Sok zsidó Izrael államot tartja igazi hazájának” – vonta le a következtetést a magyar nagykövet, aki ebben az esetben

51 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 3. f.

52 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 165–166. Az ülés jegyzőkönyvét közli Alina Tudor-Dan Cătănuș: *Amurgul ilegalistilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, București, Vremea, 2000.

az antiszemitáknak a zsidók „megbízhatatlanságáról” vallott véleményét tükrözte.⁵³

A korabeli levéltári iratok arról tanúskodnak, hogy a központi apparátus vezetői mind kevésbé tűrték el bármilyen „másságot”. A „zsidókérdésről” 1960. február 10-re összehívott rendkívüli RMP KV ülésen kiütközött az, amit egy koherens és strukturált ideológiával nem rendelkező antiszemitizmusnak nevezhetnénk, és amely elsősorban társadalmi-gazdasági tényezőkkel indokolt primitív idegengyűlöletben nyilvánult meg. A kivándorlási listára feliratkozókra vonatkozó azonnali állampolgárság-visszavonást előíró rendelet ellen Gheorghe Stoicăval együtt tiltakozó zsidó származású Răutu kérdésére válaszolva, Ceaușescu és Gheorghiu-Dej szabad utat engedtek a zsidókkal szembeni haragjuknak, akik szerintük, bár úgy bántak velük, „mint bárki mással, diszkriminációk nélkül”, továbbra is „privilegiumokat” követeltek.⁵⁴ Paradox módon éppen Răutu erősítette kollégái xenofób érzéseit azzal, hogy kijelentette: „tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy nem sikerült átrétegeznünk őket: megpróbáltuk elküldeni őket a gyárakba, de a legnagyobb részük nem akarta ezt”.⁵⁵

A zsidókat negatívan érintő döntések, rendeletek és szabályozások formailag nem tartalmaztak semmilyen etnikai, vallási, kulturális diszkriminációt (ha leszámítjuk azt, hogy Magyarországtól eltérően a mindenkori román népszámlálás elismerte a „zsidó nemzetiség” fogalmát, és ezt tartalmazta minden hivatalos okmány, mint például a munkakönyv és párttagok káderlapja). A zsidókat azonban szándékosan, „tervszerűen” állították földre, és azokat a szakmákat állították a felülvizsgálatok, rendőri nyomozások középpontjába, ahol egyértelmű zsidó túlreprezentáltság mutatkozott. Tipikus eset az orvosoké: a MAT-ban 1957 és 1958-ban magánpraxis gyakorlása miatt letartóztatott több tucatnyi orvos

53 Zsidó kivándorlás. Bukarest, 1959. január 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 00646.

54 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 10/1960. 20-35. f.

55 Uo. 18. f.

- köztük az orvosi egyetem több tanára és kutatója - szinte kivétel nélkül zsidó volt.⁵⁶ Az elitszakmákban dolgozók kriminalizációja szabad utat engedett a városi elitek etnikai alapon fokozatosan, de tervszerűen végrehajtott cseréjének. Más szavakkal: szerves részét képezte a román kommunista párt által elindított *államépítési* projektnek. A több tízezer zsidó egyidejű távozása megteremtette annak a lehetőségét, hogy az ország élére egy olyan új, nemcsak pozicionális, hanem szaktudással rendelkező *román* elitet állítsanak.

5.2. A MAT és a szocialista erkölcs: közbűnözés és politikai vétség 1956 után

Az 1956-os magyar eseményeket követő megtorlás célpontjai között nemcsak a politikainak vélt bűncselekmények, hanem „társadalmi” és gazdasági vétségek találhatók. A kelet-európai szocialista társadalmakban hihetetlen mértékben lazult a munkafegyelem, normálissá vált a közösségi tulajdon törvénytelen, de gyakran tolerált elsajátítása. A különböző gazdasági egységekben kulcsszerephez jutottak mindazok, akik közpénzt kezeltek (az igazgatótól a főkönyvelőn át egészen a pénztárosig). Mint politikailag megbízható személyek immunitást élveztek, és talán emiatt is lazább erkölcsi fegyelmet honosítottak meg. Ehhez hozzá kell tenni, hogy olyan trükkök és bűncselekmények, mint a nyersanyag eltulajdonítása (népi megfogalmazásban: a közösből lopni), a vállalatok által rendszeresen elkövetett mérleghamisítások, vagy a túl magasnak vélt „normák” fiktív teljesítése, több százezer vagy inkább több millió ember túlélési technikáinak és passzív ellenállásának részét képezték. Ez ellen az RMP Központi Vezetősége először 1952-ben lépett fel egy átfogó kampánnyal, melynek során több ezer vállalat és üzem új, „népi” származású vezetőséget

56 Az RMP KV-hez küldött tájékoztatás. Marosvásárhely, 1958, november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 209-211. f.

kapott. Az intézkedés nem vezetett különösebb sikerhez, és 1955-ben a Minisztertanács elfogadta a 240. sz. törvényrendeletet, amely szovjet mintára rögzítette a „közös tulajdon” ellen elkövetett bűncselekmény fogalmát, és súlyos pénzbírságok (súlyos esetekben többéves börtönbüntetést) helyezett kilátásba a „társadalom ellen” elkövetett vétségért.⁵⁷

1957. február 25-én a Minisztertanács elfogadta a 33/1957. sz. rendeletet, amely két új paragrafust vezetett be a büntetőtörvénykönyvbe (578/4.§ és 578/5.§), a szóbeli sértést és fizikai bántalmazást, valamint a „társadalom iránti tisztelet hiányát” és a „szocialista együttélés szabályainak megsértését” rögzítette. Ezen cselekményeket közigazgatási szabálysértésből büntetőüggyé minősítették át, amelyekért 3 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés járt.⁵⁸ Az Igazságügyi Minisztérium 1958. áprilisi jelentése szerint országos szinten 1955 és 1957 között mintegy 150 ezer személyt ítélték el jogerősen gazdasági jellegű bűncselekményekben.⁵⁹

Ugyanakkor, míg az 1955-ben és 1956-ban megbüntetett mintegy 100 ezer személy kétharmadának kevesebb, mint két év „javító börtön” jutott és egytizedüknél a szabadságvesztés büntetésének alkalmazását is felfüggesztették, 1957 második felében a legfőbb ügyész leplezetlen elégedettséggel regisztrálta, hogy jelentősen csökkent a „túl enyhe” büntetések százalékaránya. A dokumentum ugyanakkor a büntetések további szigorítását javasolta: a (nagyjá-

57 A „társadalomellenes” viselkedés kezeléséről a Szovjetunióban lásd Viktor A. Kozlov: *Mass uprisings in the USSR: protest and rebellion in the post-Stalin years*. Armonk (NY), Sharpe, 2002, VI. fejezet.

58 A rendelet több hónapos késéssel megjelent a sajtóban is: *Vörös Zászló*, 1957. július 5. A huliganizmus és „parazitizmus” jogi szabályozásáról Romániában lásd Mócsy László tanulmányát: *Reglementarea infracțiunii de huligalism în legislația penală a R.P.R.* *Buletin Universităților Babeș și Bolyai*, Seria științe sociale, Cluj, 1956, 121-132.

59 A Legfelsőbb Ügyészség jelentése a közös tulajdon ellen elkövetett bűncselekményekről 1955 és 1957 között. Bukarest, 1958. április 14. ANIC, fond CC PCR, Cămin, dosar 12/1958, 37-66. f.

ból kétévi fizetésnek megfelelő) 25.000 lej meghaladó károkozás esetén 10 évről 25 év börtönre való emelését, 5 és 10 év közötti büntetést a 10.000 és 25.000 lej közötti kár esetén és végül 3 hónapról 2 évre történő emelést a 2000 lej alattira (tehát két-három havi fizetésnek megfelelő) becsülhető károk esetében.⁶⁰

A Magyar Autonóm Tartományban is lelkiismeretesen hajtották végre a központi utasításokat: 1957 nyarán a tartományi és rajoni bíróságok versenybe szálltak a 240. sz. és 324. sz. rendelet alkalmazásáért. Szeptemberben a tartományi pártvezetésnek szánt jelentésében a tartományi népbíróság elnöke, Aurel Ciupe már aprólékosan elemezte az új rendelkezéseknek mind a „társadalmi” bűncselekményekre, mint például a huliganizmusra, mind a „gazdasági bűncselekményekre” való alkalmazásának eredményeit. A jelentésből kitűnik, hogy a MAT-ot különösen érintette a szigorítás. 1957 első hat hónapjában 9592 személyt helyeztek vizsgálat alá hasonló bűncselekmények miatt (ez a MAT teljes felnőtt lakosságának több mint 2 százaléka), közülük 7814-et elítéltek: 1105 személyt letöltendő börtönre ítélték, a többiek súlyos pénzbírságot kaptak.

Ciupe szerint különösen a 324. sz. rendelet váltotta be a hozzá fűződő „reményt”: két és fél hónapos (július elejétől szeptember 14-ig) alkalmazása során a statisztika „érzékenyebben javult”, mivel a 303 elítélt közül 283 személytől megtagadták a törvény által is előírt enyhítő körülmények figyelembe vételét, súlyos börtönbüntetés letöltésére ítélve őket.⁶¹ 1957 és 1959 között csak a MAT-ban gazdasági és társadalmi (koldulás, munkakerülés, prostitúció) indíttatású bűnözés miatt kb. *háromezer* lakost tartóztattak le és ítélték el letöltendő börtönbüntetésre (1957-ben 1500, 1958-ban 800, és 1959-ben majdnem 700 hasonló ítélet

60 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 12/1958, 54-56. f. Ugyanebben az időszakban az elindított eljárások száma meghaladta az egymilliót; ebből 565 ezer esetben az erdőállomány megkárosítása miatt indult eljárás.

61 ANDJM, fond 1134, dosar 175/1957, 61-73. f.

született).⁶² Egy másik iratanyagban utalás történik arra is, hogy legalább egy esetben halálbüntetést is végrehajtottak, és több személyt életfogytiglani kényszermunkára ítélték. A „bünüldöző” tevékenységnek köszönhetően csak 1958-ban tízmillió lejt sikerült visszajuttatni a „közös vagyonba”.⁶³

Érdeemes összehasonlítani a gazdasági bűnözés visszaszorításáért indított harc eredményeit (több tízezer eljárás, 3 ezer börtönbüntetés) a „politikai” jellegű megtorlás mérlegével (kb. ezer letartóztatás 1965-ig). Az eljárás *együttes* hatásaként a Magyar Autonóm Tartomány lakosságának jelentős részét figyelte a Milícia és a Securitate, és több mint négyezren börtönbe kerültek. Hasonlóság figyelhető meg a bűncselekmények felderítésében megbízott apparátus összetételében is. A Securitate tisztjeinek kétharmada, a Milícia tisztjeinek több mint fele, a bírók, ügyészek, ügyvédek zöme volt magyar. A tartományi törvényszék elnöki posztján 1958-ban a román Ciupet a magyar Kincses Elemér bíró váltotta fel.⁶⁴ A rendelkezésre álló levéltári iratok nem tartalmaznak adatokat az elítéltek etnikai hovatartozásáról: ehhez ugyanis át kellene tekinteni a tartományi és rajoni bíróságokon keletkezett több tízezer ügyet. A tartományi pártbizottság iratai alapján megkockázható, hogy a gazdasági bűnözés felszámolásáért folytatott küzdelem nem etnikai megfontolásokból indult ki, hanem abból a valóban súlyos problémából, amelyet a munkahelyi erkölcs és fegyelem megdőbbentő mértékű csökkenése váltott ki.

Az intézkedések sorozatának mégis „politikai” és egyben nemzetiségi vonatkozása volt, mivel a zsidóktól eltérően az erdélyi magyarok nem hagyták el Erdélyt 1956 után, sőt egészen az 1970-es évek végéig – az asszimilációs folyamat ellenére –

62 A Milícia tartományi Igazgatóságának jelentése. Marosvásárhely, 1959. november 2. ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 10-26. f.

63 A tartományi Népbíróság elnökének, Kincses Elemér jelentése. Marosvásárhely, 1958 november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 199-210 f.

64 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 48. f.

részarányuk nem, de abszolút számuk tovább növekedett és elérte az 1,7 milliót. Ezzel párhuzamosan kezdetét vette az a munkaerőpiaci pozícióvesztés, amely 30–40 év elteltével a magyar kisebbség átlagon felüli elszegényedését eredményezte.⁶⁵ Ez a hosszú távú folyamat már 1945-ben beindult, amikor az erdélyi magyarság elvesztette hagyományos polgári rétegeit, a (gyakran csak látszólag) *nem* politikai bűncselekmények, a „társadalomellenes” viselkedés elleni kampány fontos szerepet játszott a Magyar Autonóm Tartomány „tartalmi” kiürítésében, valamint az 1956 utáni kisebbségpolitikai paradigmaváltásban. A MAT 1960-ban bekövetkezett átszervezését hasonló mértékben befolyásolták az eddig kevésbé ismert, lényegében feltáratlan gazdasági/társadalmi indíttatású megtorlások, mint az önálló magyar tannyelvű iskolák bezárása vagy a Bolyai Egyetem felszámolása 1959-ben.

A helyi sajtó különösen fontos szerepet játszott a korrupcióellenes kampány során, amely nem egy esetben a sztálini időket idéző „bürokráciaellenes” hisztériába torkolt. A szigorúan titkos(itott) politikai eljárásoktól eltérően (ez alól a Sántha-ügyben kivételt tettek, mert az eljárás nem politikai, hanem szexuális jellegű bűncselekményre hivatkozva indult), a „szocialista törvényesség” védelme a nyilvánosság előtt zajlott, és annak hatásos támogatását élvezte. Ez különösen érződött 1958 tavaszától, amikor a *Vörös Zászló* rovatot indított *Törvénytörési hírek* címmel. Március 12-én Csík rajonból érkezett tudósítás: három faluban összesen 6 fatolvajt ítélték el két év börtönre.⁶⁶ Az igazi kampány azonban július végén kezdődött, amikor a gyulakutai „Vörös Csillag” hőerőműben pártgyűlést rendeztek az ideológiai megszorítást meghirdető RMP júniusi plenáris ülésének szellemében: „Termelési értekezleten a kommunisták, mint Nicoleanu Ioan,

65 Erről lásd az 1992-es és 2002-es román népszámlálás foglalkozási adatait Papp Z. Attila, Erdei Itala és Kiss Tamás feldolgozásában (Transindex, Erdélyi Adatbank).

66 Csalás a közvagyon rovására. *Vörös Zászló*, 1958. március 12.

Hegedűs Irma felszólalásaikban leleplezik a nép vagyonának dézsmálóit és fokozott éberségre hívják fel a dolgozók figyelmét." Ezt követően öt előre kiválasztott munkást ellen folytattak nyilvános eljárását az erőmű épületében. „Egyik részüket eltávolították az üzemből, másokat pedig pénzbüntetésre ítélték és más munkára helyezték” – adta hírül a *Vörös Zászló*.⁶⁷

Két nappal később, július 26-án újabb nyilvános perre került sor, ezúttal Végh Emma, a marosvásárhelyi „Higénia” szövetkezet pénzügyi tervezőjével szemben, akit 700 dolgozó jelenlétében ítélték el a városi törvényszéken. A *Vörös Zászló* nagy terjedelemben foglalkozott az ügygel, amit az igazságszolgáltatás a szigorúságáról ismert Rézi Árpádra, a törvényszék elnökére bízott. A tudósító egyszerre informált, figyelmeztetett és nevelt:

„Két évig lopta a szövetkezet közös vagyonát. (...) A közös vagyonból 28.654 lejt, míg a dolgozóknak járó juttatásból 5100 lejt tulajdonított el. Tehát több mint 33.700 lejt lopott. (...) Végh Emma elővezetésekor még a rá jellemző göggel lépett be a Kalapács kisipari termelőszövetkezet kapuján. Azonban amikor itt szembe találta magát azzal a mintegy 150 felháborodott dolgozóval, aki nem fért be a terembe, megtörött. Az egykori nagyvilági nő fejét lesütve, rabruhában, a dolgozók megvetése közepette ment be a terembe.”⁶⁸

A büntetett ismertetése után következtek az előre készített tanúvallomások:

„Rusu Ioan, Barabás Irén és mások a legnagyobb gyűlölettel beszéltek Végh Emmáról. Figyelmeztették mindazokat, akik hasonló tisztességtelen cselekedetekre hajlamosak, vigyázzanak, mert nem kerülnek el a nép szigorú ítéletét. (...) Jakab Ilona soványka kicsi asszony. De amikor beszélt, szavai nagyra tették. Mi, 40-50 fokos melegben izzadtunk, hogy szövetkezetünk virágozzék, jövedelmező legyen, s akkor ez a semmirevaló, akit még az emberi jelző sem illet meg, a mi munkánk eredményét lopta el. Nem meglepő, hogy ilyen aljas, alávaló lett.”⁶⁹

67 *Vörös Zászló*, 1958. július 24.

68 A közvagyon fosztogatói elnyerik méltó büntetésüket. *Vörös Zászló*, 1958. július 26.

69 Uo.

Más dolgozók azonban nemcsak a vádlottat alázták meg, hanem – minden bizonnyal felsőbb utasításra – „bírálták a kisipari termelészövetkezetek tartományi szövetségének volt vezetőségi tagjait is”. Az ítélet a lincshangulathoz „megfelelőnek” bizonyult: Végh Emmát 13 évi kényszerszolgálatára, 6 évi állampolgári jogvesztésre, vagyona elkobzására ítélték. Ugyanakkor kötelezték a szövetkezetnek okozott több, mint 33.700 lejes kár megtérítésére. Az újság szerint „az ítélet kihirdetése után a jelenlévők sokáig éltették a népi milíciát”.⁷⁰

A következő napokban, hetekben már szinte naponta jelentek meg „törvényszéki hírek” a *Vörös Zászló*-ban és más magyar nyelvű napilapokban.⁷¹ A kollektivizálás második hullámának indításával összefüggően jellemzően kulákok, ritkábban középparasztok kerültek a vádlottak padjára. A Mezőbándon rendezett perről így tudósítottak:

„A tárgyalás Marosvásárhelyen volt s ítélet hirdetés előtt kiszállt a törvényszék a helyszínre, hogy ott mondja ki az ítéletet s ítélethirdetés előtt meghallgassa a dolgozókat is. A bándi kultúrotthon t. zsúfolásig megtöltötték a dolgozók.”⁷²

Augusztustól azonban új, „rangos” szereplők is megjelentek a törvényszéki tudósításokban. Hivatali korrupció vádjával letartóztatták és 9 év börtönre ítélték Egyed Józsefet, a tartományi Sportbizottság elnökét. Vele együtt bukott Lungu György, a tartományi néptanács alelnöke, akit lemondásra kényszerítették, majd a pártból is kizártak.⁷³ Augusztus 16-án a *Vörös Zászló* hírül adta, hogy a gyergyószentmiklósi lenfonodából Teodor Schwartz igazgatóval együtt többtucat munkást és

70 Uo.

71 Az *Előre* és a kolozsvári *Igazság* közleményeiből kiderül, hogy ehhez hasonló perek zajlottak más tartományokban is, bár számuk jóval alacsonyabb tűnik.

72 Elnyerték méltó büntetését Szabó kulákék. *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 6.

73 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 3.

vezetőbocsátottak el.⁷⁴ Az augusztus 23-i állami ünnepség tiszteletére elrendelt „szünet” után, amikor ráadásul a MAT fontos emberei népes tatár delegációt fogadtak⁷⁵, augusztus végén újabb lendületet vett a kampány: a gyergyószentmiklósi törvényszék ítéletet hirdetett öt „népvagyon fosztogató” ellen, és a téglalopásban tetten ért Rácz Albertet 23 év kényszerszolgálatra ítélte.⁷⁶ Szeptemberben Székelykeresztúron kezdődtek vizsgálatok és ellenőrzések. Az újság szerint a rajoni néptanács egyik hivatalnokát ítélték el többéves szabadságvesztésre, akit egy kulák próbált megvesztegetni, hogy visszaszerezze elkobzott javait. Természetesen a kulákot is elítélték.⁷⁷ Szeptember 28-án már Csíkszeredából jelentkezett Simon Ervin tudósító. Sáfár Ildikó „kuláklány”, akit korábban származása miatt bocsátottak el a városi néptanáctól és a Lottó-Pronosportnál vettek fel, több ezer lejt sikkasztott. Simon Ervin szerint nemcsak politikai, hanem biológiai okai voltak a „kulák származásúak” erkölcstelenségének:

„Ha valaki a kizsákmányoló elemeket figyeli, észreveheti, hogy többségük odahúzódik, ahol pénzt vagy más értékeket le lehet kezelni. S egyesek még hozzá is segítik őket ehhez. S akkor csodálkoznak, hogy lopnak. Nincs mit csodálkozni. Az ilyen elemek fertőzöttek.”⁷⁸

Azokban a napokban Szászrégenben is nagy visszhangot kiváltó per zajlott egy magyar nemzetiségű hivatalnok – Antal László, a városi néptanács volt elnöke – ellen, akit tíz társával együtt korrupció vádjával ítélték el; a fővádolt 19 év kényszerszolgálatot kapott.⁷⁹ Az 1958 nyári-őszi tömeges eljárásokról a levéltári iratok

74 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 16.

75 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 27.

76 Véget ért egy népvagyon fosztogató pályafutása. *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 27.

77 Nincs megalkuvás azokkal szemben, akik a közösségnek ártnak. *Vörös Zászló*, 1958. szeptember 13..

78 Sikkasztó kuláklány fölött ítélezett a csíkszeredai néptörvényszék. *Vörös Zászló*, 1958. szeptember 28.

79 *Vörös Zászló*, 1958. október 1.

is tanúskodnak, és megerősítik a sajtóelemzésből kirajzolódó képet: bár a kampány a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok további meggyengítését tűzte ki elsődleges célul, az agresszív sajtópropaganda a társadalom egészének megfélemlítéséhez vezetett. Pártvezetők, gazdasági szakemberek, hivatalnokok és egyszerű polgárok egyaránt rettegték arról, hogy apró trükkjeik, „csalásaik”, be nem jelentett jövedelmeik miatt börtönbe kerülnek, pályafutásuk és életük kettétör. Egy októberi összefoglaló jelentés szerint például Régen rajonban több tanácselnököt, főkönyvelőt ítéltek el, másokat pedig a már felvázolt forgatókönyv szerint munkahelyeken és kultúrotthonokban rendezett népgyűléseken leplezték le (csak szeptemberben 730 ilyen összejövetelt tartottak a MAT-ban). Így kerülhetett sor közel 700 káder és középvezető leváltására.⁸⁰

Az üzemekben, hivatalokban, és a tanintézetekben egyfajta „permanens forradalom” zajlott. Frissen kinevezett igazgatók, főmérnökök, könyvelők, fiatal pályakezdő munkások és technikusok tűntek el egyik napról a másikra. Másokat elbocsátottak: csak 1957 augusztusában a tartományi Építésügyi Tröszt közel száz dolgozótól vált meg kizárólag az 1956-os forradalom napjaiban észlelt (vagy utólag jelentett) „negatív” hozzáállásuk miatt. Az elbocsátottak nagy része „polgári” családi háttérű mérnök, „papfiú” és „kulákgyermek” technikus, ellenőr volt. Ugyanakkor kivételek is akadtak: a huszonkilenc éves Kóti Pál, a munkaszervezet csoportfőnöke a Bolyain szerzett közgazdasági diplomát, és az új „népi” káderek azon csoportjához tartozott, akiket a kommunista rendszer korábban védett: 1500 lejt keresett, az átlagfizetés kétszeresét. Kótit azért mentették fel, mert néhány munkás előtt azt kiabálta, hogy vasvillával kellene elzavarni a kommunistákat, ahogy az Magyarországon történt.⁸¹

80 Az RMP KV-nek küldött tájékoztató. Marosvásárhely, 1958. október 14. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 186. f.

81 Az Építési Tröszt jelentése a MAT-i pártbizottsághoz. Marosvásárhely, 1957. augusztus 29. ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 185-189. f.

Az erdészeti Igazgatóság, a jórészt erdővel borított Székelyföld egyik kulcsfontosságú hatalmi szerve is szisztematikusan bocsátotta el a „politikailag megbízhatatlan elemeket”, akiknek bűnügyi nyilvántartásbeli kivonatában gyakran megjelent a Duna-Fekete-tengeri csatornára való elhurcolás az ötvenes évek elején, vagy valamelyik „politikai” bűncselekményhez kapcsolódó fogságban töltött időszak.⁸² Ugyanez történt a tartományi szövetkezeti központban (DRCC), ahol 1958 nyarán átfogó vizsgálatot indítottak: hűtlen kezelés vádjával elítéltek több dolgozót és további ötvenet elbocsátották.⁸³ 1958-ban kezdetét vette az igazságszolgáltatás és az állambiztonsági szervek „átvizsgálása” is: a Milíciától negyven tisztet és altisztet, a tartományi Ügyészségtől és Törvényszéktől tizenöt bírót, ügyészt és fogalmazót bocsátottak el.⁸⁴

A sajtónyilvánosság előtt zajló „rendteremtés” mögött tehát a sorok összezárása, a másképp gondolkodók és a más életformát élők ellehetetlenítése, elűzése vagy erkölcsi kompromittálása állt. Ennek keretében fontos szerephez jutott az az értelmiségi közeg is, amely 1945 után a kommunista rendszer kiépülésének köszönhetette pályafutását. Számukra (is) 1958–1959 a számonkérés éve volt, amikor minden aprónak tűnő kihágás, véleménykülönbség, ideológiai disszonancia hirtelen „ügygé” vált. Országos szintű botrányt okozott az ún. „tankönyv-ügy”: kiváltói olyan kultúrpolitikusok és magyar szakos egyetemi és középiskolai tanárok, akik komolyan vették a pártból érkezett felkérést arra, hogy magyar irodalmi tankönyvet állítsanak össze általános és a középiskolások számára. A bukaresti Országos Központi Levéltárban található dokumentáció döbbenetes képet mutat a megfélemlítési technikák alkalmazásáról. A „nacionalista” szellemiségűnek kikiáltott művek szerzőit leleplezték, napokig fogva tartották a párt-székházban és „nevelő beszélgetésekre” vitték őket, amelyek a

82 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 175-184. f.

83 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 169-175. f.

84 ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 212. f.

középkori inkvizíciós kihallgatásokhoz hasonlítottak. Az inkriminált tankönyv főszerkesztőjét, Fejér Miklós irodalomtanárt 1959. április 2-án tartóztatták le Kolozsváron, majd külön repülőgéppel Bukarestbe szállították, és pártgyűlésen leplezték le. Ezután börtönbe vitték és 7 hónapig előzetes letartóztatásba helyezték; végül szabadon engedték, eljárást sem indítottak ellene.⁸⁵ Április 6-án Gheorghiu-Dej elnöklete alatt gyűlést tartottak, ahol felelősségre vonták a tankönyvek előkészítéséért felelős kádereket (elsősorban Bányai Lászlót, a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Főigazgatóságának vezetőjét, és az RMP központi apparátusában dolgozó Konyáki Klárát). Gheorghiu-Dej azzal fenyegette Bányai Lászlót és a magyar aktivistákat, hogy Pătrășcanu sorsára juttatja őket, majd így folytatta beszédét:

Gheorghe Gheorghiu-Dej

„És most egy magán jellegű megjegyzést szeretnék tenni. Sajnálom, hogy idáig eljutotunk, tényleg sajnálom és nagyon rossznak látom. Ez egy politikai sakkmattnak tek. Most Bányai elvtárs Konyáki elvtársnő mögött bujkál és Konyáki elvtársnő valaki más mögött. Én akkor mit mondjak? Ha ezzel a mentálitással folytatjátok és nem gondoltátok át a helyzetet, nagy bajba kerültök. Középut nincs. Egyetlen út van. (...) Terepre kell mennünk az állambiztonsági szervekkel, hogy lássuk hány embernek van ellenséges megnyilvánulása, és egyszer és mindenkorra fel kell őket vinnünk a ringre, jól megbokszolni, K.O.-ra verni és megsemmisíteni.”⁸⁶

85 Beszélgetés a 85 éves Fejér Miklóssal. *Romániai Magyar Szó*, 1999. március 12.

86 Az idézetek forrása: ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 76/1959, 36-38. f. A gyűlésen többek között részt vett Fazekas János, Mogyorós Sándor, Nicolae Ceausescu, Leonte Răutu, Atanase Joja oktatásügyi miniszter, Goldberger Miklós, Iosif Ardeleanu főcenzor, Vécsei Károly és Márton Gyula a Bolyai Egyetem prorektora.

A már elkészült tankönyv több ezer példányát bezúzták, néhány szerkesztőt börtönbe zártak, másokat elhelyeztek a tanügyből.⁸⁷ Ezzel párhuzamosan elrendelték az összesen 389 forgalomban levő magyar nyelvű tankönyv és jegyzet szinte szavankénti ellenőrzését.⁸⁸ Végezetül 1959 nyarán megszüntették az RMP KV mellett 1956 óta működő Nemzetiségi Bizottságot. A döntés indokait igen szűkszavúan mutatja be egy néhány hónappal később készített jelentés, amely szerint „a bizottság néhány alkalommal ülésezett, de ténylegesen sosem működött”.⁸⁹ Feladatait egy nyolcfős munkacsoportra bízta: tagjai Ceaușescu, Răutu, Ardeleanu főcenzor, Takács Lajos, a Bolyai Egyetem utolsó rektora, Gheorghe Stoica, Breitenhofer szász író-politikus, valamint négy „nemzetiségi” tartomány első titkára: Maxim Berghianu (Brassó), Isac Martin (Temesvár), Vasile Vaida (Kolozsvár) és Csupor Lajos a MAT képviselőjében.⁹⁰ A tankönyv-ügy súlyos csapást jelentett Bányai László számára is, akit nem tartóztattak le, de néhány évig mellékvágányra állítottak; az általa vezetett Művelődési Miniszté-

87 Az ügyet dokumentáló iratokra 2006 nyarán bukkant rá a Vladimir Tismăneanu vezetése alatt működő, a romániai kommunista diktatúra működését vizsgáló Elnöki Bizottság magyar kutatócsoportja. ANIC, fond DGTP (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor), dosar 6/1959. Néhány levéltári dokumentum a már idézett román nyelvű iratgyűjteményben jelent meg: *Maghiarii din România (1956–1968)*, i. m. 348-358, 431-442. Az ötvenes évek végi cenzúra működését és a „tankönyv ügyet” vizsgálta Lázok Klára: *Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában*, *Regio*, 2007. 3. sz. 117-146. Az 1958-59-es közhangulatáról lásd Antal Árpád írását In *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Budapest, Bolyai Egyetemért Alapítvány, 1999, 112-129.

88 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 76/1959, 30. f.

89 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 26/1959, 111-112. f. A sommásnak tűnő véleményt megerősíti a Nemzetiségi Bizottság 1958-as éves költségvetése is: 270 ezer lej, ami csupán az alkalmazottak fizetését fedezte. A KV legfontosabb osztályai akkor már többmilliós költségvetéssel rendelkeztek (lásd ANIC, fond CC PCR, dosar 56/1957, 118. f.).

90 Az RMP Titkárságának ülése. Bukarest, 1959. június 3. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 23/1959, 1. f.

rium Nemzetiségi Főigazgatóságot megszüntették; jogkörét az RMP KV különböző osztályai vették át.⁹¹

A másik országosan ismertté vált „ügy”, Földes László a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjének botrányos körülmények között történő eltávolítása volt 1958 őszén. Ez még közelebről érintette a Magyar Autonóm Tartományt és az ottani értelmiségi közeget. A feldolgozott levéltári iratok⁹², valamint a nemrég felfedezett, Pavel Tugui által 1959. január 26-án készített összefoglaló jelentés⁹³ egyhangúan bizonyítják, hogy a kolozsvári magyar értelmiséget egyszerre túl „liberálisnak” és „nacionalistának” tartották. Az értelmiségi körök elleni kampányában a központi pártapparátus elsősorban a MAT-ban élő írókra és lapszerkesztőkre támaszkodott. Éppen az általuk 1958 augusztusában készített feljelentő, kompromittáló anyagok szolgálták azt az egyre szélesedő és formáiban durvuló eljárást, ami 1959 tavaszán megteremtette a Bolyai Egyetem megszüntetésének politikai és pszichológiai feltételeit is. A marosvásárhelyiek, Hajdu Győző és a körülötte csoportosuló (Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Papp Ferenc, valamint az idősebb Kovács György) úgy gondolták, ha Bukarest mellé állnak a kolozsvári magyar elit elleni harcban, nemcsak egyéni pályafutásukat alapozzák meg, hanem az autonóm tartomány számára is erős politikai pozíciót biztosítanak. Túlbulgóságuk évtizedekre megmérgezte az erdélyi magyar kulturális elit belső viszonyait, de nem menthette meg a MAT ügyét.

91 *Maghiarii din România (1956–1968)*. i. m. 617.

92 Erről lásd Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 572–614. A tanulmány nyomán 2005-ben lezajlott közéleti vita fontosabb anyagai az interneten is elérhetőek: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=12&k=5>.

93 ANIC. fond CC PCR, Secția Agitație și Propaganda, dosar 28/1959, 16–20, f.

5.3. Tartalom nélküli forma. A MAT utolsó évei

1958 első hónapjaitól a megváltozott (nemzetiség)politikai környezetben egyre több jel utalt arra, hogy üressé vált, tartalom nélküli formává degradálódik a sztálini magyar autonómia. Létezésének harmadik és utolsó fázisát (1958–1960) a tartomány „sajátosságát” (románul *specificul regiunii*) hangoztató ideológiai alapoknak a fokozatos visszavonása határozta meg. Ennek okai elsősorban Románia megváltozott külpolitikai mozgásterével függtek össze. Miután a Gheorghiu-Dej féle rendszer kiállta az 1956-os próbát, az országban állomásozó kb. 25 ezer szovjet katona kivonulása 1958 nyarán új helyzetet teremtett a Szovjetunió és a román állam kapcsolatában. Mivel 1964-ig a szovjet politikai tanácsadók jelen voltak a legfontosabb kormányzati struktúrákban, és a Securitate aktívan működött együtt a szovjet állambiztonsággal,⁹⁴ túlzás azt állítani – mint ahogy ezt néhány román szerző tette, hogy Moszkva engedménye „indította el Romániát az önállóság és szuverenitás kinyilatkoztatásának útján.”⁹⁵

Kétségtelen azonban, hogy bővült az ország mozgásterére és ami még lényegesebb, megnőtt a román politikai elit önbízalma. A következő években kiderült, hogy ez a magabiztosság súlyos konfliktusokhoz vezet Moszkvával. Az ötvenes évek végén a szovjet Tervhivatal (*Goszplan*) és a Külügyminisztérium fokozódó érdeklődéssel és némi aggodalommal szemlélte a magyar-román kapcsolatok formális, nem igazán „elvtársi” jellegét, valamint a román gazdasági tervezés merészségét (tehát annak a szovjet tételnek az elutasítását, hogy a szocialista közösségben vannak fejlett ipari területek és kevésbé fejlesztendő „agrárországok”, mint Románia) és nem utolsósorban a román nemzetiségpolitikai változások

94 A romániai Jehova Tanúk elleni fellépés fokozására 1961. december 16–22. között közös értekezletet tartott Bukarestben a román és a szovjet állambiztonság, ACNSAS, fond Informativ, dosar 267 vol. 18.

95 Scurtu: *Retragerea*, i. m. 51.

kat.⁹⁶ Ezek felismerése fokozatos volt. 1958-ig a szovjet diplomácia meg volt arról győződve, hogy Románia alapvetően „jó úton” halad. 1959-ben azonban Moszkva kritikusabb hangot kezdett megütni a román nemzeti törekvésekkel szemben.

Ehhez a magyar egyetem felszámolása és valószínűleg az 1958. október 26-ai magyar-román „barátságos” labdarúgó meccs alatt Bukarestben kitört botrány is hozzájárult, melynek szemtanúja volt a szovjet nagykövet is. Nem került el a londoni *Foreign Office* figyelmét, hogy Hruscsov 1959. március 7-én Lipcsében elmondott beszédében elítélte ugyan a területi revizionizmust, de Erdélyt megemlítette, mint olyan területet, ahol „sok magyar és román él”. A kolozsvári egyetemek egyesítése napján pedig világos figyelmeztetést intézett a román vezetőkhez.⁹⁷ Egy 1961 áprilisában – tehát a Magyar Autonóm Tartomány átszervezését követően – készített szovjet elemzés megállapította, hogy a magyar-román kereskedelem jelentős növekedésének köszönhetően normalizálódni látszanak a két ország közötti gazdasági kapcsolatok. Erdély kérdésében viszont a történelmi és kulturális gyökerű politikai konfliktus továbbra is feszíti a kedélyeket. Moszkva szerint ennek hátterében az állt, hogy Romániát félelem fogta el minden,

96 Erről részletesen lásd Baráth Magdolna: Két szovjet diplomáciai irat a magyar-román kapcsolatokról. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 211-258. 1960 után Moszkva és Bukarest viszonyában igen vitatott témát a III. román ötéves tervben foglalt gazdaságpolitikai elképzelések irányvonalai képezték. Az 1961 végéig eszközölt módosításokat is figyelembe véve, amelyek különben a tervezés strukturális káoszának a növeléséhez is hozzájárultak, a terv tizenöt éven belül a legfejlettebb szocialista államok, Csehszlovákia, Kelet-Németország szintjére kívánta fejleszteni az ország gazdaságát. Ezen eredmény elérésében a terv a nehézipar erőteljes fejlesztésére koncentrált, ám ezúttal nem a moszkvai csúcsvezetés elvárásainak kívánt megfelelni, hanem éppenséggel szembement Moszkva kívánságaival, amelyek Románia szerepét egyfajta „gabonarakáraként” határozták meg. Erről tanúskodik Andrej Kosszigin, a Gosplan elnökének 1960. május 3-án készült igen kritikus referátuma a román tervhivatal által felvázolt gazdaságfejlesztési stratégiáról. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 10/1960, 2-14. f.

97 National Archives (London), Foreign Office, fond 371 – Political correspondence. Romania 1959, file 142650. Hruscsov beszédét ismereti Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. i. m. 48.

bármilyen szintű befolyási igény esetén, amelyet Magyarország fogalmazott meg Erdélyre vonatkozóan. A szovjetek szerint ezt a paranoiás félelmet a túl gyakori magyar „beavatkozások” táplálták.⁹⁸

Ekkor már azonban az ehhez hasonló megjegyzések és bírálatok nem befolyásolták a román politikai vezetést, annál is inkább, mert a másik „ellenérdekelt”, a kádári Magyarország sem tudott (a rendelkezésre álló magyar és román levéltári iratok ismeretében nyugodtan állítható: nem is állt szándékában) fellépni az erdélyi magyarok súlyosbodó helyzete miatt. Miközben az őket érintő sérelmekről, jogszerűtlen lépésekről Budapest pontos és naprakész információkat szerzett diplomáciai úton és pártvonalon is.⁹⁹ Pedig 1956 folyamán a budapesti politikai élet látványos „mozgásba lendülése”, amihez Rákosi bukása után némi külpolitikai kezdeményezőkézség is társult, visszavonulásokra és engedményekre kényszerítette az SZKP XX. kongresszusa óta megzavarodott bukaresti pártvezetést. Való igaz, hogy 1956 októbere radikálisan megfordította a helyzetet, de vajon törvényszerű volt-e az ötvenes évek végén tapasztalt magyar közöny Erdély iránt és a kapcsolatok alárendelése a román nemzetállami érdekeknek?

Az 1956 utáni magyar-román viszonyban mérőöldkönek bizonyult Kádár János első hivatalos romániai látogatása 1958 februárjában, ami egyben Kádár második „igazi” külföldi (nem moszk-

98 Baráth: *Két szovjet*, i. m. 224-225.

99 A magyar történetírás jeles képviselői között zajló vitában a kádári külpolitika mibenlétéről és jelentőségéről álláspontom inkább Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Békés Csaba és Pritz Pál nézeteivel rokonszenvez: ha figyelembe is vesszük az ország 1956 utáni kényszerhelyzetét és a szovjet birodalmi rendszerhez való tartozásából fakadó kül- és biztonságpolitikai korlátokat, nemigen találunk meggyőző bizonyítékokat a gyakran hangoztatott önálló, kezdeményező magyar külpolitikára vonatkozó tézis alátámasztására. Ráadásul azokon a területeken is szovjet felügyelet alatt működött a kádári „különutas” diplomácia, ahol nagyobb aktivitás mutatkozott (pl. Olaszország, Vatikán, Németország, Közel-Kelet). A magyar-román viszonyt Budapest részéről pedig Földes György szerint is egyértelműen a tűzoltó, válságkezelő, elhárító vagy egyoldalúan konstruktív gyakorlat jellemezte legalább 1984-ig, de bizonyos tekintetben 1988 nyaráig.

vai) útja volt 1956 novembere után.¹⁰⁰ A látogatás körülményeit, annak hangulatát szűkebb témánk szempontjából is érdemes külön vizsgálni, mivel a magyar delegáció nemcsak, hogy egy egész napot töltött a MAT-ban, de Kállai Gyula államminiszter Marosvásárhelyen elmondott beszéde súlyos következményekkel járt a tartomány jövőjére nézve. A magyar-román kormányközi tárgyalások gondolatát Sebes István külügyminiszter-helyettes vetette fel 1957 májusában, bukaresti látogatása alkalmával. Ezt követően Málnáșan román külügyminiszter-helyettes meghívta a magyar pártvezetést Bukarestbe.¹⁰¹ A magyar-román csúcsszintű találkozó a két ország között helyreálló „normális” kapcsolattrendszert volt hivatott demonstrálni: addig csak titokban (1956 novemberében Budapesten, 1957 februárjában Bukarestben), vagy a Szovjetunió által elnökölt nemzetközi csúcstalálkozók keretei között találkoztak. Az egyeztetések közel fél évig húzódtak, és nem a konkrétan megtárgyalandó politikai vagy gazdasági kérdéseket érintették,¹⁰² hanem a látogatás „technikai” lebonyolítását (időtartalom, menetrendje, útvonala). Végül is 1958. február 20-án érkezett különvonattal Romániába nyolcnapos „országjáró körútra” a Kádár János-vezette magyar párt- és kormányküldöttség, melynek tagjai Apró Antal, a kormány első alelnöke, Kállai Gyula államminiszter, az MSZMP KB titkára, Németh Károly, az MSZMP KB tagja, Szirmai István, a KB agit-prop. osztályának (erdélyi származású) vezetője, Sebes István külügyminiszter-helyettes és Keleti Ferenc nagykövet voltak.

A 120 oldalas dokumentáció a látogatás előkészítéséről és annak politikai értékeléséről azt bizonyítja, hogy Kádár útja legalább olyan fontosnak számított a román, mint a magyar fél

100 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. i. m. 39.

101 Vincze Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet*. Marosvásárhely, Mentor, 2001. 363.

102 Az újraépülő magyar tervgazdaságnak nem volt lehetősége megerősíteni a gazdasági együttműködést Romániával.

számára.¹⁰³ A Kádár János vezette delegációt ugyanis valóságos országos turnéra kényszerítette a román protokoll. Február 20-án délben érkeztek a kürtösi határátkelőhöz, majd Arad-Temesvár-Lugos-Karánsebes-Turnu Severin és Craiován keresztül utaztak. A különvonat minden jelentősebb településen megállt, ahol a küldöttség tagjai üdvözölték a "spontánul" egybegyűlt tömeget. Az első éjszakát vonaton töltötték, majd 21-én Craiova-ból folytatták az utat, és rövid Pitești-i megállás után 14 óra körül Bukarestbe érkeztek, ahol két napig pártközi „tárgyalásokat” folytattak a Gheorghiu-Dej vezette román delegációval a Nagy Imre perről, a gazdasági együttműködésről, valamint a két ország belpolitikai helyzetéről (elsősorban az ideológiai „revizionizmus” elleni harc eredményeiről). Február 24-én ismét útnak indították a magyar delegációt, amely Moldvát is megjárta (Iasiiban és Romanban tartottak rövid gyűléseket), majd újabb vonaton töltött éjszaka után február 25-én reggel 8-kor Marosvásárhelyre érkezett. Onnan még aznap este tizkor indultak tovább, újabb éjszakát töltöttek vonaton, majd Ploiești érintésével 26-án délelőtt ismét Bukarestbe érkeztek. Itt a Floreasca sportcsarnokban rendezett nagygyűléssel várták a magyar vendégeket, majd kormányközi tárgyalás következett február 27-én. De ezzel még nem volt vége a megpróbáltatásnak: aznap késő este ismét útnak indították a valószínűleg teljes kimerültséggel küszködő magyar delegációt. Február 28-án hazafelé tartva (8 nap alatt ez volt az ötödik vonaton töltött éjszaka!) Kádár János különvonata tisztelgő látogatást tett Kolozsváron, ahol ötvenezeren – főleg várakozással teli magyarok – várták a budapestieket, és végezetül Nagyváradra, ahol újabb húszezres tömeg előtt vett búcsút Romániától a magyar delegáció.¹⁰⁴

A látogatás legfeltűnőbb eleme természetesen a magyar delegáció állandó utaztatása volt. A román vezetés erődemonstrációt

103 A MNK párt- és kormányküldöttség látogatása az RNK-ba. Bukarest, 1958. február-március. ANIC, fond CC PCR, Secția Relații Externe, dosar 53/1958.

104 Uo. 147-157. f.

tartott saját lakossága és a magyarországi közvélemény előtt. A gyenge legitimációjú, de Moszkva emberének tartott Kádárt látatni kívánták az egész országban, és egyben üzenetet küldtek az „imperialistáknak”: ne számítsanak arra, hogy súlyosabb konfliktus és újabb törés keletkezik a szocialista táboron belül. A látogatás azonban nemcsak a külsőségekről és a baráti hangulatról szólt. Nyolc nap alatt az MSZMP vezetésének félreérthetetlen üzenetet hordozó, az adott politikai helyzetet is tekintetbe véve (Magyarország már Hruscsov érkezését készítette elő április elejére) *megalázó* nyilatkozatot kellett tennie a román belügyekbe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartásáról, amelyekben visszautasítottak minden Erdélyre vonatkozó területi követelést. Az egyik vonatkozó beszédet Kádár János tartotta Bukarestben, a másodikat pedig Kállai Gyulára bízta, és a MAT „fővárosában” hangzott el február 25-én.¹⁰⁵

A Magyar Autonóm Tartományban óriási visszhangot váltott ki Kádár és a magyar kormánytagok látogatása. A második világháború után egyetlen magyar kormányfő vagy magas rangú állami vezető sem tett hivatalos látogatást a Székelyföldön. A helyi hatóságok tudatában voltak a túlzott lelkesedésben rejlő „politikai” veszélynek. Az RMP tartományi Titkárság február 19-i rendkívüli ülésén a központilag meghatározott program szerint szigorúan rögzítették a rangos vendégek fogadásának menetét. A küldöttséget Marosvásárhelyre szállító különvonat megérkezésekor pontosan ötezer embert mozgósítottak; a Simó Géza bútorgyárnál a két himnusz elénekléséről intézkedtek, ám csak a himnuszok első szakaszára szorítkoztak.¹⁰⁶ A hatóságok által elrendelt ünnepélyes fogadtatásnak – a lakosság itt valóban spontán lelkesedése miatt – kellemetlen felhangjai is támadtak. A február 25-én reggel hét órakor a tervezett ötezres tömeg helyett háromszor annyian

105 Kállai beszédéből részleteket közöl Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 218-219.

106 Tájékoztató jelentés a magyar párt-és kormányküldöttség látogatásáról a MAT-ban 1958. február 25–26-án. ANDJm, fond 1134, dosar 198/1958, 36-38. f.

érkeztek a vasútállomásra, hogy meghallgassák Kádár János és Bugyi Pál néptanács elnök beszédét.¹⁰⁷ A hivatalos program a Simó Géza bútorgyár meglátogatásával folytatódott, ahol a himnuszok eléneklését és az ajándékok átadását az üzem magyar nemzetiségű vezetője és Kállai Gyula beszéde követte.¹⁰⁸

Ötven év elteltével szinte lehetetlen feladat racionális magyarázatot találni azokra az elvárásokra, amelyeket a magyar lakosság nagy része a budapesti delegációval szemben támasztott egy olyan pillanatban, amikor a Kádár-kormánynak a Szovjetunió és szövetségesei iránt maximális hűséget kellett tanúsítania. Ezúttal ismét az nemzeti/kulturális kötelék formájában megnyilvánuló „magyar” érzelem újratermelődésének fogalmi keretei között találjuk magunkat: a Simó Géza bútorgyár munkásai és a főtéren Kállai hangszórókon továbbított beszédének meghallgatására gyülekező polgárok nem azért bíztak, érdeklődtek a budapesti politikusok iránt, mert ezek egy baráti rendszer képviselői voltak, hanem mert magyarként az anyaország küldöttjeinek tekintették őket. Az áhitat, a lelkesedés addig a pillanatig tartott, amíg Kállai ki nem mondta azt, amit román vendéglátói régóta hallani akartak: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje és népe, hogy azon testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját”; majd így folytatta:

„Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és a kulturális élet minden területén. A nemzetiségek szocialista kultúrája elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik a román nép szocialista kultúrájával, hiszen ezt a fejlődést ugyanaz az alapvető tényező a szocialista építő munka táplálja.”¹⁰⁹

107 Uo. 36. f.

108 Uo.

109 A két idézet forrása Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 218-219.

Az RMP Központi Vezetőségének küldött hivatalos tájékoztató és a lakosság kollektív emlékezete szerint Kállai beszéde – amit hangszórókon keresztül hallgatott a főtéren összegyűlt több ezres tömeg – borzalmas csalódást keltett. Sokan azonnal távoztak, volt, aki sírt, volt, aki hangosan szidta a kommunistákat és a románokat.¹¹⁰ A városban élő kevés román ugyanakkor elégedettségének adott hangot, mivel – talán a bécsi döntésre emlékezve – előzetesen attól tartott, hogy a magyar küldöttség csak azért utazott a MTA-ba, hogy megtárgyalja Erdély Magyarországhoz való csatolását.¹¹¹

Vincze Gábor szerint a magyar delegáció rendkívül defenzív hozzáállása döntően hozzájárult az 1959-ben kiteljesedett román kisebbségpolitikai fordulatához.¹¹² Valójában a nemzetiségpolitikai koncepcióváltást az 1956-os bizonytalanságérzet előzte meg, de a Securitate és az RMP „kemény” apparátusai (adminisztratív osztály, propaganda osztály) könnyen alakíthatták át politikai programmá, melynek fontos eleme a magyar „szeparatizmus” elleni harc lett. Az MSZMP vezetői ellentmondásosan fogadták a romániai intézkedéseket. Kállai Gyula, aki 1958 februárjában a példás román nemzetiségpolitikát dicsérte, alig másfél évvel később, 1959. július 16-án azzal a céllal tért vissza Bukarestbe – ezúttal nem hivatalos, titkos látogatáson –, hogy feszült légkörben zajló, kölcsönös vádaskodástól sem mentes tárgyalások során jobb belátásra bírja a saját „nemzeti” vonalán határozottan haladó román pártvezetést. Kállai azonban semmilyen eredményt nem tudott elérni, mivel a román tárgyalófél a korábbi lemondó álláspontból indulhatott ki.¹¹³ Kállai kísérlete ráadásul egybeesett az 1958 folyamán Budapesten felerősödő támadásokkal a „nacionalizmus útvesztői” ellen, amelynek főbb célpontja a határon túli

110 ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 37. f

111 Uo. 38. f.

112 Vincze: *Illúziók*, i. m. 83-84.

113 Kállai bukaresti tárgyalásainak román nyelvű jegyzőkönyvét magyar fordításban közli Varga Andrea–Vincze Gábor: Kállai Gyula nem hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség*, 1999. 1. sz. 93-141.

ügyet aktívan támogató népiek, elméleti alapja pedig *A nacionalizmus elleni harc néhány kérdéséről* című anyag volt, amit 1959 januárjában vitatott meg az MSZMP Politikai Bizottsága.¹¹⁴

Romániában Petru Groza korábbi kormányfő 1958. január 7-én bekövetkezett halálával az erdélyi magyarok és különösen a székelyek a legbefolyásosabb bukaresti román „patrónust” veszítették el. A Kádár-kormány külpolitikai súlytalansága és a szovjet csapatok kivonulása pedig kedvezőbb feltételeket garantált a román államépítési projekthez. A MAT vezető testületei iratainak vizsgálatából kiderült, hogy miközben igyekeztek folytatni a korábban elkezdett munkát (1958. március 2-án indult Marosvásárhelyen a rádió területi stúdiója,¹¹⁵ tavasszal jelent meg a Sütő András vezette *Művészet* című képes folyóirat¹¹⁶), a legtöbb területen visszavonulót fújtak, és soha nem látott szorgalommal követték a központ utasításait.

A román rádió területi stúdiója Marosvásárhelyen (Erdélyi Lajostól)

114 Erről részletesen Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető, 1998, 244-253.

115 ANDJM, fond 1134, dosar 205/1958, 183-198. f. A Gáll Gyula vezette stúdiónak 42 alkalmazottja volt, az első két évben napi másfél órás műsort közvetített (egy órát magyarul, fél órát románul).

116 A folyóirat pénzügyi/szervezeti és főleg „ideológiai” nehézségeiről lásd a szerkesztőség munkájáról készített főszerkesztői jelentést. ANDJM, fond 1134, dosar 206/1958, 38-42. f.

Ez a fordulat különösen a korábbi években óvatosan végrehajtott mezőgazdasági kollektivizálás ritmusát érintette. Az 1953–1957 közötti stagnálásának „köszönhetően” a szocialista szektor (kollektív gazdaságok és társulások) aránya a MAT-ban jelentősen elmaradt az országos átlagtól. Romániában a föld 51 százaléka, de a MAT-ban csak 40 százaléka volt állami tulajdonban.¹¹⁷ Ráadásul a szocialista szektort kitevő földterületek alig egynegyedét képezték a „magasabb rangú” kollektív gazdaságok és a pártállam által kevésbé kedvelt társult (ún. TOZ típusú) szövetkezetek, miközben a fennálló háromnegyed rész egyenesen átment állami tulajdonba (GAS). 1957-ig bevett gyakorlatnak számított, hogy a hegyvidéki tartományokban birtokszerkezetüket, az erdők, legelők arányát figyelembe véve a központi hatóságok nagyobb számú magántulajdonú gazdaságot engedélyeztek, mint a sík vidéken. Arra viszont senki nem adott felhatalmazást – igaz, nem is akadályozta meg – hogy a magyarországi példát követve, 1956 telén majdnem 500 család lépjen ki a kollektívból.¹¹⁸ Történt ez akkor, amikor a magyar válság kezelésért 1956 decembereiben elfogadott „szociális csomag” 1957. január 1-től eltörölte a gabona és más termékek kötelező beszolgáltatását, megkönnyítve a falvakban élők mindennapi életét.

A termelőszövetkezetek meggyengülése, felbomlása azonban azt sugallta, hogy a probléma minőségileg változott: általánosból specifikussá (magyar kérdéssé) vált, és elveszítve korábbi technikai jellegét, politikai kérdéssé súlyosbodott. Az RMP Titkársága 1957 novemberében azonnali intézkedéseket sürgett a MAT pártbizottsága részéről, mivel már a sajtó is kénytelen volt közölni, hogy a tartományok közötti kollektivizálási versenyben a magyar tartomány csak az utolsó helyek egyikét

117 *Anuarul statistic*, i. m. 68-69.

118 Jelentés az RMP tartományi bizottsága által 1956-ban és 1957-ben kifejtett tevékenységről. Marosvásárhely, dátum nélkül, ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 15-26. f.

foglalja el.¹¹⁹ A tartományi vezetés azonnal reagált a kihívásra. Az 1958-as összefoglaló jelentés a mezőgazdaság átalakításában elért eredményekről azt állította, hogy a feladat végrehajtásában váratlanul felbukkanó nehézségek a MAT „sajátosságának” téves értelmezéséből adódtak:

„Sokat kellett küzdenünk azzal a gyakorlattal, hogy mindig tartományunk „különleges adottságairól”, a magántulajdonhoz való ragaszkodás „évszázados örökségéről” beszélnek, amely okok miatt azt állították, hogy lehetetlen úgy kollektivizálni a mi tartományunk mezőgazdaságát, mint ahogy azt máshol teszik.”¹²⁰

Az eredmény: alig egy évvel a beszolgáltatási kötelezettség eltörlése után, 1958 elején nagy erővel indult a második és végső kollektivizálási hullám, amit impozáns propagandakampány kísért. A tartományi pártbizottság 1282 instruktort és aktivistát küldött ki az összesen mintegy 700 faluba, hogy összehangolják a több ezer helyi aktivista munkáját. A párttagokat és az aktívához tartozó nem RMP-tagokat, valamint a nőszervezetek és a többi tömegszervezet aktivistáit arra utasították, hogy jó példával elől járva azonnal lépjenek be a létesítendő kollektív gazdaságokba.¹²¹ Az 1949–1952 közötti első offenzívában elkövetett számos taktikai hibából némileg okulva új módszerekkel váltották fel az erőszakon, fenyegetésen, példastatuáláson, és leleplezésen alapuló korábbi gyakorlatot. Ezúttal csak ritka esetekben alkalmaztak fizikai kényszert, és inkább meggyőzésen alapuló kampánnyal, közvetett nyomással a falu kulcsembereit, a legtehetősebb gazdákat és főleg azoknak feleségeit, lányait igyekeztek megnyerni. Miután azonosították a „célszemélyeket”, a felkészített agitátorok a kiválasztott faluba szálltak ki és gyűléseket tartottak, amelyeken az érdekelteket közvetlenül megszólító transzparenszeket és táblákat vonultat-

119 A központi utasítás tartalmát ismerteti az RMP KV-nek 1957. november 30-án küldött tájékoztatás. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 229-233. f.

120 Uo. 19. f.

121 ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 233-236. f.

tak fel, mint például „Gáll Dénes nehallgass [sic] te senki másra, gyere be a társulásba”.¹²² A kampány gyors sikere nem kizárólag a viszonylag békés módszereknek volt köszönhető, hanem annak is, hogy felismerve a gazdák ellenkezését azzal szemben, hogy földjeik mellett állataikat is átadják az államnak, a kolhoz modellel szemben inkább a TOZ típusú termelőszövetkezeteket részesítették előnyben, amelyekből csak 1958 folyamán több mint kétszázat hoztak létre.

Az 1959. január 17–18-i tartományi szervezeti pártértekezleten Csupor Lajos bejelentette, hogy sikerült teljesen kollektivizálni a MAT legkisebb rajonját, Székelykeresztúrt, és a munka során elért általános fejlődésről számolt be. 1958 májusában a 130 kollektív gazdasághoz 14.320 család tartozott: ezzel szemben 1959 januárjában a földek egyharmadát sikerült kollektivizálni vagy szövetkezeti tulajdonba átvinni, és 64.697 család lépett be 161 ezer hektár földterülettel a 647 kolhoz és termelőszövetkezet valamelyikébe. A MAT behozta az előző években felhalmozott lemaradását, és ezért az erőfeszítéséért kiérdemelte az RMP Központi Vezetésének elismerését.¹²³ Az offenzíva folytatódott, sőt, fölerősödött 1959 folyamán: június 30-án a kollektív gazdaságok és a termelőszövetkezetek száma 734-re emelkedett; a szocialista szektor immár 93 ezer családot és a termőföld majdnem kétharmadát foglalta magába.¹²⁴

1962 tavaszán az előző évtől a nevét Maros-Magyar Autonóm Tartományra változtató tartomány hatóságai bejelentették, hogy akárcsak az egész országban, itt is megvalósult a „mezőgazdaság szocialista átalakítása”.¹²⁵ A folyamat végén a föld csupán 9,2 százaléka maradt magánkézben: ez az arány valamivel meghaladta az országos átlagot, de lényegesen kisebb volt a többi hegyvidéki

122 ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 112. f.

123 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 172. f.

124 ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 85. f.

125 *Vörös Zászló*, 1962. március. 11.

tartomány által megtartott magánbirtok arányánál. A kollektivizálás üteme és annak kifogástalan teljesítése politikai ügy volt a „magyar” vidékeken. A MAT pártvezetőinek kísérlete arra, hogy lelassítsák a kollektivizálás ütemét, kudarccal járt. Világossá vált, hogy az államigazgatás perifériája egyre kevesebb engedményt képes kicsikarni a központi vezetéstől.¹²⁶

A tartományi szervekre gyakorolt nyomásban jelentős szerepet játszott az 1958-as „megtisztulási kampány”. Ennek első szakasza az országos igazolási akció volt, amelyet az RMP Központi Ellenőrző Bizottsága rendelt el 1957. december 10–12-e közötti ülésén a „fasiszta múlttal” rendelkező párttagok ellen. A MAT-ban, kevesebb, mint három hónap alatt a meghatározott osztályozás szerint 658 „ellenséges elemet” sikerült azonosítani.¹²⁷ A hivatalos magyarázat szerint a kizárásokat az indokolta, hogy sok volt szélsőjobboldali, például csendőr „férközött” be a pártba. (Miután erről az RKP erősítése céljából 1945-ben Ana Pauker külön alkut kötött a vasgárdista mozgalom egyik vezéralakjával, Nicolae Pătraşcuval.¹²⁸) Mivel a politikai tisztogatások egybeestek a gazdasági bűncselekmények elleni kampánnyal, a kizártak közül sokan már eleve börtönben ültek, ám többségük nem politikai, hanem gazdasági bűncselekmények miatt. Másokat viszont a közerkölccsel kapcsolatos bűncselekményekkel vádoltak: csendhaborítással, obszcén viselkedéssel, alkoholizmussal vagy huliganizmussal.¹²⁹ A kizártak közül magas volt a zsidók száma és aránya

126 A helyi hatóságok mérsékeltebb agrárpolitikáját azt igazolja, hogy miközben 1956-ben közel hétezer magángazdát minősítettek „kuláknak”, ez a szám 1958 elejére harmadjára csökkent. Emiatt a MAT vezetőségét kritikával illette az RMP KV az 1958. június 9-13. közötti konstancai Plénium alkalmával. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 110. f.

127 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 152-201. f.

128 Levy: *Ana Pauker*, i. m. 67. A tényt Pauker 1953-as kihallgatása során ismerte el, akkor vált ismertté a korábban be nem avatott Gheorghiu-Dej számára is.

129 Néhány „kizárási gyűlésről” készült feljegyzés: ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 7-15. f.; dosar 224/1959, 192-200. f.

is: csak 1958-ban több mint 150 zsidót távolítottak el az RMP-ből azért, mert feliratkoztak az Izraelbe való kitelepedési listákra.

A folyamatos tisztogatás új helyzetet teremtett éppen abban az időszakban, amikor többéves szünet után a párt kapui ismét megnyíltak. 1954 és 1956 között eltelt három évben összesen 2348 jelöltséget hagytak jóvá, miközben 1959–1960 között az új jelöltek száma elérte a hatezret, és a MAT területén kb. 27 ezer párttagot és tagjelöltet tartottak számon a korábbi 19-20 ezer helyett.¹³⁰ Az ötvenes évektől eltérően azonban nem a magyarok, hanem a románok tömeges belépését tartották kívánatosnak,¹³¹ és a román nemzetiségű káderek számára kedvezőbb feltételeket biztosítottak munkájuk során (pl. hamar és könnyen előléptették őket). A párt románosítását maga a Központi Vezetőség rendelte el 1958-ban, és minden kisebbséget érintett a korábban diszkriminált németek kivételével.¹³² A kampányhoz azonnal csatlakoztak a helyi szervek: Szászrégen esetében például azt kifogásolták, hogy a párttagok csaknem fele magyar, amikor a rajon lakosságának 62 százaléka román nemzetiségűnek vallja magát.¹³³ Néhány év alatt jelentősen változtak a nemzetiségi arányok a tagjelöltek körében: 1959-ben a tagjelöltek negyede volt román (szemben a rendes tagok 16 százalékaival¹³⁴), és ez a tendencia tovább erősödött 1960–1961 között, amikor a MAT a továbbra is magyar többségű (mintegy 62%-ban), azonban minden sajátos „magyar” jellegtől megfosztott Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá alakult át.¹³⁵

130 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 1-2. f.

131 Tájékoztató jelentés a pártfelvételtől. Marosvásárhely, 1954. február 13. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 21-23. f. A jelentés szerint 1953 elejétől, amikor újra megnyitották a tagfelvételt, 554 tagjelöltet vettek fel, közülük alig 61-en voltak románok.

132 ANIC, fond CC al PCR, Cămin, dosar 9/1958, 14-24. f.

133 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 113. f.

134 ANDJM, fond 1134, dosar 238/1959, 117. f.

135 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 1-2. f.

Ezzel párhuzamosan átformálódott a párt belső társadalmi összetétele, nőtt a tagság és a káderek iskolázottsága is. Míg az 1945 utáni „ősregi” kommunisták többsége munkás, mesterember, közalkalmazott (tanár, községi hivatalnok, stb.) volt, 1960-ban Marosvásárhelyen a 6500 párttagnak kevesebb, mint a fele került ki a „munkásosztályból”: a tagság közel tíz százaléka egyetemi, főiskolai diplomával rendelkezett. RMP-tag volt ezer hivatalnok, 129 orvos, 155 egyetemi oktató, több mint száz középiskolai tanár, 60 mérnök-tervező és 25 közgazdász is.¹³⁶ Alig 15 év alatt az RMP a társadalomból kirekesztettek pártjából a kommunista rendszer nyertesei, az „új osztály” gyűjtőhelyévé vált. Csak a Marosvásárhelyen székelő tartományi pártapparátus kb. ezer fős birodalommal nőtte ki magát, és évente 16-17 millió lejt „emésztett” fel az állami büdzséből¹³⁷; csak a két tartományi pártlap, a magyar *Vörös Zászló* és a román *Steaua Roșie* finanszírozása – papír előállítás, terjesztés, belső munkatársak fizetése – 1958-ban 2,5 millióba került. (Összehasonlítául: ugyanabban az évben az RMP KV apparátusa kb. 50 millió lejjel terhelte a költségvetést.¹³⁸)

A politikai irányváltás a régi káderek sorsát is érintette. Azokon kívül, akiket a tisztogatás személyesen érintett, mások sem tudtak megfelelni az új kurzus elvárásainak (fiatal, képzett és lehetőleg román káderek pozícióba kerülése). A legismertebb Bugyi Pál, a tartományi néptanács paraszti származású, 35 éves elnöke volt, aki 1952 óta töltötte be a posztot és kedélyességének, mérsékeltségének köszönhetően az apparátus egyik legkedveltebb figurájának számított. Népszerűsége részben annak tulajdonítható, hogy sok kollegájával ellentétben Bugyi nyilvánosan is vállalta magyar azonosságtudatát.¹³⁹ 1958. augusztusi leváltása (amelyet

136 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 2. f.

137 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 56/1957, 116. f.

138 Uo. 218-219. f.

139 Egy interjúalany így jellemezte: „Ő olyan...nagyon baloldali volt s szigorúan vonalas, de intelligens ember volt, s a modora is már csiszoltabb volt”. Gagyí József interjúja Szócs Ilonával (MAT OHP, 22/2002. sz.).

egy Szovjetunióba szülő „tanulmányúttal” álcáztak) háttérében az állt, hogy bár az előző években a központ felől a tartomány mozgásterét nem engedték bővíteni, ő továbbra is próbálta a MAT státútumát elfogadtatni. A hatvanas években Bukarestbe dolgozott, kisebb állásokat töltött be minisztériumokban, majd korán, alig 50 évesen nyugdíjazták.¹⁴⁰

Néhány hónappal később Veress Gyula, a tartományi Statisztikai Hivatal tehetséges igazgatója, a már többször idézett MAT-monográfia egyik ötletadója került sorra. Noha Veress kifogástalan „káderlappal” érkezett (1951-ben szerzett közgazdaságtani diplomát a Bolyai Egyetemen, miután egy egész tanévet a Szovjetunióban töltött), egy névtelen feljelentő azzal vádolta, hogy ellenezte Sántha plébános elítélését, és annak ártatlanságát hangoztatta.¹⁴¹ A Securitate ellenőrzése után úgy tűnt, hogy az ügy lezárul, ám 1960 júniusában hirtelen újra elővették a vádakát, és Veresszt menesztették az állásából és a pártból is kizárták.¹⁴² Ekkor szűnt meg a második világháború után Marosvásárhelyen létesített és Veress Gyula által igazgatott magyar tannyelvű statisztikai középiskola is.

Vele együtt mentették fel a tartomány vezetéséből Szövérfi Zoltán propagandafelelőst, aki 1959-ben a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottság elnöke volt. A parasztsaládból származó intelligens és ambiciózus Szövérfi Bugyival együtt a párt tartományi szervezetén belül az ortodox politikai irányvonal keretei között megvalósítandó kulturális autonómia leghatározottabb szószólója volt. Szövérfi Bugyihoz hasonlóan távolról sem volt az ideológiai reformizmus képviselője: továbbra is az ötvenes évek elején rögzített sztálinista irányvonal (formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra létrehozása) tiszteletben tartását követelték

140 Gálfalvi Zsolt szíves közlése.

141 ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 114-115. f.

142 A tartományi pártbizottság bürojának ülése. Marosvásárhely, 1960. június 10. ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 68. f.

meg. Elbocsátása utáni sorsáról keveset tudunk, akárcsak azokról az okokról, amelyek arra készítették a központot, hogy megszabaduljon tőle. Kegyesztetté válásának legvalószínűbb oka az lehetett, hogy anyagilag és erkölcsileg is támogatta a *Monográfia* munkálatait, és vállalta a bevezető szöveg megírását, amelyben Szövérfi 1959 közepén azt az immár elavult tételt hangoztatta, miszerint a Román Népköztársaság „többnemzetiségű állam”.¹⁴³ Bugyihoz hasonlóan Szövérfi is Bukarestbe került a hatvanas években, ahol a Fazekas János által irányított és sok magyar kádert foglalkoztatott Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott.

Annak, akit 1958 után nem távolítottak el a tartományi vezetésből, részt kellett vállalnia saját politikai művének lebontásában. Ez annál is fájdalmasabbnak bizonyult, mivel a felelősségre vont személyek és intézmények (az orvosi egyetem, a magyar gimnáziumok, a „magyar” üzemek) korábban a sokat hangoztatott „magyar autonómia” leghitelesebb megtestesítői voltak. A MAT soha nem jelentett tényleges döntéshozási lehetőséget, de megteremtette annak a lehetőséget, hogy Bukarest elnézze a nem túl ritka „magyarkodást”, például azt, hogy Kozma Béla RMP-tag igazgatósága alatt a Bolyai gimnáziumban „haladó hagyomány” címén bevezették a református kollégium internátusi rendjét és különböző beosztásokat latin elnevezéssel látták el, például *senior*, *kontra*, *ápáritor*, és ennek eredményeként „az iskolában teljesen el van hanyagolva a nevelőmunka. (...) Vannak magasabb osztályokban lévő tanulók, akik nem tudják, hogy ki Gheorghiu-Dej elvtárs és Chivu Stoica elvtárs”.¹⁴⁴ Kozma Bélának „csak” igazgatói állásába került a tartományi pártvezetésnek továbbított feljelentés, de ehhez hasonló – sőt ennél sokkal jelentéktelenebb kihágások

143 *MAT-Monográfia*, i. m. 2.

144 Jelentés a Bolyai középiskolában felmerült hiányosságokról és helytelen megnyilvánulásokról. Marosvásárhely, 1958. február 17. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 139-143. f.

miatt is – tartományszerte több száz (főleg katolikus hitű) tanárt és tanítót bocsátottak el állásából: csak 1957–1959 között a mintegy ötezer általános iskolai tanító és tanár közül 136 személyt menesztettek az állásából politikai okokból.¹⁴⁵

*Állami kitüntetések aktivistáknak és pedagógusoknak
Balról jobbra: Erdélyi István, Gagy József, Valter István, egy Bolyai-s
tanár, Kozma Béla iskolaigazgató, Barabás Ferenc közgazdász
(A fénykép Valter Istvántól származik)*

Mielőtt az orvosi egyetem esetét megvizsgálánk, érdemes megjegyezni, hogy az 1956 utáni retorziók a nyugdíjellátáshoz való jogot is érintették (minden bizonnyal a Magyar Autonóm Tartományban különös „figyelmességgel” hajtották végre a kampányt). Politikai,¹⁴⁶ vagy társadalmi¹⁴⁷ okokból tömegesen visszavonták a nyugdíjhoz való jogot: az RMP tartományi bizottsága által összeállított és jóváhagyott listákból kitűnik, hogy csak 1959-ben több száz személy került a jogsértő intézkedés hatálya alá.¹⁴⁸

A marosvásárhelyi orvosi egyetemen uralkodó családi légkör és a túlzott „liberalizmus” a hatóságoknak már az 1956-os forradalom napjaiban feltűnt. 1957-ben több mint 200 diákot helyeztek

145 ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 198. f.

146 Volt elítéltek, ellenséges vagy fasiszta múltú egyének.

147 Volt kizsákmányolók osztályába sorolt személyek.

148 ANDJM, fond 1134, dosar 242/1959, 126-128. f.

vizsgálat alá, 86-ot bocsátottak el.¹⁴⁹ De a kampány keményebb – nem túlzás állítani, kiméletlen – szakaszát sajátos módon maga az intézmény rektora, Andrásófszky Tibor nyitotta meg 1958 februárjában, amikor jelentést készített a tartományi pártvezetőség számára az intézmény belső állapotáról. Ebben az szerepelt, hogy minden erőfeszítés ellenére (itt nyilván az 1957-es retorziókra gondolt) a hallgatóság „társadalmi összetétele” még mindig nem nevezhető megfelelőnek, és a diákok politikai megbízhatósága is sok kívánnivalót hagy maga után: példaként az 1957. december 26-ai „diáksztrájkot” említette, amikor a hallgatók szervezett módon maradtak távol az órákról arra hivatkozva, hogy Karácsony másnapján nincs értelme az oktatásnak.¹⁵⁰ Jellemző módon „semilyen felelősségrevonás nem történt” az ügyben, panaszkodott a rektor, aki szerint hibás szemlélet uralkodott az IMSZ körül (sokan egyszerű diákszervezetnek tekintették, a belépést formális aktusnak tartották, emiatt az IMSZ nem tudta betölteni „politikai nevelő szerepét”). A legsúlyosabb kérdés mégis a „nacionalizmus” felbukkanása volt, amit a február 10-ei tartományi PB ülésen vitattak meg. Andrásóvszki két főbb ellenséges csoportot jelölt meg: az első azokból a zsidó tanárokból, tudományos kutatókból állt, akik Izraelbe való kitelepedési kérelmüket benyújtották. A második a népszerű egyetemi néptáncsoport volt. Tevékenységében a magyar nacionalizmust fedezte fel, mert „kizárólag magyar zenére táncolnak”, és az általa szervezett összejöveteleken nem hangzik el egyetlen „forradalmi nóta vagy román néptánc sem”.¹⁵¹

Az első retorziók a diákokat érintették: március végéig tucatnyi hallgatót zártak ki a legkülönbözőbb indoklással. Erdélyi Józsefet például azért küldték el, mert amikor az ő adatlapját töltötték ki,

149 Jelentés a Tartományi Pártbizottság ideológiai tevékenységéről az RMP II. Kongresszusát követően. Marosvásárhely, 1959. november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 202. f.

150 Andrásóvszki Tibor rektor jelentése az OGYI-ról. Marosvásárhely, 1958. február 7. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958. 109-110. f.

151 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 89. f.

eltitkolta, hogy apjától 40 hektáros földbirtokot sajátítottak ki; a hallgató ezen felül „egyetértett Mindszenty bíboros rádióban elhangzott beszédének hangvételével”. Szőke Bélát viszont kifejezetten társadalmi okok miatt zárták ki: apjának két traktora volt, tehát a „kizsákmányolók” osztályába tartozott.¹⁵² 1958. április 9-én újabb hat fiatalra került sor. Köztük a zsidó származású Katz Péter esete emelkedik ki, akinek édesapja házat, traktort, 1,75 hektár földet birtokolt. Az árván felnőtt hallgatót (apja 1944-ben Auschwitzban halt meg, anyja néhány évvel korábban hunyt el) csak azért bocsátották el, mivel beiratkozási űrlapján „elhallgatta”, hogy a fent említett, már régóta államosított javakon kívül édesapja a háború előtt malmot is üzemeltetett.¹⁵³

Az útlevelekre váró zsidó tanárokat 1958 nyarán vizsgálat alá helyezték azzal a váddal, hogy 1940 előtt a cionista mozgalomban tevékenykedtek: néhányat elbocsátottak,¹⁵⁴ másokat lefokoztak és áthelyeztek.¹⁵⁵ Velük együtt „vasgárdista” (Zeno Barbu) és „magyar fasiszta” múltú tanárokat is leleplezték (pl. Bojér Lászlót, aki 1940–1944 között a marosvásárhelyi Nemzeti Munkaközpont elnöke volt). Továbbá elbocsátottak a vegyi laboratóriumból azt a bizonyos Marta Luca Ciungant is, akinek férjét a Faliboga által vezetett 1956-os rendszerellenes kísérletben való részvételéért letartóztattak és 15 év börtönre ítélték. Más tanárokat és tanársegédeket „passzivitás”, „cionizmus”, „magyar nacionalizmus” miatt vizsgálták meg (köztük Spielmann Józsefet is), akik viszont egyszerű megrovással megúszták.¹⁵⁶

A legsúlyosabb büntetést Kóródy Ferenc, az 1956-ban létrehozott Egyetemi Művészegyüttes létrehozója és irányítója szenvedte el. Kóródy egyszemélyes intézményként működött az orvosi egye-

152 A kizárt hallgatók életrajzi adatait a tartományi bizottság Tudományos és Művelődési osztálya állította össze. ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 144–147. f.

153 ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 167. f.

154 Steinmetz József, Mármor Judit, Kertész András.

155 Néber László, Nemes Adél.

156 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 107–108. f.

temen: egyszerre volt „népi káder”, az IMSZ szervezetének elnöke, orosz nyelvi tanársegéd és „magyar” néptáncszervező. Karrierje az ötvenes években iskolapéldája volt annak, hogy miként lehetett a sztálini nemzetiségi politika által rendelkezésre bocsátott anyagi és szervezési forrásokat egy kisebbségi identitáspolitikai projekt előmozdítására felhasználni. A kórus két év alatt 120 hallgatót vont be, míg a táncsoportban már kezdetben 16 pár vett részt, majd mások is csatlakoztak. A kezdeményezés annyira sikeres volt, hogy 1958-ban már többnapos turnékat bonyolított le a néptáncsoport, és elnyerték az országos néptáncverseny első díját is, amely 30 ezer lejből és egy autóbusból állt, és Bukarestben adták át ünnepélyes keretek között.¹⁵⁷ Az OGYI „vonalas” rektorának szemet szúrt a fiatal Kóródy népszerűsége és tartott attól, hogy a tömegmozgalommá fejlődött kezdeményezés politikailag irányíthatatlanná válik.

Az 1958-as rektori feljelentés nyomán Kóródy ellen lassú „kiszorítósi” indult, 1959-ban pedig érkezett a nyilvános leleplezés pillanata. Március 9-én az OGYI aulájában, másnap pedig a patinás Kultúrpalota nagytermében nyilvános leleplező ülést tartottak Mogyorós Sándor és Leonte Răutu részvételével a teljes tantestület és a tartományi pártbizottság előtt.¹⁵⁸ A megszégyenítő gyűlés csak néhány nappal követte a Kolozsváron megtartott „egyetem egyesülési” rendezvényeket. A marosvásárhelyi autodafé célja az esetleges ellenállás megtörése és a félelemkeltés volt. Kóródy esetében azonban ezzel sem elégedtek meg a hatóságok: a gyűlést azonnali letartóztatás követte, és a fiatal tanárt nacionalizmus vádjával hét évre ítélték.¹⁵⁹

1959 nyarán az OGYI hallgatóinak száma 750-re apadt az 1957-ben regisztrált ezres létszámból; az ezt követő év mintegy

157 A legtöbb adalék az OGYI Művészegyüttes életéről és Kóródy Ferenc ügyéről. In Barabás-Péter (szerk.): *A marosvásárhelyi*, i. m. 257-258.

158 A gyűlésekről beszámolt a *Vörös Zászló* is (1959. március 11. és március 12.),

159 Barabás-Péter (szerk.): *A marosvásárhelyi*, i. m. 259-263.

700 fős létszáma jelentette a mélypontot, amikor az Oktatási Minisztérium csak 55 beiratkozási lehetőséget biztosított az OGYI-nak a korábbi években megszokott 80 helyett.¹⁶⁰ De már 1958 nyarán nemzetiségpolitikai szempontból figyelemreméltó intézkedésre került az orvosi egyetemmel kapcsolatban. A korábbi gyakorlattal szemben az 1957/1958-as tanév 171 – zömében magyar nemzetiségű – végzettjét nem a MAT területén „osztották be” (románul *repartizare*) – ahol ugyanakkor egészségügyi dolgozókból nagy hiány volt –, hanem román többségű tartományokba küldték egyéves kötelező „gyakorlatra”. Itt a fiatal orvosok szembeütköztek a „kulturális üvegházból” való kilépés valóságával. Román nyelvtudásuk nem volt elég ahhoz, hogy biztosítsa a betegekkel és az egészségügyi intézményrendszerben való hatékony kommunikációt.¹⁶¹

A MAT egyik büszkeségének tekintett friss diplomás orvosok elégtelen nyelvi felkészültsége olyannyira nyugtalanította a tartományi hatóságokat, hogy 1959 tavaszán szükségesnek látták egy intézkedési terv összeállítását. Ebben elrendelték számos gyakorlati tárgy román nyelvű oktatását, szembehelyezkedve azzal az addig követett irányvonallal, amely a magyar nyelv használatát támogatta mindenhol, ahol ez lehetséges volt.¹⁶² A magyar közöséget negatívan érintő intézkedéssorozat elégedetlenséget idézett elő. 1959. szeptember 2-án a MAT pártbizottsága rendkívüli ülést tartott a tanév kezdete előtt, amire az RMP KV kiküldött instruktora, egy bizonyos Szilágyi arról beszélt, hogy az egyetemek egyesítése és a román nyelv elsajátítása melletti kampány indokolatlan, türehetetlen tiltakozást váltott ki a helyi lakosság körében.¹⁶³ Szeptember 15-én pedig a Securitate tartományi parancsnoka,

160 ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 228. f.

161 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 95. f.

162 Intézkedési terv a marosvásárhelyi felsőoktatási intézmények munkájának javításáért. ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 97-106.

163 ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 1-3. f.

Kovács Mihály ezredes kiemelte „a Bolyai Egyetemen végzett fiatal oktatók” negatív hatását a nemrég letartóztatott középiskolásokra és egyetemistákra. A tartományi PB arról határozott, hogy szoros ellenőrzés alá kell vonni a tantestület azon tagjait, akik a Bolyai Egyetemen végezték tanulmányaikat, hogy kiderítsek végre, „ki fertőzi meg nacionalizmussal a fiatalságot”. Ezzel párhuzamosan minden városban és jelentősebb községben állambiztonsági hálózatok felállítását hagyták jóvá az oktatási intézményekben és a katolikus egyházon belül is.¹⁶⁴

Miként válhatott saját népének ellenségévé az addig nem túl bátor, de összességében józanul gondolkodó tartományi pártvezetés? A váltásban kulcsszerepet játszottak az 1958 novemberétől ismétlődő központi ellenőrzések, amelyek „munkalátogatások” formájában zajlottak és pánikhangulatot keltettek a MAT-ban.

5.4. Munkalátogatások a pártközpontból

1958. november közepén az RMP KV 14 tagból álló „brigádja” érkezett Marosvásárhelyre, amelynek élén Ilie Verdeț, Ceaușescu egyik bizalmi embere állt. Küldetésük napnál is világosabb volt: ellenőrizni akarták, hogyan valósul meg a gyakorlatban a „dolgozóknak az internacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében való nevelése a tartomány sajátos feltételei közepette”.¹⁶⁵ Konkrétan fel kellett mérni a magyar kisebbség román állam iránti hűségének a mértékét (*a szocialista hazafiságot*), és ezzel egyidőben ellenőrizni, hogy a közösségben ne üsse fel a fejét a területi revizionizmus szelleme (*az internacionalizmust*). Megérkezésükkor az ellenőrök megpróbálták megnyugtatni a tartományi pártvezetést: küldetésüknek nem büntető, hanem megismerő célzata van, és nemcsak a MAT ellenőrzésére szorítkozik, hanem más tartomá-

164 ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 5-10. f.

165 A tartományi büro rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1958. november 20. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 172. f.

nyokat is érint.¹⁶⁶ Verdet felsorolta a tartományban észlelt problémákat: a káderek társadalmi és nemzetiségi összetétele, avagy a román elem alulreprezentáltsága, a késedelmek és a működési zavarok a kollektívizálásban, továbbá a katolikus egyház és néhány vallási szekta által támogatott virulens magyar nacionalizmus jelenléte, amely különösen élesen mutatkozott meg a periférikus Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen.¹⁶⁷

Az „ellenőrök” egész decemberben a terepen maradtak – egyesek közülük egészen 1959. január 15-ig, amikor részt vettek azon a zártkörű találkozón, amelyet a Securitate tartományi parancsnoka hívott össze az operatív helyzet megtárgyalására. A vitán két kérdés került a középpontba: egyrészt a Sántha plébános elleni per menete, amelyet Verdet annyira pozitívnak ítélt meg, hogy új fogalmat alkotva a „Sántha-modell” máshol való alkalmazását hangoztatta. Másrészt az ifjúság politikai nevelése és az iskolai nyelvoktatás kérdése.¹⁶⁸ Ez a probléma ekkor már a központ és a tartomány közötti konfliktusok egyik fő oka volt. A magyar iskolákban a román nyelvet harmadik nyelvként sorolták be az orosz után; a munkacsoport által Bukarestbe való visszaérkezésük után összeállított jelentés szerint még a (különben nagyrészt magyar anyanyelvű) román tanároknak is hiányzott a megfelelő nyelvismeretük.¹⁶⁹ A január 15-i ülés az egynyelvűség elutasítását tematizálta, és bár ez maga után vont az 1945-től mindaddig folytatott „puha” integrációs modell elvetését, de az előző évektől eltérően ez már nem ütközött a helyi hatóságok ellenállásába. Sőt, éppen a tartományi nómenklatúra két képviselője emelte ki, hogy milyen károkat okozott az egynyelvűség a magyar lakosságnak. A marosvásárhelyi pártiskola egyik instruktora elmesélte, hogy

166 Uo. 173. f.

167 Uo. 174-177. f.

168 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 73-76. f.

169 Az RMP Központi Vezetőség által kiküldött brigád jelentése a MAT-ban folytatott ellenőrzésről. Bukarest, 1959. január 14. ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 224. f.

néhány héttel korábban Mircea Mușat történész-propagandista előadást tartott, és a tanári karnak szégyenkeznie kellett amiatt, hogy a diákok semmiféleképpen nem tudtak kommunikálni az előadóval, és igénybe kellett venni egy tolmácsot.¹⁷⁰ Kovács György író, aki 1955-től KV-tag volt, a „külső ellenség” téziséhez folyamodott: a politikai irányvonalától való elhajlásokért a túl nagy számú magyarországi látogató a felelős, akik 1956-ban és az ezt követő években nyilvános ellenforradalmi propagandát folytattak a MAT-ban, sőt, egész Erdélyben.¹⁷¹

A román nyelv hiányos elsajátításáról, az egységes román nemzeti kultúra magyar részről történő alábecsüléséről szóló vádakat 1959. január 17–18-án a MAT negyedik pártértekezletén is megismételték. A gyűlés hangulatát – amelyen a központot Mogyorós Sándor és nem a „puhább” Fazekas Jánossal képviselte – az önkritika és az egymásra mutogatás nyomta rá a bélyegét. Mindarról, ami addig értéknek számított (az anyanyelven való szakképzés, a magyarul zajló tömeges akkulturáció, a „magyarul építjük a szocializmust” hirdető ideológia), hirtelen kiderítették, hogy súlyos hibákat és veszélyeket hordoz. Csupor első titkár a besorozott katonákra hívta fel a figyelmet, akik úgy érkeztek meg a kötelező két és fél éves szolgálat letöltésére, hogy egy szót sem tudtak románul, mivel a magyar gimnáziumokban és szakiskolákban „nacionalista szellemben nevelték őket”.¹⁷²

Megnyitó beszédében Csupor súlyos kritikával illette azt a „haladó hagyományokra” épülő művelődési politikát – a helyi hatóságok egyik legeredetibb kezdeményezését –, amelyet Szóvérfi propagandafelelős eltűrt vagy éppenséggel támogatott. Ennek leple alatt, jelentette be a tartományi első titkár, hogy számos kiadványban, kulturális esten és színházi előadáson „kispolgári és nacionalista” hangú üzenetek is belevegyültek a szocialista tarta-

170 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 74. f.

171 Uo, 76. f.

172 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 199. f.

lomba.¹⁷³ Az ezt követő vitát a Mogyorós által közvetített bukaresti üzenet ultimátumszerű hangneme dominálta: mostantól a magyaroknak román állampolgárként kötelességük megtanulni és használni az állam egyetlen hivatalos nyelvét, a románt a tartományon belül is.¹⁷⁴ A drasztikus irányváltást az sem kompenzálta, hogy az újonnan megválasztott pártvezetésben megerősítették az 1952 óta pozícióban lévő magyar kádereket, és tiszteletben tartották az addig alkalmazott „etnikai” elvet (a tartományi PB tizenegy tagjából tíz volt magyar, a Titkárságban pedig ötből négy).¹⁷⁵ A két legfontosabb testület egyetlen román tagja, Ioan Bătagă a tartományi pártbizottság szervezeti felelőseként személyesen tartotta a kapcsolatot az állambiztonsági szervekkel.

A pártkonferenciát követő időszakban a MAT lakossága is megtapasztalta az időközben bekövetkezett ideológiai hangsúlyváltást, és a román egységes nemzetállam kialakítására vonatkozó törekvéseket. A változás jelzésére szolgálhatott, hogy felsőbb utasításra¹⁷⁶ január 24-ére ünnepélyes megemlékezést szerveztek Moldva és Havasalföld 1859-ben kimondott egyesülésének centenáriuma.¹⁷⁷ A Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülésének összehívásával és Chivu Stoica miniszterelnök beszédével csúcspontjára hágó eseménysorozat a nyugati diplomataik figyelmét is magára vonta, akik meglepetten vették tudomásul Stoica felszólalását, miszerint „az 1859-es egyesülés díszhelyet foglal el a román nép dicső történelmi harcaiban”, amennyiben „a román nép által megtett történelmi pálya természetes eredményét” képezi.¹⁷⁸

173 Uo. 204. f.

174 Uo. 105. f.

175 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 152. f.

176 Az RMP KV utasításai az évforduló ünneplésével kapcsolatosan: ANDJM, fond 1134, dosar 237/1959, 11-13. f.

177 A megemlékezés menetrendjéről lásd a Központi Vezetéshez küldött tájékoztatót. Marosvásárhely, 1959. január 25. ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 26-27. f.

178 A bukaresti brit követ jelentése: NA, PRO FO 371/143328. Romania 1959. Internal political situation. Bucharest, 26 January 1959.

Ez volt az első alkalom, hogy a Gheorghiu-Dej vezette rezsim egy nyilvánosság előtt elhangzott beszédben jelentős teret szentelt egy olyan dátumnak, amelyet az akkor egyetlenként forgalomban lévő Mihai Roller által írt román történelemkönyv egy népellenes államszervezet, a „burzsoá-földesúri Románia” létrehozásának aktusaként tárgyalt. Az évszázados *politikai* egység és a folyamatban lévő, a többségi etnikai elem mind rendszeresebbé váló támogatásában megnyilvánuló nemzeti homogenizáció motívumainak pozitív értéktöltéssel való ellátása révén Gheorghiu-Dej és tanácsadói arra figyelmeztették a lakosság nem-román részét, hogy a folyamat már visszafordíthatatlan. A román nép az ország vezető nemzetévé vált.¹⁷⁹

1959 februárjától elindult az *iskolaegyesítési* folyamat, amely a gyakorlatban a magyar (és német) tannyelvű közép- és felsőoktatási intézmények fokozatos eltűnéséhez és román tannyelvű intézményekbe való beolvasztásához vezetett. Az eddigi kutatások és a gazdag memoáirodalom természetesen (és jogosan) a kolozsvári Bolyai Egyetem megszüntetésére koncentráltak, mivel több tanár és hallgató öngyilkosságot követett el, és az Egyesítési Bizottság elnökeként kiemelkedő szerepet töltött be Nicolae Ceaușescu.¹⁸⁰ Kevésbé ismertek azonban azok az indokok, amelyek a Román Munkáspárt Központi Bizottságát arra vezették, hogy elrendelje a nemzetiségi iskolák elsorvasztását, valamint arról is keveset tudunk, milyen kihatása volt ennek az intézkedésnek a Magyar Autonóm Tartományra. Az első megjegyzés a homogenizáció folyamatának globális – azaz a teljes szovjet tömbre kiterjedő –

179 Erdélyben a román lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta az ünneplés hírét: egyes városokban, például Kolozsváron zavargásokba végződött a hivatalos program. Andreescu-Nastasă–Varga: *Maghiarii*, i. m. 374-379.

180 Erről részletesen Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. II. rész. (1948 – 1965). *Magyar Kisebbség*, 1997. 3-4. sz. 375-403.; uő: *Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959)*. *Korunk*, 1997. 4. sz. 70-82. Fontos román levéltári iratot közöl a kérdésről Andreescu-Nastasă–Varga: *Maghiarii*, i. m. 385-512; 527-547.

jellegére vonatkozik, amely folyamat beilleszkedett a kommunista ideológia által támogatott gazdasági modernizációs projektbe. A brit Külügyminisztérium Kutatási Főosztályának (*Foreign Office Research Department*) elemzői megfigyelték, hogy a kisebbségi nyelveken való oktatás fokozatos szűkítése és azok a közigazgatási változások, amelyek 1960 végén a MAT elsorvasztásához vezettek, olyan, a hatalmi struktúrák koncentrálódásának irányába mutató intézkedések voltak, amelyeket egyszerre több más szocialista államban is érvényesítettek. Köztük említhető Csehszlovákia, ahol 1960-ban szűkítették a szlovákok intézményes elkülönülését, és egységes „szocialista” államot hirdettek; Bulgária, ahol a török kisebbséggel szemben történtek diszkriminatív lépések oktatási és nyelvhasználati téren; vagy maga a Szovjetunió, ahol Hruscsov éppen 1958 után indította el azt az energikus kampányt, amely az orosz nyelvet volt hivatott az iskolákban és az államapparátusban népszerűsíteni.¹⁸¹

Raphael Vago kitűnő elemzését idézve Szesztay Ádám azt hangsúlyozza, hogy szoros korreláció van az ötvenes években a Szovjetunióból kiinduló, a szovjet tömb országainak gazdasági-társadalmi integrációját hangoztató új diskurzus és a kulturális integráció között, amely az állampolgárok „standardizálására”, következésképpen a másság el nem ismerésére vagy annak „meghaladására” összpontosított.¹⁸² Ez a szempont központi jelentőségűvé válik, amennyiben az egyidejűleg gyökeret verő folyamatok lehetővé tették a szatellitállamok számára, hogy saját intézkedéseit a „testvérállamok” vagy a Szovjetunió hasonló intézkedéseire való hivatkozással legitimálja. A román esetben a Szovjetunió által kidolgozott nemzetiségpolitikai paradigmával való mind véglege-

181 NA, PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Minutes. London, 20 January 1961.

182 Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003, 280-281. Vago idézett műve: *The grandchildren of Trianon: Hungary and the Hungarian minority in the Communist states*. New York, Columbia University Press, 1989.

sebbnek tűnő szakítás implicit módon éppen abban a fordulatban talált legitimitás-forrást, amelyet előbb Sztálin, majd Hruscsov vitt véghez az oroszok és nem-oroszok közötti kapcsolatokban.

Az iskolaegyesítési projektet azonban nemcsak Erdély román többségű régióiban kívánták megvalósítani, hanem a Magyar Autonóm Tartományban is. Bevezetését újabb magas szintű „munkalátogatás” előzte meg Mogyorós Sándor és Leonte Răutu, a KV Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjének részéről 1959 márciusában. A helyi vezetőkkel tartott értekezlet során a központ küldöttei korábban nem tapasztalt éles hangú, már-már személyeskedő, durva támadást intéztek a magyar vezetőség ellen, és ismételten szóba hozták az 1956-os forradalom alatt és az ezt követően elkövetett politikai hibákat.¹⁸³

Az első csapást Răutu mérte a helyiekre, aki szerint a tartományi vezetőség által a magyar nacionalizmus letörésére tett erőfeszítéseik továbbra sem szüntették meg az ellenforradalom negatív kihatásait: „Mi a nacionalizmussal szemben határozott kiállást követelünk, azt kérjük, hogy aktívan vegyenek részt a nacionalizmus leleplezésében”.¹⁸⁴ Majd utalva egy korábban a helyi sajtóban Szövérfi Zoltán tollából megjelent ünnepi cikkekre, amelyben a szerző a „román-magyar barátságot” ünnepelte, Răutu felhívta a figyelmet a propagandafelelős által elkövetett hibára, amely csak látszatra volt filológiai tévedés: a román-magyar barátság fogalma kizárólag a két állam közötti kapcsolatokra vonatkozik, a belső ügyekben ezentúl alkalmazandó formula „a román nép és a magyar nemzetiségű lakosság közötti barátság”, vagy általánosságban fogalmazva „a román nép és az együtt élő nemzetiségek közötti barátságról” kell beszélni.¹⁸⁵

183 A tartományi bíró rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1959 márciusa. ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 86-96. f.

184 Uo. 88. f.

185 Uo. 89. f.

A második megtárgyalt kérdés a hivatalos nyelv használatára való csekély hajlandóság volt. „Azt mondják, hogy aki románul beszél, áruló”, hangzott a vád Răutu szájából, akit Mogyorós azonnal megerősített: „A középiskolai tanárokkal tartott gyűlésen egy román magyarul beszélt, de a magyarok közül, bár sokan jól tudnak, egy sem [szólalt meg] románul.”¹⁸⁶ Mogyorós szavai gyakorlatilag visszhangozták Kovács Györgynek a januári szervezeti konferencián elhangzott vádjait: az erdélyi magyar kommunisták rosszul mérték fel a helyzetet, amikor Budapestet tekintették az egyetlen igazi magyar kulturális központnak, elutasítva ezzel a Bukarest által felajánlott integrációs lehetőséget. A találkozót Răutu zárta az ideológiai szabadosság leverésében tanúsított tétovázás elítélésével:

„Csopor elvtárs és Kovács elvtárs [Kovács György író – S.B.] ne higgyék, hogy én olyan ember vagyok, aki nem tud felejteni. De emlékeztetnem kell önöket, hogy 1957-ben levél érkezett a Központi Vezetőséghez, amely egy értelmiségi kör elindításának javaslatát tartalmazta. Ez engem nagyon meglepett. Támogatták Kovács és Csopor elvtársak, aki egyike a KV által leginkább nagyra tartott első titkároknak. Volt ott egy tervzet is, a kör alapszabályzata. (...) Egy hasonló szervezet elindítása módot nyújtott volna az ellenséges elemeknek arra, hogy saját tevékenységüket folytassák. Nagyon elővigyázatosnak kell lennünk, minden javaslatot nagy buzgalommal kell megvizsgálnunk, százszor is végig kell elemeznünk! (...) Tudnotok kellett volna, mit jelent 1956 decemberében egy Ady-kört javasolni Marosvásárhelyen!”¹⁸⁷

A kisebbségi népcsoportok anyanyelven való oktatásának korlátozása vagy megszüntetése révén érvényesített nyelvi integrációs stratégiát maga az RMP legmagasabb döntéshozó szervei készítették elő 1959 áprilisában, közvetlenül a „tankönyv-ügyet” követően. A kérdést az RMP Politikai Bizottsága is 1959. április 20-án tárgyalta.¹⁸⁸ Gheorghiu-Dej radikális véleményét alakított ki a

186 Uo.

187 Uo. 95. f.

188 Az ülés jegyzőkönyve: ANIC, fond CC PCR, Cămarie, dosar 15/1959, 133-169. f.

nemzetiségi kérdésről (a magyarok „túlterjeszkedése” állambiztonsági veszélyt rejt; meg kell szüntetni az önálló nemzetiségi oktatást), és ennek már csak Fazekas János mert ellentmondani, aki szenvedélyesen – és a jelenlévők rosszallását kiváltva – védelmezte a Groza-kormánytól örökölt vívmányokat, majd első sorban a MAT magyar lakosságának érdekeinek megfelelő kulturális integrációs modellt.

Egészen más volt azonban a kijelölt és követendő „vonat”. Az RMP KV Tudomány és Művelődési osztálya által összeállított, Gheorghiu-Dej által bemutatott jelentés ízekre szedte a Groza kormány kisebbségpolitikáját. Az első általános megállapítás szerint 1945 után a kisebbségi oktatást anélkül fejlesztették, hogy figyelembe vették volna a valós igényeket: 50 tatár iskolát hoztak létre anélkül, hogy mérlegelték volna, hogy a romániai tatár közösség által beszélt dialektus nem rendelkezik saját ábécével, tehát nem lehet irodalmi nyelvnek tekinteni. Vitába szállva a magyar közösséggel elhangzott, hogy „magyar iskolákat hoztak létre a csángó falvakban, bár az ezen népek által beszélt nyelv a román”¹⁸⁹, kifejezetten bírálva ezzel azt a tézist, miszerint a csángóknak is nevezett moldvai katolikusok anyanyelve a magyar nyelv egyik archaikus formája.

A dokumentumban két csoportba osztották „az együtt élő nemzetiségeket”. A kevésbé népes, szórványban élőknek (tatárok, szlovákoknak, törököknek, örményeknek, lengyeleknek, görögöknek és cseheknek) el kellett szenvedniük az összes számukra fenntartott iskola bezárását. Hasonló intézkedés vonatkozott a zsidó lakosság számára fenntartott jiddis tannyelvű iskolákra azzal a különbséggel, hogy számukra engedélyeztek heti néhány jiddis nyelv és irodalomórát.¹⁹⁰ A MAT-on kívül található magyar, német, szerb-horvát, orosz és ukrán iskolákat „átszervezték”, egyesítve a

189 Az RMP Tudományos és Művelődési osztály jelentése az együttélő nemzetiségek nyelvén történő oktatásról. ANIC, CC PCR, Cancelărie, dosar 15/1959, 28. f.

190 Uo. 30. f.

korábban önálló iskolákat a románokkal, és kisebbségi tannyelvű párhuzamos tagozatokat hozva létre. Gheorghiu-Dej személyesen felolvasta a jelentést és személyesen javította ki a magyar autonóm tartományra vonatkozóan a korábban nem vitatott „sajátos” jelleget: „Jobb nem kivételezni a MAT-tal, hogy ne keltsük azt a látszatot, hogy ez a tartomány különleges elbánásban részesülne.”¹⁹¹

A központi apparátus fenyegetései és a két kolozsvári egyetem erőszakos összevonásáról érkező hírek arra késztették a tartományi pártbizottságot, hogy példamutatóan bizonyítsa hűségét Bukarest előtt, a „kis Magyarország” és saját pozíciója megmentése érdekében. 1959 tavaszán a tartományi Agitációs és Propaganda Osztály tervet készített, amely előirányozta a román nyelv bevezetését az OGYI-n oktatott gyakorlati tárgyak esetében, és az iskolák legalább egy részének összevonását a MAT vegyes nemzetiségű településein. Például a tartományi székhelyen (ahol a románok a lakosság egynegyedét alkották) és Szászrégenben, amelyet a két etnikum fele-fele arányban lakott.¹⁹² Egy másik tervezetben, amelyet Szövérfi felügyelete alatt állítottak össze – aki ezúttal a vele szemben megfogalmazott bírálatokat próbálta meg jóvátenni –, egyenesen a két legrégibb és legnagyobb presztízsnek örvendő marosvásárhelyi líceum, a magyar Bolyai és a román Papiu középiskolák összevonását irányozták elő.¹⁹³

Marosvásárhely adatait áttekintve kitűnik, hogy már az ötvenes években számos magyar családban elterjedt az a szokás, hogy gyermekeiket inkább a legjobb román középiskolába írtatták be, mintsem a magyarba. Az akkor hétéves középiskola négy alsó

191 Észrevételek az együttélő nemzetiségek nyelvén történő oktatásról. ANIC, fond CC PCR, dosar 15/1959, 94. f.

192 ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 97-106. f.

193 Javaslat a marosvásárhelyi és szászrégeni középiskolák összevonásáról. Marosvásárhely, 1959. április 14. ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 91-92. f.

évfolyamán 1959-ben a Papiuban 285 diák tanult, akiknek a fele magyar nemzetiségű volt, ugyanakkor a Bolyai ezen évfolyamain csak 235 fő tanult. A családok döntésére az is hatással volt, hogy jobb tanulmányi és szakmai érvényesülési lehetőségeket biztosítsanak gyermekeik számára a líceum befejezése után. Tüllépve a párt által a román nyelv ismeretének tulajdonított politikai tartalom, megjegyzendő, hogy elképzelhetetlen volt kielégítő állást találni a munkapiacon a hivatalos nyelv megfelelő szintű ismerete nélkül egy olyan államban, amely az első lépéseket tette meg a modern tömegtársadalom felé vezető úton.

A két gimnázium tanárait és diákjait erős versenyszellem osztotta meg, amely bár ritkán nyilvánult meg erőszakos cselekedetekben, mégis a két iskola egyesítésének javaslata olyan ellenállást váltott ki a tanári karokban, amely mögé a tartományi néptanács oktatási osztálya is felsorakozott.¹⁹⁴ A magyar tannyelvű gimnázium beolvasztásának elkerülését célzó erőfeszítések során attól sem riadtak vissza, hogy kiemeljék azokat az eredményeket, amelyeket éppen a MAT tartományi néptanácsának erőfeszítéseinek köszönhetően értek el (hangsúlyozták azt is, hogy 1956–1959 között már 38 általános iskolát egyesítettek). A hatóságokat figyelmeztették arra, milyen kellemetlen következményekkel járhat egy elsietett intézkedés:

„Úgy véljük, hogy az iskolák egyesítését az ellenséges elemek arra fogják felhasználni, hogy gyűlöletet szítsanak a becsületes dolgozók között. Az adminisztratív intézkedéseket tehát megfelelő politikai munka kell hogy megelőzze.”¹⁹⁵

A konfliktus egy egész évig tartott, és kemény szembenállás jellemezte a periférikus szervek hozzáállását. 1959. október 20–30.

194 A tartományi néptanács Végrehajtó Bizottságának jelentése az iskolák összevonásáról. Marosvásárhely, 1959. augusztus 2. ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 136-158. f.

195 Uo. 137. f.

között az RMP KV Agitációs és Propaganda Osztályáról újabb brigádot küldtek ki a tartományba azzal a szándékkal, hogy ellenőrizték az iskolaegyesítési folyamat szabályszerűségét, valamint a tavasszal bevezetett újdonságok egyikének betartását, azaz Románia történelmének és földrajzának egységes tankönyvből és román nyelven való oktatását a magyar tagozatokon is. Az ellenőrök súlyos szemrehányásokkal illették a tartományi hatóságokat: a magyar nemzetiségű tanárok többsége bojkottálta a rendelkezést, és saját elhatározásból vagy a tanárok és akár a diákok nyelvismeretének hiánya miatt magyar nyelven adta le a tananyagot és feleltetett belőle. Ezzel szemben 1960 májusában a tartományi néptanács megerősítette az Oktatási Minisztériummal szemben a gimnáziumok (elméleti líceumok) egyesítéséről már kifejtett negatív véleményét.¹⁹⁶ Végül az a megoldás született, hogy mindkét iskolában párhuzamosan román, valamint magyar tagozatot hoztak létre, így a két középiskola elvesztette etnikai kizárólagosságát.

A MAT történetére szimbolikusan tett pontot Gheorghiu-Dej második látogatása Marosvásárhelyre, 1959. szeptember 7-én. A MAT nyolcéves fennállása alatt Gheorghiu-Dej összesen kétszer látogatta meg a tartományt: és akárcsak 1956 decemberében, a forradalom utáni „konszolidációs” időszakban, 1959-ben sem azzal a céllal utazott oda az RMP első titkára, hogy a „kis Magyarország” eredményeit méltassa. Három évvel azelőtt a forradalom kiváltotta sokk feldolgozására összehívott tartományi konferencián elnökölt; ezúttal pedig azért utazott a tartományi székhelyre, hogy elhelyezze az alapkövét annak az ipari nagyberuházásnak, amelyet az 1960–1965 közötti időszakra vonatkozó III. ötéves terv irányzott elő. A város szélére tervezett *Azomureș* vegyipari kombinát megnyitásakor 1964-ben közel tizenötezer munkást alkalmazott, és a legnagyobb vonzerővel rendelkező székelyföldi ipari létesítménnyé

196 ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 16. f.

lépett elő a román nemzetiségű munkaerő szemében (is). A lakosság által a magyar kulturális autonómia lerombolásával vádolt pártvezetőkkel szembeni bizalmatlanság és a kitapintható feszültség Gheorghiu-Dej látogatása alkalmából tört felszínre. Bár a Simó Géza bútorgyárban rendezett üzemi gyűlésen nem jegyezték fel nyílt vitát, az ezt követő hetekben a munkások és technikusok közül kilenc személyt bocsátottak el és kettőt letartóztattak „mormogás” vádjával. Az egyik letartóztatott munkás például azzal replikázott nevetve kollégája megilletődött komolysággal elhangzott figyelmeztető szavaira: „Jön az atyánk.”, hogy „Ki jön, Hány János?”¹⁹⁷ Mindennek ellenére szeptember 10-én Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica miniszterelnök saját kezűleg helyezték el az új vegyipari kombinát alapkövét: ezzel Gagyi József szerint „új korszakot nyitottak Marosvásárhely gazdasági-társadalmi fejlődésében, urbanisztikai átalakításában”.¹⁹⁸

1960 elején a Simó Géza bútorgyár nevét *Iprofil 23 August-ra* változtatták, amelynek előnye nemcsak „románosabb” hangzása volt, hanem arra az 1944. augusztus 23-i palotaforradalomra is utalt, amelynek eredményeként eltávolították a hatalomból Ion Antonescu marsallt. Az első évtizedben még május 1-ével és november 7-vel egyforma súllyal, a felszabadító szovjet hadsereg iránti hála jeleként megünnepeelt esemény az ötvenes évek végétől töltődött fel nemzeti tartalommal és vált jelképévé annak a harcnak, amelyet a párt vezetésével egy egész nép folytatott a nemzeti függetlenség kivívása érdekében. Az ekkor elszenvedett vereségsorozatra, kisebb-nagyobb megaláztatásokra és elégtétel-vételre nemcsak a MAT élén álló hivatalnokok, hanem maga a lakosság is beletörődéssel és az ellenállás legkisebb jele nélkül reagált. A brit diplomata cinikus hűvösséggel kommentálták a

197 ANDJM, fond 1134, dosar 241/1959, 51-52. f.

198 Gagyi József: A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 457.

magyarok látszólagos passzivitását: a román szocializmus jóval sikerebben „integrálta” őket, mint ahogy ez elvárható lett volna a háború utáni első években:

„A kisebbségek által lakott régiókban először alakult ki olyan közös politikai faktor, amely túllép a nemzeti megosztottságokon. Ma a kisebbségi közösségeken belül is kialakult azon személyek köre, akik érdekelték a rendszer fenntartásában, és az anyagi megfontolásait fokozza az új renddel szemben érzett őszinte rokonszenv is.”¹⁹⁹

5.5. Gazdaságfejlesztés: az utolsó vita Bukaresttel

A MAT fennállásának utolsó három éve szembeszökő ellentétet rejt: míg a kultúrpolitika terén a „kétnyelvűség” támogatásának bevezetésével a helyi hatóságok hamar megfordították a nyelvhasználati jogok védelmére, a „haladó hagyományok ápolására” alapuló politikájukat, gazdaságpolitikai téren éleződött ki az utolsó igazi centrum-periféria vita a tervezés irányairól és a MAT által elérendő ipari fejlődésről. Nem véletlen, hogy ez a vita éppen az ötvenes évek végén zajlott, amikor a hruscsovi mottó: „elérni és túlszárnyalni” nagymértékben befolyásolta a keleti tömb államainak modernizációs terveit.²⁰⁰ A szembenállás dinamikájának megértése végett lépünk vissza a magyar forradalmat követő hónapokba, amikor a kommunista rendszer arra kényszerült, hogy szembenézzen egy politikailag ki nem fejezett, mégis a lakosság körében igen elterjedt elégedetlenséggel. Az RMP által a nagyobb városok lakáshelyzetéről, vagy a falvak elektromos árammal való ellátottságáról elrendelt vizsgálatok azt mutatták, hogy 1957 környékén Románia fejlődése súlyos mértékben elmaradt a fejlettebb kapitalista és szocialista államokhoz képest. Az ötvenes évek

199 NA, PRO FO 371/151897. Romania 1960. Memorandum on the present situation of Romanian minorities. Bucharest, 22 February 1960.

200 Gagyí: A szocialista modernizáció. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 445-455.

néhány területre, mint például a szénben gazdag Zsil-völgyére vagy a kőolajmezőkkel rendelkező Ploiești-re összpontosító fejlesztési politikája egyáltalán nem járult hozzá az ország általános fejlődéséhez, és ezt a villamosítás helyzetéről készített tanulmány szerzői különösen élesen emelték ki:

„1957 elején 1665 falu rendelkezett elektromos árammal, azaz az összes falu 11 százaléka. A villamosított falvak lakossága 2.976.000 fő, azaz a falusi lakosság 24,6 százaléka. Villamosított helységekből (beleértve a városokat is) lakik az ország lakosainak 48 százaléka, szemben az 1938-as 24-25 százalékkal. (...) Az eddig eredmények azonban mégsem kielégítőek. A villamosított falvak száma továbbra is csekély, és a villamosítás ütemének éves átlaga alig 150-200 falu [bekapcsolását eredményezi - S. B.]. A falvak alacsony feszültségű hálózatai átlagosan csak a helyi lakosság egyharmadát szolgálják ki (905.000 lakos). Villamosítanunk kell még mintegy 13.500 falut, amely több mint 9 millió lakost jelent, míg a már villamosított falvakban ki kell terjesztenünk az elektromos áram használatát a fennmaradó 2 millió lakosra is. Országunk súlyosan lemaradt az európai népi demokratikus államokkal szemben. A Bolgár Népköztársaságban a villamosított falvak száma tíz év alatt az 1946-os 10 százalékról 1956-ra 64 százalékra emelkedett. Az RNK-ban ugyanebben az időszakban a növekedés a körülbelüli 3,5 százalékról 11 százalékra tehető”.²⁰¹

Ami a falusi villamosítást illeti, a hagyományosan fejlettebb tartományok, mint például Temes és Brassó (Sztálin), valamint a legelmaradottabb észak-kelet romániai tartományok (Iasi, Suceava) közötti egyenlőtlenség nemcsak, hogy nem csökkent, hanem inkább növekedni látszott. Miközben az első két régióban a legalább részben villamosított falvak aránya 30 százalék körül mozgott, Moldvában ez nem haladta meg a három százalékot. A helyi közigazgatás viszonylagos hatékonyságának és a lakosság által vállalt „önkéntes munkának” köszönhetően a MAT a 16 tartomány rangsorában a hatodik helyet foglalta el. 1958-tól a

201 Az RMP Titkárságának 1957. szeptember 2-i ülésére készített jelentés a villamosítás üteméről. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1957, 9-13. f.

299/1958. sz. Minisztertanácsi rendelet ugyanis lehetővé tette, hogy azokban a községekben, amelyekben az Állami Tervhivatal nem rendel el villamosítást, a helyi néptanácsok akár 80 százalékos mértékben is vállaljanak részt a költségek viselésében. Rugonfalva község villamosítására 1959-ben például úgy kerülhetett sor, hogy minden magángazdára (tehát nem tsz-tagra) egy 5600 lejes egy-szeri adóterhet róttak ki.²⁰² Az erőfeszítések ellenére 1957 végén az elektromos áram a MAT 659 falujából csak 69-ben volt elérhető, jellemzően a legnépesebbekben vagy a kollektivizált falvakban. Ezeken a településeken élt a MAT falusi lakosságának egyharma-da. A villamosítás ennek ellenére nem jelentette azt, hogy a magántulajdonban álló házak automatikusan rácsatlakozhattak az elektromos hálózatra: 1957-ben csak 46.668 falusi lakos, azaz a MAT falusi összlakosságának alig 8,9 százaléka élt olyan házban, amely ténylegesen rendelkezett elektromos árammal.²⁰³

1950-hez képest az elért növekedés alulmúlta a többi erdélyi tartomány mutatóit, amelyekben az elektromos árammal tényle-geesen ellátott falusi lakosság aránya meghaladta a 20 százalékot. Az autonóm tartomány állította elő az országos áramtermelés 15 százalékát, az energetikai ágazatban mégis alacsony maradt a fejlődés üteme. Ennek háttérében ismét az állt, hogy az első és a második ötéves terv az egyes tartományoknak szánt fejlesztési forrásokat igen egyenlőtlenül osztotta el.

A Bolyai Egyetemen képzett magyar közgazdászok és demog-ráfusok,²⁰⁴ akik számára az érvényesülés útját a tartományi, rajoni pártbizottságok gazdasági osztályai és a tartományi népta-nács szakapparátusa jelentették az ötvenes évek folyamán, azt

202 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 4/1960, 10. f.

203 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1957, 14. f.

204 Fontos itt megemlíteni a Moszkvában végzett, magát Varga Jenő tanítványának valló Csendes Zoltán szerepét, aki 1951–1954 között az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója volt, majd a Bolyai Egyetem statisztikatanáraként sok tehetsé-ges fiataalt gyűjtött maga köré. Csendes 1959. május 3-án Kolozsváron lett öngyilkos.

tapasztalhatták, hogy a központi hatóságok közönyösek a tartomány ipari fejlesztése iránt. A központi szervekkel való nyílt(abb) szembeszállás 1958-ban kezdődött, amikor az RMP KV a tervezési mechanizmusok felülvizsgálatát kezdeményezte. Szovjet kezdeményezésre és a KGST keretében elképzelt komplex fejlődés reményében Romániában is elindult a távlati tervezés. Bukarest elhatározta, hogy 1960-ig a III. ötéves fejlesztési terv mellett elkészít egy tizenötéves „távlati” tervet is, amelyben a prioritásokat az egyes tartományok által összeállított dokumentációk alapján, a helyi igények figyelembevételével állapították volna meg. 1958 januárjában arról értesítették a tartományi pártbizottságot, hogy rövidesen várható egy 49 tervezőből álló bukaresti csapat érkezése, akiket azzal bíztak meg, hogy hozzanak létre egy Tartományi Tervintézetet.

A munkájuk során tapasztalt gyakorlati nehézségek tükrözték az általános helyi gondokat: a városban egyszerűen semmilyen, bármily szerény lakhatási lehetőség sem volt.²⁰⁵ A helyi szervek alig leplezett gyanakvással fogadták a „tervezők” ily népes küldöttségét, mivel ezek nem ismerték a tartomány sajátos feltételeit, és úgy tűnt, inkább saját elképzeléseiket tervezik érvényre juttatni, mintsem megtárgyalni az egyes kérdéseket a helyi kollégákkal. A hatásköri szférák felosztása ugyanakkor a források elosztásának problémájával társult. A Tartományi Bizottság gazdasági osztálya abban a meggyőződésben, hogy a MAT az Országos Tervbizottság és a gazdasági minisztériumok diszkriminációjának szenvedő alanyává válik, saját alternatív javaslatot küldött a KB-nak, amely a helyi iparra és az általaj kincseire vonatkozóan konkrét terveket tartalmazott.

1958. február 13-án Manea Mănescu, a KB gazdasági osztályának helyettes igazgatója (1955–1957 között pénzügyminiszter) személyesen utazott a Magyar Autonóm Tartományba, hogy

²⁰⁵ A tartományi pártbizottság Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1958. január 20. ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 60-69. f.

tárgyaljon a helyi szervekkel, és megígérte, hogy személyesen közbejár majd a tartomány érdekében az Állami Tervbizottságnál.²⁰⁶ Az év folyamán azonban a III. ötéves terv előkészítése központi szinten elakadt: ez valószínűleg a zsidó származású kádereket érintő tisztogatások miatt következett be, mivel a folyamatos személycserék működési zavarokkal jártak a minisztériumok és a Tervbizottság gépezetében.

Fontos kérdés, hogy mi készítette a MAT gazdasági szerveit arra, hogy az ipari fejlesztés felgyorsítását igényeljék. 1918 óta belső etnikai szigetjellegét a Székelyföld nem kis részben földrajzi sajátosságainak, a közlekedési útvonalak alacsony számának és a gazdasági elmaradottságnak „köszönhette”. A két világháború közötti időszakban több tízezer román állami tisztviselő, katona és tanár érkezett a tömbmagyar övezetbe azzal a céllal, hogy „gyarmatosítsa”. Ezek nagy része a bécsi döntés után arra kényszerült, hogy elhagyja a régiót és jellemzően 1944–1945 után sem tértek vissza. Ugyanakkor a helybeli kisszámú őshonos román lakosság jelentős része mind a városokban, mind a falvakban évszázadok óta erős asszimilációs folyamatnak volt kitéve.²⁰⁷

A tartomány iparosításának szükségességét hangsúlyozó magyar tervezők és pártkáderek sem kívánták megváltoztatni a régió etnikai arculatát: az RMP KV-nek 1958 szeptemberében bemutatott tervük ugyanabból a kutatásból indult ki, amely 1959 elvezetett a *Monográfia* megszerkesztéséhez. Az 1975-re előrejelzett lakosságszám például az 1958-as 750.000 helyett 900.000 fővel számolt, amely növekmény, bár magasnak számított, mégis elérhető lett volna anélkül, hogy más tartományokból jelentős arányú

206 A tartományi büro ülése. Marosvásárhely, 1958. február 13. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 83. f.

207 Erről lásd Bárdi Nándor–Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románok történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999.

betelepülés történne.²⁰⁸ A MAT gazdasági szakértői által összeállított tervezet azt javasolta, hogy a befektetéseket az építőiparba és a közlekedési ágazatra összpontosítsák. A MAT-ban található 702 községből csak 25 rendelkezett vasúti összeköttetéssel és 346 műutakkal. Ennek köszönhetően a lakosság jelentős része különösen a téli hónapokban, teljes elszigeteltségben élt, ezért azt javasolták, hogy 1975-ig építsenek két vasútvonalat, és aszfaltburkolattal lássanak el több, mint 200 kilométer országot.²⁰⁹ Az ipart illetően Marosvásárhelyre a cukorgyár közelébe egy műtrágyakészítő létesítmény építését, a szászrégeni lakosságot sújtó gyakori tifuszos megbetegedések elkerülése végett egy víztisztító állomás létesítését tervezték a városba.²¹⁰

A legambiciózusabb tervek azonban a bérlakásépítésre vonatkoztak. A dokumentum a korabeli helyzet tarthatatlanságát állapította meg: a törvényben előírt 8 m² helyett Marosvásárhelyen az egy főre eső lakható terület 4,2 m², Szászrégenben 4,5 m², Sepsiszentgyörgyön 5,6 m² volt. Csak a tartományi székhelyen, ahol immár több ezres apparátus is koncentrálódott, a hiányzó lakások számát 7600-ra becsülték. 1960-ra javasolták az első 300 lakrész megépítését, amelyet a rákövetkező tizenötéves időszakban újabb 3500 lakás átadása követett volna. A tartományi tervezők tehát nem terveztek jelentős munkaerő-beáramlást más tartományokból, és a kollektivizálás második hulláma révén beinduló városiasodási folyamatot az ingázók és a városok szélén épített roskatag barakkokban lakó, többségükben a szomszédos rajonokból származó magyarok helyzetének javításával kívánták kezelni.²¹¹

208 ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 58. f. Javaslatok a MAT gazdasági fejlesztéséhez az 1961–1975 közötti időszakra (56-281. f.).

209 Uo. 84. f. és 183-190. f.

210 Uo. 169. f. A megbetegedések hátterében az állt, hogy tisztítóberendezés hiányában a lakosság továbbra is a Maros felső völgyének faipara által szennyezett folyóvizet használta étkezési célokra is.

211 Uo. 175. f.

A MAT tervezői túlbuzgó diákként Mănescu 1958. februári látogatásától felbátorodva olyan gyors és alapos munkát végeztek, hogy a központi szervek nem tudtak mit kezdeni a tartományból, tehát a valóban alulról érkező kezdeményezésekkel. Az 1958. november 26–28-án megtartott KV plenáris ülésén Gheorghiu-Dej felhívást intézett egy hatéves (1959–1965), valamint tizenötéves terv kidolgozására, és hosszasan dicsérte a MAT tervezőinek tudatosságát, akik nem elégedtek meg a munkálatok irányításával és ellenőrzésével, hanem „a néptanácsokkal és a helyi gazdasági szervezetekkel együttesen tanulmányokat és távlati javaslatokat dolgoztak ki.”²¹² Ennek ellenére a benyújtott terveket csak 1959 elején tárgyalták meg Bukarestben. A Politikai Bizottság 1959. február 16-án arra utasította a késlelkedő tartományokat, hogy szeptember 1-ig dolgozzák ki fejlesztési terveiket.

A MAT tervezete ekkor már hónapok óta készen állt anélkül, hogy a központi szervek figyelembe vették volna. Végül áprilisban arra kérték a helyi közgazdászokat, hogy hozzanak létre egy Tartományi Gazdasági Bizottságot és szerkesszenek egy új, ipari célkitűzéseiben ambiciózusabb tervezetet.²¹³ 1959. május 14-én végül megalakult a Tartományi Gazdasági Bizottság. Az előzetes jelentés az 1948–1958 között eltelt tíz év eredményeit „jónak” ítélte meg, ám súlyos fenntartásokat fogalmazott meg a Székelyföld fejlődésének mértékével kapcsolatban, és a *Monográfiához* hasonlóan (amelynek szerzői tagjai voltak a Bizottságnak is) kiemelte, hogy az alulfejlettséget okozó tényezők továbbra is fennállnak.²¹⁴

1959. augusztus 29-én két KV-küldött, Fazekas János és Manea Mănescu jelenlétében rendkívüli titkársági ülést tartottak, ame-

212 Gagyí: A szocialista modernizáció. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 455–456.

213 ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 186–191. f.

214 Jelentés a Tartományi Gazdasági Bizottság tevékenységéről. ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 84–93. f.

lyen bemutatták a „végleges” tartományi fejlesztési tervet.²¹⁵ Az 1958-as tervezethez képest a központ felhívására válaszoló helyi tervezők sokkal ambiciózusabbaknak, ugyanakkor a társadalmi nyugtalanság okainak feltárásában is sokkal kritikusabbnak mutatkoztak. Elsőként a demográfiai elemeket hangsúlyozták. A gyéren lakott MAT, amelynek területét 60 százalékban erdők és műveletlen zöldterületek alkották, állandó túlnépesedéssel küzdött.²¹⁶ A szerzők bátran kiemelték azt is, hogy a tartomány számára az első két ötéves terv által kiutalt források szűkössége egy nem hivatalosan regisztrált, 4500 főt érintő munkanélküliséget teremtett, amelyhez hozzáadódott az a mintegy 5000 magángazda és napszámos, akik a kollektivizálás végeztével hiába keresett munkát a városokban; ehhez még hozzá kellett adni mintegy 4500 frissen végzett szakmunkást. 1960 végére a MAT-nak olyan valós munkanélküliséggel kellett volna szembenéznie, amely akár 15 ezer személyt, vagyis az aktív korú népesség 5 százalékát érintette.²¹⁷

Az 1959-es tervben, hét évvel a MAT megalakítása, és majdnem 15 évvel az utolsó megvalósíthatósági tervek előkészítése után, ismét előkerült a Székelyudvarhelyt Csíkszeredával összekötő vasút ötlete, vagy ennek alternatívájaként annak a közel 60 kilométeres, nehezen járható útnak a leaszfaltozása, amely a két rajonközpontot kötötte össze a Hargitán keresztül.²¹⁸ A régi vágyakon túl sajátos regionális érdekképviselő is megjelent: a tartományi székhely közelében fekvő Nyárádtő községben faipari kombinát építését javasolták azzal a kifejezett céllal, hogy „munkát adjon a Maros és a Nyárád völgye lakosságának.”²¹⁹

215 A tartományi pártbizottság Titkárságának rendkívüli ülése. Marosvásárhely, 1959. augusztus 29. ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 1-13. f.

216 Az 1959–1975 közötti időszakra vonatkozó tartományi fejlesztési terv. ANDJM, fond 1134, dosar 226/1959, 16-18. f.

217 Uo. 96. f.

218 Uo. 64. f.

219 Uo. 121. f.

A központ és periféria későbbi vitáinak elsődleges tárgyát éppen a Székelyföldön egyedülállóan ambiciózus ipari projekt, a marosvásárhelyi *Azomureș* vegyipari kombinát létrehozása képezte. A nézeteltérés éppen Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica látogatása előestéjén került felszínre, amikor Bukarest részéről már eldöntött ténynek számított egy olyan több milliárd lej költségvetésű országos projekt elindítása, amely önmagában a teljes tartomány költségvetésének többszörösét tette ki. A helyi magyar tervezők ugyanis azt javasolták, hogy (hivatalosan „csak” biztonsági okok miatt) az óriási ipari létesítményt lakott területtől távol, az (egyébként túlnyomóan magyar többségű) Erdőszentgyörgy rajonban építsék fel.²²⁰ Nyilvánvaló, hogy itt sokkal többről és másról volt szó, mint egy egyszerű közgazdasági vitáról: mind a központi, mind a tartományi szervek tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a 15 ezer embert foglalkoztató vegyipari kombinát „megbillentheti” Marosvásárhely 1940 utáni etnikai egyensúlyát. A magyar tervezők helyesen látták, hogy ha a kombinát (magyar) falusi környezetben épül fel, sokkal nehezebben lenne elindítható a tartományi székhely elrománosítása.

Nem tudták azonban, hogy Bukarest már eldöntötte: a város fizikai és jelképes „bevételének” kezdetét két elem fogja megjelelni: a *kombinát*, amelynek munkásainak jelentős részét a környező román többségű erdélyi tartományokból, valamint a közeli Mezőségből toborozzák, és a város főterén emelt ismeretlen katona szobra, amelyet a második világháborúban az Erdély felszabadításáért folytatott harcokban elesett szovjet és román katonák tiszteletére helyeztek el szintén 1959-ben.²²¹ Az augusztus 29-i tartományi pártbizottság rendkívüli ülésen – a tankönyv-ügyet követően félreállított, saját politikai rehabilitációját kereső Fazekas János – és a Gheorghiu-Dej vonalat fegyelmezetten képviselő Manea Mănescu meglepték a helyi vezetést, és tényként jelentették

220 Uo. 33. f.

221 *Vörös Zászló*, 1959. július 19.

be, hogy a kombinát a város szélén fog felépülni. Az elkövetkezőkben az immár kialakult gyakorlat szerint a párt tartományi vezetői hamar alkalmazkodtak a Bukarest által diktált vonalhoz, és rövid magyarázkodás után (amiért a tervezők tévesen értelmezték a központ „óhaját”) kifejezték reményüket, hogy a létesítményt ne a tervezett 1970-es évben, hanem már 1964-ben adják át, és ez így is történt.²²²

Az 1960–1965 közötti időszakra vonatkozó országos ötéves terv szigorúan titkos vázlatai megerősítik, hogy a MAT-ban felgyorsított fejlesztési politikát kívántak elindítani, amely a teljes foglalkoztatás mellett lehetővé tette volna, hogy román munkaerő érkezzen az autonóm tartományba.²²³ A MAT-ba érkező összes befektetés majdnem kétharmadát a vegyipari kombinátnak szánták, miközben csak 1965-ig tartományi szinten 12 ezer lakás építését tervezték (ebből nyolcezeret csak Marosvásárhelyen, amelynek lakossága gyors növekedésnek indult volna).²²⁴ Ezzel szemben semmilyen engedményt nem tettek a helyi hatóságok által megfogalmazott kérésekben, amelyek a vasúthálózat, a közúthálózat és az erdészeti ágazat fejlesztésére vonatkoztak: a központ és a periféria által elképzelt jövő nem is lehetett volna ennél szétartóbb. Az Állami Tervbizottság által kidolgozott terv sokkal ambiciózusabb célt fogalmazott meg, mint a helyi tervezők, akik mikroszinten gondolkodtak, és legfőképpen elsősorban a helyi (magyar) munkaerő számára kívántak jobb megélhetést biztosítani.

Ebben a viszonyrendszerben helyezkedik el a már említett Monográfia-ügy, a központ-periféria vita közötti utolsó igazi konfliktus. Az anyag genezise egészen 1954-re nyúlt vissza, amikor egy Minisztertanácsi rendelet arra utasította az Országos Statisztikai

222 ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 189. f.

223 Állami Tervhivatal – szigorúan titkos. Jelentés az 1960-65 közötti időszakra vonatkozó fejlesztési tervről és az 1975-ig terjedő távlati tervezetről. Bukarest, 1960. február. ANIC, fond CC PCR. Cămarie, dosar 7/1960, vol. II, 222-223. f. 5.

224 Uo. 479-483. f.

Hivatalt, hogy évente tíz faluról készítsen „monográfiai tanulmányt” (kimondatlanul is a Dimitrie Gusti féle szociológiai iskola „burzsoá” módszertani eljárása alapján). A kezdeményezés azonban kudarcot vallott, mivel kizárólag a helyi néptanácsok által szolgáltatott hivatalos adatokat dolgozták fel anélkül, hogy kapcsolatba léptek volna a lakossággal. Az elemzések egyedi eseteket dolgoztak fel, és így nem volt lehetőség összehasonlításra.

1958. július 1-jén aztán egy újabb rendeletben az ország társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozó „monografikus” kutatások elindítását szorgalmazták, és tudományos referensnek a Román Akadémia Gazdaságkutató Intézetét jelölték meg. Tartományonként 12-25 tudósból (agrármérnökök, történészek, földrajztudósok, közgazdászok) álló csoportot toboroztak fél éves szerződéssel, és azzal bízták meg őket, hogy vizsgálják meg a saját szakterületükön az utóbbi 15 évben elért fejlődést.²²⁵ A MAT szakemberei által összeállított szöveget a megjelentetés érdekében 1959 nyarán küldték el az RMP Központi Bizottságának, ám a magyar kérdéssel kapcsolatos irányváltás megpecsételte a kötet sorsát. Keszi-Harmath Sándort, a *Monográfia* főszerkesztőjét és a Tartományi Pártiskola gazdasági tanszékvezetőjét előbb a KV illetve kritikával nacionalizmusért (1959 decemberében), majd menesztették állásából és kizárták a pártból. Végül a KV Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése alapján 1960. február 2-án a tartományi pártbizottság kibővített plenáris ülésen vizsgálta meg alaposan a *Monográfia* kérdését.

A szakembergárda által elkövetett hibákat politikai szempontból nagyon súlyosaknak ítélték. A szöveg a hivatalos Magyar Autonóm Tartomány megnevezés helyett többször is a „burzsoá” Székelyföld megnevezést használta, Romániát pedig többnemzetiségű államként határozta meg. A szerzők elleni nyilvános eljárás

225 Az ügyről kiváló összefoglalót készített a bukaresti magyar nagykövetség. Monografikus kutatások a Román Népköztársaságban. Bukarest, 1958. november 21. MOL, XIX-J-1-k, 27. doboz, 006491.

lefolytatását egyrészt a KV által kiküldött három magyar nemzeti-ségű tisztviselőkre bízta, hogy az ügynek ne lehessen etnikai-nemzeti áthallása: a Szovjetunióban végzett fiatal Gere Mihály, aki 1959-től a KV Agitációs és Propaganda bizottság alelnöki tisztségét töltötte be, valamint a kevésbé ismert Versanski Sándorra és Szekeres Sándorra. Ezen felül bevonták a vizsgálatba a helyi hatóságok képviselőit, a marosvásárhelyi pártiskola igazgatóját, Valter Istvánt, és az IMSZ tartományi titkárát, Király Károlyt is.²²⁶

A Monográfiával szemben megfogalmazott váddal, miszerint az autonómiapárti diskurzus gyümölcset képezi, valójában maga a Magyar Autonóm Tartomány, mint szinte lezárt történelmű képződmény ellen folytattak le egy eljárást. Valter például megjegyezte, hogy az egyéves pártiskolába járó aktivisták közül sokan úgy nyilatkoztak, hogy a nemzeti kérdés nem tekinthető megoldottnak, vagy azt kérdezték, a MAT miért nem nyert el a szovjet autonóm köztársaságokhoz hasonló státust, amelyeknek a szovjet állam, legalábbis elméletileg, biztosította az elszakadási jogot. Király szerint a monográfia által javasolt fejlődési modell, amelyet átvesznek az 1958-ban és 1959-ben készített tervek, gazdasági önellátásra törekedett és elutasította az ország különböző tartományai közötti kölcsönös függőség tézisé.²²⁷

A MAT gazdasági szakembereinek eltávolításával a központnak sikerült megszabadulnia a MAT-ban megmaradt minden „ellenál-lási góctól”, amely ellensúlyt képezhetett volna az 1960 júniusi pártkongresszuson nyilvánosságra hozott III. ötéves terv megfogalmazta célokkal szemben. Az anyagi források elosztási módjának és a fejlődés nyerteseinek kérdésében (a helyi magyar lakosság vagy a főként román nemzetiségű városba költözők) megfogalmazott elvárásokkal szemben a központ kemény válasza végleg lezárta a különböző hatalmi szintek közötti egyeztetések korszakát.

226 ANDJM, fond 1134, dosar 273/1960, 162-165. f.

227 A rendkívül érdekes vita jegyzőkönyve: ANDJM, fond 1134, dosar 260/1960, 109-151. f.

5.6. Végjáték: a Maros-Magyar Autonóm Tartomány születése

A MAT utolsó hónapjaiban az RMP központi vezetése már az autonómia látszatát is igyekezett lebontani. 1960 januárjában a KV sürgősségi irányelvet adott ki az 1952-től érvényes etnikai arányok módosítására a párttagságban és az apparátuson belül. Az új vezérszó a „kiegyensúlyozás” lett: a helyi hatóságoknak támogatniuk kellett a román nemzetiségű (és a női káderek) előrefutását, hogy mindkét „kategória” elérje a 25 százalékos arányt a nómenklatúrában.²²⁸ A nyomás tovább fokozódott az ezt követő hónapokban. A Tartományi Politikai Bizottság 1960. június 4-i ülésén, a MAT ötödik (és utolsó) tartományi pártkonferenciájának előestéjén Csupor első titkár arra figyelmeztette a jelenlevőket, hogy a KV legújabb irányelvei értelmében figyelni kell a különböző pártapparátusok és állami szervek „etnikai összetételének javítására”.

„Például hogyha az a titkár, aki egy bizonyos kérdéssel foglalkozik, magyar, jó lenne, ha az osztályvezető román lenne, így ellenőrizni tudják egymást, szélesítik látókörüket, és ez segíteni fog az éberség emelt szinten való fenntartásában.”²²⁹

Egy néhány nappal későbbre összehívott ülésen, amelyen Csupornak az RMP III. Kongresszusára tervezett felszólásának szövegét kellett megtárgyalni, az a döntés született, hogy kihagyják a szövegből a tartomány létrehozására való utalást [„a MAT létrehozásának említése már meghaladott dolog”].²³⁰ A tervezett beszédnek a hazafiasságról szóló passzusában Csupor maga is felismerte, hogy a „haza” fogalom használatában benne rejlik egy

228 A rendeletet a tartományi büro 1960. február 8-i ülésén dolgozták fel. ANDJM, fond 1134, dosar 260/1960, 121-127. f.

229 ANDJM, fond 1134, dosar 262/1960, 110-111. f.

230 Az RMP tartományi Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1960. június 13. ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 96. f.

megengedhetetlen kétértelműség kockázata: „A hozzászólás negyedik oldalán, ahol az szerepel, a mi hazánk, hozzátesszük, a Román Népköztársaság. Jobb lesz pontosan fogalmazni.”²³¹

A Magyar Autonóm Tartományt az új diskurzus valóban „meghaladott egységnek” tekintette. Mindezt legegységertelműbben a magyarellenes kampány időközben főszereplőjévé előlépett Nicolae Ceaușescu fejtette ki 1960. szeptemberi tanévnyitó látogatásán. Felkeresve néhány iskolát Ceaușescu megállapította, hogy a könyvtárakból teljességgel hiányoznak a román nyelvű kötetek, és kirohanást intézett a helyi hatóságok ellen, akik pánikba esve már október első napjaiban intézkedési tervet készítettek „a Ceaușescu elvtárs által tartománybeli látogatása alkalmából adott útmutatások alkalmazásáról”.²³² Csupor utólag román nyelvű könyvek tömeges beszerzésével kísérelte meg jóvátenni a hibát: „Tegyenek intézkedéseket a könyvtárak állományának frissítésére és kiegészítésére, hogy ne adjanak okot megjegyzésekre.” A tartományi első titkár azonban nem értette meg, hogy a „megjegyzések” nem személyes, egyedi kifakadások voltak, hanem egy tudatos és koordinált politikai stratégia elemei. Október végén az RMP KV három új rendelkezést adott ki a tartományoknak, amelyek mind a november 7-ével kapcsolatos előkészületekre vonatkoztak. Az első látszólag esztétikai kérdéssel foglalkozott:

„Az RMP Politikai Bizottságának rendeletével összhangban a zászlókra a következő arányok alkalmazandók: a Román Népköztársaság zászlói: 50%, a Román Munkáspárt zászlói 25%, az Szovjetunió zászlói: 25%.”²³³

Amint elvárható volt egy számmisztikával operáló rendszer esetében, a nemzetközi kommunizmus és a román kommunizmus szimbólumainak hagyományos arányával való szakítás során még

231 Uo.

232 Az RMP tartományi Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1960. október 11. ANDJM, fond 1134, dosar 279/1960, 138. f.

233 ANDJM, fond 1134, dosar 279/1960, 191. f.

a nemzeti szimbólumok megjelenítését is „számszerűsítették”. A második rendelkezés magának az alkalomnak a visszaminősítését tartalmazta: több mint egy évtized után november 7-ét ismét rendes munkanappá nyilvánították. A harmadik végül a Csehszlovákiából, Lengyelországból és főleg Magyarországról behozott folyóiratok nagy részének a könyvtárakból való kivonását írta elő.²³⁴

1960 decemberében Bukarest elérkezettnek látta az időt a MAT által képviselt sztálini „történelmi zárójel” bezárására. A MAT utolsó évében a helyi hatóságok által termelt iratokból világosan látszik, hogy a központi szervek küldöttei már rég nem a helyi vélemények meghallgatására vagy tárgyalási célból utaztak Marosvásárhelyre, hanem egyszerűen a parancsok leosztására és a bírálatok közlésére. A tartományi bizottság jegyzőkönyvei, amelyek főleg 1955–1957 között szópárbajokat és valódi vitákat tartalmaztak, fokozatosan ellaposodnak és látszólagos egyhangúságot tükröznek. Ráadásul a kezdeményezőbb káderek eltávolítása után (az utolsó ilyen kádert, Szövérfi propagandafőnököt 1960 nyarán váltották le, helyére a román nemzetiségű Dumitru Turcuș került²³⁵) a helyi apparátus a központi pártvezetés pusztán helyi kiszolgálójának szerepére redukálódott.

1952-től eltérően, amikor a helyi pártapparátust kész tények elé állították és csak pár nappal a MAT kikiáltása előtt értesítették őket, 1960-ban az autonómia lebontását a központ magával a perifériával készítette elő. A *Jelentés az RMP KV-nak a Román Népköztársaság területi átszervezéséről szóló rendeletének alkalmazásáról*²³⁶ címet viselő dokumentum kijelentette, hogy a MAT előjárói elfogadják a KV által a „tartomány sokoldalú fejlesztése ütemének felgyorsítása”, valamint „a román nép és szeretett hazánk, a Román Népköztársaság nemzeti kisebbségei közötti testvériség

234 Uo. 199. f.

235 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 44/1960, 12. f.

236 Tájékoztató jelentés az RMP Központi Vezetésének. Marosvásárhely, 1960. december 13. ANDJM, fond 1134, dosar 266/1960, 270-279. f.

elmélyítése”²³⁷ érdekében javasolt változtatásokat. Ezt követően a tartományi pártbizottság a KV rendelkezésére bocsátotta az új képződmény, a Maros-Magyar Autonóm Tartomány (MMAT) tervezett előrelátható etnikai arányait.²³⁸

14. sz. táblázat: A MAT és az új MMAT lakosságának nemzetiségi összetétele

	Összlakosság	Magyarok %	Románok %
MAT	759.436	76,9	20,4
MMAT	800.854	61,1	35,2

Egyértelmű volt az etnikai egyensúly felé való elmozdulás. Bár a gazdasági megfontolások a reform egyik alapvető érvkésztetét szolgáltatták, gyakorlatilag egyáltalán nem vették őket figyelembe. A MAT pártbizottsága által szerkesztett fenti jelentés szerint az új tartomány gazdasági erejének növekedése még a demográfiai gyarapodásnál is kisebb mértékű volt. A 40.000 fővel nagyobb lakosságszám jelentette 5 százalékos népességnövekedéssel szemben a gazdasági növekedést csak 1,8 százalékra becsülték. A két periférikus rajon, Sepső és Kézdi Brassó tartományhoz csatolásával megtakarított évi 5 millió lejnyi forrással főleg a belügyi dolgozók lakásépítési előirányzatát kívánták megnövelni. Csak 1961-re azt tervezték, hogy „Marosvásárhelyen 560.000 lejt utalnak ki a Belügyminisztérium alkalmazottai számára”.²³⁹ Történt ez akkor, amikor az állambiztonsági szervek már szinte csak diplomával vagy főiskolai végzettséggel rendelkező „egészséges származású” román nemzetiségű egyéneket vettek fel.

Figyelembe véve, hogy a felszámolni kívánt szervek milyen kifogástalanul hajtották végre a központi irányelveket, a pártvezetésnek nem maradt más dolga, mint formálisan is lezárni az egész

²³⁷ Uo. 270-271. f.

²³⁸ Uo. 276. f.

²³⁹ Uo.

ügyet. A Politikai Bizottság 1960. december 17-én tárgyalta az ország közigazgatási beosztásának módosításáról. A Nicolae Ceaușescu által elnökölt ülés jegyzőkönyve kitűnően tanúsítja, milyen határozottságra, hatékonyságra tett szert a párt központi apparátusa a totalitárius állam irányításában.²⁴⁰ Ceaușescu közömbös hangú felvezető beszédében ismertette azokat a társadalmi-gazdasági indokokat, amelyek szükségessé tették, hogy a 16 tartomány egynémelyikének megváltoztassák a határait, akárcsak a középszintű közigazgatásban 189 rajon 143-ra történő csökkentését. A jelenlévők ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy az intézkedés háttérében más célok húzódnak meg. A magyar határhoz közeli, egyharmad arányban magyarok lakta Nagybánya tartomány belső határainak enyhe módosítására utalva Ceaușescu csak annyit jegyzett meg: „így a körzet nemzetiségi összetétele is *javul* [kiemelés - S.B.]”²⁴¹

Ami a MAT-ot illeti, ez átalakult volna egy Ceaușescu által csak *Mureș*-nek (Maros) nevezett tartománnyá. A fogalom szimbolikus jelentőséggel is bír, amennyiben nemcsak az „autonómiát” negligálta, hanem feltehetően visszautalt a Márton Áron püspök ellen folyó, azonos nevet viselő állambiztonsági műveletre. A jelenlévők azonban nem tekinthettek el a még érvényben lévő 1952-es Alkotmány 18-as és 19-es cikkelyétől. A 19-es cikkelyt, amely kimondta, hogy a MAT a magyar lakosság által kompakt módon lakott területből áll (ez képezte a sztálini autonómia politikai legitimációjának alapját), egyszerűen eltörölték. „Már nem kényszerülünk azt mondani: kompakt magyar lakosság”,²⁴² állapította meg elégedetten a magyar ügyekben mérsékeltnek számító, száz származású és segesvári születésű Gheorghe Maurer.

Az 1960. december 17-én meghozott politikai döntéshez azonban komplex legitimációt kellett biztosítani. Erre az RMP KV

240 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 51/1960, 7-31. f.

241 Uo. 7. f.

242 Uo. 16. f.

december 19–20-ra összehívott Plénumban került sor. Áttekintve a több mint száz jelenlevő névsorát, feltűnik Fazekas János hiánya.²⁴³ Hivatalosan betegség akadályozta meg jelenlétét, de távollmaradásának valódi oka az volt, hogy miután 1959-ben hangosan tiltakozott a kolozsvári egyetemek egyesítése ellen, néhány évig kegyvesztettnek számított. A napirend nemzetközi (a szocialista pártok novemberi moszkvai találkozásával kapcsolatos dokumentumok jóváhagyását) és gazdasági kérdéseket (az 1961-re szóló költségvetés elfogadását) is tartalmazott, de ahhoz nem fért kétség, hogy a találkozó valódi célja a belső közigazgatási beosztás módosítása és a MAT lebontása volt. Ezt támasztja alá az a több mint 50 oldalas jelentést is, amelyet az államépítő tanulóéveinek végéhez közeledő Ceaușescu olvasott fel. A társadalom „mérnöki” tervezésében betöltött funkciójára példa az a különleges gondosság, amellyel az etnikai statisztikákat elkészítették. A nemzetiségi összetételt érzékelhetően javítani lehetett a legnagyobb erdélyi városok körüli községeknek a városokhoz való csatolásával. Kolozsváron például – magyarázta Ceaușescu – 9 község betagozódása révén román többség (50,9%) alakult ki.²⁴⁴

A legjelentősebb változások azonban a MAT-ra vonatkoztak, amely Sepsi és Kézdi rajonokat „átengedte” a szomszédos Sztálin tartománynak, amely ugyanakkor visszanyerte a régi Brassó elnevezését. Ezzel vegyes lakosságú (61 százalék román, 23 százalék magyar, 15 százalék német), nagy kiterjedésű területi egység született.²⁴⁵ A MAT cserében jelentős területeket szerzett Kolozs tartománytól: Ludas és Sármás rajonokat, továbbá Dicsőszentmárton rajon egy részét, a régi görög katolikus központ, Balázsfalva kivételével. A továbbra is marosvásárhelyi központú új tartomány végül a *Maros-Magyar Autonóm Tartomány* nevet kapta, amely a magyar kérdés kezelésében a változás és a

243 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 52/1960, 5. f.

244 Uo. 271. f.

245 Uo. 272-275.

folytonosság egymás mellett élését volt hivatott jelképezni. Az ülésen KV-tagként jelenlévő Csupor tartományi első titkár csak azért kért szót, hogy felolvasson egy előre megírt szöveget, a javasolt módosításokkal teljes mértékben egyetértett.²⁴⁶ Tagadva azt, hogy létezne olyan terület, amelynek Székelyföld a neve, és amely etnikai és kulturális sajátossággal rendelkezne, Csupor kijelentette, hogy a két délkeleti rajon nem kötődik a jelenlegi tartományi központhoz sem kulturális, sem gazdasági szempontból, hanem inkább Brassótól függ. Ugyanakkor hallgatólagosan elítélte azt a kulturális szeparatizmust, amely a MAT-ot számos magyar körében népszerűvé tette, Csupor az új helyzet előnyeit is elemezte:

„Politikai szempontból a két rajon élvezni fogja az előnyeit annak a jótékony hatásnak, amelyet a brassói nagyüzemek munkásai fognak rá kifejteni. Ez hozzá fog járulni a szocialista tudat kialakulási folyamatának és fejlődésének felgyorsulásához, és a hazánk, a Román Népköztársaság iránt érzett szeretetük felerősödéséhez.”²⁴⁷

Akárcsak a megalakítása, a MAT megszüntetése is egy bürokratikus eljárás banális keretei között ment végbe. December 20-án a Bukarestből frissen visszatért Csupor rövid ülésre hívta össze a tartományi Titkárságot, ahol közölte a tisztviselőkkel azokat a feladatokat, amelyeket az átmeneti időszak során el kell látniuk.²⁴⁸ December 29-én végül megtörtént a hatalom szimbolikus átruházása is a Brassó tartománynak „ajándékozott” két rajon pártiratainak átadásával, és a Kolozs tartománytól érkező „új” területek átvételével.²⁴⁹

Robert R. King azt a hipotézist fogalmazta meg, miszerint Magyarország nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy elkerüljék a MAT teljes felszámolását. King elméletét azt igazolná, hogy a MAT átszervezésének napjaiban az MSZMP PB három tagja,

246 Uo. 27-31.

247 Uo. 29. f.

248 ANDJM, fond 1134, dosar 280/1960, 195. f.

249 Uo. 199. f.

köztük Münnich Ferenc miniszterelnök is Romániában tartózkodott – a hivatalos közlés szerint szabadságukat töltötték.²⁵⁰ Bár írásos bizonyítékkal nem rendelkezünk ezen elmélet alátámasztására, valószínűnek tűnik, hogy a negatív magyar reakciók hatására Gheorghiu-Dej a fokozatosság elvét érvényesítette a MAT felszámolásában. Ténylegesen azonban körülbelül egy év leforgása alatt mindazokat, akik az 1957-ben elindított tisztogatások után helyi szinten még a vezetőségben maradhattak, szisztematikusan, csendben, de eltávolították a hatalomból.

Felvonulók a Maros-Magyar Autonóm Tartományban

Fontos változások indultak el 1961 tavaszán a nómenklatúra középső szintjein: első alkalommal neveztek ki az akkor 72 százalékban magyarlakta Marosvásárhelyre román nemzetiségű városi első titkárt,²⁵¹ míg a Tartományi Bizottságban ideiglenesen még első titkári tiszteet betöltő Csupor mellé két román titkárt választottak.²⁵² Augusztus végén nyilvános bejelentés nélkül meg-

250 Robert R. King: *Minorities under Communism. Nationalities as a source of tension among Balkan Communist states*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 1973, 157.

251 Vörös Zászló, 1961. május 6.

252 Vörös Zászló, 1961. április 28.

történt az immár kilenc éve beiktatott Csupor Lajos első titkár leváltása, alig néhány nappal azután hogy ötvenedik születésnapja alkalmából megkapta a Munka Érdemrendjének első fokozatát.²⁵³ Néhány munkanélküliként eltöltött hónap után Csupor pályáját a Szakszervezetek Központi Tanácsának főtítkárhelyetteseként fejezte be, ahol érdemi munkát azonban már nem végzett.²⁵⁴ Haláláig Marosvásárhelyen élt.

Az új helyi nómenklatúra élére Iosif Bancot nevezték ki, aki 1966-ig töltötte be első titkári pozícióját, majd Nicolae Ceaușescu uralma alatt hosszú miniszteri pályát futott be, amelyet csak az 1989-es forradalom szakított meg. Banc egy Szászrégen melletti magyar többségű faluban született 1921-ben (több forrás szerint eredeti neve Bánk lehetett, magyar családban nőtt fel), eredeti szakmája szerint erdőmunkás volt, és viszonylag későn, csak 1947-ben lépett be az RKP-ba. Ezt követően azonban rendkívül gyors karriert futott be: 1949-ben egy évet töltött ösztöndíjasként a Szovjetunióban, majd a MAT apparátusában dolgozott.²⁵⁵ Ő volt az első Székelyföldön dolgozó román kommunista politikus, aki noha tökéletesen beszélt magyarul, nem volt hajlandó megszólalni ezen a nyelven. Számára az egynyelvűség nem adottságot, hanem politikai programot, nemzeti ideológiát jelentett. A helyi lakosság kollektív emlékezetében Banc hatalomra kerülése jelképezte „kis Magyarország” végét: Banc egy jelentős mértékben (a román tisztviselői csoport körében is) kétnyelvű apparátus élén állt, de merev egynyelvűséget vezetett be, amelyet a magyarok az 1945 óta informálisan biztosított nyelvhasználati jogaik megsértéseként, a románok pedig egy megaláztatásokkal teli évtized lezárásaként éltek meg.²⁵⁶

253 *Vörös Zászló*, 1961. augusztus 20.

254 *Vörös Zászló*, 1961. november 25.

255 Banc életrajzi adatait lásd Simion Silviu Șomicu (szerk.): *Radiografia puterii. Elite politice din România în anii 1945-1989*. Craiova, Asociația de Studii Sociale, 2003, 185.

256 Ez jól kitűnik Gagyí József és Novák Zoltán által készített életút-interjúkban is (MAT OHP 7/2001, 13/2001, 21/2002, 26/2002, 31/2002, 33/2002).

Az elkövetkező hónapok változásai a helyi politikai és állam-biztonsági elit szinte teljes lecseréléséhez vezettek. 1961. december 30-án az RMP Titkársága jóváhagyta Kovács Mihály tartományi Securitate parancsnok leváltását, helyét a román Nicolae Sidea ezredes foglalta el.²⁵⁷ Ugyanezen az ülésen nevezték meg a tartományi apparátus legbefolyásosabb osztályának, az Agitációs és Propaganda Osztálynak az új felelőset is Ion Bochiş személyében. A hivatalosan soha jóvá nem hagyott és a tartomány etnikai összetétele által nem indokolt etnikai elítváltást a tartományi pártértekezlet erősítette meg 1962-ben. A Maros-Magyar Autonóm Tartományban Banc első titkár mellett román volt a négy titkárhelyettes közül kettő, és a tartományi PB tizenegy tagjából hat.²⁵⁸

1962 márciusában – tehát a MAT megszűnése után alig egy évvel – egyetlen éjszaka alatt és teljes titoktartás mellett eltávolították Marosvásárhely főteréről azt a Sztálin-szobrot, amelyet a tartomány 1955. december 21-én emelt hajdani patrónusának. A Sztálin-szobrok és a szovjet vonatkozású utcanevek, cégtáblák eltávolítása természetesen nemcsak a volt autonóm tartományban következett be, hanem az egész országban: végrehajtása az RMP KV titkos rendelete alapján ment végbe.²⁵⁹ A szovjet diktátor egyik utolsó „művének” tekintett MAT székhelyén ez a határozat további szimbolikus jelentőséggel bírt. Bár Bukarest valószínűleg már Sztálin halálának napján arra a meggyőződésre jutott, hogy a MAT fennállása elvesztette aktualitását, az új történelmi korszak kezdetét leginkább mégis a szovjet megszállás szimbólumainak tényleges eltávolítása és az éppen az ország közepén fekvő, Sztálin akaratából létrejött, sajátos magyar autonómia megszüntetése jelképezte.

257 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1961, 6. f. Kovács további sorsa nem ismert.

258 Uo. 67. f.

259 Körlevél az RMP PB 280/1961. sz. határozatának végrehajtásáról. Bukarest, 1962. március 14. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 45/1962, 1. f.

Utószó

Mi volt a Magyar Autonóm Tartomány és milyen emlékezet maradt róla ötven év távlatából? A sztálini autonómiát *kirakatnak*, *magyar gettónak* vagy *üvegháznak* lehet tekinteni. A kirakat-tézis szerint a MAT nem volt több mint „lényegtelen engedély az elégedetlen magyar kisebbség felé”, ahogyan a bukaresti brit követ fogalmazott a tartomány létrehozása után.¹ Hasonlóan vélekedtek Robert R. King és Schöpflin György a hetvenes években megjelent tanulmányaikban² és ma is széles körben elfogadott tézis a MAT kizárólagos kirakat-jellege. Az említett szerzők arra utalnak, hogy a totalitárius jellegű kommunista rendszerben elképzelhetetlen bármiféle autonómia, valamint arra, hogy az ötvenes években olyan erősen működtek az önkorlátozó reflexek és az öncenzúra, a hatalom helytartóiban is, hogy ettől a kommunista elittől távol állt bármiféle autonómia-koncepció. Tegyük hozzá, ez a rendhagyó módon kiválasztott elit (kezdve Csupor Lajossal) egyszerűen nem volt arra „beprogramozva”, hogy önálló döntéseket hozzon. Ebben az értelemben a helyi magyar elit csak a román hatalmi gépezet egyik elemeként működhetett.

Mindez logikus és elfogadható, de a kirakat-tézis nem képes választ adni néhány fontos kérdésre. Minek tulajdonítható az erdélyi magyar és a helyi román társadalom ellentétes reakciója a MAT létrehozása kapcsán? Ha egyetértünk azzal, hogy egyes szavak, egyes kifejezések – és kétségtávol ilyen az *autonómia* szó, napjainkban is – rendkívül erős szimbolikus és érzelmi jelentőséggel bírnak Erdélyben, nem becsülhetjük le az 1952-es alkotmány-

-
- 1 NA, PRO FO 371/100794. Romania 1952. Creation of an autonomous area for the Magyar minority. Bucharest, 25 July 1952.
 - 2 Schöpflin György: *Magyarok Romániában*. Párizs, Párizsi Magyar Füzetetek, 1979; Robert R. King: *Minorities under Communism*. i. m. 1973.

vita során elhangzott „híreszteléseket” és rémhíreket. A tartomány létrehozása a már meglevő etnikai versengés „katalizátorává” vált azáltal, hogy külön vitát volt képes tematizálni. Hasonló a helyzet a *határ* jellegéről. Összekötő vagy elválasztó határ született 1952-ben? A hivatalos propagandával szemben, mindkét nemzetiség úgy látta, ez a képzeletbeli „határ” egyáltalán nem köt össze. A román lakosság azt érezte, hogy az új határ kiemeli az „idegen” tartományt az ország testéből, és ezáltal egységét is megkérdőjelezi. A helyi magyar lakosság viszont egy újabb „kis magyar világot” látott a Sztálintól ajándékba kapott MAT-ban.

Egy másik népszerű magyarázat szerint a remélt autonómia helyett a székelyek nem mást, mint egy ideiglenesen felállított, bármikor felszámolható „magyar gettót” kaptak.³ A gettó-tézis támogatói még negatívabban értékelik a tartomány történelmi szerepét: létrehozása *átmenetileg* javította a magyarok pozícióit és nyelvhasználati jogait a döntően magyarlakta Székelyföldön, ugyanakkor a Székelyföld „megtartása” Erdély többi magyarlakta részei és legfontosabb városai (például Kolozsvár) „feladását” feltételezte.⁴ Tény, hogy az ötvenes években kezdődő iparosítás Erdély városainak etnikai arculatát is megváltoztatta,⁵ valamint az is, hogy a magyar tannyelvű oktatási és felsőoktatási intézetek fokozatos megszüntetése a MAT-on kívül már az ötvenes évek második felében elkezdődött.

Egy lényeges elemet viszont érintetlenül hagy ez az értékelés, vagyis a *gettó* kifejezés többértelmű kicsengését. Izraelben évek óta izgalmas történészviták folynak az *Ancien Régime* idején Európában megépített gettókról, vagyis azokról a falak által körbezárt városrészekről, ahol a zsidó vallású lakosság élt zárt

3 Ezt hangsúlyozza például Walker Connor: *The national question in Marxist-Leninist theory and strategy*. Princeton, Princeton University Press, 1984. 340-342.

4 Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. XXI.

5 Vécsei Károly: *Magyarok és nem-magyarok Romániában. Statisztikai, demográfiai, szociológiai tanulmányok*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.

közösségben. A hagyományos értékelés szerint a gettórendszer negatív hatással volt, mivel a zsidók társadalmi életét mereven és diszkriminatív módon szabályozta. De egy másik felfogás szerint pontosan ez az elzártság jelentette a legbiztosabb védelmet a kontinens minden részében szétszórtnak élő közösségeknek.

A gettó tehát egy újra és újra átértékelt és átértelmezhető paradigma. Ha mindezt az erdélyi kontextusba helyezzük, ugyanazzal a kettőséggel kell szembesülnünk. A székelyföldi „magyar gettót” úgy is lehet értelmezni, mint egy olyan szerkezetet, amely etnikai zártságának köszönhetően könnyebben kivédte a nemzetállam által folytatott homogenizációs politikát. A magyar lakosság kimondottan igényelte egy olyan „kis magyar világ(ok)nak” a fennmaradását, ahol nem volt szükséges a magas szintű román nyelvtudás, mert a (magyarok által vezetett) helyi közigazgatási szervekkel magyarul lehet érintkezni vagy ügyeket „intézni”.

A *gettó* definícióból kiindulva eljuthatunk egy harmadik, véleményem szerint találébb fogalomhoz: a Magyar Autonóm Tartomány mint *üvegház*. Az üvegház az a szerkezet, amelynek köszönhetően alkalmatlan éghajlaton is lehetségessé válik bizonyos növények és gyümölcsfajták termesztése. Nem spontán folyamatról van tehát szó. A MAT kulturális üvegházként jött létre egy többségben élő, magát *otthon* érző nemzeti kisebbség számára. Az üvegház alatt működő oktatási és kulturális intézmények, színházak, művelődési házak és néptánc csoportok kiemelkedő szerepet játszottak az archaikus – netán folklorizált – székely identitástudat megőrzésében. A MAT által biztosított üvegház egy új habituális szerkezetet közvetített a lakosság felé: ennek legfontosabb eleme nem a kommunista párt hivatalos ideológiája volt, hanem az egalitárius társadalomkép és a magyar népi kultúra. Ugyanakkor a MAT létrehozása teljesítette egy városnak, Marosvásárhelynek a kulturális-gazdasági központ szerep iránti vágyát. A MAT üvegháza alatt olyan fejlett, modern kinézetű „nagyvárossá” – az

akkori zsargont követve – kezdett átalakulni, mint a példaként emlegetett és irigyelt Kolozsvár. Ám az az üvegház, amelyben a MAT fejlődött, mégis egy másik (román) kulturális közeg szabályai szerint működött. A MAT átszervezését 1960-ban, a magyar tannyelvű egyetem bezárása, az oktatási rendszer elsorvasztása mögött természetesen ott volt az államépítő logika. Amit magyar részről bukásnak, kudarcnak, románosításnak tekintettek, román részről az integrációs folyamat, a terület “birtokba vétele” nem jelentett mást, mint egy *természetellenes* (pontosan úgy, mint az üvegházban termesztett gyűlölcs) állapot megszüntetése. Az 1960 óta eltelt közel 50 év alatt a lakosság zöme nem is hallott arról, hogy a kommunizmus legkeményebb éveiben területi autonómia és „kis magyar világ” létezett volna a Székelyföldön. Sokan egyáltalán nem emlékeznek a MAT-ra, mások pedig nem *úgy* emlékeznek az ötvenes évekre. A kollektív emlékezet beszolgáltatásról, félelelmről, szegénységről és sok megaláztatásról szól. A kilencvenes években néha, manapság csak ritkán hivatkoznak a Magyar Autonóm Tartományra; talán azért, mert éppen Sztálin hozta a székelynek, de talán azért is, mert a mai világban nem lehet már kizárólag üvegházban élni.

A kötetben felhasznált források

Levéltárak, közgyűjtemények

Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș - ANDJM (Román Országos Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhely)

Fond nr. 1073 (Comitetul județean al PCR Mureș, 1944-1950)

Fond nr. 1134 (Comitetului Regional al PCR Mureș, 1950-1968)

Fond nr. 594 (Direcția Regională Ministerului de Afaceri Interne Mureș-Autonomă Maghiară, 1923-1967)

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, Bukarest)

Fond Documentar

Fond Penal

Fond Informativ

Arhivele Naționale Istorice Centrale (Országos Központi Levéltár, Bukarest)

Fond CC al PCR, Cancelarie

Fond CC al PCR, Secția Economică

Fond CC al PCR, Secția Administrativă

Fond CC al PCR, Secția Relații Externe

Fond DGTP - Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor

Magyar Országos Levéltár (Budapest)

Külügyminisztérium iratai - TŰK Románia 1945-1964, XIX-J-1-j

Külügyminisztérium iratai - Adminisztratív Románia 1945-1964, XIX-J-1-k

Magyar Dolgozók Pártja iratai - 276. fond

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Teleki László Alapítvány Kézirattára, Budapest)

A Magyar Autonóm gazdasági fejlődés útján - 1959 (szerk. Keszi-Harmath Sándor, az előszót írta Szövérfi Zoltán, a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottság elnöke). 1851/96.

A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája (A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem R.M.P. alapszervezete büroójának megbízásából készült jelentés 1954. december-1955. március. 2442/92.

National Archives (London)

Foreign Office, file 371 – Romania, Political Correspondence
1948-1966

Forrásgyűjtemények

- Andreescu A.-Nastasă L.-Varga A. (szerk.): *Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2002
- Andreescu A.-Nastasă L.-Varga A. (szerk.): *Maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2003
- Andreescu A.-Nastasă L.-Varga A. (szerk.): *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2003
- T. M. Iszlamov, G. P. Murasko, A. F. Noszkova L. A. Rogovaja (szerk.): *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rossziskoj arhivov, 1944–1953 gg. T. 2. 1949–1953.* Moszkva – Novoszibirszk, Szibirszki Hronograf, 1998
- Ripp Zoltán (szerk.): *Top secret. Magyar-jugoszláv kapcsolatok 1956-1959. Dokumentumok.* Budapest, MTA, 1995
- Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetéhez tanulmányozásához 1944–1989.* Csíkszereda, Pro-Print, 2003
- Vincze Gábor–Fülöp Mihály (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1948–1955).* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006
- T. V. Volokitnyina, G. P. Murasko, O. V. Naumov, A. F. Noszkova, T. V. Carevskaja (szerk.): *Szovjetszkij faktor v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. Tom 2. Dokumenti.* Moszkva, Roszpen, 2002

Statisztikai források

- Marosvásárhelyen 1944. évi december hó 1-én megtartott népszámlálás adatai.* Közzéteszi Zsák A. József polgármester, Marosvásárhely, Marosvásárhely Városi Polgármesteri Hivatala, 1945
- Recensămîntul populației din 21 februarie 1956,* 4 voll. București, Direcția Centrală de Statistică, 1960

Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960 – A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve 1960, Bucureşti, Direcţia centrală de statistică – Direcţia regională de statistică a R.A.M., 1960.
Anuarul statistic al R.P.R., Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică, 1966

Sajtó

1945-1962

Előre (Bukarest)
Falvak Népe (Kolozsvar, Bukarest)
Falvak Dolgozó Népe (Bukarest)
Igazság (Kolozsvar)
Igaz Szó (Marosvásárhely)
Korunk (Kolozsvar)
Romániai Magyar Szó (Bukarest)
Scânteia /Scînteia (Bukarest)
Szabad Nép (Budapest)
Utunk (Kolozsvar)
Vörös Zászló (Marosvásárhely)

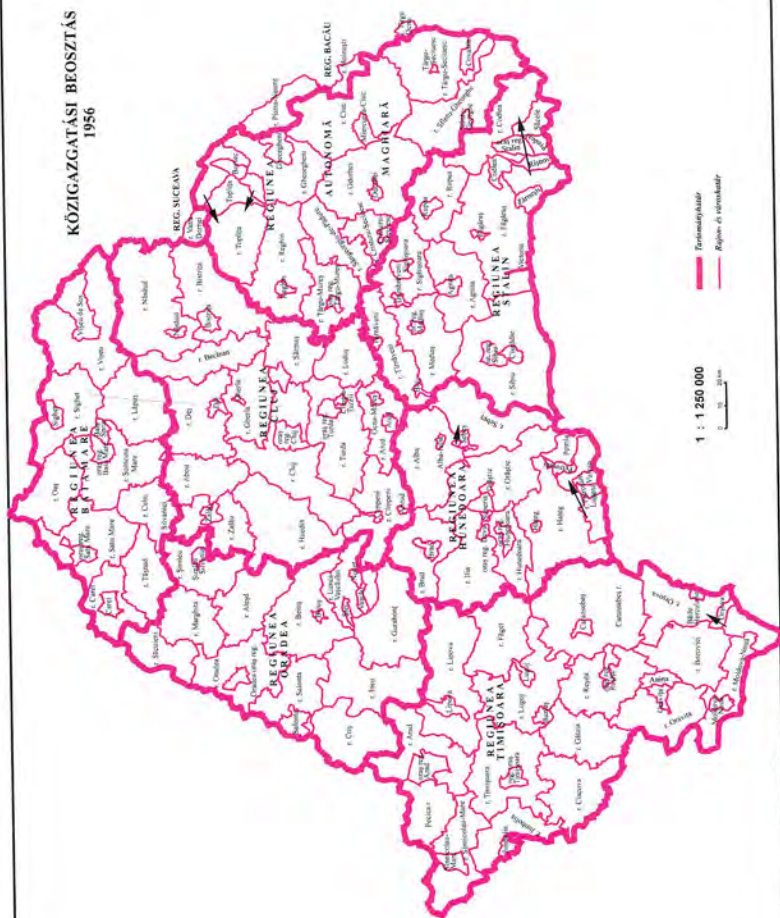
1990-2004

Cotidianul (Bukarest)
Krónika (Kolozsvar)
Romániai Magyar Szó (Bukarest)
Háromszék (Sepsiszentgyörgy)

Rövidítések

ANCSAS: *Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității*
(A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára)
ANDJM: *Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș* (A Román Országos
Levéltár Maros Megyei Igazgatósága)
ANIC: *Arhivele Naționale Istorice Centrale* (Országos Központi Levéltár)
ARLUS: Asociația pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică
(korabeli magyar fordítás szerint a Szovjet-Román Társaság)
ÁTB: Állami Tervbizottság
BM: Belügyminisztérium
CC al PCR: *Comitetului Central al Partidului Comunist Român/Român* (a
Román Kommunista Párt Központi Bizottsága)
IMSZ: Ifjómunkás Szövetség
KB: Központi Bizottság
KV: Központi Vezetőség
KISZ: Kommunista Ifjak Szövetsége
MADOSZ: Magyar Dolgozók Szövetsége
MAT: Magyar Autonóm Tartomány (1952-1960)
MDP: Magyar Dolgozók Pártja
MMAT: Maros-Magyar Autonóm Tartomány (1961-1968)
MNK: Magyar Népköztársaság
MNSZ: Magyar Népi Szövetség
MOL: Magyar Országos Levéltár
MSZMP: Magyar Szocialista Munkaspárt
OGYI: Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet
PB: Politikai Bizottság
RKP: Román Kommunista Párt (1921-1948, 1965-1989)
RMIL: Romániai magyar írók lexikona
RMP: Román Munkaspárt (1948-1965)
RMP KB: Román Munkaspárt Központi Bizottsága (1961-1965)
RMP KEB: Román Munkaspárt Központi Ellenőrző Bizottsága
RMP KV: Román Munkaspárt Központi Vezetősége (1948-1960)
RNK: Román Népköztársaság
SZKP: Szovjet Kommunista Párt
SZSZKSZ: Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége
TKTT: Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság
VIT: Világifjúsági Találkozó

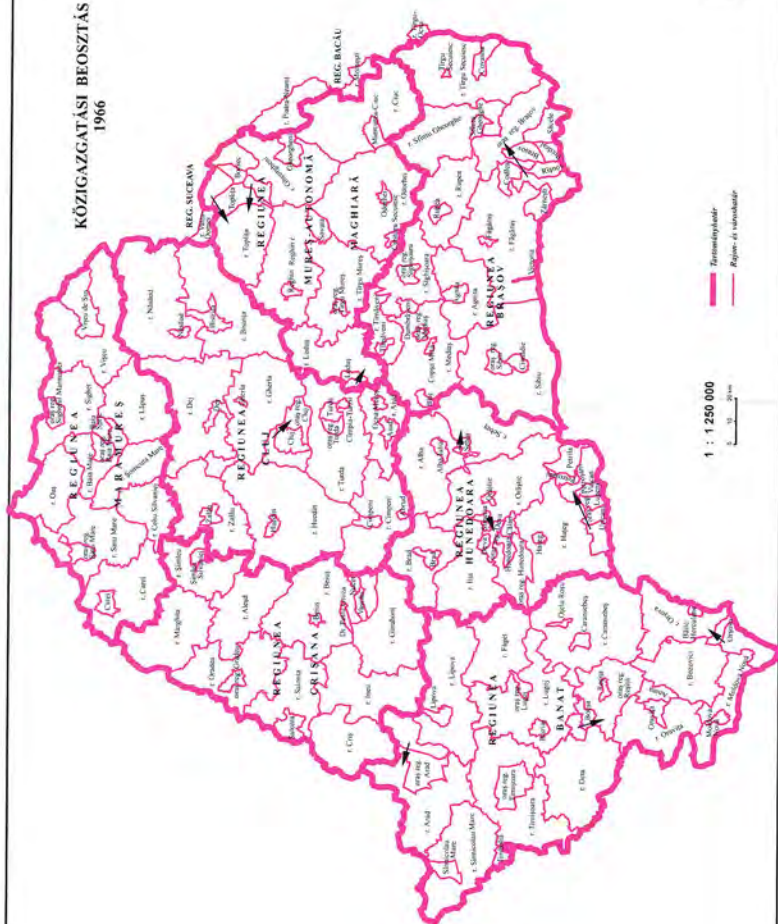
KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁS 1956

1 : 1 250 000

KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁS
1966

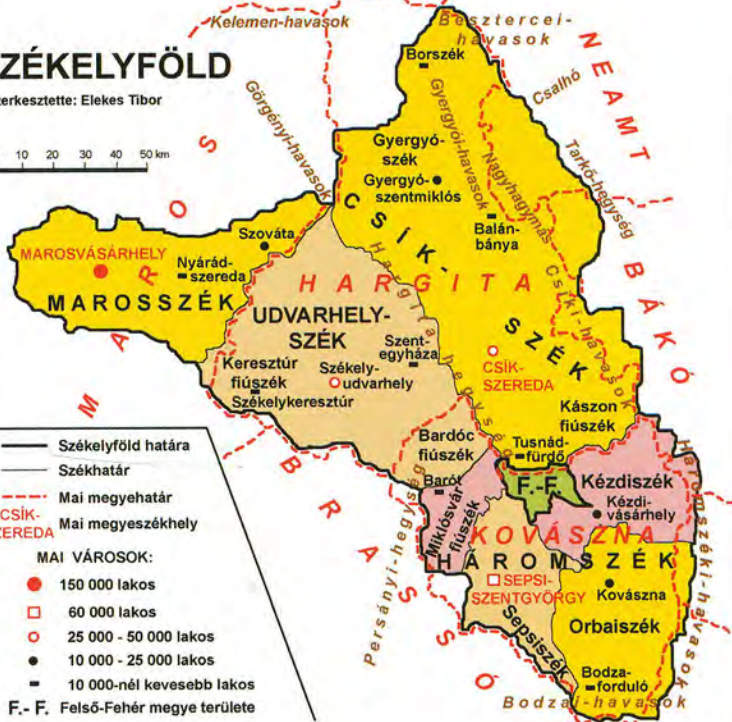

SZÉKELYFÖLD

Szerkesztette: Elekes Tibor

0 10 20 30 40 50 km

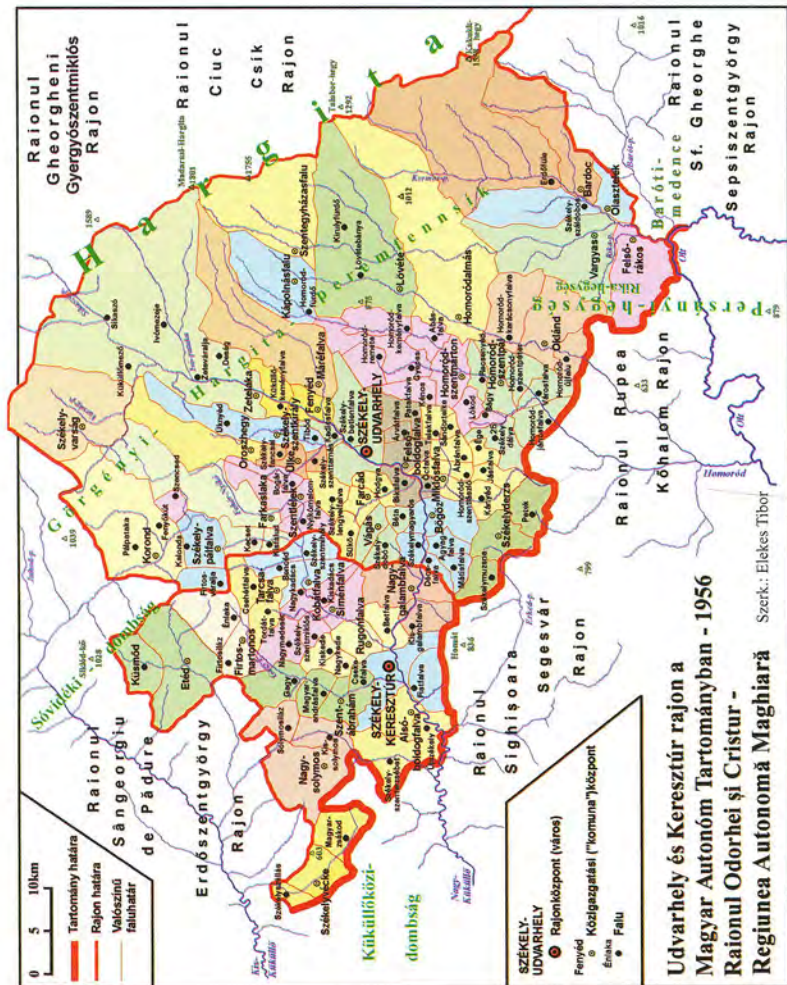
- Székelyföld határa
— Székhatár
- - - Mai megyehatár
CSÍK-SZEREDA Mai megyeszékhely
- MAI VÁROSOK:
- 150 000 lakos
 - 60 000 lakos
 - 25 000 - 50 000 lakos
 - 10 000 - 25 000 lakos
 - 10 000-nél kevesebb lakos
- F.- F. Felső-Fehér megye területe

Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajonok a Magyar Autonóm Tartományban - 1956 - Raioanele Sfîntu Gheorghe și Tirgu Secuiesc în Regiunea Autonomă Maghiară

Szerkesztette: Elekes Tibor

Udvarhely és Keresztúr rajon a
Magyar Autonóm Tartományban - 1956
Raionul Odorhei și Cristur -
Regiunea Autonomă Maghiară

Mutatók

Névmutató

A

Ady Endre 397
 Akulov, L. 65, 73
 Ander Zoltán 50, 77
 Andics Erzsébet 130
 Andrásföszky Tibor 156, 386
 Andreescu, Andrea 81, 223, 260, 394, 430
 Andropov, Jurij V. 83, 85–86, 118
 Angyal Béla 7
 Anisescu, Cristina 336
 Antal László 362
 Antalfy Endre 174, 178, 260, 270, 299–300
 Antonescu, Ion 402
 Apostol, Gheorghe 101, 243
 Apró Antal 371
 Arany János 132, 185
 Arbuzov, A. N. 193
 Ardeleanu, Iosif 365–366
 Arghezi, Tudor 250
 Arhipov, P. 28–29
 Asztalos István 107

B

Badioc, Ioan 122, 260, 263, 282
 Bakaló Zoltán 273
 Balas, Egon 348
 Balázs Lajos 260, 268, 270
 Balint, Nicolae 272
 Balla Károly 106
 Balogh L. Béni 14
 Balogh Edgár 13, 63, 66, 83, 131, 172
 Banc, Iosif 423–424

Banu, Florian 124, 245, 285
 Bányai Éva 160
 Bányai János 213
 Bányai László 49, 62, 365–366, 434
 Barabás Béla 75
 Baráth Magdolna 86, 255, 369
 Barbu, Zeno 387
 Bárdi Nándor 4, 20, 22, 26, 143, 170, 407
 Bălaj, Gheorghe 95
 Bătagă, Ioan 78
 B. Nádor Orsolya 164
 Békés Csaba 8, 117, 257, 370
 Bencze József 125
 Benczel András 259
 Benedek József 217
 Beniuc, Mihai 277–278
 Benkő József 121, 145–146
 Benkő Levente 235, 287
 Berde Mária 174
 Berghianu, Maxim 366
 Berija, Lavrentij. P. 42
 Bernády György 5, 277
 Bethlen Béla 211
 Bibó István 347, 348
 Birman, Elisabeta 40
 Blénesi Ernő 161, 274, 320
 Boca, Ioana 186, 247, 249–250
 Bochiş, Ion 424
 Bodnăraş, Emil 46, 116–117, 241–242
 Boér Hunor 130, 186
 Boia, Lucian 24
 Bojér László 387
 Bokor Andor 191

- Bolyai Farkas 132, 134, 145,
 186–187, 275, 299
 Bolyai János 61, 132, 134
 Borbély László 5
 Bota, Nicolae 92
 Bottoni, Stefano 20, 78, 126, 134,
 168–169, 176, 223, 248,
 254–258, 260, 263, 271,
 283–286, 295, 301, 304, 306,
 312, 335, 349, 367
 Bözödi György 164
 Braham, L. Randolph 211
 Branis László 264
 Brătianu, Ion Gheorghe 84
 Brandenberger, David 45
 Breintenhofer, Anton 366
 Bródy Sándor 193
 Budai Nagy Antal 132, 171, 194
 Budişteanu, Nicolae 299, 309, 325
 Bughici, Simion 116–117
 Bugyi Pál 54, 71, 90, 101, 125, 143,
 145, 154, 164, 183, 185, 282,
 374, 382–384
 Bulganyin, Nyikolai A. 42
 Butyka Ferenc 396, 297
C
 Carevskaja, T. V. 40, 430
 Carrère d'Encausse, Hélène 16
 Case, Holly 223
 Cârđan, Alexandru 53
 Cătănuş, Dan 248, 250, 253
 Ceauşescu, Nicolae 24, 91, 101,
 127, 161–163, 168, 170, 243,
 282–286, 293, 298, 305, 309,
 328, 336, 343, 345, 348, 354,
 365–366, 390, 394, 416,
 419–420, 423
 Cesereanu, Alexandra 247
 Chişinevschi, Iosif 47, 49, 89, 186,
 247–248, 337
 Chişinevschi, Liuba 47
 Cioroianu, Adrian 84
 Ciuchină, Naftalia 101
 Ciungan, Luca Marta 387
 Ciupe, Aurel 357, 359
 Connor, Walker 16, 426
 Constantinescu, Miron 31, 39, 46,
 112, 186, 247–248, 260, 265, 337
 Crainic, Nichifor 342
Cs
 Csehi Gyula 65
 Csehiné Papp Sára 110
 Csehov, Anton 194
 Cseke Péter 170
 Csendes Zoltán 315, 405
 Csernowitz Sámuel 147
 Csetri Elek 253
 Csiszér Lajos 264
 Cs. Nagy Ibolya 169
 Csorvássy István 96, 134
 Csögör Lajos 83, 270–271, 278,
 304
 Csupor Lajos 54–55, 68–69, 71,
 73, 75–76, 79, 122, 125–126,
 132–133, 139–142, 145–146,
 150–151, 154, 156, 167, 183,
 185, 190, 195, 243–265, 268,
 277, 283–287, 295, 306, 366,
 379, 392, 397, 415–416,
 421–423, 425
D
 Daicoviciu, Constantin 66, 246,
 302
 Dandea, Emil 5
 Dávid Gyula 175, 258, 340
 Dănoiu, Ilie 26
 Dejeu, Victor 64–65
 Deletant, Dennis 83, 247–248, 343
 Demeter János 13, 63, 83
 Dézsi János 123
 Dobai István 296, 299, 301, 316
 Dobre, Florica 336
 Dóczy Pál 304
 Dogaru, Constantin 324

- Domokos Lajos 95
Dorin, Ion 22
Dózsa György 130, 311
Dózsa László 90
Dragomir, Silviu 246
Drăghici, Alexandru 243, 265, 278,
283–284, 289–290, 295,
297–298, 307–309, 320, 326
Dronin, Pierre 252
E
Egry Gábor 170, 291
Egyed József 361
Ehrenburg, Ilja 180
Eisenhower, D. Dwight 85
Erdei Itala 359
Erdélyi József 386
Erdélyi Vera 181
F
Fábián Zoltán 90–91, 140
Faliboga, Ioan 272–273, 291,
295–296, 340, 342, 387
Faragó József 131
Farczády Elek 174, 253
Fazekas János 101, 112, 116,
161–162, 245, 260, 264–265,
268, 276, 302–303, 306,
318–319, 365, 384, 392, 398,
409, 411, 420
Fedinec Csilla 8, 19
Fejér Miklós 365
Ferenczi István 253
Fischer-Galați, Stephen 80
Fitzpatrick, Sheila 11
Florea, Dorin 5
Fodor Béla 74
Fodor Imre 5
Fodor Pál 290, 299, 316
Fodor-Pataky Adám 63
Fogarasi László 124
Földes György 8, 370
Földes László 134, 169, 181, 187,
367
Friedmann Ilona 185
Frundea Károly 273
Fuchs Simon 147, 221, 237–238
Fülöp Mihály 33, 370, 430
Fürst, Julianne 196
G
Gaál Gábor 131, 170, 176, 241
Gagyi-Balla István 110
Gagyi József 18–19, 23, 26, 60, 72,
91–92, 129–130, 135–136,
139–140, 142, 162–163, 165,
168, 208, 228, 264
Gagyi László 145, 176, 183, 260,
270
Gál András 165
Gál Ferenc 201
Gal, Ionel 344
Gálfalvi Zsolt 19, 164, 177–178,
249, 260, 263, 269–270, 367, 383
Galgóczi Erzsébet 256
Gáll Dénes 379
Gáll Ernő 66, 169, 171
Gáll Gyula 376
Gellért Sándor 120
Georgescu, Teohari 26–27
Gere Mihály 414
Gergely A. András 23, 219
Gerő Ernő 33, 38
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 28, 31,
35–37, 39–43, 45–47, 60–61, 75,
80–82, 88, 101, 114–115, 117,
125–127, 140, 142, 146, 156,
161, 186, 241–243, 245,
247–250, 264–265, 276–277,
288–300, 305, 321, 326, 331,
343–344, 348–349, 354, 365,
368, 372, 380, 394, 398–399,
401–402, 409, 411, 422
Ghinea, Cornelia 342
Gidó Attila 213
Glass, Hildrun 348
Goga, Octavian 250

Goldberger Miklós 101–102, 120,
337, 365, 439
Gomulka, Wladislav 348
Grigorian, V. 42
Gross Ferenc 196
Groza, Petru 10, 63, 88, 109, 212,
300, 376, 398
Groza, Victor 300
Grósz József 71
Gusti, Dimitrie 413
Gy
Gyarmati György 136, 281
György Jenő 186
Győrffy Gábor 168
Gyurgyák János 130
H
Hajdu Győző 64, 105, 164,
176–177, 183–184, 186, 191,
253, 260–262, 268, 270, 367
Hajdu Zoltán 14, 173, 183,
259–261, 263, 270
Harşia, Ioan 5
Háry János 402
Heltai Jenő 194
Hermann Gusztáv Mihály 407
Hirsch, Francine 16
Hirson Tibor 165
Hoffmann, David L. 149
Hollós Tibor 342
Horthy Miklós 73
Horváth Ágoston 260
Horváth Imre 52, 183
Horváth Márton 130
Horváth Sz. Ferenc 170
Hruscsov, Ny. Sz. 12, 42, 85,
241–243, 247, 250, 369, 373,
395–396, 403
Hunya Gábor 228
Hunyadi András 188
Hunyadi János 256
Huszár Tibor 136

I

Illyés Gyula 106, 192, 251, 268
Imrédy Béla 291
Ioanid, Radu 348, 352
Ionescu, Ghiță 241
Ion Iliescu 243
Iszlamov, Tofik M. 27, 430
Izsák István 195
Izsák József 177
Izsák Márton 96, 134

J

Jakab Ilona 360
Jakab Sándor/Alexandru Iacob 40,
63, 139
Jakó Zsigmond 66
Joja, Atanase 365
Jordáky Lajos 63, 83, 140, 300–303
Juhász Lajos 81

K

Kádár János 8, 370–374
Kaganovics, Lazar M. 42
Kalányos Béla 124
Kállai Gyula 371, 373–375
Kallós Miklós 187
Kalmár György 179
Kalmár Melinda 376
Kaminski, L. 248
Kántor Lajos 194
Kapusi József 101, 147, 150
Karády Viktor 223
Katz Péter 387
Keleti Ferenc 255, 324, 353, 371
Kemény János 174, 178, 260,
269–270
Kende Péter 223
Kende Tamás 130
Kertész András 387
Kesz-Harmath Sándor 155, 413,
429
Kincses Elemér 358
King, Robert R. 421–422, 425
Király Károly 414

Kiss László 179
 Kiss Tamás 359
 Kligman, Gail 163
 Kóczyány László 260, 270
 Kohler Károly 76
 Konyáki Klára 365
 Kóródi István 121, 143
 Kóródy Ferenc 387–388
 Kós Károly 174, 194
 Koszti István 142
 Kóti Pál 363
 Kovács Dezső 179
 Kovács György (író) 77, 120, 123,
 156, 180, 183–186, 199, 243,
 251, 253, 260, 268–270, 282,
 304, 367, 392, 397
 Kovács György (színész) 174
 Kovács Kiss Gyöngy 168
 Kovács Mihály 101, 164, 273, 290,
 306, 328, 390, 424
 Kozlov, Viktor A. 356
 Kozma Béla 145, 256, 384–385
 Könczei Ádám 133
 Könczei Csilla 133
 König József 121, 185
 Kötő József 194
 Kuller, Harry 223
 Kuszálik Eszter 168
 Kuszálik Péter 19, 196
 Kuti Elek 264, 268
L
 Lakatos István 161
 László Márton 18–19, 37, 69, 85,
 219
 Lavrentyev, A. J. 83, 85–86
 Lázár József 181–19, 168, 257, 266
 Lázok Klára
 Lenin, V. I. 38, 263,
 Leonov, L. M. 193–194
 Levy, Robert 38, 46–47, 380
 Lipcsey Ildikó 254,
 Lovinescu, Eugen 193

Lőrincz D. József 16, 164
 Luka László / Vasile Luca 24, 31,
 42, 54, 56, 63, 69, 83, 89, 98, 107,
 123, 139, 157, 161, 330
 Lukács László 54, 143
 Lungu György 191, 361
 Lungu, Mihai Corneliu 259, 267,
 271, 344
M
 Machiavelli, Niccolò 194
 Macskási Pál 343
 Magyarosi Sándor 123, 124
 Majtényi Erik 107, 177, 183, 249
 Makarov, ? 40
 Malenkov, Georgij M. 42, 85, 114
 Mályusz Elemér 256
 Maniu, Iuliu 84
 Marin, Gaston 232
 Mármor Judit 387
 Martin, Isac 366
 Martin, Terry 10, 11, 15
 Márton Áron 73, 91, 109, 118–119,
 128, 158, 290, 294, 299,
 313–325, 327, 331, 344–345,
 419
 Márton Gyula 365
 Marx, Karl 84
 Máthé János 17, 84, 85, 258–259
 Maurer, Ion Gheorghe 352, 419
 Mălnăsan, Aurel 371
 Mănescu, Manea 345–347, 406,
 409, 411
 Mărgineanu, Teodor 342
 Méhes György 194
 Mentovich Ferenc 187
 Metz Erzsébet 260, 270
 Metz István 260, 270
 Mevius, Martin 8, 130
 Mihalache, Andi 246
 Mihály János 21
 Miholcsa Gyula 273
 Mikojan, Anasztasz I. 42

Mink András 130
 Minszki Lajos 76
 Miskolczy Dezső 73, 174
 Mócsy László 356
 Mód Aladár 130
 Mogyorós Sándor /Alexandru
 Moghioroş 40, 43, 55, 62, 69, 71,
 75, 77, 98–99, 101, 125, 142,
 157, 161, 365, 388, 392–393,
 396–397
 Moldovan, Silviu 124
 Molière (J. B. Poquelin) 193–194
 Molnár Ferenc 311, 206
 Molnár Jenő 206
 Molnár Lőrinc 210
 Molotov, Vjacseszlav M. 42–44, 83,
 85
 Molter Károly 174, 183, 260, 269,
 270
 Móricz Zsigmond 171–172
 Moreşteanu, Petru 72
 Murasko, Galina P. 27, 39
 Mureşanu, Alexandru / Ady László
 157, 289
 Muşat, Mircea 335, 392
N
 Nagy István 13, 65–66
 Nagy Mihály 26
 Nagy Mihály Zoltán 14, 19, 135
 Nagy Pál 251, 260, 263, 270, 367
 Nastasă, Lucian 81, 223, 260, 346,
 394
 Naumov, O. V. 39, 56
 Néber László 387
 Nedelcu, Mihai 65
 Nemes Adél 387
 Németh Károly 371
 Németh László 182
 Noszkova, A. F. 27, 39
 Novák Csaba Zoltán 135, 206
 Nyárády R. Károly 30, 128, 209,
 216, 222, 224

O

Okos Dezső 123
 Okváth Imre 38
 Oláh Sándor 18, 135–136, 207,
 219, 229, 236
 Oláh Tibor 260–261, 269–270
 Oprea, Marius 69, 289
 Orosz Nándor 70
 Olti Ágoston 13, 32, 94, 213, 239
 Oţetea, Andrei 246
P
 Paál Árpád 10
 Pál-Antal Sándor 19, 135, 171, 258,
 268, 270–273, 339–341, 371
 Pándi Pál 254–255
 Papp Ferenc 179, 183, 186, 253,
 260–261, 270, 367
 Papp István 171
 Papp Sára 110
 Papp Z. Attila 196–198, 359
 Pascu, Gheorghe 124
 Páskándiné Sebők Anna 343
 Pataki József 63
 Patilinet, Vasile 91
 Păiuşan, Cristina 22
 Pârvulescu, Constantin 24
 Pătrăşcanu, Lucreţiu 83, 338, 365
 Pătrăşcu, Nicolae 380
 Pauker, Ana 31–32, 38, 40–42, 47,
 69, 74, 83, 88, 146, 247, 289, 380
 Persak, Krzysztof 45, 248
 Pete Pál 74
 Péter H. Mária 75
 Petőfi Sándor 130, 186, 253, 262,
 284, 288, 293
 Petrescu, Titel 291
 Pintilie, Gheorghe 265, 289, 328
 Pipes, Richard 15
 Piteşteanu, Ioan 124
 Pletl Istvánné 260
 Postanic, Ioana 193
 Pritz Pál 370

Pusztai Ferenc 123–125

Putnoky Gyula 73

R

Rácz Albert 362

Rajk László 257

Rainer M. János 20, 114, 286, 447

Rangetz József 132, 144, 186, 255

Răutu, Leonte 249, 302–303, 324, 365, 388, 396

Rebreanu, Liviu 250

Retegan, Mihai 22, 259, 267, 271, 344

Réti (család) 232

Réti Tamás 228

Révai József 69, 130

Révész Béla 136

Ripp Zoltán 278

Robotos Imre 37, 82, 177, 270

Rogovaja, L. A. 27

Roller, Mihai 75, 246, 302, 394

Roman, Valter / Neuländer Ernő 115, 117–118, 157

Romsics Ignác 171

Rosen, Moses 352

Rostand, Eugène 193–194

Rotman, Liviu 348

Rózsa Irén 115

Ruffy Péter 255

Rusan, Romulus 342

S

Sáfár Ildikó 362

Sántha Antal 325–326

Sass Kálmán 342

Sátán Margit 260, 270

Sălăjan Leontin / Szilágyi Levente 157

Scheffler János 84

Schiller, Friedrich 193–194

Schöpflin György 425

Schwartz, Teodor 361

Scurtu, Ioan 424, 368

Sebes István 371

Servin, Marcel 280

Sfectu, Paul 60

Sidea, Nicolae 424

Siegelbaum, Lewis 196

Sigmond Eliz 32

Siklódi Sándor 270

Simó Géza 98, 152, 197, 232–233, 367, 369, 374, 402

Simó Gyula 140

Simon Ervin 362

Sisák Gábor 11

Simon Attila 7, 26

Slezkine, Yuri 11

Sokolov, A. K. 196

Sóni Pál 107

Spandarian, ? 27

Spielmann József 145, 387

Steinmetz József 387

Stoica, Chivu 243, 288–289, 348, 384, 393, 402, 411

Stoica, Gheorghe 354, 366

Suciu, Ioan 84

Suny, R. G. 16

Süle R. Andrea 228,

Sütő András 81, 107, 145, 164, 169, 172–173, 177–180, 183–184, 260–263, 266, 268–270, 367, 376

Șomicu, S. S. 423

Sz

Szabédi László 66

Szabó Ernő 190

Szabó Gyula 183, 251

Szabó Irén 191

Szabó Károly 164

Szabó Lajos 191, 260, 270

Szabó Miklós 171

Szabó Sándor 159

Szabó Zoltán 166, 223

Szálasi Ferenc 291

Szarka László 7

Szász Béla 260, 270

- Szász János 107, 249
 Szász Tibor 125
 Szederkényi Miklós 32
 Szekeres Sándor 450
 Szemlér Ferenc 177
 Szentgyörgyi István 177, 191
 Székely (család)
 Székely János 177, 185
 Székely Zoltán 129, 174
 Székelyhidi Ágoston 265
 Szenkovits Sándor / Alexandru
 Sencovici 450
 Szesztay Ádám 395
 Szilágyi Domokos 169
 Szilágyi Margit 120, 121, 202
 Szimonov, K. M. 193, 194
 Szirmai István 371
 Szoboszlai Aladár 258, 299, 316,
 338, 342–343
 Szőcs Béla 200
 Szőcs Ilona 165, 382
 Szőke Béla 387
 Szőnyi Sándor 256
 Szövérfi Zoltán 55, 72, 121, 143,
 155, 300, 306, 383–384, 392,
 396, 399, 417, 429
 Szporluk, Roman 16
 Sztálin, Ioszip V. 8, 12, 18, 20, 30,
 32, 35, 38, 41–42, 44–45, 51–52,
 70, 74–75, 79–80, 82–83, 91, 93,
 95–97, 115, 117, 119, 127, 147,
 180, 182, 241, 313, 334, 396,
 420, 424, 426, 428
T
 Tabajdi Gábor 343
 Takács Lajos 366
 Tamási Áron 256, 268
 Táncsics Mihály 130
 Tankó Árpád 260
 Tănase, Evgheni 292
 Tănase, Stelian 82, 83, 137, 333
 Tătărescu, Gheorghe 146
 Tibori Szabó Zoltán 223
 Tismăneanu, Vladimir 33, 82, 248,
 343, 353, 366
 Tito, Iosif Broz 250
 Tófalvi Zoltán 258, 342
 Tolnai Lajos 171, 187
 Toma, Sorin 254
 Tomcsa Sándor 260, 270
 Tompa Miklós 174, 188, 190–191,
 194, 260, 268, 270
 Tompa László 260, 270
 Tóth András 69
 Tóth Imre 349
 Tóth Pál Péter 139
 Tóth Sándor 110, 111, 176, 241,
 277
 Török Ferenc 197
 Troncotă, Cristian 344
 Tudor, Alina 248, 353
 Tumanov, D. 28–29
 Turcuș, Dumitru 417
T
 Tugui, Pavel 241, 245, 344, 367
U
 Ungváry Krisztián 343
V
 Vago, Raphael 395
 Vaida, Vasile 283, 302, 366
 Valter István 78, 121, 141, 282,
 385, 414
 Várdy Péter 349
 Varga Andrea 375
 Varga E. Árpád 25, 211–212,
 216–217, 222, 347
 Varga Jenő 405
 Vargancsik István 260
 Vargancsik Lajos 139
 Vasile, Cristian 329, 344
 Vécsei Károly 121–122, 219, 245,
 365, 426
 Végh Emma 360–361
 Venczel József 209

Verdery, Katherine 163
 Verdet, Ilie 328, 390
 Veress Gyula 213, 383
 Veress Pál 63, 140
 Veress Sándor 271
 Versánszki Sándor 414
 Vetési László 167
 Vincze Gábor 14, 19, 33, 107, 123,
 370–371, 375, 394, 430
 Vincze János / Ion Vințe 34–35,
 53, 63, 157
 Visinszkij, Andrej J. 42–44
 Volokityina, T. V. 39, 430
 Vornic, Tiberiu 193
 Vörösmarty Mihály 190
 Vultur, Smaranda 247
W
 Wasmer János 63, 71
 Weiner, Amin 16
 Weisz Sándor 201
 Weizsmann Endre 110
 Weitz, Eric D. 16
 Wurmbbrand, Richard 342
Z
 Zambeti, Hristache 295
 Zilmann Béla 163
 Zinner Tibor 278
 Zlobin, ? 40
 Zoltán Gyula 259
 Zsák A. József 212, 430

Intézménymutató

Állambiztonsági Szolgálatok Törté-
 neti Levéltára (Budapest) 272,
 328
 Állami Egyházügyi Hivatal (Buka-
 rest) 324
 Állami Gazdaság 104
 Állami Irodalmi és Művészeti Ki-
 adó 131, 173, 175, 181

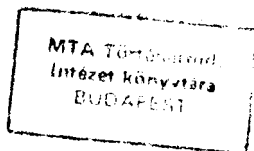
Állami Székely Népi Együttes /Ma-
 ros Együttes/ Székely Népi
 Együttes 129, 178
 Állami Tervbizottság (ÁTB) 46,
 228, 232, 247, 350, 407, 412
 Államvédelmi parancsnokság (Ma-
 ros tartomány, Magyar Autonóm
 Tartomány) 158
Amerika Hangja (rádióállomás) 197
 Azomureș vegyipari kombinát 401,
 411
 Babeș-Bolyai Egyetem 168, 223
 Babeș Egyetem 65, 356
Béke és Szabadság (folyóirat) 255
 Belkereskedelmi Minisztérium 384
 Belügyminisztérium (BM) 84,
 102–103, 157, 165, 248, 278,
 286, 289–290, 292, 294, 299,
 307, 325, 338, 418
 Bolyai Líceum (Marosvásárhely)
 132, 145, 186, 299, 384, 399–400
 Bolyai Tudományegyetem /Bolyai
 Egyetem/ „kolozsvári egyetem”/
 46, 63, 66, 110, 112, 171, 176,
 270, 283, 301, 356, 359, 363,
 365–367, 383, 390, 394, 400,
 405, 430
 Bruderschaft 308
 Bukaresti magyar követség 62
 Bukaresti magyar nagykövetség
 413
 Comitetul Central al PCR 23
Cotidianul (napilap, Bukarest) 28,
 431
 Csík megye 25–26, 313
 Csík rajon 51, 72, 96, 201, 284, 359
 Demokrata Párt 5
Dolgozó Nő 171
 Egészségügyi Minisztérium 74,
 100
Élet és Tudomány (hetilap, Buda-
 pest) 71

- Előre* (napilap, Marosvásárhely) 55, 196
- Előre* (napilap, Bukarest) 64, 82, 85, 165, 171, 175, 196, 204, 253–257, 267, 270, 326, 361, 431
- Encsel Mór műszaki gyár 98
- Energiaügyi Minisztérium 232
- Építészeti Tröszt (Magyar Autonóm Tartomány) 165, 363
- Erdélyi Párt 170, 279, 291
- Erdészeti Tröszt (Magyar Autonóm Tartomány) 164, 226
- Erdőszentgyörgy rajon 312
- Fáklya* (napilap, Nagyvárad) 171
- Filharmonia (Marosvásárhely) 177–178, 188, 199, 303
- Foreign Office Research Department (Brit Külügyminisztérium Kutatóosztálya) 369, 395, 430
- Gazdasági Bizottság (Magyar Autonóm Tartomány) 409
- Gazeta Literară* (hetilap) 249
- Gazette de Lausanne* (napilap) 252
- Goszplan (szovjet tervhivatal) 268
- Grivița Roșie vállalat (Bukarest) 267
- Gyergyó rajon 133, 256, 279, 284
- Háromszék* (napilap) 195, 198, 339, 431
- Háromszék megye 22, 141, 210–211, 294, 313
- Higénia szövetkezet (Marosvásárhely) 360
- Honvédelmi Minisztérium 157
- Ifjúnunkás* (napilap) 82, 171
- Ifjúnunkás Szövetség (IMSZ) 96, 119, 139, 161, 132
- Igazság* (kolozsvári napilap) 171, 204, 302, 361
- Igazságügyi Minisztérium 157, 356
- Igaz Szó* (marosvásárhelyi folyóirat) 64, 81, 105–106, 108–109, 120, 145, 149, 166, 171, 175, 176–177, 180–181, 183–185, 191–192, 262, 270, 303, 431
- Ipari Minisztérium 226
- Irodalmi Almanach* (folyóirat) 64, 81, 171, 176
- Jehova tanúi* (vallási csoport) 124, 324, 368
- Kalapács kisipari szövetkezet (Marosvásárhely) 360
- Katolikus egyház 24, 73, 79, 95, 129, 158, 313–315, 319, 321, 324, 328–331, 390–391
- Katonai Parancsnokság 79, 158
- Kézdi rajon 36, 69, 123, 125, 199, 311–312, 317–318, 420
- Kolozs Tartomány 63, 65, 67, 110, 141, 279, 283, 295, 420–421
- Kolozsvári Katonai Törvényszék 273, 288, 334, 338, 342
- Kommunista Ifjúnunkás Szövetsége (KISZ) 139
- Korunk* (folyóirat) 170, 206, 213, 256, 394, 431
- Kossuth* (rádióállomás) 71, 197
- Közlekedésügyi Minisztérium 214
- Kriterion Kiadó 24, 170, 175, 194, 348
- Krónika* (napilap) 234, 431
- Külkereskedelmi Minisztérium 245, 350
- Külügyminisztérium, magyar 35, 45, 255
- Külügyminisztérium, román 13, 22, 146, 254, 429
- Lenin vízerőmű 38
- Le Monde* (napilap) 252
- Ludas Matyi* (hetilap, Budapest) 71
- Magyar Autonóm Tartomány (MAT) 8, 15–18, 28–29, 35–36, 42, 44–58, 60, 64, 66–70, 72–79, 81, 86–92, 94–98, 100–101,

- 103-108, 111, 113, 119-123, 125-129, 131-132, 135-146, 148-150, 153-156, 159-161, 163, 165-168, 173-180, 185, 192, 194-197, 199, 202, 204-210, 212, 215-218, 220, 222, 224-226, 229-231, 233-241, 243-245, 251-252, 255, 258, 264, 266-268, 270-273, 275-276, 279-284, 286-301, 303, 305, 309-310, 321-322, 327, 333, 335, 338-339, 346, 351, 354, 355, 357, 359, 362-363, 366-368, 371, 373, 376-384, 389-393, 395, 398-410, 412-415, 417-428, 432
- Maros-Magyar Autonóm Tartomány (MMAT) 89, 136, 230, 233, 235, 379, 381, 415, 418, 420, 422, 424, 432
- Maros-Torda megye 206, 210-211, 313
- Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 115, 130, 429
- Magyar Élet Pártja 291
- Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa 157
- Magyar Népköztársaság (MNK) 157, 254, 259, 267, 311-312
- Magyar Országos Levéltár (Budapest) 22, 35-36, 45, 57, 62-64, 66, 70-71, 82, 87, 88, 104-107, 109, 113, 115-117, 180, 186-187, 189, 195, 214, 232-233, 235, 253, 255, 257, 270, 324, 326, 354, 413
- Magyar Országos Párt 279
- Magyar Népi Szövetség (MNSZ) 10, 13, 14, 33, 40, 66, 80-82, 131, 135, 141, 161, 172, 174, 212-214
- Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 278, 371, 373, 375-376, 421
- Maros Tartomány 24-25, 28, 37, 43-44, 53, 158, 219
- Marosvásárhely rajon 44, 47, 73, 219
- Milícia 101-102, 149, 158-160, 283, 358, 364
- Minisztertanács 31, 83, 177, 221, 243, 288, 311, 356, 405, 412
- Minszki Lajos gépgyár (Marosvásárhely) 76
- Moinești rajon 28
- MSZMP Ideiglenes Bizottsága 278
- Művelődésügyi Minisztérium 106
- Művészet* (folyóirat) 178, 256, 376
- Nagy Nemzetgyűlés 45, 49, 55-56, 84, 89, 109, 275, 288, 393
- Napsugár* (folyóirat) 171, 256
- National Archives (London) 367, 430
- Nemzeti Liberális Párt 5, 336
- Nemzeti Parasztpárt 279, 291, 308, 336
- Nemzetiségi Bizottság 80, 244, 321, 366
- Népi Egység* (napilap, Sepsiszentgyörgy) 196
- Népszava* (napilap, Budapest) 71
- Néptanács (Magyar Autonóm Tartomány) 48, 53-55, 59, 72, 89-91, 97, 101, 120, 125, 129, 155, 182, 189, 191, 202, 272, 361, 382-383, 400, 405, 429,
- Népújság* (napilap, Marosvásárhely) 232
- Nyilaskeresztes Párt 291
- Oktatási Minisztérium 389
- Országos Statisztikai Hivatal (Bukarest) 405

- Országos Széchényi Könyvtár 110, 429
- Orvosi szemle/Revista medicală* (Marosvásárhely) 177
- Orvostudományi és Gyógyszerészeti Felsőoktatási Intézet / Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI, Marosvásárhely) 50, 75, 77, 156, 174, 177, 266, 292-293, 303, 386, 388-399
- Pénzügyminisztérium 39, 161
- Petőfi Sándor börgyár (Marosvásárhely) 98
- Pionír* (hetilap) 82, 171
- Rákos rajon 44, 67
- Rangetz József Középiskola (Marosvásárhely, lásd Bolyai Líceum) 132, 186, 255
- Rangetz József Marxista-Leninista Esti Egyetem (Marosvásárhely) 144
- Református Kollégium (Kolozsvár) 172
- Református Kollégium (Marosvásárhely) 132-134, 145, 186, 275, 299, 384
- Román Írók Szövetség (helyesen Romániai Írószövetség) 106
- Román Kommunista Párt (RKP) 12-14, 21, 32-33, 63, 130, 132, 135, 139, 153, 172, 174, 201, 348, 355, 380, 423, 432
- Román Akadémia / RNK Akadémiája/ 66, 237, 246, 413
- Román Akadémia Gazdaságkutató Intézetét 413
- Román Népköztársaság (RNK) 24, 28-42, 43, 47-50, 52, 62, 81, 89, 105, 108, 116-117, 145, 173, 175, 186, 207, 229, 237, 246, 254, 269, 299, 311, 346, 372, 374, 384, 404, 413, 416-417, 421, 432
- Román Munkáspárt (RMP) 22-24, 27, 31, 34, 36-37, 39-41, 43, 47, 50, 53, 55, 60, 63, 68-69, 74-75, 78, 80-82, 88, 90-93, 98, 100, 101, 103-104, 107-109, 115, 119-122, 125, 127, 129, 132, 137-138, 141, 149, 152, 154, 156-157, 161, 165-167, 174-175, 202, 206, 226, 228, 241-245, 247-249, 251, 255-256, 258-260, 264, 266-267, 270-271, 275, 277, 281-282, 287, 299-300, 302-304, 306-307, 312, 316, 318, 321, 323, 326, 328-329, 337, 345, 349-355, 359, 363, 365-367, 373, 375, 377-382, 384-386, 389-391, 393, 397, 398, 401, 403-404, 406-407, 413-417, 419, 424, 432
- Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 5
- Romániai Magyar Szó* (napilap, Bukarest) 37, 45, 49-52, 80, 82, 171, 173, 179, 198, 365, 431
- RMP Központi Bizottsága (RMP KB) 132, 413,
- RMP Központi Ellenőrző Bizottsága (RMP KEB) 24, 267, 380
- RMP Központi Vezetősége (RMP KV) 22-23, 27, 31, 34, 37, 39, 41, 43, 47, 50, 53, 68, 75, 78, 80, 82, 88-93, 98, 100-101, 103-104, 107-108, 121-122, 125, 129, 137, 141, 152, 156, 161, 167, 226, 244-245, 247, 249, 259-260, 264, 270, 281-282, 287, 299, 302-304, 306-307, 312, 316, 328-329, 345, 349-351, 354-355, 363, 366-367, 375, 379-380, 382

- RMP Politikai Bizottsága (RMP PB) 397, 416, 424
- Scântea / Scinteia* (napilap) 35, 49, 51–52, 58, 60, 81, 95, 108, 196, 248, 254, 288, 326, 352, 431
- Schwesterschaft 308
- Securitate 26, 49, 101–103, 124, 149, 158, 159, 164, 248–249, 265, 273, 279, 282–286, 289–290, 292–293, 301, 309, 315, 319, 325, 328, 329, 331, 333, 336, 338, 349, 358, 368, 374, 389, 391, 424, 429, 432
- Siguranța 140
- Simó Géza bútorgyár 98, 152, 197, 232, 267, 269, 373–374, 402
- Statisztikai Igazgatóság /Statisztikai Hivatal/ (Magyar Autonóm Tartomány) 212, 216, 234
- Steaua Roșie* (hírlap) 177, 196, 382
- „Szabad Európa” 197
- Szabad Nép* (napilap) 71, 86, 130, 254, 431
- Szabadság* (napilap, Székelyudvarhely) 196, 225
- Szabad Szó* (napilap, Marosvásárhely) 196
- Szakszervezetek Központi Tanácsa 423
- Szakszervezeti Élet* 82, 171
- Székely Színház (Marosvásárhely) 106, 113, 179, 180, 187–189, 191–192, 194–195, 199, 240
- „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézet (Marosvásárhely) 177, 191
- Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) 18, 85, 110, 144, 247–249, 370
- Szovjet-román vegyes vállalat (SZOVROM) 85, 245
- Sztálin (Brassó) Tartomány 25–28, 34, 44, 54, 136, 420
- Tanügyi Újság* 171
- Tartományi Népbíróóság (Magyar Autonóm Tartomány) 357–358
- Tartományi Néptanács (Magyar Autonóm Tartomány) 53–55, 59, 72, 89, 91, 120, 155, 191, 202, 272, 361, 382–383, 400, 405, 429
- Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága 155, 383
- Tartományi Szövetkezeti Központ (Magyar Autonóm Tartomány, DRCC) 364
- TOZ típusú szövetkezet 377, 379
- Udvarhely megye 213, 215
- Udvarhely rajon 45, 91, 151, 219
- Utunk* (hetilap) 131, 171, 187, 210, 253, 256, 367, 431
- Új sport* (napilap) 171
- Új Élet* (folyóirat) 149, 178
- Vörös Csillag hőerőmű (Gyulakuta) 231, 233, 359
- Vörös Lobogó* (napilap, Arad) 171
- Vörös Zászló* (napilap, Magyar Autonóm Tartomány) 50, 51, 55, 70, 95–96, 103, 108, 134, 139, 143, 144, 149, 149, 171, 195–201, 203–204, 208, 214–216, 221, 234, 238, 240, 251–257, 267, 270, 272, 275–277, 280, 289, 299–303, 326, 356, 359–362, 379, 382, 388, 411, 422–423, 430
- Zsdanov pártegyetem (Bukarest) 145
- Zsidó Demokratikus Bizottság 80

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	5
 <i>1. fejezet</i>	
<i>A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása (1950–1952)</i> . .	21
1.1. Az 1950-es közigazgatási reform és az első szovjet javaslatok	21
1.2. Az új alkotmány előkészítése és Luka László szerepe . .	31
1.3. A Magyar Autonóm Tartomány születése 1952 nyarán	46
1.4. Mellékhatások: a lakosság reakciója	56
 <i>2. fejezet</i>	
<i>Differenciálódó román nemzetiségpolitika (1953–1955)</i> .	67
2.1. Kényszerpályán: az autonómia kezdetei	67
2.2. Sztálin után: folytonosság és törések a román belpolitikában	80
2.3. A MAT mint nem intézményes keret: a Statútum-ügy	89
2.4. A centrum–periféria viszony 1954-ben igazodás és válságjelek között	97
2.5. Magyarország új szerepe	113
2.6. „Haladó hagyományaink ápolása”	128
 <i>3. fejezet</i>	
<i>Üvegház? Politika, kultúra, gazdaság a Magyar Autonóm Tartományban</i>	135
3.1. A működtetők világa: a politikai elit összetétele és funkciói	135
3.2. Az elit önazonossága és társadalomképe	149
3.3. Ideológiai harc és nemzeti küldetés: kultúra az üvegházban	168
3.4. Pártos szellemiség: az <i>Igaz Szó</i>	180
3.5. Harcias szórakozás: a Székely Színház	187
3.6. Tájékoztató és nevelés: a <i>Vörös Zászló</i> keretizmusa .	195
3.7. A gazdasági fejlődés útján? Az autonómia társadalmi dimenziója	206

4. fejezet

Az 1956-os magyar forradalom hatása

<i>Romániában és a MAT-ban</i>	241
4.1. Ellenőrzött enyhülés Romániában	241
4.2. A XX. kongresszus utáni bizonytalanság és a magyar kérdés kiéleződése	247
4.3. A forradalom visszhangja	257
4.4. Az állambiztonság válasza	278
4.5. Önbírálat és ideológiai szigorítás a MAT-ban	299
4.6. A katolikus kérdés és Márton Áron szerepe	313

5. fejezet

Zárójel bezárva: a MAT elsorvasztása és átszervezése

<i>(1959–1960)</i>	333
5.1. Államépítő terror: az 1956 utáni megtorlások mérlege és funkciója	333
5.2. A MAT és a szocialista erkölcs: közbűnözés és politikai vétség 1956 után	355
5.3. Tartalom nélküli forma. A MAT utolsó évei	368
5.4. Munkalátogatások a pártközpontból	390
5.5. Gazdaságfejlesztés: az utolsó vita Bukaresttel	403
5.6. Végjáték: a Maros-Magyar Autonóm Tartomány születése	415
<i>Utószó</i>	425
A kötetben felhasznált források	429
Rövidítések	432
Mutatók	433

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2008
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Botár Emőke

Készült a Tipographic nyomdában,
Csíkszereda, Suta sétány 13.

Az 1952 és 1960 között működő Magyar Autonóm Tartomány olyan volt, mint egy kulturális üvegház. A MAT-ban otthon érezhette magát a többségben élő magyar közösség, mivel az oktatási és kulturális intézmények, színházak, művelődési házak és néptánc csoportok kiemelkedő szerepet játszottak a magyar/székely identitástudat megőrzésében, annak ellenére, hogy ezeket a kommunista ideológiai sémák alapján működtették. Az átlag székely ember úgy élte meg a Magyar Autonóm Tartományt, mint valamilyen természetes állapotot. Ha nem is tetszett neki ez a Sztálin közreműködésével nyert „autonómia”, logikusnak és jogosnak tartotta a kétnyelvűséget, a magyarok részvételét a közigazgatásban, az érvényesülési lehetőségeket. Az osztályharc durva és embertelen voltát elítélte, de azt is látta, hogy az a „szocialista” világ, ami Székelyföldön épül, elfogadhatóbb és kevésbé idegen számára, ha anyanyelvén szólítja meg.

Stefano Bottoni 1977-ben született az olaszországi Bolognában. A Bolognai Egyetemen szerzett diplomát történelem szakon (2001), majd doktori fokozatot (2005). Ugyanezen az egyetemen 2005–2008 között tanított megbízott előadóként. Jelenleg a Kelet-Piemonti Egyetem kutatója és az MTA Kisebbségkutató Intézetének külső munkatársa. Kutatási területe a kelet-

európai kommunista rendszerek politika- és társadalomtörténete. Eddig megjelent kötetei: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2006; *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944-1965)*. Roma, Carocci Editore, 2007.

